

zbornik

25 let idrijski razgledi
1980

Jubilejni letnik

**IDRIJSKI RAZGLEDI XXV
ZBORNIK 1980**

Jubilejni letnik zbornika uredil Jože Čar

Tehnični urednik: Milan Trušnovec

Lektor: Tomaž Pavšič

Izdal Mestni muzej v Idriji

Uredniški odbor: Jože Čar, Ivan Gantar, Silvo Kovač, Sonja Mervic, Franko Podobnik, Peter Rupnik, Darinka Sikošek, Filip Šemrl, Milan Trušnovec

Glavni urednik: Ingrid Kermauner

Odgovorni urednik: Jurij Bavdaž

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, p.p. 11

Tekoči račun pri SDK Idrija št. 52020-603-30832

Tisk: Mestni muzej Idrija (1200 izvodov)

Idrija 1981

Objavo prispevkov J. Čarja, L. Sedeja, N. Jereba ter S. Blaja, ki so objavljeni v prvem delu ZBORNIKA – Idrijski razgledi, je sofinancirala Občinska raziskovalna skupnost Idrija.

P

489

/25.1980

67

14.853

/1983

Ob jubileju

Med slovenskimi krajevnimi zborniki ima zbornik Idrijski razgledi pomembno in častno mesto.

Od leta 1956 je izhajal kot trimesečna revija do leta 1977, odtlej naprej pa kot letni zbornik. Med revialno-zborniškim publikacijami na Primorskem je to najstarejša povojna revija, tako v matičnem kot v zamejskem prostoru.

Značilnost Idrijskih razgledov je, da so avtorji člankov domačini, ki žive in delajo v Idriji. Navezanost bralcev na revijo je skozi petindvajset let samo naraščala in to kljub kriznim obdobjem, ki jih je vedno znala uspešno prebroditi po zaslugi prvega in dolgoletnega urednika Srečka Logarja. Tudi sedaj, ko izhajajo Idrijski razgledi enkrat letno, se odnos bralcev ne spreminja. Prejšnji dvojni letnik je bil v kratkem razprodan v nakladi 1050 izvodov. Pomislimo, da ima Idrija 7000 prebivalcev, cela občina pa 17.000!

Idrijske razglede izdaja vse od ustanovitve (1956) Mestni muzej v Idriji. Ob pičli finančni podpori je v preteklosti le s težavo mogel vzdrževati oziroma zagotavljati redno izhajanje. Čestokrat so morali muzejski delavci žrtvovati tudi del svojega sklada za osebne dohodke. Pozneje se je skušalo urediti financiranje v okviru kulturne skupnosti Idrija, vendar položaj zbornika v finančnem pogledu nikoli ni bil v celoti zagotovljen. Največji primanjkljaj je nastal prav z zadnjo številko zbornika (1978/79), ki je izšla septembra 1980 v dvojnem obsegu in je prinesla prvi del monografije Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem ter je bila deležna pomembnih strokovnih priznanj. Združeno delo in raziskovalna skupnost v občini sta obljubila finančno podporo za izdajo jubilejne številke. V prihodnje pa bo treba najti trajno rešitev za vprašanje založništva, kajti Mestni muzej je premajhen kolektiv, da bi mogel v današnjih razmerah sam nositi breme izdajanja zbornika. Obstoje in izhajanje Idrijskih razgledov v prihodnje bosta odvisna od finančnih razmer, pa tudi od novih avtorjev, ker nekaterih starejših žal ni več med nami.

Ob petindvajsetletnici se zahvaljujemo vsem avtorjem, ki so z revijo oziroma zbornikom sodelovali in sodelujejo, za visoko strokovnost člankov ob hkratni poljudnosti, kar je zadržalo bralce in še razširilo njihov krog.

PREREZ SKOZI KRIZNO OBDOBJE RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA*

U v o d

V Idrijski kotlini so že pred 490 leti odkrili samorodno živo srebro. Legenda o škafarju ni daleč od resnice, saj tudi danes dobimo samorodno živo srebro na površini. V prvem obdobju so pridobivali živo srebro z „dnevnimi kopi“ na območju današnjega Starega trga in Pronta. Pravi razcvet je doživel Rudnik šele po letu 1508, ko so odkrili bogato cinabaritno mineralizacijo v skonca plasteh. Rudnik Idrija je bil v naslednjih stoletjih velikega pomena za gospodarstvo Avstroogrške, saj je bil vse od leta 1580 do 1918 kronska posest Habzburžanov. Med dvema vojnama ga je imela v lasti italijanska država, po letu 1940 pa ga je izkoriščala rudarska družba Monte Amiata, šele po drugi svetovni vojni je resnično pripadal tistim, ki so kopali živo srebro globoko pod zemljo.

V idrijskem rudniku so doslej pridobili okoli 107 tisoč ton komercialnega živega srebra, kar predstavlja približno 13 % vse svetovne proizvodnje. Z upoštevanjem izgub pri predelavi pa bi znašala količina do sedaj pridobljenega živega srebra 147 tisoč ton. Poprečna letna proizvodnja se je v preteklosti močno spreminjala, po osvoboditvi pa je znašala poprečno 550 ton na leto. Po količini do sedaj pridobljene kovine je idrijski rudnik drugi na svetu (Mlakar 1947), tudi po znanih zalogah živega srebra je idrijsko rudišče drugo največje samostojno rudišče. Po ocenah ima še približno 10 % vseh znanih svetovnih zalog. Eksploatacijske rudne zaloge v svetu so po različnih virih ocenjene na približno 200 tisoč ton, kar bi pri sedanji letni proizvodnji 9.500 ton na leto zadoščalo za 21 let (vir 3).

Po vojni je bil Rudnik važen izvoznik, saj je v tem obdobju ustvaril okoli 150 milijonov dolarjev čistega izvoza na konvertibilno področje. To je vsekakor predstavljalo pomemben delež deviznega priliva za jugoslovansko gospodarstvo.

*V nadaljnjem besedilu pisano tudi Rudnik ali Rudnik Idrija, kadar gre za rudnik kot celoto in podjetje.

Kriza na obzorju

Po drugi svetovni vojni je bil Rudnik živega srebra Idrija največja delovna organizacija v občini, nosilec razvoja ter napredka na vseh področjih družbenoekonomskega življenja. Do začetka 70-tih let je bilo v rudniku zaposlenih več kot 30 % vseh zaposlenih v občini, teh 30 % pa je n.pr. v letu 1966 ustvarilo 47,7 % družbenega proizvoda. Po letu 1970, ko se je pričela živosrebrna kriza, je pričelo število zaposlenih upadati, še hitreje pa se je manjšal delež družbenega proizvoda. Število zaposlenih je padlo od 1224 v letu 1966 na 986 v letu 1975, njihov prispevek k družbenemu proizvodu pa od 47,7 % na 4,1 %. Vedno slabši ekonomski položaj RŽS se je močno kazal tudi v gibanju narodnega dohodka na prebivalca v občini, ki je zato v primerjavi z ostalimi občinami v Sloveniji nazadoval.

Dohodek rudnika je bil vseskozi odvisen od prodaje živega srebra, in tako posredno od cene te kovine na svetovnem trgu. Številne analize gibanja cen na svetovnem trgu so pokazale, da se te gibljejo po ciklih, dolgih od 12 do 18 let, in da so odvisne predvsem od ponudbe in povpraševanja, to je od proizvodnje in porabe (Groff, 1970, Čar 1976).

Kljub ogromnim sredstvom, ki smo jih vlagali v modernizacijo tehnološkega procesa pridobivanja in predelave, podjetje ni moglo ekonomsko poslovati v obdobju nizkih cen. Zaradi slabega gospodarskega položaja v letih 1972 in 1973, je rudnik zmanjšal obseg vlaganj v raziskave. To je kratkoročno znižalo lastno ceno kljub naraščanju poslovnih stroškov in počasnemu naraščanju osebnih dohodkov. Osebnih dohodkov so se v obdobju 1969 do 1975 povečali le za 44 %, v občini Idrija za 83 %, v SR Sloveniji pa za 133 %.

Cena na svetovnem trgu je v letu 1975 padla pod vsako realno vrednost, saj je bila poprečna letna cena le 110 dolarjev za jeklenko (sl. 1). Kljub naporom kolektiva in znatni pomoči širše družbene skupnosti je Rudnik živega srebra Idrija leto 1975 zaključil z izgubo, ki je znašala 24 milijonov din. Izguba bi bila znatno večja, če ne bi rudnik polovice proizvodnje „štokiral“. Pokrita je bila s sklepom upravljalcev Ljubljanske banke – Temeljna banka Nova Gorica, ki so se odpovedali svoji udeležbi pri dohodku banke.

Izguba v letu 1975 in nadaljna stagnacija cene v letu 1976, sta vzpodbudili vodstvo in strokovni kader k veliki aktivnosti. Obdelane so bile številne variante sanacije (13 variant) in to od modernizacije pridobivanja in transporta, ki bi zahtevala velike investicije (240 milijonov din), do dokončne opustitve proizvodnje živega srebra. Perspektivni programi, izdelani v tem letu, so temeljili na predpostavki cikličnega gibanja cen. Kot vzrok za tako nizke cene so navajali predvsem ostrejša zahteva za zaščito okolja, ki so jih razvite države sprejele zaradi številnih zastрупitev z živim srebrom. Zastрупitve pa so bile v večini primerov posledica nesmotrne uporabe.

Vse študije trga so si bile enotne, da na podlagi razpoložljivih podatkov ni mogoče z gotovostjo napovedati, kako se bo v bodoče gibala cena živega srebra. V naslednjih letih pa ni pričakovati večjega povišanja cene na svetovnem trgu, vsekakor ne na tako raven, da bi bila možna ekonomska proizvodnja. Rentabilna proizvodnja v našem rudniku bi bila možna šele pri najmanj trikratno višji ceni.

Položaja Rudnika živega srebra, kot organizacije, ki posluje z izgubo, ta pa je posledica pretežne odvisnosti od svetovne cene, ni bilo mogoče rešiti po ustaljenih postopkih. Na težak položaj sta opozorila slovensko javnost delavski svet RŽS Idrija in Izvršni svet Skupščine občine Idrija že v juniju 1976. Poleg navajanja dejstev tudi poudarjata, da se morata v reševanju krize vključiti tako Gospodarska zbornica SR Slovenije, kot tudi Izvršni svet SR Slovenije. Republiški Izvršni svet je že na svoji seji dne 1. 7. 1976 obravnaval problematiko rudnika ter imenoval strokovno komisijo, ki naj bi pripravila predlog, kako rešiti nastali položaj. Poudarili so, da je potrebno storiti vse, da se ohrani socialna varnost zaposlenih. V reševanje krize pa naj se vključijo tudi ostale družbenopolitične organizacije republike.

Komisija je proučila nastalo stanje in v končnem poročilu nakazala tri možne variante reševanja krize. Z likvidacijo Rudnika živega srebra bi se Slovenija za vedno odpovedala temu rudnemu bogastvu, oz. bi bila za ponovno aktiviranje potrebna zelo velika finančna sredstva. Opustitev proizvodnje s konzervacijo naprav v jami in v topilnici, bi zahtevala določena finančna sredstva za vzdrževanje in nadaljnje raziskave. Poslovanje rudnika v neomejenem obsegu pa bi prineslo okoli 80 milijonov din izgube na leto, tudi znižanje obsega proizvodnje ne bi bistveno zmanjšalo izgube.

Že pred koncem leta je bilo jasno, da bo Rudnik tudi v letu 1976 posloval z izgubo. Rešitev je bila le v prekinitvi proizvodnje, kar je strokovna komisija tudi predlagala.

Na podlagi gradiva omenjene komisije, je Izvršni svet SR Slovenije na svoji 103. seji, dne 18. 1. 1977, sprejel poročilo in priporočil kolektivu Rudnika živega srebra Idrija, da sprejme sklep o začasnem prenehanju proizvodnje in izdelava sanacijski program. Program naj opredeli opravila in naloge, ki jih mora opravljati kolektiv, da bo Rudnik ostal v takem stanju, da bo možna ponovna proizvodnja. Istočasno je Izvršni svet priporočil Skladu skupnih rezerv SR Slovenije, da zagotovi sredstva za izvedbo sanacije, upravljalcem bank v Sloveniji pa, da pokrijejo izgubo po zaključnem računu v letu 1976. Skupnosti za zaposlovanje in organizacije združenega dela naj ob pomoči občinskih in republiških organov izvedejo solidarnostno akcijo, za zagotovitev socialne varnosti delavcev Rudnika živega srebra Idrija. Samoupravne interesne skupnosti naj po načelu solidarnosti pokrijejo izpad dohodka interesnih skupnosti v občini Idrija. Skupščini SR Slovenije pa je predlagal, da sprejme zakon, ki bo zagotavljal olajšave delovnim organizacijam, ki bodo z investicijami v občini zagotovile delovna mesta in s tem omogočile prezaposlovanje delavcev.

Sanacija krize

Na podlagi priporočila Izvršnega sveta je Skupščina SR Slovenije sprejela „Zakon o zagotavljanju socialne varnosti delavcev Rudnika Idrija in nadaljnjega razvoja občine Idrija“. Omenjeni zakon predvideva sprejetje družbenega dogovora, ki bo omogočal uresničevanje določil zakona. Dogovor so podpisali poleg Izvršnega sveta SR Slovenije in Skupščine občine Idrija še Zveza sindikatov Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije, Sklad skupnih rezerv, bančne organizacije iz celotne republike ter nekatere samoupravne interesne skupnosti.

DIAGRAM SVETOVNE PROIZVODNJE, PORABE IN POVPREČNIH CEN ZA JEKLENKO Hg.

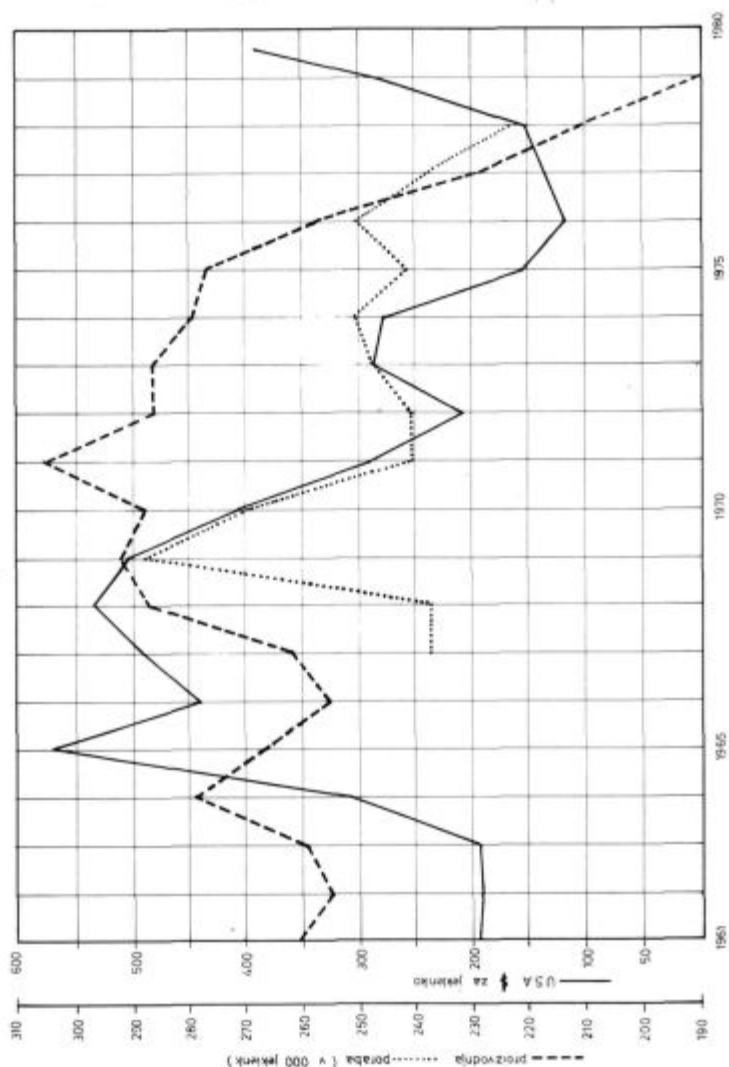

Diagram gibanja cene, proizvodnje in porabe živega srebra. Izredno visoke cene v letih od 1964 do 1969 so imele za posledico, da so številni marginalni rudniki pričeli s proizvodnjo. Proizvodnja je tako močno preseгла porabo živega srebra, kar je imelo za posledico padec in stagnacijo cene. Šele v letu 1977 je poraba ponovno preseгла proizvodnjo.

Rudnik Idrija je upošteval priporočilo Izvršnega sveta Slovenije in delavski svet je že v začetku leta 1977 sprejel sklep, da s 1. marcem začasno prekine proizvodnjo živega srebra. Izdelan je bil sanacijski program, ki je obsegal potrebna opravila pri konzervaciji in vzdrževanju rudniških naprav. V programu so bile predvidene tudi geološke raziskave živosrebrnega orudjenja

od površine do IV. obzorja. Za rentabilno poslovanje pa je bilo potrebno občutno zmanjšati stalež. Število delavcev se je v Rudniku živega srebra Idrija, zaradi slabega ekonomskega položaja, zmanjševalo že vse od leta 1971. V tem obdobju je padlo od 1163 na 830 (tab. 3). Poprečno pomeni to zmanjšanje staleža za 55 delavcev na leto. Program je predvideval, da bi v obdobju 1977 do 1981 potrebovali samo 212 ljudi za vzdrževanje in raziskavo rudišča. V času konzervacije, to je v letu 1977, pa še nadaljnjih 100. Odvečno delovno silo je bilo potrebno v najkrajšem času prezaposliti.

Po sprejetju družbenega dogovora se je v občini Idrija pričela živahna investicijska dejavnost. Ob podpori bank Slovenije, ki so v ta namen združevale sredstva, je bilo v občini zgrajenih ali moderniziranih 15 objektov, v skupni vrednosti 1.164 milijonov din. V tab. 1 prikazujemo višino in namen investicij v posameznih delovnih organizacijah ali TOZD.

Pri prezaposlovanju pa je bil Rudnik dolžan ohraniti del kadrov za vzdrževanje in raziskave. Z referendumom so bili sprejeti kriteriji, na podlagi

Tab. 1		v 000 din	
TOZD ali DO	Namen investicije	Zaključ. v letu	Višina investic.
„ETA“ CERKNO	Razširitev orodjarne	1980	31.591
	Izgradnja galvane	1980*	38.389
	Visoko regalno skladišč. in modernizacije TOZD Plošče	1981*	106.300
	SKUPAJ „ETA“:		176.280
TOVARNA KOLEKTORJEV IDRİJA	Razširitev proizvodnje in uvedba nove tehnologije	1979	61.000
IMP-TOZD TIO IDRİJA	Posode in kontejnerji	1978	28.853
	Tovarna investicijske opreme – Godovič	v izgrad.	111.337
	SKUPAJ IMP-TOZD TIO IDR.:		140.190
SLOVENIJALES IDRİJA	Žaga Godovič	1980	185.500
	Modernizacija TOZD Cerčno	1980	31.500
	SKUPAJ SLOVENIJALES:		217.000
AVTOPREVOZ IDRİJA	Servis motornih vozil	1980	36.073
	Parkirišče za težka vozila – Godovič	v izgrad.	21.480
	SKUPAJ AVTOPREVOZ:		57.553
ISKRA SP. IDRİJA	Modernizacija proizvodnje	1979	31.466
	Rekonstrukcija proizvodnje	1980	26.370
	Kompresorski motorji	v izgrad.	280.000
	SKUPAJ „ISKRA“:		337.836
„LIPA“ AJDOVŠČINA	Obrat masivnega pohoštvā Črni vrh	1980	57.473
„GOSTOL“ TOZD IDR.	Proizvodnja pekarniške opreme	v izgrad.	117.000
VSE SKUPAJ:			1.164.332

* – investicija bo zaključena v letu 1981, vendar so zneski dokončni

katerih je bilo izbrano strokovno jedro. Kriteriji so bili sestavljeni tako, da bi izbrani delavci predstavljali tudi zadovoljivo kadrovske strukturo pri ponovnem odprtju Rudnika. Preostali del kolektiva pa se je kot tehnološki višek zaposlil v drugih delovnih organizacijah v skladu s sprejetim družbenim dogovorom (tab. 2).

Tab. 2

Delovne organizacije	v letu 1977	v letu 1978	v letu 1979	v letu 1980	Skupaj
GOSTOL – obrat Idrija	107	6	2	1	116
IMP – TOZD TIO Idrija	64	2	2	1	69
ISKRA Sp. Idrija	50	–	–	–	50
ETA Cerkno	32	1	1	–	34
Tovarna kolektorjev Idrija	27	–	1	–	28
Slovenijales Sp. Idrija	25	2	2	–	29
Gozdno gospodarstvo Idrija	21	1	–	–	22
ERC Idrija	17	–	–	–	17
Soške elektrarne	11	–	–	–	11
Zidgrad Idrija	6	1	1	1	9
Avtoпревоз Idrija	7	2	2	2	13
Ostali	77	8	5	4	94
Skupaj prezaposleni:	444	23	16	9	492

Poleg 492 prezaposlenih so v letih od 1977 do 1980 starostno ali invalidsko upokojili 123 delavcev Rudnika živega srebra. Število invalidov in procent invalidov po posameznih letih smo prikazali v tab. 3. Podatki v tabeli kažejo, da je bilo število invalidov od leta 1971 do 1977 praktično enako, čeprav se je stalež v Rudniku zmanjšal za 233 delavcev.

Delovni invalidi in delavci z zmanjšanimi delovnimi zmožnostmi so težko zaposljivi. To se je pokazalo zlasti v letu 1977, ko je v času masovnega zaposlovanja zapustilo delovno organizacijo 44 delavcev, število invalidov pa je ostalo praktično nespremenjeno.

Tab. 3

Leto	št. delavcev	št. invalidov	% invalidov
1971	1163	136	11,69
1972	1117	122	10,92
1973	1054	124	11,76
1974	1010	121	11,98
1975	955	136	14,24
1976	830	139	16,75
1977	315	130	41,27
1978	274	68	24,82
1979	255	55	21,57
1980	238	55	23,11

Pereč problem je predstavljal tudi množičen odhod strokovnega kadra, ki je bil po kadrovanju v začetku leta 1977 predviden v strokovno jedro. „Nova“ delovna organizacija se je tako znašla skoraj brez ustreznega strokovnega in vodstvenega kadra. Pri zaposlitvi nekaterih nujno potrebnih profilov so zaradi njihove nejasne usode nastajala tudi težavna vprašanja.

Če primerjamo podatke o velikosti investicij po posameznih TOZD in število prezaposlenih delavcev (tab. 1. in 2.), vidimo, da obstajajo velike razlike. Potrebno pa je opozoriti, da podatki v teh dveh tabelah niso direktno primerljivi.* Rudnik Idrija je, na podlagi samoupravnega sporazuma, prenesel delavnice in del opreme TOZD za elektrostrojno vzdrževanje na Gostol Nova Gorica. Večji del od 107 delavcev, ki jih je Gostol zaposlil v letu 1977, je prej združevalo delo v omenjeni TOZD. Podoben samoupravni sporazum je bil sklenjen s Soškimi elektrarnami, ki so prevzele v upravljanje hidroelektrarno Mesto in Marof, ter zaposlile 11 delavcev, ki so bili že prej zaposleni v teh obratih. Delavci enote za elektronsko obdelavo podatkov pa so se formirali kot TOZD, ki se je kot taka izločila iz delovne organizacije ter se priključila Ateljeju za projektiranje Idrija.

Investicija na vsakega prezaposlenega delavca Rudnika Idrija, je v posameznih delovnih organizacijah različna (tab. 3) in znaša od približno 200 starih milijonov v TOZD TIO Idrija, do 748 starih milijonov v SLOVENIJALES Spodnja Idrija.

TOZD ali DO	Investic.	Število prezap. d.	v 000 din Investicija na delavca
ETA Cerkno	176.280	34	5.184
Tovarna kolektorjev	61.000	28	2.179
IMP TOZD TIO Idrija	140.190	69	2.032
Slovenijales	217.000	29	7.483
Avtoprevoz Idrija	57.553	13	4.427
Iskra Sp. Idrija	337.836	50	6.756

Poleg TOZD, ki so z investicijami odprle nova delovna mesta, so se v akcijo za zagotovitev socialne varnosti delavcev RŽS in nadomestitev izpada dohodka v občini Idrija, vključile tudi nekatere samoupravne interesne skupnosti.

Samoupravna interesna skupnost elektro gospodarstva je investitorje, ki so vlagali sredstva v ustvarjanje novih delovnih mest, oprostila združevanja sredstev za financiranje gradnje energetskih objektov. Zveza stanovanjskih skupnosti Slovenije je izvedla postopek za sprejem posebnega sporazuma, po katerem je Stanovanjska skupnost občine Idrija oproščena namenskega izločanja sredstev za gradnjo domov⁹ za učence in študente. Prav tako je oproščena namenskega združevanja sredstev za odpravo posledic potresa v Posočju. Občino Idrija je ta skupnost uvrstila v manj razvite in ji s tem omogočila, da je dobila kredite in dotacije za reševanje stanovanjskih problemov. Samoupravna interesna skupnost za ekonomske odnose s tujino je prednostno obravnavala zahteve organizacij iz občine Idrija za uvoz opreme in vse zahtevke odobrila. Republiška skupnost za ceste je sofinancirala izgradnjo cestne infrastrukture v industrijski coni v Godoviču. Raziskovalna skupnost Slovenije je iz intervencijskih sredstev deloma sofinancirala geološke raziskave. Zveza skupnosti otroškega varstva Slovenije je financirala varstvo predšolskih otrok. Izobraževalna skupnost je iz solidarnostnih sredstev zagotovila del sredstev za realizacijo dogovorjenega programa, poleg tega pa je

*Nekatere delovne organizacije so prevzele od Rudnika Idrija tudi del osnovnih in obratnih sredstev.

sodelovala pri gradnji osnovne šole v Idriji. Kulturna skupnost Slovenije je kulturno dejavnost v občini obravnavala po merilih za nerazvite občine. Telesnokulturna skupnost Slovenije je sodelovala s krediti pri gradnji športne dvorane v Idriji. Po merilih za nerazvite je obravnavala občino Idrija tudi Zdravstvena skupnost Slovenije, ki je prispevala sredstva za gradnjo zdravstvenega doma.

V reševanje krize Rudnika in zagotovitev nadaljnega razvoja občine Idrija se je vključila tudi Skupščina Socialistične republike Slovenije. V zakonu o določitvi stopenj, odbitnih postavk in olajšav za republiški davek iz dohodka TOZD, je zmanjšala osnovo za obračun tega davka investitorjem za štirikratni del dohodka, ki ga vložijo na območju občine. Ko pa so novi (ali prenovljeni) obrati pričeli z normalno proizvodnjo, je bil zakonsko znižan davek za 90 %.

Poslovanje Rudnika po prenehanju proizvodnje

Rudnik Idrija je kljub prenehanju proizvodnje v letu 1977 in 1978 posloval kot normalna delovna organizacija. Dohodek si je pridobival s prodajo živega srebra (živo srebro iz zalog) na domačem trgu ter s storitvenimi dejavnostmi drugim TOZD. To dejavnost smo pričeli razvijati v letu 1977, še preden je Rudnik prenehal s proizvodnjo. Takrat je imela namen zaposliti sproščeno delovno silo in tako pridobiti čas za organizirano pre zaposlovanje. Finančna uspešnost je bila zato minimalna. Strokovne analize so pokazale, da bi lahko uspešno delovali na tem prostoru z ekipo za rudarska in zemeljska gradbena dela. Storitveno dejavnost smo zato organizirali na podlagi ekonomske uspešnosti in dosegli dobre poslovne rezultate.

Ustvarjeni dohodek ni zadoščal za pokrivanje stroškov poslovanja. Rudnik je tako zaključil leto 1977 z 31.369.782.— din, in leto 1978 z 24.631.832.— din izgube. Izguba je bila pokrita s krediti Sklada skupnih rezerv Slovenije ter Sklada skupnih rezerv občine Idrija.

Poslovanje delovne organizacije, kot organizacije, ki posluje z izgubo, pa ni zagotavljalo normalnega dela pri vzdrževanju in raziskavi rudišča. O neresenih problemih Rudnika je tako ponovno razpravljaj Izvršni svet SR Slovenije v decembru 1978. Imenovana je bila strokovna komisija, ki naj bi pregledala dosedanje delo in pripravila izhodišče za ureditev statusa delovne organizacije. Komisija je bila sestavljena iz finančnih in tehničnih strokovnjakov in je delovala v šestih grupah. Ugotovila je, da je delo pri konzervaciji rudniških naprav v celoti izvršeno, vzdrževanje pa poteka po sanacijskem programu. Raziskave kasnijo zaradi iztrošenosti vrtalne opreme, vendar bo mogoče zaostanek nadoknaditi z nabavo novih garnitur.

Rudnik za delo pri vzdrževanju rudniških naprav in raziskovanju rudnega bogastva, po mnenju komisije, ne prejema ustreznega plačila za opravljeno delo. Predlagala je, da se sprejme poseben zakon, ki naj določi statusno obliko, opredeli potrebna finančna sredstva ter določi finanserja.

Na podlagi zaključkov omenjene komisije, je bil v republiški skupščini 24. 3. 1980 sprejet poseben zakon o RŽS Idrija. Sprejet je bil z namenom, da se zagotovi čuvanje narodnega bogastva in da se ohranijo možnosti za nadaljnje raziskave in morebitno obnovo proizvodnje. Poleg statusne oblike je predvidel tudi financiranje vzdrževalnih del iz republiškega proračuna in sicer 46,2 milijona din za leto 1979 in 52,0 milijona din za leto 1980.

Po tem zakonu naj bi Rudnik pripravil tudi vso potrebno dokumentacijo, na podlagi katere bo možna odločitev o pričetku ponovne proizvodnje. Na podlagi tega zakona je bila v letu 1979 ustanovljena nova delovna organizacija posebnega družbenega pomena. Poleg vzdrževanja rudniških naprav in raziskav živega srebra, je že zakon predvidel tudi storitveno dejavnost. Prihodek delovne organizacije se je tako formiral iz treh virov ter iz prodaje živega srebra iz zalog (tab. 5).

Vir sredstev	1977	1978	1979	1980	Skupaj
Dotacija iz republiškega proračuna	—	—	42644	52000	94644
Sofinanciranje raziskav RS Slovenije	—	1300	6466	8036	15802
Realizacija storitev in prodaja živega srebra	49077	35838	40681	32018	157614
Ostalo	25431	7303	2936	8749	44419
S k u p a j:	74508	44441	92727	100803	312479

Ko je zakon zagotovil redno financiranje dejavnosti, se je Rudnik v skladu s priporočili pričel pripravljati na obnovo proizvodnje. V začetku julija 1980 je bila sklenjena pogodba z Rudarskim inštitutom Ljubljana za izdelavo investicijskega programa „Obnova proizvodnje v RŽS Idrija“. Program je bil sicer zastavljen na osnovi minimalne tehnologije za izdelavo investicijskih programov, vendar je bil pristop k izdelavi izrazito študijski. Program predvideva povsem nove in originalne rešitve pri pridobivanju in predelavi rude. Že od vsega začetka pa je bila pri njegovi realizaciji angažirana tudi posebna skupina za presojo ekoloških vidikov investicije.

Raziskave v obdobju 1977–1981

Rudnik Idrija je do prenehanja proizvodnje izkoriščal izključno cinabaritna rudna telesa (pridobivanje skrilavcev s samorodnim živim srebrom je bilo le poizkusno) s tradicionalno prečno odkopno metodo od spodaj navzgor s sprotnim zasipavanjem vseh praznih prostorov. Eksploatacija se je vršila na vseh obzorjih v 40 do 60 odkopnih poljih (vir 1).

Z raziskovalnim vrtnanjem, približno 10 tisoč metrov vrtin letno, smo v zadnjem času komaj uspevali obdržati količino rude na istem nivoju. Zaradi padanja cene na svetovnem trgu, kar je pogojevalo vedno slabši finančni rezultat, se je povečevala proizvodnja bogate rude. Raziskave so bile usmerjene le v območja, kjer smo pričakovali bogatejše orudjenje in niso bile sistematske. Po letu 1972, ko so se pričele raziskave v Prontu, zlasti pa po letu 1974, ko smo pričeli z raziskavami srednjega karbonskega bloka v jami, smo raziskave skoncentrirali v zgornjem delu jame (vir 1).

Sanacijski program, ki je bil sprejet ob prenehanju proizvodnje, je tako predvidel le raziskave od površine do IV. obzorja. V tem območju nahajamo večino zalog samorodnega Hg v karbonskih kameninah in znatne zaloge cinabaritne rude. Ta del rudišča, predvsem skrilavci s samorodnim živim srebrom, je bil zelo slabo raziskan.

Po sprejeti varianti naj bi v petih letih (1977 do 1981) izdelali 45 tisoč metrov vrtin z ustreznim deležem rudarskih del. S tem bi raziskali karbonske skrilavce od površine do IV. obzorja, cinabaritna rudna telesa pa le do višine II. obzorja. Zaradi težav pri nabavi novih vrtnih garnitur fizičnega plana nismo v celoti izpolnili. S sprotno intervencijo dobljenih podatkov pa smo dosegli, da bomo kljub zmanjšanju obsega del območje v celoti raziskali že v prvi polovici leta 1981.

Stroški raziskav so v letih 1977 in 1978 povečevali izgubo podjetja. Po sprejetju zakona o Rudniku Idrija pa je deloma krila stroške raziskav Raziskovalna skupnost Slovenije iz intervencijskih sredstev, preostali del smo pokrili sami iz prihodka storitvene dejavnosti in prodaje živega srebra. Stroški raziskav in delež raziskovalne skupnosti Slovenije, so prikazani v tabeli 6.

Tab. 6

Leto	Delež RSS	Delež RŽS	Skupni stroški
1977	—	16.160.280	16.160.280
1978	1.300.000	23.983.681	25.283.681
1979	6.466.000	10.246.935	16.712.935
1980	8.036.000	8.615.483	16.651.483
Skupaj:	15.802.000	59.006.379	74.808.379

Poleg sofinanciranja rudarsko-geoloških raziskav je Raziskovalna skupnost Slovenije sofinancirala tudi program „Obnova proizvodnje v RŽS Idrija“ in sicer v višini 3.750.000.— din.

Študija možnosti obnove proizvodnje

Rudarski inštitut Ljubljana je konec leta 1980 končal izdelavo študije o možnosti obnove proizvodnje živega srebra. Študija temelji na rezultatu geoloških raziskav v obdobju 1972–1980 in obravnava le rudne zaloge v zgornjem delu rudišča. V tem območju bi lahko po izračunih pridobili (rudne zaloge so zmanjšane za odkopne izgube, razblažitev zaradi strojnega pridobivanja, izgube pri predelavi, upoštewane pa niso tudi rudne zaloge v manjših rudnih telesih) 4.170 ton kovine, kar bi pri proizvodnji 300 ton letno zadostovalo za 12 let. V času eksploatacije pa bi bilo potrebno nadaljevati z geološkimi raziskavami, da bi povečali eksploatacijske zaloge v tem delu rudišča in s tem podaljšali življenjsko dobo dela rudišča v eksploataciji. Potrebno je poudariti, da so precejšnje zaloge živega srebra tudi pod IV. obzorjem, prav tako je še neraziskano obsežno območje novega rudišča Ljubevč.

Bodoče gibanje cene živega srebra bo še vedno podrejeno ponudbi in povpraševanju. Poleg primarnega pa ima v zadnjem času vse večji pomen tudi sekundarno živo srebro. Pridobivajo ga iz opuščenih elektroliz klora in natrijevega luga ter iz starih električnih aparatov, kontrolnih instrumentov, itd. Ocenjeno je, da je približno 60 % živega srebra možno ponovno uporabiti, vendar je tudi reciklaža draga. Cena živega srebra tako vpliva tudi na odločitev o tem, ali se v določenem trenutku izplača pridobivati sekundarno živo srebro ali ne.

Območje Pronta z označenimi konturami površinskega kopa in transportnimi potmi.
(Foto: Renat Škarabot)

V svetovni ponudbi je pomembno tudi živo srebro iz vskladiščnih zalog (državne zaloge, ali zaloge pri proizvajalcih, posrednikih ali porabnikih). Ocenjujejo, da je bilo ob koncu leta 1979 najmanj 20 tisoč ton živega srebra v zalogah, kar bi zadostovalo za 3-letno svetovno potrošnjo.

Le približno 40 – 50 % živega srebra stopa v mednarodno menjavo, ostalo porabijo države proizvajalke za lastne potrebe. Celotne količine ni možno spremljati, ker z njim špekulirajo številni posredniki, kar ima tako močan vpliv na ceno živega srebra. Da bi pritegnili k sodelovanju večje proizvajalke te kovine in izločili posrednike, je bilo leta 1974 osnovano mednarodno združenje proizvajalcev živega srebra „ASSIMER“. To združenje sprejema samo priporočila in stališča do podatkov v zvezi z živim srebrom, od članov združenja pa je odvisno, če priporočila in mnenja upoštevajo. V preteklem letu so proizvajalke, združene v „ASSIMER“-ju, pričele diktirati višje cene; tako zvišanim cenam pa so na splošno začudenje sledile tudi cene na svetovnih borzah. Cena se je tako dvignila za okrog 100 dolarjev, in se ob koncu leta 1980 ustalila na približno 400 dolarjih za jeklenko (sl. 1).

Največ živega srebra se porabi v elektrolizi klora oz. natrijevega luga, pri proizvodnji električnih aparatov, pesticidov, kontrolnih in merilnih napravah ter za zobne amalgame in farmacevtsko industrijo (Mlakar, 1973, 1974). V Jugoslaviji porabimo letno od 60 do 80 ton živega srebra. Večina (od 50 do 60 ton) v industriji klora oziroma natrijevega luga.

V prihodnje bo poraba živega srebra v razvitih državah sveta počasi padala, v vzhodnoevropskih državah in državah v razvoju, ki porabijo približno 40 % svetovne porabe, pa bo počasi naraščala.

Po izredno nizkih cenah v začetku 60. let, so se cene v letu 1964 močno dvignile in ostale visoke vse do leta 1970 ko so začele ponovno padati. Ciklično nihanje cen, ki ga lahko sledimo za celotno povojno ob-

dobje, se zaradi padanja vrednosti dolarja in padanja produktivnosti, ker pridobivajo živo srebro iz vedno siromašnejših rud, odvija vedno na višjem nivoju. Za prihodnje krajše obdobje pričakujemo naraščanje poprečnih letnih cen, po predvidevanjih bi tako cena dosegla maksimum v letu 1988 in sicer bi takrat znašala okrog 820 dolarjev za jeklenko.

Študija predvideva pridobivanje živosrebrne rude v jami in na površini.

Površinsko pridobivanje karbonskih skrilavcev s samorodnim živim srebrom bi potekalo na območju Pronta (sl. 2). Zaradi nizke trdnosti teh kamenin, bi bilo možno pridobivanje le z ripanjem, brez uporabe razstrelilnih sredstev. Odkrivalci bi nalagali na kamione in vozili po pobočju Smukovša mimo jaška Delo na odlagališča ob levem bregu Idrijce. Rudo bi vozili po isti poti do jaška Delo, od tu dalje pa skupaj z rudo pridobljeno v jami po obstoječi žičnici do klasirnice oziroma topilnice. Da bi preprečili izhlapevanje živega srebra na površinskem kopu, je predvideno pokrivanje vseh odprtih površin z nepropustno PVC folijo. Istočasno bi lahko bilo namreč odprto le 700 m² površine. Pri eksploataciji bi orudene karbonske kamenine polivali s kalcijevim polisulfidom, ki prekrije kapljice samorodnega živega srebra. Ob prekinitvi dela (nedelja, prazniki, neugodne vremenske razmere) pa se pokrije celotna površina površinskega kopa s folijo in s tem prepreči možnost onesnaženja zraka v mestu Idrija z živosrebrnimi hlapci. Za kontrolo onesnaženja bi v mestu postavili več merilnih postaj, ki bi registrirale morebitno povečano koncentracijo živosrebrnih hlapov, do katere bi lahko prišlo ob skrajno neugodnih vremenskih pogojih (nizek zračni pritisk, veter proti mestu, itd.). Če bi koncentracije na merskih postajah presegle dovoljeno stopnjo, bi z deli na površinskem kopu prenehali in pokrili vse površine z nepropustno folijo ter s tem preprečili nadaljnje izhlapevanje. Ta sistem, poleg garancije strokovnjakov, upošteva tudi stalno kontrolo. Za preprečevanje onesnaženja vode so predvidene čistilne naprave in naprava za pranje avtomobilskih gum kamionov. Življenjska doba površinskega kopa bi bila 5 let, po končani eksploataciji bi celotno območje rekultivirali in ga izrabili za rekreacijo krajanov.

Tehnologija pridobivanja rude v jami predvideva odkopavanje v etažah v višini 3 m. Da bi se izognili možnim hribinskim pritiskom, ki nastopajo zaradi slabe nosilnosti karbonskih kamenin, se predvideva odkopavanje od zgoraj navzdol z izdelavo umetnega stropa. Umetni strop predstavlja armirana betonska plošča, debeline 70 cm, ki jo vgradimo na tla etaže. Prazen prostor nad armirano betonsko ploščo bi zapolnili z žgalniškimi ostanki.

Glede na razpoložljivo mehanizacijo, ki jo že ima RŽS, se predvideva pridobivanje s prečno odkopno metodo in sicer deloma z uporabo razstreljevanja in breztrne nakladalne mehanizacije, deloma pa z rezalnim strojem AM 50. Primerno kombinacijo dveh metod bo možno organizirati konstantno proizvodnjo.

Za transport rude in jalovine po jami, bomo uporabljali jamske aku-lokomotive in vozičke prostornine 0,8 m³. Jamski transport bo potekal po obstoječih obzornih progah in izvoznem jašku Delo. Podrobna študija izvoza je pokazala, da je izgradnja nove izvozne poti investicijsko prezahtevna.

Da bi lahko odkopali rudna telesa s samorodnim živim srebrom v karbonskem skrilavcu, je potrebno izdelati 2445 m novih prog in 776 novih slepih jaškov.

Za preprečevanje škodljivega vpliva živosrebrnih par je predvidena vrsta varstvenih ukrepov. Poleg intenzivnega prezračevanja in polivanja s kalcijevim polisulfidom, se predvideva tudi uporaba osebnih zaščitnih sredstev. V prvem obdobju bi uporabljali že preizkušeno polmasko z rebrasto cevjo in posebnim filtrom za absorpcijo živosrebrnih par. Potrebno pa je takoj pričeti z razvijanjem ustreznjšega osebnega zaščitnega sredstva.

Predvidena je tudi menjava zaposlenih na Hg deloviščih glede na izmerjene koncentracije živosrebrnih par. Da bi bilo možno organizirati kontinuirano proizvodnjo na deloviščih s samorodnim živim srebrom, je potrebno da je najmanj 115 delavcev dnevno zaposlenih zunaj delovišč s povišano koncentracijo Hg hlapov. Celotni potreben stalež bi bil torej 422.

Predelava je predvidena v dveh obstoječih rotacijskih pečeh. Da bi preprečili onesnaženje reke Idrijce, se predvideva izgradnja čistilne naprave za industrijsko vodo ter opornega zidu ob celotnem odlagališču, tako da žgalniških ostankov voda ne bi več odnašala. Prav tako se predvideva izgradnja čistilne naprave za dimne pline, s katero bi preprečili onesnaževanje zraka. Predvidena je tudi izgradnja novega dimnika, ki bi bil okrog 100 m višji od sedanjega, tako da bi dimni plini, bogati z ogljikovim dioksidom, prišli v območje stalnih vetrov in ne bi onesnaževali zraka v naši kotlini.

Izdelan je podroben mrežni plan in na njegovi osnovi terminski, iz katerega je razvidno, da je možno obnoviti proizvodnjo v skrčenem obsegu že po 12 mesecih od pričetka pripravljanih del. Po 22 mesecih pa bi lahko dosegli polno planirano proizvodnjo.

Za realizacijo programa je potrebno realizirati investicijo v višini 510.439 milijonov dinarjev. Glavne postavke so: izdelava novih obzornih prog in slepih jaškov. Te bi izdelali v lastni režiji. Investicijo bi bilo možno končati v treh letih. Za realizacijo bi morali najeti kredite, saj Rudnik Idrija razpolaga le s 5 % potrebnih sredstev. Predvideno je kreditiranje banke (40 %), kupcev Hg v Jugoslaviji (22 %) in interesentov za devizna sredstva (33 %). Razgovori s kupci živega srebra v Jugoslaviji in interesenti za devizna sredstva še niso sklenjeni. Pripravljeni so osnutki samoupravnega sporazuma za vlaganje na dohodkovnih odnosih, vendar je tako sporazumevanje dolgotrajno.

Sporazumevanje otežkoča tudi negativna bilanca poslovnega uspeha. Izračun finančne uspešnosti po investiciji kaže, da bo celotna izguba v obdobju 1982 – 1990 znašala 120 milijonov dinarjev. Obnova proizvodnje živega srebra v Idriji s podjetniškega vidika ni zanimiva. S prodajo živega srebra na svetovnem trgu pa bi ustvarjali okrog 5 milijonov dolarjev deviznega priliva letno. Prav tako bi z obnovo proizvodnje zagotovili dolgoročno oskrbo domačih porabnikov s to surovino.

Zaključki

Rudnik Idrija se je sredi 70-tih let znašel v resni gospodarski krizi. Kot pretežnemu izvozniku so mu nerealno nizke cene na svetovnem trgu onemogočile pozitivno poslovanje. Veliko število odkopnih polj, ki pogojuje velike stroške jamskega transporta, nizka vsebnost kovine v rudi in nenazadnje veliko število delovnih invalidov, kar vse je posledica 500-letne eksploatacije, pa je onemogočalo, da bi Rudnik lahko znižal lastno ceno na nivo borzne.

Naša samoupravno organizirana družba ni mogla dopustiti, da bi se ta problem reševal v ozkih podjetniških okvirjih. V Socialistični republiki Sloveniji smo se tako dogovorili, da storimo vse za ohranitev rudnega bogastva. Tak način reševanja pa je možen samo v našem sistemu. Težave in odkloni, ki so se pojavljali pri realizaciji zastavljenega cilja, so razumljivi, kajti to je bil prvi primer takega reševanja nerentabilnega poslovanja. Vzporedno z reševanjem krize so se iskale tudi sistemske rešitve.

V dobi skokovitega gospodarskega napredka in vse večjega pomanjkanja surovin moramo storiti vse, da se Rudnik ohrani v takem stanju, da bo tudi v bodoče možna obnova proizvodnje. Za živo srebro kot kovino s specifičnimi lastnostmi bodo gotovo odkrita nova področja uporabe. V tem primeru se bodo tudi cene formirale na bistveno višji ravni, tako da bo idrijsko živo srebro ponovno tudi ekonomsko zelo zanimivo.

Viri

1. Arhiv Rudnika Idrija
2. Podatki oddelka za gospodarstvo Skupščine občine Idrija
3. Investicijski program „Obnova proizvodnje v RZS Idrija“, ki ga je v letu 1980 izdelal Rudarski inštitut Ljubljana
4. Čar J., 1976: Svetovna kriza živega srebra. Idrijski razgledi 1/2, letnik XXI, Idrija
5. Groff M., 1970: Svetovni trg živega srebra. Idrijski razgledi št. 1, letnik XV, Idrija
6. Mlakar I., 1973: Uporaba živega srebra, Idrijski razgledi, št. 2, letnik XVIII, Idrija
7. Mlakar I., 1974: Osnovni parametri proizvodnje Rudnika Idrija skozi stoletja do danes, Idrijski razgledi, št. 3–4, letnik XIX, Idrija
8. Mlakar I., 1974: Nekaj novih podatkov o uporabi živega srebra, Idrijski razgledi 1–2, letnik XIX, Idrija.

MINERALNO BOGASTVO IDRIJSKE OBČINE

Vsebina:

PREDGOVOR

UVOD

PREGLED MINERALNIH SUROVIN

KOVINE

Baker – Cu

Aluminij – Al (boksit)

Železo – Fe

Živo srebro – Hg

Uran – U

Magnezij – Mg

Mangan – Mn

Druge nekovinske surovine

Sadra

Kremenov keratofir

Diabazne kamenine

Kaolinitne usedline

Premog

Jurski roženec

Pesek

ZAKLJUČNE MISLI

NEKOVINSKE MINERALNE SUROVINE

Okrasni in gradbeni kamen

Permski apnenec

Spodnjeskitski oolitni apnenec

Langobardski konglomerat

Cordevolski dolomit

Ostale okrasne in gradbene kamenine

Ostali gradbeni materiali

Karbonski skrilavec

Zgornjeskitski lapor

Porfirski tuf

Keratofirski tuf

Zgornjekredni apnenec

Eocenski lapor

Ostali zanimivi materiali

PREDGOVOR

Zadnjih dvajset let bo v zgodovini človeštva zapisano kot obdobje svetovnih kriz. Hitro naraščanje prebivalstva in nestrpno hlastanje po vedno višjem standardu, ne oziraje se na zmogljivost naravnih danosti, je ustvarilo hudo neravnovesje med človekovo dejavnostjo in njegovim okoljem. Kot reakcija na nesmotrne posege v naravo so se začele vrstiti druga za drugo krize prehrane, energije in surovin. Začetnemu optimizmu o hitrem premagovanju težav z dodatnim pospešenim izkoriščanjem naravnih virov je postavila meje grozeča ekološka kriza ter trezna ugotovitev, da naravna bogastva niso neizčrpna. To se je še posebno ostro pokazalo pri presoji zalog mineralnih surovin. Strokovnjaki ugotavljajo, da zaloge kvalitetnih in lahko dostopnih surovin, ki smo jih pridobivali in predelovali sorazmerno poceni, hitro kopnijo. Začeti bo treba s črpanjem surovin slabše kakovosti in v težjih naravnih pogojih. To pa pomeni vlaganje velikih denarnih sredstev v temeljne raziskave in novo tehnologijo. Pri iskanju najustrežnejših in najracionalnejših rešitev se bo potrebno vsekakor bolj kot doslej nasloniti na globlje poznavanje naravnih danosti, na doslejšnja nakopičena a neizkoriščena znanstvena spoznanja in na ustreznejše tehnološke zaključke.

Razumljivo je, da usodo človeštva, ki ga pestijo krize, delimo z enako odgovornostjo tudi Jugoslovani. Čeprav spada Jugoslavija med naravno bogate države, nas je surovinska kriza prav tako temeljito prizadela kot vrsto mnogo revnejših dežel. Nenehne težave z nafto so nam na primer zgovorno pokazala, kako smo zanemarili premogovništvo. Pri vseh težavah, ki nastopajo zaradi pomanjkanja tega ali onega, pa je vsekakor bistveno spoznanje, kako življenjsko smo odvisni od uvoza, ki je bil do nedavnega prikladnejši in cenejši od vlaganja v raziskave in eksploatacijo domačih mineralnih surovin. Tako smo kupovali v tujini potrebne in nepotrebne materiale. Uvožena glina za izdelavo navadne opeke ter prodnega peska sta le dve „cvetki“ s tega področja. Ni dvoma, da smo se premalo zavedali, da lahko marsikatero surovino – sicer dostikrat za nekoliko višjo ceno – poiščemo doma ali pa jo z dodatno predelavo nadomestimo z drugo. Skokoviti razvoj tehnologije odpira perspektivo vedno novim surovinam tudi na takih področjih, ki jih do nedavnega še slutili nismo. Surovinska kriza nam je poleg hudih gospodarskih zagat postregla tudi s spoznanjem, kako pomembna je močna lastna surovinska osnova, ki edina zagotavlja nemoten nadaljnji razvoj gospodarstva ter neodvisnost.

Načelnim ugotovitvam, ki smo jih zapisali, zagotovo ni oporekati. Pomisleki nastopijo, ko začnemo razmišljati o neposrednih pogojih vlaganja v temeljne raziskave, s katerimi največkrat ugotovimo le to, ali je neka surovina zanimiva za nadaljnje usmerjene raziskave ali ne. Tovrstna, običajno terenska geološka dela, so dolgotrajna in draga. Naša znana naravnost na čim hitrejši finančni uspeh pri raziskovalnih delih v celoti odpove. Izkušnje s področja raziskovanja surovin namreč kažejo, da dajejo investicije v temeljne raziskave rezultate praviloma šele po najmanj desetih letih. Seveda velja to le za raziskave, ki so bile opravljene v dovolj velikem obsegu in intenzivno, kar pa pri nas zaradi pomanjkanja denarja doslej ni bilo vedno mogoče. Skozi to perspektivo moramo gledati tudi na raziskovanje surovin v preteklem desetletju na Idrijskem in Cerkljanskem. Doslej porabljen sredstva za raziskovanje surovin v naši občini lahko brez pridržkov ocenimo kot smiselne naložbe za prihodnost.

UVOD

Pomemben del temeljnih spoznanj o mineralnem bogastvu v idrijski občini predstavljajo geološke raziskave. Prva terenska geološka dela po drugi svetovni vojni na Idrijskem in Cerkljanskem sta opravila Geološki zavod iz Ljubljane in Rudnik živega srebra. Njuno delo je bilo posvečeno skoraj izključno kovinam in sicer živemu srebru (Hg), bakru (Cu), manganu (Mn) in uranu (U). Beleženje morebitnih pojavov drugih surovin, posebno še nekovinskih, je bilo povsem vzporednega pomena. Prvenstveni namen Rudnika živega srebra je bil odkrivanje novih zalog cinabaritne rude, bodisi v jami ali drugih območjih, s katerimi naj bi nadomestili vsaj sprotno proizvodnjo. Z nastopom svetovne krize živega srebra leta 1968 in njenim stopnjevanjem po letu 1970 (3,4,5), so dobile raziskave novo dimenzijo. Pri Rudniku živega srebra so poleg obsežnih ukrepov za zmanjšanje proizvodnih stroškov ter racionalizacijo pridobivalnega procesa začeli iskati možnosti za odkopavanje bogatejše rude (povečanje proizvodnje) v okviru znanih rudnih teles in za dodatno proizvodnjo. Prizadevanja so potekala v treh smereh:

- poglobljanje teoretskih osnov geneze rudišča in na podlagi tega iskanje novih orudnih območij izven starega rudišča;
- odkrivanje novih bogato orudnih območij v stari jami in odpiranje novega ljubevskega rudišča;
- iskanje mineralnih surovin za dodatno proizvodnjo.

Na podlagi geološkega kartiranja našega ozemlja v letih 1958 do 1960, ki so ga opravili geologi Geološkega zavoda iz Ljubljane, in natančnega kartiranja ozemlja med Rovtami in Vojskarsko planoto v merilu 1:10.000 (okoli 182 km²) ing. Ivana Mlakarja v letih po ustanovitvi geološke službe pri Rudniku živega srebra v Idriji (1958) je bil leta 1969 pripravljen seznam vseh zanimivih mineralnih surovin, zbrani so bili podatki o njihovem dotedanjem poznavanju in izločena perspektivna območja za odkrivanje novih mineralnih surovin, predvsem živega srebra. V letih 1969 do 1976 se je zvrstilo pet faz raziskovalne naloge „Geološke raziskave živega srebra“, v okviru katere je bilo opravljeno detajlno geološko kartiranje širše okolice Idrije in Cerknega, izdelano obsežno geokemično vzorčevanje ter proučene številne druge lastnosti kamenin tega ozemlja (26, 37). V okviru posebne raziskovalne naloge je bila v letih 1974 do 1976 raziskana triadna tektonika našega ozemlja (19, 42), ki je prinesla rekonstrukcijo razmer na našem ozemlju v času nastanka idrijskega rudišča (17, 19). Sočasno so potekale litološke, mineraloške, petrografske in kemične raziskave kamenin in rud iz idrijskega rudišča (1, 9, 17, 18, 25, 37) ter raziskave neotektonike in orudjenja z bakrom na Cerkljanskem (7, 8, 32, 33, 37, 38, 39, 42). V rudišču se je zanimanje geološke ekipe usmerilo predvsem na raziskovanje do tedaj skorajda nedotaknjenih skrilavcev s samorodnim Hg ter ljubevskega rudišča, na površini pa na nekovinske mineralne surovine, ki naj bi ob ugodnih raziskovalnih izsledkih krile finančni primanjkljaj zaradi vedno nižjih cen živega srebra na svetovnem trgu. Zelo detajlne raziskave karbonskega skrilavca s samorodnih Hg v jami in na Prontu so potekale z veliko intenzivnostjo vse do danes, medtem ko so bile raziskave nekovinskih surovin posebno obsežne do sredine leta 1977, v zmanjšanem obsegu pa so se odvijale tudi v naslednjih letih.

Tabela I.

Kovne

Zap. št.	Rudine	Nahajališče	Zaloge	Uporabnost	Ocena per spektivnosti
1.	baker – Cu	Škofje, Sovodnj: rudni pojavi: Masore, Novaki Ravne, Otalež in Srebrlje	ugotovljene zaloge kategorije C 1.266.000 t rude z 0,97 % Cu potencialne (pred- postavljene) D zalo- ge: 16.543.800 t rude z 0,97 % Cu	kovinska industrija	velika
2.	aluminij – Al (boksit)	Dole–Zavrtec	ocena: 648.000 t rude	kovinska industrija	neznatna (slaba kakovost, majhne zaloge)
3.	železo – Fe	okolica Spodnje Id- rije, Kanomlja, Vcharše	nepomembne	kovinska industrija	neper spektivno
4.	živo srebro – Hg	Idrija, Ljubevč, rudni pojavi: Kurja vas	okoli 10 % svetovnih zalog	vsestranska	zelo velika
5.	uran – U (skonca skrilavec)	rudišče Idrinja	neznane	energetika	majhna
6.	magnezij – Mg (dolomit)	širša okolica Idrije, Cerkljansko	neizčrpane	kovinska industrija	velika
7.	mangan – Mn	Počenska gora	neznane	kovinska industrija	neznatna (slaba kakovost)

Imenitni rezultati raziskav karbonskega skrilavca s samorodnim Hg so splošno znani. Na njih bo slonela celotna proizvodnja živega srebra po morebitni obnovitvi proizvodnje pri rudniku. Raziskave drugih, predvsem nekovinskih mineralnih surovin na Idrijskem, pa so, glede na rezultate, vsekakor premalo znane. Ta dejavnost rudniške geološke ekipe, ki je potekala vzporedno z obsežnimi in uspešnimi raziskavami v rudišču, je bila zelo široka, vsebinsko razvejana in dostikrat predmet nerazumevanja. Spričo splošno priznane ugotovitve, da se izmed „stotih idej“ realizira le ena in še ta, kot smo že omenili, „po najmanj desetih letih“, potem pričakujemo odločitev o morebitni zanimivosti te ali one surovine za pridobivanje v naslednjih letih, seveda, če bomo z raziskavami nadaljevali.

Doslejnjia raziskovalna dela je delno ali v celoti opravila rudniška geološka ekipa, laboratorijske izsledke pa so prispevali Geološki zavod iz Ljubljane, Zavod za preiskavo materiala in konstrukcij, Metalurški inštitut, Kemični inštitut Boris Kidrič in Inštitut „Jožef Stefan“ iz Ljubljane. Dela sta financirala Rudnik živega srebra in Raziskovalna skupnost Slovenije. Izven teh okvirov so potekale priprave za registracijo peskokopov. Zanje je prispevalo denar Soško gozdno gospodarstvo.

PREGLED MINERALNIH SUROVIN

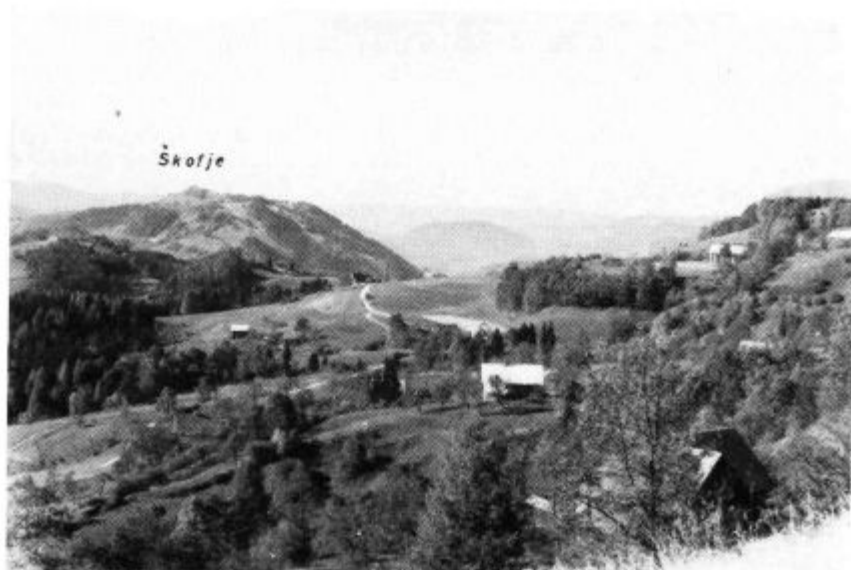
V naslednjem prispevku želimo podati pregled vseh zanimivih kovinskih in nekovinskih mineralnih surovin v idrijski občini, ne glede na njihovo trenutno ekonomsko pomembnost. Zbrani podatki o poteku in rezultatih dosedanjih raziskav nam nudijo vpogled v stopnjo raziskanosti in poznavanja posamezne surovine ter pomagajo oceniti smotrnost nadaljnjih raziskav. Pri tem moramo opozoriti, da se ocene perspektivnosti nanašajo predvsem na geološke in nekatere tehnološke pokazatelje in le izjemoma vključujejo tudi okvirne ekonomske ocene. Surovine bomo opisali v vrstnem redu kot so nanizane v tabelah I. in III. Grupirane so po uporabnosti, znotraj te razdelitve pa po starosti (lega v stratigrafskem stolpcu).

KOVINE

Baker – Cu

Kratek zgodovinski pregled starejših raziskav in rudarjenja na Cerkljanskem povzemamo po J. Gantarju (1952).

Prve pisane podatke o pojavih bakra na Cerkljanskem je prispeval leta 1851 znani slovenski geolog in kasnejši direktor idrijskega rudnika M. V. Lipold. Na podlagi njegovega ugodnega mnenja o kakovosti in količini bakrove rude na tem območju je začel leta 1853 Karel Kajnitz intenzivno raziskovati. V naslednjih letih je sledenje bakrovih rud na območju Novin, Podpleč, Koprivnika in Hobovš dalo take izsledke, da so lahko začeli leta 1861 z rednim odkopavanjem. V času od leta 1861 do 1870 so nakopali 39.000 ton rude. Ruda je vsebovala okoli 0,96 % Cu, tako, da so iz nje pridobili 375 ton kovinskega bakra. Po nastopu splošne gospodarske krize leta 1870 so vsa dela ustavili. Nahajališča Cu, raztresena med Cerknim in Sovodnjem, so bila celih

Pogled na bakronosno območje Škofja z grebena nad Leskovco.
Foto: Jože Čar

trideset let pozabljena. Leta 1908 se je začel za cerkljanski baker zanimati ljubljanski trgovec Sušnik, vendar je vsa dela leta 1914 ob nastopu prve svetovne vojne opustil. Po vojni je bilo bakronosno ozemlje razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo. Na jugoslovanski strani so po malem raziskovali od leta 1924 pa vse do leta 1939, ko so zaradi bližajoče vojne prenehali z deli. Za območje Škofja, ki je pripadalo Italiji, so se v letih 1932 do 1938 zanimale različne privatne družbe, vendar delo ni prav zaživelo. Šele leta 1940, ko je rudnik prevzela družba „Alpina“, se je delno razmahnilo. V začetku leta 1943 je začela obratovati v Planini manjša flotacija. Do kapitulacije Italije v septembru istega leta so odkopali 4000 ton rude s povprečno približno dvema odstotkoma bakra. Iz nje so torej pridobili 800 ton kovine (8,33).

Po drugi svetovni vojni je rudnik bakra Škofje prevzel v upravljanje idrijski rudnik. V prvih mesecih osvoboditve so bila opravljena le najnujnejša vzdrževalna dela. Že v začetku leta 1946 pa so rudarjenje zaradi pomanjkanja denarja opustili.

Do leta 1952 je I. Gantar geološko kartiral dostopne rove rudnika Škofje ter zabeležil rudne pojave na območju Cerkno – Sovodnj – Novaki – Otalež. Na podlagi mikroskopskih preiskav rud je podal tudi razlago nastanka rudišča (33).

Novo obdobje raziskav, ki jih je sofinanciral tudi Rudnik živega srebra iz Idrije, je začel leta 1966 Geološki zavod iz Ljubljane. Poleg obsežnega geološkega kartiranja površine (38 km²) so v letih 1966 do 1970 opravili številne petrografske, rudne in kemične raziskave orudenih kamenin. Sočasno so izdelali okoli 8138 m vrtin s površine, okoli 434 vrtin v jami in 1322 m rorov ter nadkopov.

Od leta 1975 do 1977 je celotno območje Škofja ponovno geološko kartiral I. Mlakar (1978). Na podlagi nekaterih ključnih novosti v razlagi

zaporedja odsedanja sedimentov, lege orudenih plasti in tektonske zgradbe rudišča, je podal tudi nove poglede na perspektivnost območja (38).

Bakrovo orudenje se nahaja na Cerkljanskem in Sovodenjskem v obliki impregnacij, nadomeščanj, leč in žil v grōdenskem peščenjaku permske starosti. Oruden horizont leži 50 do 70 m nad karbonskimi skrilavci, ki je najstarejša kamenina na Cerkljanskem. Debelina orudenih plasti znaša v poprečju 2,5 m in se pojavljajo na veliki površini. Po ugotovitvah geologov oziroma sedimentologov, ki se ukvarjajo z razlago, v kakšnih okoljih so se odsedale določene kamenine, so nastajali grōdenski peščenjaki vzdolž starih rečnih sistemov, rečnih izlivov in mrtvih rokavih pred približno 200 milijon leti. Reke so v določenem časovnem obdobju poleg drobnih zrn, ki sestavljajo sivo obarvane peščenjake, prinašale tudi sledi bakra in železa. Orudenje je torej nastajalo istočasno kot kamenina (singenetski nastanek). Za tovrstno rudo je značilno, da se običajno nahaja sredi povsem jalovih okoljnih kamenin. V grōdenskih peščenjakih se nahaja tudi uranova ruda na Žirovskem vrhu.

Mineralna sestava bakrove rude je zelo pestra. Poleg jalovinskih navajajo kar 20 prvotnih in drugotnih rudnih mineralov. Glavni rudni minerali so **bornit** (Cu_3FeS_3) **halkopirit** (CuFeS), **halkozin** (Cu_2S), **tenantit** (CuAs_3) in železov mineral **pirit** (FeS_2). Redkeje opazujemo še **covelin** (CuS), **enargit** (Cu_3As_4) in **neodigenit** (Cu_9S_5). V orudenih plasteh blizu površine opazujemo zaradi oksidacijskih procesov poleg različnih železovih hidroksidov še **malahit** – $\text{Cu}_2/(\text{OH})_2\text{CO}_3/$, **azurit** – $\text{Cu}_3(\text{OH})_2(\text{CO}_3)_2$ in **hrizokolo** – $\text{CuSiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$. Kot zanimivost omenimo, da se v manjših količinah pojavljata še svinčev mineral **galenit** (PbS) in cinkova svetlica – **sferit** (ZnS) – (2,7,8).

O mineralni sestavi rude ter zaloga bakra na Cerkljanskem in Sovodenjskem se je v zadnjem letu napisalo precej nestrokovnih člankov v dnevnem časopisju. Sledovi srebra in zlata, ki jih vsebujejo bakrovi minerali Cerkljanske, so se spremenili v „žile zlata in srebra“, potencialne zaloge pa v rudo, ki jo lahko že kar odkopljemo. Take in podobne izjave, ki izhajajo iz neznanja ali pa želje po senzacionalizmu, lahko prizadevanjem za nadaljnje raziskave kvečjemu škodujejo, nikakor pa ne koristijo.

Po obsežnih raziskavah v letih 1966 do 1970 so strokovnjaki Geološkega zavoda iz Ljubljane izračunali na podlagi takratne geološke razlage, da se nahaja v rudišču Škofje 1,266.000 ton rude z 0,97 % Cu, kar da 12.310 ton kovinskega bakra. Po pravilniku o uvrščanju zalog trdnih mineralnih surovin, lahko glede na podatke in do traktat opravljena rudarska in vrtalna dela uvrstimo rudo nekako med zaloge vrste C_1 in C_2 (38). Tako uvrstitev opravičuje poznavanje lege, razprostranjenosti, oblike in zgradbe raziskanega dela rudišča ter ugotovljeni tektonski, hidrološki in drugi geološki podatki, ki so bili delno preverjeni z vrtinami in rovi. V vrsto C_2 uvrščajo **možne** zaloge, pri katerih so pogoji nastanka, velikost, oblika in lega rudnih teles le delno preučeni z geološkimi metodami ter delno preverjeni z rudarskimi deli.

S preučevanjem geološke zgradbe in stare dokumentacije je I. Mlakar (1978) izdvojil nova perspektivna območja in grobo ocenil zaloge Cu v okolici rudišča Škofje. Ugotovil je naslednje:

količina rude	16,543.000 ton
odstotek Cu v rudi	0,97 %
količina kovine	160.000 ton

Če temu prištejemo še predvidene, statistično določene količine bakra s sovođenjskega območja, se zaloge kovine dvignejo na okoli 272.000 ton.

Izračunano rudo daje I. Mlakar v vrsto D_1 in D_2 . V pravilniku o uvrščanju zalog mineralnih surovin (22) beremo, da so D_1 tiste zaloge, ki so **domnevane** po analizi splošnih geoloških razmer in primerjanju podatkov podrobnega pregleda raziskovalnih in rudarskih del na nekem območju. Zaloge D_1 ležijo v neraziskanih delih znanih rudnih polj oziroma delih, ki pomenijo podaljšek dobro preučenihi rudišč ali površin. V D_2 pa uvrščamo mineralne surovine, ki so **domnevane** po podatkih o geološkem razvoju in posebnosti geološke zgradbe nekega ozmelja, dobljenih z vsestranskimi raziskavami, ki opredeljujejo pogoje za pojavljanje mineralnih surovin. Pod okrilje zalog D_2 spadajo torej tiste **možne** statistično določene zaloge območja, na katerem so bila odkrita nahajališča ali pojavi neke mineralne surovine ter območja, na katerih sicer niso bila odkrita ne nahajališča ne pojavi mineralnih surovin, vendar se da njihov obstoj domnevati (22). V pravilniku je še pristavljeno, da so zaloge vrste D_1 in D_2 podlaga za načrtovanje osnovnih geoloških raziskav.

Na podlagi citiranih stavkov iz pravilnika o uvrščanju zalog rudnin lahko sklepamo, da se **predvideva** na območju Škofja obstojanje doslej še nepreverjenih geoloških struktur, ki bi po ugotovljenih zakonitostih lahko bile orudene. Razen nekaj izdankov in analogije z znanimi rudišči, dokazov za obstojanje take količine orudenih peščenjakov torej nimamo.

Z velikimi rudišči bakra v vzhodni Srbiji (Bor, Majdanpek, itd.), ki so največji pridelovalci te kovine v Jugoslaviji, lahko trenutno cerkljansko in sovođenjsko bakrovo orudjenje primerjamo samo glede odstotka, vsi ostali parametri (debelina, jamsko odkopavanje, raztresenost v prostoru) pa so pri nas bistveno slabši, kar bi zelo vplivalo na ceno proizvoda oziroma ekonomičnost rudnika. S hitrim večanjem potreb slovenske predelovalne industrije po bakru ter izčrpavanjem srbskih bakrovih nahajališč pa bodo tudi rudišča plastovitega tipa, kakršna imamo pri nas, pridobila na pomenu (39). Za konec dodajmo še to, da razpolaga cerkljansko in sovođenjsko ozemlje z doslej največjimi znanimi potencialnimi zalogami Cu na Slovenskem, zato je sklep o nadaljnjih raziskavah v tem srednjeročnem obdobju povsem na mestu.

Aluminij – Al (boksit)

Boksit predstavlja osnovno surovino za pridobivanje aluminija. Na Idrijskem so ga prvič opazili leta 1964 v eni izmed vrtin, namenjeni raziskovanju živega srebra v okolici Zavratca. Naslednje leto so našli pri površinskem kartiranju zahodno od tod 250 m dolgo lečo boksita, nekaj let kasneje (1969) pa „Pri Lukat“ še eno podobno (37). Boksitne kaménine neznatnih debelin so opazili v zadnjih letih tudi v okolici Čekovnika in Kočevš (6).

V vseh nahajališčih leži temno rjavo rdeča boksitna ruda na erodirani dolomitni podlagi, prekrivajo pa jo konglomerati. Nastanek boksita povezujejo geologi z nastankom kopnine na Idrijskem pred okrog 215 milijon leti. Ozemlje, ki je bilo zgrajeno predvsem iz anizijskega dolomita in apnencev, je bilo zaradi tektonskih premikanj dvignjeno nad morsko gladino. Kamenine so bile delno odnesene, delno pa so razpadale ter preperevale kar na mestu. Nastajala je rdeča zemlja, podobna naši terri rossi, iz nje pa pri nadaljnjih kemičnih procesih boksitna ruda.

Boksit iz okolice Dol in Zavratca je slabše kakovosti. V tej rudi je le od 36 do 42 % Al_2O_3 , 13 do 18 % železovih oksidov in kar 25 do 31 % kremenice (SiO_2). Če omenjene podatke primerjamo z rezultati analiz ekonomsko zanimivih boksitov iz Dalmacije, vidimo, da vsebujejo ti vsaj 50 % Al_2O_3 , manj kot 25 % železovih mineralov ter le do 4 do 5 odstotkov kremenice (37).

Zaloge naših boksitov so ocenjene na 648.000 ton in jih moramo označiti kot zelo majhne. Če temu dodamo še slabo sestavo, potem lahko zapišemo, da zaenkrat boksiti na Idrijskem ekonomsko niso zanimivi.

Železo – Fe

Dr. Marija Verbič je objavila leta 1970 v prvi številki Idrijskih razgledov zanimiv članek „Fužine ob Kanomlji v Spodnji Idriji“, v katerem obravnava zgodovino predelovanja železove rude ob koncu XV. in v XVI. stoletju na Idrijskem. Iz prispevka vidimo, da fužine v Spodnji Idriji niso bile nikdar posebno donosne. Poleg večnih finančnih težav lastnikov so jih pogosto prizadele hude elementarne nesreče, nahajališča železove rude so bila majhna in precej oddaljena od fužin pa tudi ruda je bila slabe kvalitete (23).

Po razpoložljivih podatkih je ležalo najbližje nahajališče železove rude kakih 200 m severno od kmetije V Rovtu nad Spodnjo Idrijo. Golica železovega minerala limonita leži na anizijskem dolomitu in predstavlja kemično spremenjeno srednjetrojno preperinsko skorjo. Nastanek limonita je torej podoben kot v prejšnjem poglavju omenjenem nastanku boksita. Ponekod kaže železova ruda oolitno strukturo (24).

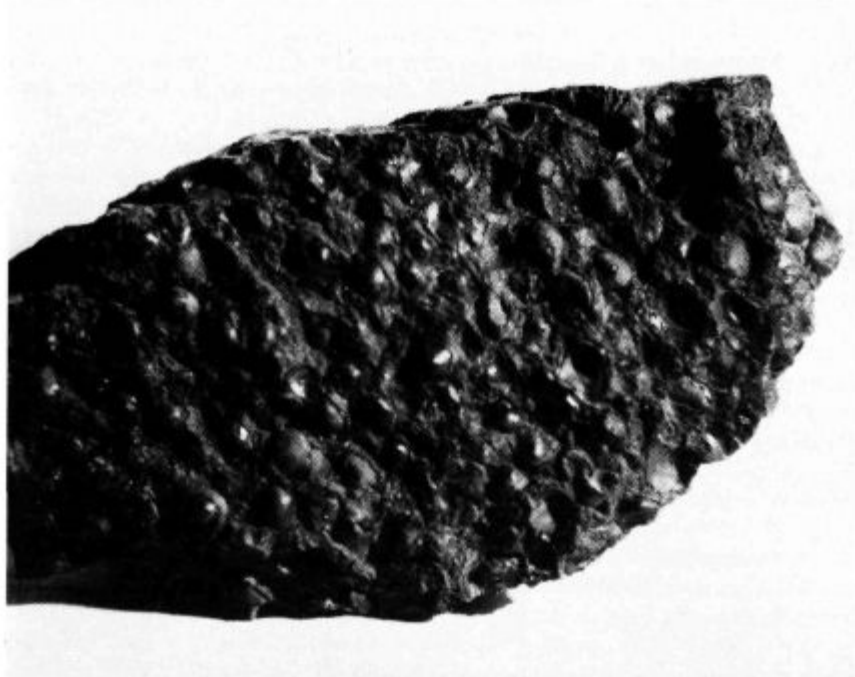
Nekoliko manjše nahajališče oolitnega limonita je severno od kmetije Na Jezeru. Tudi tu leži ruda na erodiranem anizijskem dolomitu (24).

Spodnjeidrijski fužinarji so imeli odprte odkope tudi v okolici Veharš ter na večih mestih v dolini Kanomlje. O teh nahajališčih nimamo natančnejših podatkov.

Živo srebro – Hg

Raziskave živega srebra potekajo v Idriji in njeni bližnji okolici že skoraj petsto let. Razumljivo je, da ni mogoče raziskovalnih prizadevanj od odkritja živega srebra v Idrijski kotlini leta 1490 pa do danes zajeti v nekaj odstavkih. Ta okrnjeni pregled bi bil, glede na pomen živega srebra, ki je dajal Idriji do nedavnega celoten ali pomemben kos kruha, vsekakor zelo krivičen. Rezultatom raziskav v rudišču in zunaj njega, ki dostikrat po pomenu presegajo lokalne okvire, bo vredno posvetiti obsežnejši in temeljitejši pregled. Ob tej priložnosti bomo omenili le nekaj najpomembnejših splošnih spoznanj, ki so jih prinesle raziskave zadnjih let.

Idrijsko rudišče je po količini živega srebra ob nastanku kot po količini došlej pridobljene tekoče kovine za španskim Almadenom drugo največje živosrebrno rudišče na svetu (16, 41). Temu imenitnemu naslovu se pridružuje ugotovitev, da je edini pomembni tovrstni rudnik v Jugoslaviji ter hkrati najstarejši, in poleg Mežice, največji kovinski rudnik v Sloveniji. Idrijskemu rudišču, ki je po mnenju tujih in domačih strokovnjakov, eno najzapletenejših endogenih kovinskih rudišč sveta, je bila posvečena skozi zgodovino prav do danes izjemna strokovna pozornost. V številnih elaboratih ter tiskanih

Koralna ruda,
Foto: Rafael Podobnik

strokovnih razpravah zasledimo podatke o starosti in zaporedju kamenin v jami, tektoniki in nastanku rudišča. Še posebno natančno je obravnavana zgradba rudišča, sedimentološke značilnosti nekaterih kamenin ter genetske posebnosti živosrebrnih rud. Od številnih podatkov omenimo, da je nastalo idrijsko živosrebrno rudišče v središčnem delu najmanj 19 km dolgega ter okoli 1–2 km širokega tektonskega jarka pred približno 215 milijon leti. Imenujemo ga idrijski srednjetriadni tektonski jarek (19). Prelomi, ki so obrobljali tektonski jarek, so segali globoko v zemeljsko notranjost. Ob njih so pritekale hidrotermalne raztopine, bogate z živim srebrom. Na svoji poti proti površju so v okviru idrijskega tektonskega jarka bolj ali manj prepojile vse starejše kamenine (epigenetski tip orudjenja). V rudišču najdemo s **cinabaritom** (HgS) ali **samorodnim Hg** orudene paleozojske-karbonske in permske sedimente, spodnjetriadne skitske in anizijske kamenine ter najnižje člene srednjetriadnih langobardskih sedimentov. Termalne raztopine, bogate z živim srebrom, so se nato v obliki vročih vrelcev izlivala v takratno močvirje, kjer so se sočasno odsedale skonca plasti. Tako so nastale izredno bogate plastovite rude (do 79 % Hg) – **jeklenka**, **jetrenka**, **opekovka** in **koralna ruda**, ki so jih odkopavali med rugim tudi v znamenitih rudnih telesih Inzaghi, Turniš, Kropač–Ziljska in Pront (17, 19).

L. Placer (41), ki se je zelo podrobno ukvarjal s tektonskim razvojem idrijskega rudišča, je prišel do sklepa, da je vsebovalo idrijsko rudišče ob svojem nastanku od 250 do 300.000 ton živega srebra. Pri kasnejših zapletenih tektonskih dogajanjih je bilo orudeno območje tektonskega jarka razsekano v

Plastovita ruda. Menjavanje meljevca (črno), pirita (sivo) in cinabarita (s svetlo sivo – belo). Naravna velikost fotografiranega motiva je 5 cm.
Foto: Rafael Podobnik

več velikih blokov. Iz geoloških in tehnoloških razlogov delimo znano orudeno območje na „staro rudišče“ neposredno pod mestom (Trg svobode, Smukov Poljanec, Likarca), novo rudišče „Ljubevč“ in „Pront“, kjer izdajajo orudni karbonski skrilavci na površje. Staro rudišče, Pront in Ljubevč, predstavljajo okoli 65 % prvotnega rudišča. Manjši del preostalih orudnih kamenin naj bi ležal v zahodnem podaljšku Pronta, nekje nad območjem današnje Grape in

Raziskovalno vrtanje v idrijskem rudniku.
Foto Renat Škarabot

Riž. Ta del rudišča so vode skozi zadnja tisočletja postopno odnašale tako, da danes tukaj nimamo orudenih kamenin. Za preostali večji del rudišča menijo raziskovalci, da je ohranjeno nekje severovzhodno od Idrije globoko pod neorudenimi kameninami (41).

V starem rudišču in Prontu je potekalo odkopavanje z nekaj prekinitivami od leta 1490 do 1. aprila 1977, ko je bila proizvodnja zaradi svetovne krize živega srebra začasno prekinjena. Po izračunih I. Mlakarja (16) in prištevkem proizvodnje zadnjih let, je bilo v Idriji pridobljeno doslej 107.000 ton ali 3.103.240 jeklenk živega srebra. Če upoštevamo izgube pri odkopavanju in

predelavi, ki so po Mlakarjevem (16) mnenju znašale okoli 27 %, so doslej izkopal v Idriji približno 145.000 ton živega srebra. Tudi ta številka govori o izjemni velikosti idrijskega rudišča ter njegovem pomenu v zgodovini. Po količini ga spet prekaša le Almaden z okoli 280.000 tonami pridobljene kovine.

Od obsežnih raziskav v idrijskem rudišču moramo omeniti odkritje in odpiranje ljubevskega rudišča ter karbonskih skrilavcev s samorodnim Hg.

Cinobaritna mineralizacija v Ljubevču je bila odkrita konec leta 1962 z globokimi vrtinami s površine na podlagi pravilne interpretacije geoloških razmer na tem območju (11). Orudjenje leži v globini okoli 400 m, približno na nivoju XIV. obzorja idrijske jame (približno na koti ± 0 m). Zaradi velike globine bi bilo raziskovanje z vrtanjem s površine nesmiselno, zato so se koncem leta 1965 odločili, da prično z izdelavo odpiralno-raziskovalne proge na nivoju XIV. obzorja stare jame. Odpiralna dela so z daljšo prekinitivjo v letih 1972 do 1974 potekala do začetka leta 1975, ko so bila zaradi finančnih težav ustavljena.

Vzporedno z vrtanjem cinobaritnega orudjenja na območju Pronta so bili že leta 1968 zbrani prvi podatki o karbonskem skrilavcu s samorodnim Hg na tem območju. Ugotovljene razmere so bile dobra osnova pri zelo natančnem raziskovanju karbonskega skrilavca v letih 1972 do 1979. Izsledki obsežnega vrtanja so znani. Ugotovljene količine rude zagotavljajo večletno odkopavanje v okviru predvidenega površinskega kopa.

Leta 1970 so bili v jami zbrani podatki o dotedanjem odkopavanju skrilavca ter na novo kartirani in vzorčevani vsi dostopni rovi v teh kameninah (30). Že naslednje leto je bil pripravljen prvi program vrtanja skrilavca s samorodnim Hg v rudišču (40), ki se s kasnejšimi dopolnitvami (1974) izvaja še danes. O teh delih so bili izdelani številni elaborati.

Z obsežnimi geokemičnimi raziskavami, ki so spremljale terensko kartiranje v sedemdesetih letih, so bile odkrite povečane koncentracije živega srebra na treh območjih zunaj Idrije in Ljubevča. Vse tri lokacije ležijo v podaljšku idrijskega srednjetriadnega tektonskega jarka, katerega središčni del je – kot smo že omenili – idrijsko rudišče. V langobardskih tufih na območju Kočevša na Vojskarski planoti ter v različnih triadnih sedimentih v okolici Zovčana zahodno od Veharš so bile ugotovljene precej povečane vsebnosti živega srebra kot je to običajno za tovrstne kamenine. V Kurji vasi v Rovtah je bil z globokim vrtanjem najden celo dobro oruden konglomerat, vendar je leča s cinobrom prepojenih kamenin zelo majhna in zato brez gospodarske pomembnosti.

Večina trenutno najproduktivnejših rudišč na svetu so odkrili v zadnjih petnajstih letih (npr. El Entredicho v bližini Almadena v Španiji, Ismaïla in Mra-Sma v Alžiriji, Mc Dermitt v ZDA). V številnih primerih imajo kombinirano površinsko in jamsko odkopavanje. Rudišča so v začetni fazi izkoriščanja in zato brez večjih vzdrževalnih stroškov, ki močno bremenijo stare rudnike. Iz sicer zelo skromnih podatkov sodimo, da nova rudišča nimajo posebno velikih dimenzij, zato pa se vsebnost v rudi giblje v poprečju od 0,3 do 2 % živega srebra. Primerjava idrijskega rudišča z drugimi Hg rudišči sveta (31) kaže, da moramo Idrijo šteti glede na preostale neodkopane zaloge Hg še vedno v najožji krog največjih svetovnih rudišč. Današnje stanje v rudišču je posledica skoraj petstoletnega, dostikrat nesistematičnega pospešenega in razvejanega odkopavanja. Preostala cinobaritna rudna telesa so sorazmerno majhna, raztresena po celem rudišču in imajo v poprečju nekoliko nižjo vsebnost kovine kot rudišča,

iz katerih prihaja danes glavna količina živega srebra. Praktično povsem nedotaknjena so le rudna telesa v skrilavcih s samorodnim Hg, kjer je mogoče doseči primerno osredotočenje proizvodnje.

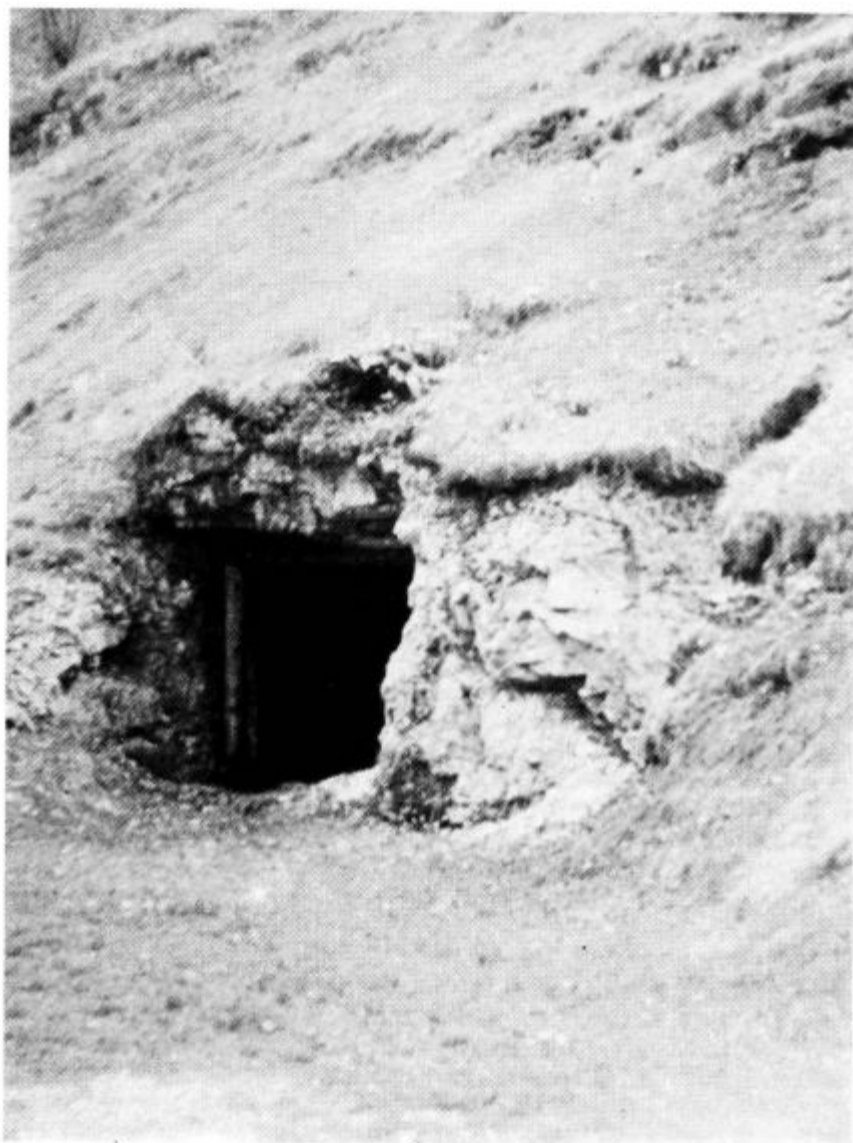
Na njih bo slonela proizvodnja živega srebra v bodočnosti. Daljšo perspektivo rudarjenja v Idriji zagotavlja z rovom odprto, toda še neraziskano ljubevsko rudišče.

Uran – U

V skrivnost zavita najdba urana v idrijskem rudniku je vzbujala veliko pozornost Idrijčanov v začetku šestdesetih let. Delo „uranovcev“, kot so v Idriji popularno imenovali beograjske strokovnjake, je potekalo v veliki tajnosti. Govorilo se je, da le redki „zapriseženi“ vedo, kaj se spleta okrog idrijskega urana. Še dolga leta po odhodu „uranovcev“ iz Idrije so se širile take ali drugačne govorice o tem radioaktivnem elementu v idrijskem rudišču in o dogajanjih v topilnici, kjer so „uranovci“ rudo predelovali. Realnih osnov pa te govorice niso imele, saj izsledki raziskav niso bili nikdar splošno znani. Svoj stvarni zaključek je uranova mineralizacija v skoncra skrilavcih dobila v okviru raziskovalne naloge „Raziskave urana v Rudniku Idrija“, ki je bila izvedena v letih 1979 do 1980. V njej je M. Cigale zbral in ovrednotil rezultate dosedanjih raziskav ter podal zaključke najnovejših merjenj in kemičnih analiz (25).

Pri sistematičnem radiometričnem pregledu slovenskih rudnikov leta 1947 so postali pozorni na povečano radioaktivnost skoncra skrilavcev v idrijskem rudniku. Prva ugotovitev je bila, da so skrilavci 5 do 10 krat bolj radioaktivni kot druge kamenine v jami (18, 25). V letu 1949 so začeli sodelavci „Instituta za geološko-rudarsko istraživanje i ispitivanje nuklearnih i drugih mineralnih sirovina“ ali krajše „Geoinstituta“ izvajati geološke in tehnološke raziskave. Raziskovalna dela so potekala dokaj intenzivno do leta 1957. Iz tega obdobja hrani „Fond za stručnu dokumentaciju“ v Beogradu 26 krajših nepopolnih geoloških poročil, medtem ko podatki o poskusih predelave, kot kaže, niso ohranjeni (18). Iz zaključkov poročil tega prvega raziskovalnega obdobja povzemamo, da imajo povečano radioaktivnost le skoncra skrilavci, ki so, kot smo to posebej poudarili pri obravnavi živega srebra, nosilci tudi zelo bogatih plastovitih cinabaritnih rud.

Skoncra kamenine so bolj ali manj radioaktivne na vseh obzorjih idrijske jame. Uranska mineralizacija je koncentrirana v 1 do 2 m debelem horizontu bituminoznih kamenin na stiku z mlajšimi tufskimi kameninami (v morju odložen in strijen vulkanski pepel). Značaj orudjenja nedvomno kaže na singenetski nastanek. To pomeni, da so v času nastajanja skoncra usedlin prinašale vode v bazen tudi sledi urana. Z merjenji ugotovljena radioaktivnost je znašala od 50 do 320 μ R/h ali mikronadijev na uro, ponekod pa je dosegla 700 μ R/h. Kemične analize so pokazale, da vsebujejo posamezni vzorci do 0,2 % U (18, 25). Ti, za takratne razmere, sorazmerno ugodni rezultati so botrovali odločitvi, da se začnejo radioaktivne kamenine z aktivnostjo nad 100 μ R/h na etažah, kjer so sicer že odkopavali živo-srebrno rudo, izdvajati in poskusno predelovati v posebnem polindustrijskem obratu v idrijski topilnici. Radioaktivne skoncra plasti so odkopavali na VI. in I. obzorju ter na številnih etažah rudnega telesa Kropač nad I. obzorjem. V obdobju od 1953 do 1957 so nakopali okoli 1657 ton radioaktivnih kamenin (18, 25). Raziskovali so tudi

Vhod v raziskovalni rov v Carjevi grapi na Brusovšah.
Foto: Jože Čar

uporabnost žgalniških ostankov skonca plasti za morebitno pridobivanje „rumene pogače“.

Sočasno z deli v jami so raziskovali tudi na površju. V letih od 1953 do 1956 so izdelali raziskovalni rov v Carjevi grapi na Brusovšah ter razkop v Zaspani grapi. Nikjer niso ugotovili povečane radioaktivnosti. Danes vemo, da kamenine, ki so jih raziskovali na površju, niso enako stare kot radioaktivni skrilavci v jami, zato je razumljivo, da so bili rezultati negativni (15).

Ponovno merjenje radioaktivnosti v idrijskem rudišču so opravili v letih 1963 in 1966. Pregledali so sklonca skrilavce in druge orudene kamenine od Antonijevega rova do XV. obzorja. Tudi tokrat so ugotovili povečano radioaktivnost le v bituminoznih sklonca plasteh. Zanimiva je bila najdba (1963) do 1 cm velikih lečic uranove smolnate rude z aktivnostjo $10\,000\ \mu\text{R/h}$ na desetem obzorju. Zaradi neznatnih zalog raziskav niso nadaljevali.

Nov prispevek k poznavanju uranske mineralizacije v idrijskem rudišču so dodali leta 1978. Izdelali so 14 analiz iz različnih kamenin v jami, vendar v nasprotju s starejšimi podatki, niso ugotovili povečane radioaktivnosti (25). Sočasno so opravili osnovna merjenja v najbolj zanimivih izdankih sklonca plasteh. Leta 1979 je bil opravljen laboratorijski poizkus pridobivanja urana iz Hg rude s poprečno vsebino 0,026 % U. Okoli 100 kg tovrstne rude so obdelali z luženjem. Doseženi izkoristki luženja urana so bili sorazmerno nizki (25.).

V okviru novih raziskav, ki jih je vodil M. Cigale (25), so zbrali 104 vzorcev radioaktivnih kamenin. Na Inštitutu „Jožef Stefan“ v Ljubljani so jih analizirali na uran in druge radioaktivne prvine. Po zastavljenem programu so v rudniku na 145 točkah izmerili jakost radioaktivnega sevanja. Pri raziskavah je sodelovala tudi geološka ekipa Geološkega zavoda iz Ljubljane, ki se sicer ukvarja z raziskavami v Žirovskem vrhu. Dopolnili so merjenja v jami z izmero radioaktivnih anomalij na 32 mestih. Rezultati raziskav v zadnjih letih so pokazali, da imajo sklonca plasti v idrijskem rudišču približno 7-krat višjo vsebnost urana, kot je običajno za podobne kamenine. Dobršen del radioaktivnih skrilavcev v zgornjem delu rudišča je vsebovalo ali vsebuje velike količine živega srebra, zato so bile ali pa bodo v bodočnosti odkopane predvsem zaradi Hg. Zanimivejši je neodkopani skrilavec v območju spodnje jame idrijskega rudišča, ki kaže tudi nekoliko višjo poprečno vsebnost U. Zaloge tega skrilavca, ki ga bo potrebno še raziskati, še niso znane.

Za popolnejšo sliko uranskih raziskav dodajamo še, da so v 60. letih odkrili povečano radioaktivnost tudi v Ravenski jami v Ravnah nad Cerknim ter v psevdofiljskih skrilavcih v okolici Jesenice in Orehka (18).

Magnezij – Mg

Magnezij je kovina bodočnosti. O tem so si edini tako metalurgi, kemiki in tehnologi. Spričo omejenih zalog danes široko uporabljenih težkih kovin, ki so povrhu vsega še iz dneva v dan dražje, se na področju splošne porabe v obliki najrazličnejših zlitin poleg aluminija vedno bolj uveljavlja magnezij. Njegova proizvodnja, kot tudi poraba, se je v zadnjem desetletju večala približno za okoli 10 % letno. Leta 1960 je bila svetovna proizvodnja 93.300 ton, lani pa že okoli 300.000 ton. Jugoslavija lastne proizvodnje do lanskega leta ni imela in je morala celotno potrebno količino magnezija uvažati. V začetku leta 1980 je začela obratovati v okviru Ibarskih rudnikov tovarna za pridobivanje kovinskega Mg v Beljencu v Srbiji. Predelovalne naprave imajo zmogljivosti 5000 ton Mg letno, s čimer verjetno pokrivajo celotne domače potrebe po tej lahki prvini. Tovarna pridobiva magnezij iz dolomita, ki je osnovna surovina za pridobivanje elementarnega magnezija tudi številnim drugim tovarnam po svetu (npr. v Franciji). Dolomitna kamenina mora vsebovati vsaj 19 – 20 % magnezijevega oksida (MgO).

Leta 1974 je postala rudniška geološka služba pozorna na kemične analize belega, zrnatega zgornjetriadnega cordevolskega dolomita iz območja

Krnic, Šebrelj in Stopnika. Analize vzorcev, ki so bile narejene že leta 1969 v okviru širših raziskav na živo srebro (37), so pokazale, da je najti v cordevolskem dolomitu iz omenjenih lokacij od 20,6 do 21,8 % MgO. Da bi preverili in dopolnili te podatke, je idrijski rudnik naročil leta 1974 Metalurškemu inštitutu iz Ljubljane analizo 21 vzorcev cordevolskega dolomita in sicer iz Želina, Zgornje Idrije, Zagodovega vrha, Razorov in Loga pri Godoviču. Pri izbiri lokacij za vzorčevanje je bilo glavno vodilo to, da leži dolomit v bližini komunikacij, da so zaloge dovolj velike in da kamenina ni preveč kompaktna zaradi morebitnega odkopavanja. Ugotovljeno je bilo (97), da ima cordevolski dolomit v poprečju naslednjo sestavo (aritmetična sredina).

Tabela 2

izgube pri žarenju	SiO ₂	Fe ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	CaO	MgO
46,32	0,47	0,20	0,37	31,06	21,36

V bližnji in daljnji okolici Idrije in na Cerkljanskem imamo torej neizčrpne količine zelo čistega dolomita. V poprečju vsebuje kar 21,36 % MgO in predstavlja kvalitetno surovino za pridobivanje elementarnega magnezija.

Po nekaj strokovnih posvetovanjih ter ogledu tovarne za pridobivanje elementarnega Mg iz dolomita v Franciji, z nadaljnjimi raziskavami pri rudniku niso nadaljevali.

Resnici na ljubo je treba pripomniti, da je cordevolski dolomit v Sloveniji zelo razširjena kamenina in torej ni posebnost naših krajev.

Mangan – Mn

Raziskave manganskih skrilavcev pod Počensko goro in Ritavčevim vrhom so potekale pod vodstvom Geološkega zavoda iz Ljubljane v letih 1954 do 1961. Prvo leto so ozemlje geološko kartirali v merilu 1:10 000, izdelali 6 raziskovalnih razkopov in zbrali 290 kg rude za 69 kemičnih analiz. V naslednjih letih se je pokazalo, da se nad Počami pojavlja manganova ruda v debelini od 0,75 do 7 m ter na dolžini 850 m. Pod Ritavško pa je bil manganski horizont najden v dveh večjih lečah dolgih 220 m in 160 m. Leta 1960 je Geološki zavod iz Ljubljane izdelal pod Počensko goro dva raziskovalna rova dolžine 10 in 40 m (10, 20, 21).

Manganovo orudjenje v obliki minerala **psilomelana** (MnO) nahajamo v temno modrikastih do črnih skrilavcih jurske (lias) starosti. Vlečejo se v dolgem pasu izza Cimprovke, pod Veliko kopo, nad Labinjskimi lehami, Počami, v dolino Zapoške in dalje proti zahodu v Baško grapo.

Kemične analize kažejo, da je najti v rudi največ 24,92 % Mn, okrog 18 % železnih mineralov in 11 % kremenice. V poprečju pa velja med psilomelanom, železovimi minerali in kremenico razmerje 35 : 45 : 10. Leta 1960 so odvzeli tudi vzorec za predelovalne preizkuse, ki jih je opravil Metalurški inštitut iz Ljubljane. Rezultatov teh raziskav ne poznamo.

Pri ocenjevanju ekonomske zanimivosti manganskega nahajališča na Cerkljanskem je vsekakor treba upoštevati, da so bile zadnje raziskave narejene že pred dvajsetimi leti. Od takrat do danes so se povečale potrebe našega gospodarstva po manganu, sočasno pa so se prav gotovo spremenili pridobivalni

in predelovalni postopki. Menimo, da izkoriščanje manganove rude take sestave kot smo jo opisali v prejšnjih odstavkih, verjetno danes še ni ekonomsko zanimivo. Zanesljiv odgovor pa bi dala le natančna tržna in tehnološka analiza.

NEKOVINSKE MINERALNE SUROVINE

Nekovinske mineralne surovine, posebno tiste, ki jih uporabljamo že pri najbolj preprosti gradnji hiš, je človeštvo poznalo in izkoriščalo že v davni preteklosti. Ker je njihova razširjenost velika, poraba pa je bila vseskozi sorazmerno majhna, sta bila morda prav to razloga, da je njihovo industrijsko pridobivanje zažvelo zelo pozno. Brez pridržkov lahko zapišemo, da je v okviru koristnih mineralnih surovin skupina nekovin najmlajša industrijska veja.

V primerjavi s kovinami obsegajo nekovine veliko večje število surovinskih različkov. V industrijsko razvitem svetu tudi po obsegu proizvodnje ter doseženem izkupičku industrija nekovin znatno presega grupo kovinskih mineralov. Tudi dinamika porasta proizvodnje nekovin je znatno hitrejša, glede na druge mineralne surovine (36).

V Jugoslaviji izkoriščamo okoli 25 vrst nekovinskih mineralnih surovin, vendar jih poznamo več, a jih ne izkoriščamo. Industrija nekovin je v Jugoslaviji zelo nerazvita. Mnogo hitreje rastejo predelovalne zmogljivosti kot domača proizvodnja in predelava teh surovin. Logična posledica je pospešen uvoz številnih vrst surovin (15 vrst), med katerimi so tudi take, ki jih imamo doma več kot dovolj. Pokritost uvoza nekovin z izvozom je bila leta 1969 kar 74 %, leta 1973 le še 52 %, pa čeprav je v tem času narastel izvoz za okoli 15 %. V naslednjih letih se je stanje nekoliko izboljšalo, saj je znašal v posameznih letih porast proizvodnje nekovin celo do 12 %. Zaradi neurejenih dohodkovnih odnosov v rudarstvu je v letu 1980 proizvodnja nekovin v Jugoslaviji padla kar za 5 % glede na leto 1979.

Karbonatne (apnenci in dolomiti), klastične (skrilavci, peščenjaki in konglomerati) in piroklastične kamenine (razni tufi – strjen vulkanski pepel), kakor tudi magmatske kamenine (keratofir in diabaz – strjena lava), ki jih imamo tudi na našem ozemlju, predstavljajo ob ustreznih kemičnih mineraloških in fizikalno-tehničnih lastnostih zelo iskane in cenjene surovine v gradbeništvu, industriji gradbenega in okrasnega kamna, ognjestalnega materiala, keramike, stekla, abrazivov in izolacijskega materiala (36).

Občasno in neorganizirano pridobivanje nekaterih nekovinskih surovin, predvsem gradbenega kamna in peska, je tudi pri nas že zelo stara dejavnost. O tem pričajo številni majhni opuščeni kamnolomi in peskokopi. Zaradi majhnih potreb, neznatnega uporabnostnega območja, pa tudi neznanih zalog, ta dejavnost ni nikdar preseгла obrtniškega načina pridobivanja.

Celovitega pregleda nekovinskih surovin našega ozemlja doslej še nismo imeli. Delni pregledi, ki so bili narejeni za različne namene in potrebe, so v glavnem zbrani v rudniškem arhivu. V tabeli 3 smo naše nekovinske surovine združili v a) okrasni in gradbeni kamen, b) ostali gradbeni materiali in c) druge nekovinske surovine. V opisih bomo poročali le o najzanimivejših podatkih. Bralce posebej opozarjamo na enciklopedično delo Ivana Mlakarja „Mineraloške, petrografske in kemične značilnosti rude in prikamenine idrijskega rudišča“ (1975), ki predstavlja temeljno delo za nadaljnji študij

geoloških, kemičnih in tehnoloških lastnosti kamenin na Idrijskem in Cerkljanskem.

Tabela 3

Pregled nekovinskih mineralnih surovin

Zap. št.	Mineralne surovine	Nahajališče	Zaloge	Uporabnost	Ocena perspektivnosti
a) okrasni in gradbeni kamen					
1.	permski apnec	Rejc, Travnik, več drugih lokacij v okolici Idrije in na Cerkljanskem	neizčrpne	okrasni kamen,* granilija	neznana
2.	srednjeskitski oolitni apnec	številne lokacije	neizčrpne	okrasni kamen,* granilija, apno	neznana
3.	langobardski konglomerat	Gore – Dole	neizčrpne	okrasni kamen	srednja
4.	cordevoški dolomit	številne lokacije	neizčrpne	za pridobivanje elementarnega magnezija, okrasni kamen*	srednja
b) ostali gradbeni materiali					
5.	karbonski skrilavec	idrijski rudnik, številne lokacije na Idrijskem in Cerkljanskem	neizčrpne	keramika (ploščice, klinker opeka)	velika
6.	zgornjeskitski lapor	številne lokacije	neizčrpne	cementne malte, magnezijevo vezivo	srednja
7.	porfirski tuf	okolica Cerknega	zelo velike	perlit	velika
8.	keratofirski tuf	Šebrelje, Želin, Idrija	zelo velike	dodatki cementom	srednja
9.	zgornjekredni apnec	Strug	neizčrpne	apno	velika
10.	eocenski lapor	Strug	omejene	cement	majhna
c) druge nekovinske surovine					
11.	sadra	Zavratac–Rovte (v globini ca 500 m)	geološke rezerve 581.000.000 t	kemična industrija	zaradi lege v veliki globini perspektivnosti ocenjena velika*
12.	kremenov keratofir	Stopnik	groba ocena: 50.000.000 t	podlaga za hitre ceste, mineralna volna	
13.	diabaz	Zgornja Idrija, Šebreljski vrh, itd.	precej velike	kemična industrija, mineralna volna	neznana
14.	kaolinitne usedline	idrijsko rudišče	groba ocena: 730.000 t	kemična industrija	neznatna
15.	premog	Jelični vrh, okolica Idrije, Jagerše, Stopnik	neznatne	energetika	neznatna
16.	jurski roženec	Zapoška–Cimprova	ocenjene na 52,337.500 t	kemična industrija (ferosilicij)	majhna
17.	d) peskokopi dolomiti različnih starosti	številne lokacije	zelo velike	gradbeništvo, posip cest	velika

* V primeru, da bi našli lokacijo z dovolj kvalitetno in debeloplastnato ali masivno kamenino

* V primeru, da se najde sveža kamenina

Okrasni in gradbeni kamen

Permski apnenec

Številna stopnišča, tlakovani pločniki, predpražne terase ter vežni tlaki v idrijskih hišah in okoli njih so bili sestavljeni iz temno sivega ali črnega bituminoznega apnenca permske starosti, najmlajše dobe paleozoika. Dandanes si lahko ogledamo to, r.a. oko zelo zanimivo kamenino s preseki polžev, alg in številnimi belimi kalcitnimi žilicami, le še na stopnišču idrijskega gradu in Sv. Antona ter tu in tam v okolici redkih še stoječih najstarejših hiš v Idriji. Dokaj široka in vsestranska uporabnost permskega apnenca prepričljivo govori otem, da je kamenina žilava in dovolj odporna proti hitrim vremenskim spremembam na Idrijskem.

Kolikor nam je danes znano, so pridobivali črni permski apnenec v kamnolomu pri Rejcu in na Travniku. Kamnolom na nikovski strani pod Rejcem je očitno starejši in so ga verjetno izkoriščali že pred več sto leti. Iz njega izhaja okrasni in gradbeni kamen, ki je bil raztresen po vsej Idriji.

Travniški kamnolom je prav gotovo dosti mlajši. Predvidevajo, da so glavne količine doslej odkopanega apnenca porabili za oporne zidove pri gradnji ceste Idrija – Tolmin (27, 36).

Apnenec iz kamnoloma pod Rejcem je bolj temen, bolj debelo plastovit in verjetno kvalitetnejši od travniškega, ki je svetlejši in bolj lapornat (glinena primes). Žal so zaloge črnih kamenin pri Rejcu majhne, medtem ko so na Travniku praktično neizčrpane (36).

Pri kartiranju v zadnjih letih so bila ugotovljena številna nova nahajališča črnega apnenca predvsem v dolini spodnje Idrijce in na Cerkljanskem. Tudi tu se nahaja v plasteh od 0,5 m z vmesnimi skrilavimi vložki, kar je ugodno za lažje lomljenje blokov pri morebitnem odkopavanju.

Kljub vzpodbudnim rezultatom iz preteklosti v novejšem času niso bile narejene nikakršne raziskave o uporabnosti črnega permskega apnenca pri nas. Menimo, da bi se, kljub manj odpornim bituminoznim vključkom, ki jih ni mogoče polirati, obnesel predvsem v obliki poliranih plošč za notranje obloge. Odpadni material, ki bi ostal pri rezanju, pa bi bil uporaben za graniljo. Pri morebitnih nadaljnjih raziskavah okrasnega kamna pri nas, na črni permski apnenec ne bi smeli pozabiti.

Spodnjeskitski oolitni apnenec

Naslednja kamenina po starosti, ki bi prišla v poštev za izkoriščanje kot okrasni kamen, je oolitni apnenec spodnjeskitske starosti. V času nastanka, v najnižjem oddelku triadne dobe, sta se na našem ozemlju odsedala v zelo plitvem morju skrilavec in lapor, v vmesnih prelivnih kanalih pa apnenec. Apnenec je sestavljen iz večjih ali manjših apnenih kroglic, ki jih imenujemo ooidi. Ooide so morski tokovi prekladali v mirnejše predele obrežnega morja, kjer so se strdili v več 10 metrov debele leče sivoga, rumenkastega ali rožnatega apnenca. Kamenino dostikrat preprezajo bele in rumenkaste kalcitne žilice. Tople barve in zanimiva struktura kažejo, da bi bilo vredno pri raziskavah v bodočnosti posvetiti tudi tej kamenini večjo pozornost. S tehnične plati vemo o njih le to, da se apnenec dobro polira.

Spodnjeskitski oolitni apnenec se pojavlja od Cerkljanske pa vse do Rovt. Obsežne zaplate oolitnega apnenca imamo tudi v Kanomlji (36).

Langobardski konglomerat

Langobardski konglomerat prištevamo med najlepše in najperspektivnejše okrasne kamenine na Idrijskem, zato jim bomo posvetili nekoliko večjo pozornost.

Konglomeratne kamenine se pojavljajo v okoli 10 km dolgem in 1 do 2,5 km širokem pasu med Idrijo in Rovtami. Debelina konglomerata je izredna, saj znaša na tem prostoru od 300 do 600 m. V bližini Idrije je kamenina sestavljena iz precej grobih prodnikov, v smeri proti Rovtam pa ima vedno več peščenih vložkov. Nekaj konglomerata nahajamo tudi v okolici Stopnika (27, 36).

V manjših kamnolomih v Ljubevču, na Kovačevem rovtu (Staje, pri Erženu), v Doleh (n.pr. Pri Trevnu, na Taboru, pri Gantarju, itd.) in v Zavrčcu so pridobivali konglomerat že v preteklih stoletjih. Uporabljali so ga kot okrasni kamen ter v gradbene namene v Idriji in njeni okolici ter idrijskem rudniku. Veliki konglomeratni bloki so vgrajeni v nosilne stebre idrijskega gradu in v številne starejše rudniške stavbe (Kamšt, jašek Borba, jaška Delo in Pravica), kot plošče pa jih opazujemo na mnogih starih stopniščih. V idrijskem rudniku so trdno in žilavo kamenino uporabljali za oblaganje jaškov, pomembnih rovov in dovozišč. Ugotovimo lahko, da je langobardski konglomerat najbolj razširjen naravni gradbeni kamen na Idrijskem. Njegove nesporne kvalitete kažejo skorajda nespremenjene površine, pa čeprav so bile sto in več let izpostavljene vremenskim spremembam.

Konglomerat srednjetriadne langobardske starosti je sestavljen iz prodnikov starejših kamenin. Reke so prinašale prod s kopnine, ki je nastala v tem času na našem ozemlju, in ga odlagale na severni strani le-te v obrežni kotlini.

Poskusni odkop v konglomeratu pri zaselku Tabor v Doleh.

Foto: Ivan Mlakar

Izgled sveže odlomljenega konglomerata na Mravljišču v Doleh.
Foto: Ivan Mlakar

Veliko plitvo pogrezajočo morsko kotlino imenujemo „severni sedimentacijski bazen“ in je del idrijske srednjetriadne tektonske zgradbe, ki smo jo že predstavili pri obravnavanju živega srebra. Mogočna konglomeranta skladovnica Gor je v spodnjem in srednjem delu sestavljena predvsem iz sivih prodnikov. Enake barve je tudi vezivo. V zgornjem delu pa prevladujejo pisani prodniki spodnjetriadnih sedimentov tako, da je kamenina pestrih toplih barv. Včasih opazujemo rožnate ali rdeče barve. Ponekod so konglomerati zeleni zaradi tufskega (vulkanski pepel) veziva in spadajo med najlepše kamenine na Idrijskem. Prodniki, ki sestavljajo konglomerat, so zelo različnih velikosti. V najnižjih nivojih opazujemo tu in tam celo do meter velike bloke, sicer pa prevladujejo oblice v velikostih nekaj milimetrov pa tja do 25 cm v premeru. V zgornjem delu prehaja konglomerat postopoma v peščenjak.

Vzpodbudni podatki o široki uporabi konglomerata v preteklosti, so vzbudili pozornost rudniških geologov. Prišteli so ga med najzanimivejše surovine za morebitno dodatno proizvodnjo. Ker je bilo znanje o sestavi in prostorski legi konglomerata majhno, je bilo treba najprej pregledati celoten konglomeratni masiv med Idrijo in Rovtami. Izločena so bila območja, ki so bila zanimiva za detajlnejše raziskave in hkrati izdvojeni porušeni ali po sestavi neugodni predeli (36).

V starem italijanskem kamnolomu na Taboru v Doleh so odvzeli poskusna bloka (okoli 1 m³) ter naročili pri ljubljanskem podjetju „Marmor“ rezalni in polirni preizkus, ki je dal ugodne rezultate. V poročilu beremo, da se konglomerat dobro polira in da je odporen proti preperevanju. Primeren bi bil zlasti za notranje obloge in dekoracijo, medtem ko ni izpolnjeval strogih

Izgled polirane plošče konglomerata z lokacije Tabor v Doleh.
Foto: Ivan Mlakar

kriterijev za zunanje obloge, večje plošče in stopnišča (27). Pri iskanju kvalitetnejše kamenine so severozahodno od starega odprli nov kamnolom (leta 1974), kjer so odvzeli več manjših in večjih blokov.

Konglomerat je vseboval prodnike tufov, ki so na površini zelo hitro preperevali, se drobili in izpadali iz kamenine. Konglomerat je bil seveda neuporaben za nadaljno obdelavo. Ker je pregled pokazal, da ima podobno sestavo tudi konglomerat v širši okolici Tabora, so bila vsa dela na tem mestu opuščena (27).

Naslednji manjši odvzem je bil narejen pri Mravljšču, vzhodno od vasi Dole. Pokazalo se je, da so v kamenini do 1 mm velike luknjice, ki so prazne lahko pa delno ali v celoti zapolnjene s preperelim tufom in rdečo glino. Tudi tu so nadaljnje poizkuse opustili (27).

Sledeči terenski ogledi so odkrili, da nahajamo konglomeratno kamenino s primernimi lastnostmi ob cesti Rebro – Jelični vrh in sicer pod Lešetnico. Prvi odvzeti blok konglomerata na tem mestu so rezali in polirali v podjetju „Marmor“ v Ljubljani. Kamenina je bila izredno trda in je povzročila veliko obrabo diamantnega orodja. Ne glede na to, pa se je lepa, pisana kamenina dobro polirala. Izsledki so bili tako vzpodbudni, da so se na Rudniku začeli resno pripravljati na redno eksploatacijo. Kamnolom so najprej nekoliko tehnično opremili, nato pa so konec avgusta 1975 odvzeli vzorce za atest, ki ga je opravil Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij iz Ljubljane. Pokazalo se je, da ima konglomerat iz Lešetnice dobre mehanske lastnosti (veliko tlačno in upogibno trdnost) in je primeren zlasti za vse notranje obloge in dekoracijo, podobno kot konglomerat z lokacije pri Taboru. V kamenini prevladujejo predvsem prodniki sivih barv, najdemo pa tudi bolj pisane (27, 29).

Naslednji blok večjih dimenzij (2 m³) so zrezali na 2 cm debele plošče v podjetju „Marmor“ v Sežani. Njihovo mnenje je bilo, da je kamenina zelo trda in se zaradi tega teže reže in polira. Manjše razpoke, ki so bile vidne na ploščah, so nastale ob manjšem prelomu, ki je bil viden tudi v kamnolomu. Komercialna služba podjetja „Marmor“ je menila, da so plošče iz lešetniškega konglomerata nekoliko preveč sive barve in precej spominjajo na umetni kamen, zato tržišče verjetno ne bi preneslo večjih količin (27). Odhod kadra, ki je sledil prekinitvi proizvodnje pri RŽS, je onemogočil nadaljnja dela.

Naj na koncu poudarimo, da so bili vsi dosedanja vzorci odvzeti na površini, tako da moremo pričakovati v večji globini boljšo kvaliteto. Tudi barva lešetniškega konglomerata, ki vzbuja pomisleke trgovcem, nas ne sme zapeljati, saj se barva kamenine v vodoravni kot tudi v navpični smeri hitro spreminja. Poleg tega je bil doslej pregledan le neznamen del konglomeratnega masiva. Predvidevamo, da lahko kvalitetni konglomerat leži na številnih mestih med Ljubevčem in Kovačevim rovtom ter Jeličnim vrhom, pa tudi na Kovačevem rovtu ter na nekaterih mestih v Doleh. Nadaljnje raziskave naj potrdijo ali ovržejo te domneve.

Cordevolski dolomit

Cordevolski dolomit smo obravnavali že v okviru poglavja o kovinah in sicer kot kvalitetno surovino za pridobivanje elementarnega Mg. Ista kamenina je postala zanimiva kot morebitni okrasni kamen ob obisku dveh predstavnikov poslovnega združenja Kamergran iz Beograda v idrijskem rudniku. Ogljedala sta si polirane vzorce različnih kamenin z našega območja in opozorila, da bi bile plošče mlečno belega cordevolskega dolomita zanimive za zunanje in notranje obloge. Bele kamenine so v gradbeništvu zelo iskane, vendar so žal v Jugoslaviji kot tudi na svetu sorazmerno redke (36).

Glavna kriterija za izbiro mest vzorčevanja sta bila dostopnost kraja ter čim manj poškodovana kamenina. Rudniška geološka služba je odločila, da odvzamejo prve vzorce v Zgornji Idriji. Iz velikih samc cordevolskega dolomita pod Idrijskimi klavzami sta bila odstreljena leta 1976 dva večja bloka (2,3 m³ in 1,6 m³). Kamenino so razrezali na 2,3 do 5 cm debele plošče v podjetju

Marmor v Hotavljah. Nekaj plošč so nato oblikovali v različne uporabne okrasne plošče in jih polirali. Žal rezultati niso bili posebno ugodni. V kamenini iz Zgornje Idrije se menjavajo nekaj dm debeli luknjičavi pasovi s predeli, kjer so pogostni stilolitski (vijugasti) šivi z glinenimi prevlekami. Plošče so se ob robovih in šivih lomile. Strokovnjaki so menili, da bi bila kamenina primerna predvsem za grobo obdelavo in zunanje obloge, saj zanje ni potrebna gladka površinska obdelava (27).

Pri nadaljnjih raziskavah bi bilo potrebno natančneje pregledati ostala obsežna območja, zgrajena iz cordevolskega dolomita (Vojsko, Jelenk, Baraka, Slanice, Cerkovni vrh, Jagrše, Sebelje, itd.) ter izdvojiti tektonsko manj prizadete predele (27).

Ostale okrasne in gradbene kamenine

Na Idrijskem in Cerkljanskem poznamo še vrsto kamenin, ki so jih v preteklosti že izkoriščali v gradbene namene. Ker nimamo zbranih njihovih tehnoloških lastnosti, jih bomo le našeli in sicer po njihovi starosti (36).

Zgornjeskiški lapornati apnenec. Kamenino so uporabljali pri regulacijskem oblaganju Nikove. Pridobivali so jo v kamnolomu pod Pečnikom nad Spodnjo Idrijo.

Konglomerat s tufskim vezivom langobardske starosti. Pridobivali so ga v okolici Stopnika, uporabljali pa za podporne zidove ob cesti Idrija – Tolmin. Odlikuje se z lepo zeleno barvo.

Črni cordevolski apnenec. Nahaja se v okolici Idrije (Rake, Govekarjev vrh, Anžic) ter na območju Medvedjega brda. Kamenina je razvita v nekaj cm do 0,5 m debelih plasteh z vmesnimi skrilavimi vložki in se zato lepo lomi. Cordevolski apnenec so uporabljali za oblaganje pomembnih rovov v idrijski jami. Manjši kamnolom v obravnavanih kameninah je odprt na Skrniku nad pokopališčem.

Spodnjekredni apnenec. Uporabljali so ga pri gradnji cest. Kamenina je na Idrijskem zelo razširjena. V njem najdemo številne manjše kamnolome (npr. Log pri Godoviču).

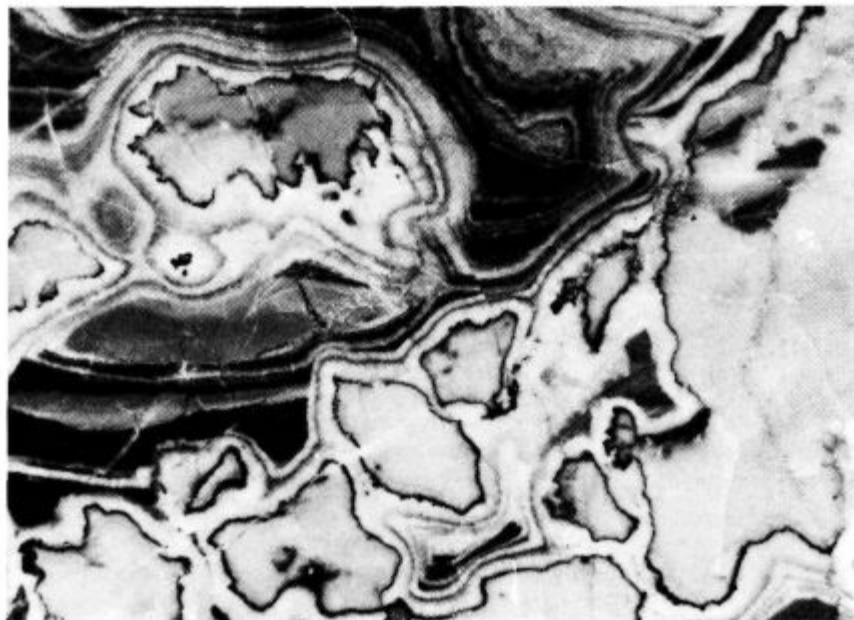
Lehnjak. Pridobivali so ga na več mestih v Srednji Kanomlji, vendar so zaloge neznatne.

Po izgledu in zalogah zanimive kamenine, ki jih moramo upoštevati pri morebitnih nadaljnjih raziskavah okrasnega in gradbenega kamna na Idrijskem in Cerkljanskem, so naslednje:

- *spodnjeskiški pasast apnenec* (Travnik, Otalež)
- *zgornjeskiški dolomit* (številne lokacije)
- *karnijski apnenec* (Zgornja Idrija)
- *jurske kamenine* (Trnovski gozd).

Jurski apnenec v dolini Trente. Podjetja, ki se ukvarjajo s pridobivanjem in prodajo okrasnega kamna, morajo, če hočejo biti ekonomsko uspešna, nuditi kupcem čim širši izbor kamenin. Prav zato je rudniška geološka služba, ki je vodila raziskave okrasnega kamna, poskušala najti poleg konglomerata in cordevolskega dolomita še druge kamenine, ki bi bile zanimive za tržišče. Na

podlagi vzorcev, ki jih je nabral ing. Marjan Bizjak, so začeli z raziskavami jurskega apnenca v okolici zaselka Na Skali nad Vrsnikom v Trenti. Kamenine so svetlo sive do bele, ponekod rožnate do slonokoščene barve z geodami in žilicami belega kalcita. Le tu in tam opazujemo do 2 mm debele lapornate žilice, ki se, kot se je izkazalo, slabo polirajo.

Zanimive sedimentacijske oblike v jurskem apnencu iz Bavščice.
Foto: Jurij Hajna

Na izbrani lokaciji so na jesen 1975 pridobili dva večja ($1,5 \text{ m}^3$ in $1,0 \text{ m}^3$) in štiri manjše bloke. Bloke so prepeljali v Ljubljano, kjer so jih v podjetju „Marmor“ zrezali in spolirali. V atestu, ki ga je izdelal Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, je rečeno, da je apnenec primeren predvsem za notranje pokončne in vodoravne obloge. Zaradi majhnega obrusa (izrabe) je zelo primeren tudi za pohodne plošče. Če bi plošče položili na trdno podlago (npr. beton), bi bile, kljub nekoliko slabši upogibni trdnosti, ustrezne celo za zahtevne zunanje vozne ploščadi (27).

Po vsem tem lahko zapišemo, da je od vseh kamenin, ki jih je raziskala rudniška geološka ekipa, najboljše mehanske lastnosti imel prav apnenec iz Trente. Njegove lepe in tople pastelne barve samo potrjujejo, da je to perspektivni okrasni kamen (27).

Zaradi finančnih in organizacijskih težav v mesecih pred prenehanjem proizvodnje v Rudniku živega srebra, so nadaljnje raziskave trentarskega apnenca ustavili. Kolikor nam je znano, se je v naslednjih letih za kamenine na isti lokaciji na željo Tolmincev zanimal Geološki zavod iz Ljubljane. Rezultati teh raziskav nam niso znani.

Ostali gradbeni materiali

Karbonski skrilavec

Karbonske kamenine opazujemo v ozkem pasu med Kanomljo in Rovtami ter na obsežnem področju na Cerkljanskem. Med različnimi klastičnimi kameninami, ki sestavljajo karbonske sedimente, sta posebno zanimiva meljevec in skrilavec. Kamenini sta postali zanimivi za nadaljnjo predelavo z začetkom odkopavanja skrilavca s samorodnim živim srebrom v idrijskem rudišču (1974–1975) in projektiranjem prve variante dnevnega kopa na Prontu leta 1974.

Iz skrilavca bi s praženjem v topilnici pridobili živo srebro, na 800°C segrete žgalniške ostanke skrilavca pa bi predelali v keramične proizvode. Prišli bi do novega vira zaslužka, ter hkrati koristno porabili surovino, ki bi bila sicer velik vir onesnaževanja okolja. Izdelan je bil osnovni keramični test 7 vzorcev skrilavca iz Pronta za izdelavo klinkerske opeke. Rezultati so bili zelo vzpodbudni. Sočasno so bile narejene analize, ki so odkrile da se skriva v jamskem skrilavcu od 0,8 do 0,85 % titanovega dioksida (TiO_2) v obliki minerala rutila ter do 1 % cirkonija (petrografske preiskave) (27).

Pri izdelavi raziskovalnih rogov in komor je Rudnik živega srebra pridobil v letih 1978 – 1979 večje količine karbonskega skrilavca, ki ga je uspešno uporabljalo podjetje „Keramix“ iz Nove Gorice kot dodatek svojim surovinam. Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij iz Ljubljane je naredil v tem času nekaj informativnih raziskav in ugotovil, da je skrilavec uporabna surovina za sestavo mas v industriji gradbene keramike (35).

Po ponovnem odprtju idrijskega rudnika bo proizvodnja slonela v glavnem na odkopavanju karbonskega skrilavca s samorodnim živim srebrom kjer bi Hg iz rude pridobivali s pomočjo flotacije. Pri taki tehnologiji bi nastale velike količine predelanega jalovega skrilavca v frakciji mulja in gline. Pri iskanju rešitve ekoloških problemov, ki bi nastali z veliko količino jalovine, je RŽS naročil konec leta 1979 Zavodu za raziskavo materiala in konstrukcij preiskavo večjih flotiranih vzorcev jalovine. Ugotovili so, da je flotirani material skrilavca brez dodatne predelave uporaben v industriji gradbene keramike in sicer za (35):

- keramične talne, delno tudi stenske ploščice,
- boljše vrste opečnih izdelkov,
- ekspanziran granulat (perlit).

Ti rezultati so več kot vzpodbudni in vsekakor upravičujejo nadaljnje, predvsem tehnološke raziskave skrilavca. Da bi preučevanje te zanimive in perspektivne surovine potekalo neodvisno od usode odkopavanja skrilavca v jami in na Prontu, si je Rudnik zagotovil raziskovalno območje na Mravljiašču v Doleh, kjer karbonski skrilavci izdanjajo na večji površini.

Zgornjeskitski lapor

Zaloge zgornjeskitskega laporja so na Idrijskem neizčrpne. Na podlagi orientacijskih kemičnih analiz laporja iz Zale, ki jih je opravil kemični laboratorij Rudnika, sklepamo, da bi bil zelo primerna surovina za cementne malte in magnezijevo vezivo. Tehnološke analize doslej še niso bile narejene.

Porfirski tuf

Perlit je zelo lahek, luknjičav material, ki ga pridobivamo iz naravnih kamenin s segrevanjem na temperature od 1100 do 1500°C. Pri teh temperaturah, kamenine, ki morajo seveda imeti primerno mineralno sestavo, spremenijo notranjo zgradbo in do desetkrat povečajo svojo prostornino. Perlit je material, ki se je posebno v zadnjih desetih letih široko uveljavil na številnih področjih v gradbeništvu. Njegova poraba narašča, uporabnost pa se širi. Uporablja se za betone, različne gradbene elemente, ognjestalne materiale, omete ter za izdelavo bitumo-perlitov. Do nedavnega (1977) ga je pri nas izdelovala Termika iz Ljubljane iz materiala (27) uvoženega iz Madžarske.

Pri pregledovanju kemičnih analiz, ki jih je zbral I. Mlakar (37), se je pokazalo, da imamo v idrijski občini več kamenin, ki bi bile po sestavi primerne za izdelavo perlita. Izdvojene so bile naslednje kamenine: **karbonski peščenjak in skrilavec, grodenski skrilavec in konglomerat, psevdoziljska droba, porfirski tuf in keratofir**. Najprimernejšo in enakomerno sestavo ima porfirski tuf, zato so bile prve raziskave posvečene prav tej kamenini (37).

Na podlagi pogovora s predstavniki „Stavbarja“ iz Maribora decembra 1976, je rudniška geološka služba že januarja 1977 zbrala tri vzorce porfirskega tufa na Cerkljanskem ter en vzorec na 17. etaži rudnega telesa Kropač–Ziljska pod Prantom. Vzorce so poslali predstavniki „Stavbarja“ na ekspandiranje v Nemčijo. Najboljše rezultate je dal jamski tuf, ostali trije pa so bili po oceni poznavalcev po kvaliteti približno na nivoju madžarskega tufa, ki ga je uvažala ljubljanska Termika. Rezultati so bili torej več kot ugodni, zato so planirali nadaljnje raziskave (28, 34).

Zaradi kadrovskih in finančnih težav pri RŽS je pobudo za nadaljnje raziskave prevzelo gradbeno podjetje „Zidgrad“. Sredi leta 1977 so bile izdelane na Cerkljanskem tri vrtine, s katerimi pa niso dosegli nepreperelih tufov. Rezultati poskusov s preperelimi kameninami, ki jih je pripravil ZRMK iz Ljubljane, niso bili primerni. Raziskave so nato opustili (28).

Poleg porfirskega tufa je za ekspandiran granulat (perlit) primeren tudi karbonski skrilavec. O tem smo že poročali. Ostale ugodne kamenine tovrstnih raziskav še niso bile deležne.

Keratofirski tuf

Na Idrijskem in Cerkljanskem imamo številne izdanke keratofirskega tufa, ki bi bil glede na sestavo primeren za uporabo v cementni industriji. Leta 1975 je izdelal kemični laboratorij cementarne Anhovo za idrijski rudnik 3 nepopolne kemične analize tufa iz okolice Šebrelj, Reke in Straže. Mnenja o njihovi morebitni uporabi kot dodatek klinkerju niso posredovali (36).

Cementarna Anhovo potrebuje letno velike količine tovrstnega materiala. Voz ga iz Žalca v Savinjski dolini. Čeprav se sestava naših tufov precej spreminja, bi bilo z raziskavami smiselno nadaljevati.

Zgornjekredni apnenec

Že poskusno odkopavanje karbonskega skrilavca s samorodnim Hg v letih 1975–1976 je pokazalo, da bodo s postopnim prenehanjem praženja siromašne cinabaritne rude, postale zmogljivosti topilnice prevelike. Menili so, da bi rotacijske peči koristno „zaposlili“ s pridobivanjem apna. V bližnji okolici Idrije je rudniška geološka ekipa zbrala tri vzorce krednih apnencev, ki bi prišli

v poštev za žganje. Nepopolne kemične analize je pripravil kemični laboratorij Rudnika. Zgornjekredni apnenec iz Struga vsebuje kar 94,8 % CaO (ostanek pri žarenju pri 1100°C) in je vsekakor dobra surovina za žganje apna (36).

Nadaljnje raziskave so bile kasneje prepuščene privatni pobudi, vendar rezultatov ne poznamo.

Eocenski lapor

To da smo imeli v Idriji za časa Avstrije lastno, sicer manjšo proizvodnjo cementa, je v Idriji splošno znano. Kjer naj bi stala „cementarna“ nam zaenkrat še ni uspelo izbrskati iz arhivov. Ni pa dvoma, da so lapor, osnovno surovino za pridobivanje cementa, odkopavali v še danes dobro vidnem kamnolomu pri Kobili. Po ustnem izročilu je bil cement izvrstne kvalitete.

Leta 1974 so na Rudniku pripravili vzorec laporja iz Struga, z namenom, da bi ugotovili njegovo osnovno sestavo. Analizo je pripravil rudniški kemični laboratorij. Primerjava se. tavine našega laporja in flišnih kamenin iz okolice Anhovega je pokazala le majhne razlike (36, 37).

Eocenski flišni lapor, zelenkasta do sivo rjava kamenina, je najmlajši sediment na Idrijskem. V Strugu ga opazujemo v sklenjenem pasu med Kobilu in Vojkovo ploščo. Poleg tega je razgaljen še pri Bevku v dolini Nikove ter v Bratuševi grapi v Kanomlji. Vse našete doline so strme in ozke, tako da so zaloge, ki bi jih lahko odkopali z dnevnim kopom, zelo majhne.

Čeprav zagotovo ni ekonomskih razlogov, da bi se lotili izkoriščanja eocenskega laporja pri Kobili, vendarle omenimo, da bi v kombinaciji s kvalitetnim zgornjekrednim apnenecem, ki smo ga obravnavali v prejšnjem poglavju, dobili odlično surovino za izdelavo maltnega veziva (hidravlično vezivo) (36).

Ostale zanimive surovine

Žgalniški ostanki Izraba žgalniških ostankov, po prekinitvi del pri Rudniku, seveda ni aktualna. Prav pa je, da v tem pregledu zabeležimo tudi poskuse za popolno izrabo topilniškega odvala.

Pred leti so bili izdelani poizkusi uporabe žgalniških ostankov kot magnezijevega veziva. Vzorce so ponovno prežgali, zmleli, dodali raztopino magnezijevega sulfata in lesna vlakna ter izdelali lahke heraklitne plošče. Dosedanje raziskave so pokazale, da so žgalniški ostanki zadovoljiva surovina za te namene (36).

Rečni prod. Prodonosnost Idrijce in njenih pritokov je sorazmerno majhna. Posebno se je zmanjšala po ukinitvi proizvodnje pri Rudniku živega srebra. Prežgana jamska ruda (čez 200.000 t/letno) je predstavljala bistven prispevek k prodonosnosti Idrijce. Menimo, da ni pogojev za večje izkoriščanje proda, pač pa je količina razpoložljivih prodnih nanosov zadovoljiva za lokalne gradbene potrebe (36).

Druge nekovinske surovine

Sadra

Pri obsežnih raziskovalnih delih na živo srebro in baker so bili zbrani v preteklih desetletjih tudi podatki o nahajališčih sulfatov. Sulfatna minerala *sadra* ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) in *anhidrit* (CaSO_4) sta bila odkrita v letih 1964–1967 v

Plast sadre in anhidrita (belo in sivo) v zgornjepermskem dolomitu (črno). Rudišče Ljubevč.
Foto: Jože Čar

več globokih vrtnah v okolici Rovt ter v letih 1970–1971 na območju Masor in Šebrelj. Najdba sadre in anhidrita na II. obzorju idrijske jame ter v ljubevškem rudišču pomembno dopolnjuje predstavo o prostorski razširjenosti teh dveh mineralov na našem ozemlju (1).

Najstarejše plasti, obogatene s sulfati, so grodenski peščenjak ter zgornjepermski dolomit in apnec na območju Šebrelj. V zgornjepermskem dolomitu opazujemo sadro in anhidrit tudi v Ljubevču na 14. obzorju. V Rovtah (Podklanec, Sopot in Kurja vas) se nahajajo sulfati tako v paleozojskih kot tudi spodnjetriadnih skitskih plasteh in sicer v globini od 130 do 580 m. Debelina plasti s sadro in anhidritom se spreminja, doseže pa celo 270 m (1).

Kot zanimivost naj povemo, da se v plasteh s sadro in anhidritom pojavljajo žilice čistega, belega minerala **kalcita** (CaCO_3), samorodnega rumenega **žvepla** (S) in kristali vijoličastega **fluorita** (CaF_2).

Zaloge sadre v idrijskem in ljubevškem rudišču so nepomembne. Na področju Rovt so grobo ocenjene na 581.000.000 t, pri čemer sta sadra in anhidrit večji del zraščena s prikamenino, do 1,5 m debele plasti čistih sulfatnih mineralov pa so redke. Razumljivo je, da bi potrebne elemente za ekonomsko oceno nahajališča sulfatov na območju Rovt zbrali le z obsežnim vrtnjem. Žal pa velika globina nahajališča, ki bi ga lahko izkoriščali le z dragim jamskim odkopavanjem, bistveno zmanjša njegovo ekonomsko zanimivost.

Kremenov keratofir

Kremenov keratofir je vulkanska kamenina, ki vsebuje precej kremenice (SiO_2) in je temno sive do zelenkasto sive barve. Kamenina je postala zanimiva s hitrim uvajanjem novih gradiv v gradbeništvo ter pospešeno gradnjo cest. Uporablja se predvsem za izdelavo zgornjih slojev hitrih cest.

V letih 1971–1972 je rudniška geološka ekipa v okviru programa za iskanje surovin za dodatno proizvodnjo predhodno raziskala obsežen pas kremenovega keratofirja, ki se vleče med Stopnikom in kmetijo Predivnik pod Šebreljskim vrhom. Poskusni vzorec so pregledali na Zavodu za raziskavo materiala in konstrukcij v Ljubljani in ugotovili, da je vzorčevana kamenina uporabna za vse cementne betone in tudi asfaltne betone ter dodali, da obstaja možnost uporabe tudi za obrabni sloj z gostim in zelo gostim prometom, če bo kontrolna preiskava svežega vzorca pokazala ustrezno žilavost oziroma udarno trdnost (27, 36, 37).

Na podlagi sklepov poročila so spomladi 1972 poizkušali z vrtnjem pridobiti svežo kamenino, kajti kremenov keratofir je na površju precej preperel. Izdelani sta bili dve vrtni v skupni dolžini 36,5 m, vendar povsem zdrave kamenine nista dosegla.

Raziskave so nato opustili, kajti menili so, da keratofir kot surovina ne bi prenesla več kot 10 m debele odkrivke in to tembolj ker se javlja na težko dostopnem ozemlju (36).

Na podlagi dveh vrtnin še ni mogoče trditi, da je ves obsežen greben kremenovega keratofirja preperel. Prav tako ni mogoče presoditi, do kakšne globine je kamenina spremenjena. Z nadaljnjim detajlnim geološkim kartiranjem tega največjega izdanka keratofirja na Primorskem in vrtnjem na najbolj ugodnih mestih naj bi dobili odgovore na zgornja vprašanja.

Diabazne kamenine

V tem poglavju omenjamo bazične vulkanske kamenine z različnimi imeni, toda precej sorodno kemično sestavo. Pojavljajo se kot samostojna geološka telesa ali pa so vložene v temno zelen ali rdečkast vulkanski pepel. Najpogosteje jih opazujemo v tesni zvezi s kremenovim keratofirjem, ki smo ga obravnavali v prejšnjem poglavju. Diabazne kamenine so nastale v sklepnem obdobju vulkanskih izlivov v srednjetriadi na Cerkljanskem in Idrijskem.

Diabaze opazujemo na Šebreljskem vrhu, Šebreljah, Stopniku, Reki, Gorenjih Ravanah in na številnih krajih drugod na Cerkljanskem. Posebno zanimiv izdanek diabaza se javlja v Zgornji Idriji (Kramaršca). Obsežne podatke o dosedanjem poznavanju vulkanskih kamenin iz omenjenih lokacij je zbral I. Mlakar (37).

Leta 1971 so geologi Geološkega zavoda iz Ljubljane odvzeli 2 vzorca diabaznega tufa v Stopniku ter 2 vzorca diabaza v Zgornji Idriji. Analize so pokazale, da je omenjena kamenina primerna za izdelavo mineralne volne (36). Tudi nekatere kasnejše raziskave diabaznih kamenin kažejo na zelo ugodno sestavo za uporabo v kemični industriji.

Raziskave bi bilo vsekakor vredno nadaljevati, saj so predhodni rezultati ugodni, izdanki diabaza pri Stopniku in Zgornji Idriji pa skrajni jugozahodni pojav teh kamenin na Slovenskem ozemlju.

Kaolinitne usedline

Kaolinitne usedline so posebnost idrijskega rudišča. Nanje je prvi opozoril in jih pravilno stratigrafsko uvrstil I. Mlakar (15). Velika zastopanost minerala kaolinita ($Al_4(OH)_8(Si_3O_{10})$) je bila odkrita in opisana v skupnem delu I. Mlakarja in M. Drovenika (1971). V posebni razpravi, namenjeni le kaolinitnim usedlinam v idrijskem rudišču, so bile dodane še številne analize ter natančen litološki razvoj teh sedimentov (9).

Kaolinitne usedline vsebujejo v poprečju 56,5 % minerala kaolinita, okoli 24,5 % kremena (SiO_2), 8,21 % pirita (FeS_2), preostale odstotke pa si delijo drugi manj pomembni minerali.

Naj takoj povemo, da kaolinitne usedline nimajo posebnega gospodarskega pomena in jih omenjamo predvsem zaradi zanimivosti. Prisotnost nekaterih škodljivih mineralov, predvsem pirita, sorazmerno majhne zaloge ter lega v idrijskem rudišču, precej zmanjšujejo njihovo gospodarsko vrednost.

Premog

Tudi naslednja „premogovska“ beležka je nastala predvsem v želji, podati čimbolj popoln pregled koristnih surovin in rudarskih prizadevanj pri nas. Žal so pojavi premoga na Idrijskem ekonomsko povsem nezanimivi.

Proti koncu 18. stoletja so vzhodno od Govekarja na Jeličnem vrhu odkrili v spodnjem peščenosljudnatem horizontu kamijske starosti (rabeljske plasti – zgornja triada pojave nečistega rjavega premoga. Leta 1976 in v letih 1805 – 1806 je nahajališče raziskoval idrijski rudnik. Ugotovili so, da je premogov sloj debel največ 28 cm. V letu 1877 so se začeli za premog zanimati privatniki in ga odkopavati (11, 12, 13). Karnijske plasti, v katerih leži premog, so v okolici Govekarja ohranjene na zelo omejenem terenu, zato menimo, da so zaloge tega neznatnega nahajališča že izčrpane.

Kaolinitni peščenjak, Idrijsko rudišče, II. medobzorje.
Foto: Jože Čar

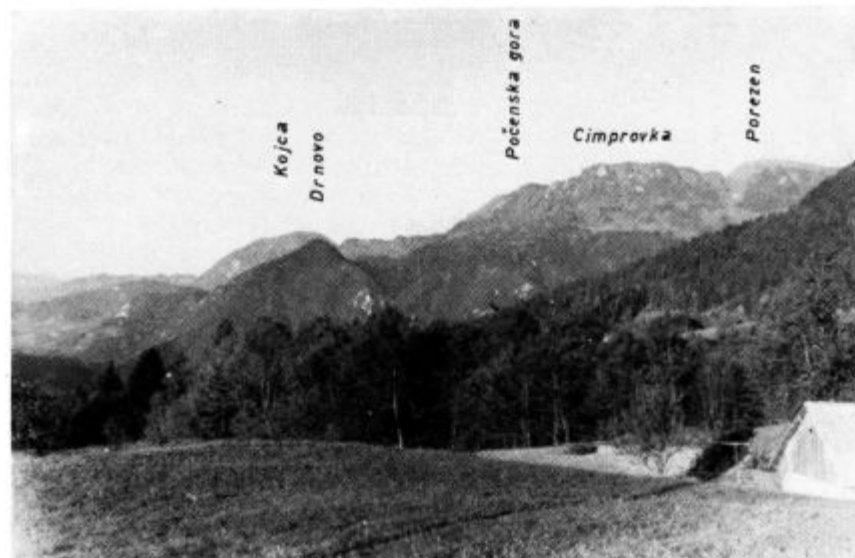
Nekaj centimetrske leče antracita najdemo v skonca skrilavcih tako v idrijskem rudišču kot tudi na površini v Logarčni in Skonca grapi (15, 29).

Podobne premogove pojave omenja F. Kossmat (1910) iz langobardskih plasti pri Jagrščah in Stopniku. B. Berce (1959) poroča, da sta južno od vasi

Jagršče pri kmetiji Jablanca in Martin dva opuščena rova v temnih langobardskih skrilavcih. Konec prejšnjega stoletja so tu iskali premog. V enako starih kameninah je znan star rov tudi na desni strani Idrijce nedaleč od gostilne v Stopniku. Langobardski skrilavci vsebujejo sicer precej organskih snovi, ki so enakomerno porazdeljene po kamenini, vendar v njih ne moremo pričakovati večjih premogovnih vložkov (24).

Jurski roženec

Tik pod horizontom manganskega skrilavca, ki smo ga obravnavali pri kovinskih surovinah, nahajamo do 14 m debelo plast temno do svetlo sive kremenove kamenine – roženca. Plast roženca je razvita v več kilometrov dolgem pasu. Iz davške strani se potegne čez zahodni rob Cimprovke in na

Cerkljansko hribovje z Robidenskega brda. Okrog Cimprovke ter pod Počensko goro opazujemo manganske skrilavce in roženec.

Foto: Jože Čar

višini okoli 800 m na južno pobočje Počenske gore v dolino Zapoške ter dalje proti Otavniku. Roženčevo plast so rudniški geologi kartirali v letih 1971–1973. Dva primerjalna vzorca kažeta da je v njiu od 86,61 do 82,39 % SiO_2 , kar pa je premalo za izdelavo ferosilicija pri sedanjih tehnologijah (26, 36, 37).

Zaloge jurskega roženca so ocenjene na več kot 52.000.000 ton.

Pesek

V idrijski občini imamo odprtih 17 večjih peskokopov ter vrsto manjših za priložnostno odkopavanje ali privatno uporabo.

Eksplatacijska dokumentacija, ki obsega vsa potrebna dovoljenja in soglasja ter izračun zaloga, je urejena za naslednje peskokopec:

Tabela 4

Peskokop	Lastnik eksp. dovolj.	Zaloge m ³	Kapacitete m ³ /1	Čas eksploatacije l
Krpecija-Vojsko	SGG Idrija	7060	1200-1500	6,6-8,2
Zadlog	SGG Idrija	6646	1000	9,3
Šebalk-Godovič	SGG Idrija	37744	1500	35,3
Mrzla rupa	SGG Idrija	13987	1500	9,3
Skupaj peskokopi		65437		

Naročena sta naslednja eksploatacijska elaborata:

Tabela 5

Peskokop	Naročnik
Ivanje doline	G. P. Zidgrad Idrija
Koševnik	G. P. Zidgrad Idrija

V registriranih kamnolomih odkopavamo anizijski (Krpecija-Vojsko) in zgornjetriadni dolomit (ostali kamnolomi). Peski so manj kvalitetni in so uporabni zaradi večje ali manjše glinene primesi predvsem za posip, s primernim odbiranjem pa tudi za gradbeništvo. Boljšo surovino pričakujejo le v kamnolomu Ivanje doline, kjer bodo odkopavali spodnjekredni apnenec.

Možnosti za odpiranje novih peskokopov so v naši občini zelo velike.

SKLEPNE MISLI

Zapleten življenjski krog rudnikov in kamnolomov, ki izkoriščajo mineralne surovine, opredeljuje neizpodbitna danost o neobnovljivosti rudnega bogastva. Zato so za večdesetletno ali celo večstoletno nepretrgano obratovanje potrebni nenehni vsestranski raziskovalni in obnovitveni napor. Uspešno premagovanje nezadržnega siromašenja rudišč in kamnolomov sloni z geološke strani na vedno zahtevnejšem in obsežnejšem terenskem delu. Iskanje novih območij v nahajališčih in zunaj njih zahteva teoretično poglobljeno znanje o nastanku in njihovi zgradbi ter smelo uvajanje novih raziskovalnih metod. Seveda pa si uspešnega poslovanja rudnikov in kamnolomov ne moremo zamisliti brez nenehnih prizadevanj za modernizacijo in racionalizacijo pridobivanja ter naporov metalurgov za nove in boljše postopke predelave rude.

Plodno sodelovanje strokovnjakov pri reševanju kopice strokovnih problemov, ki jih zastavlja odkopavanje in pridobivanje Hg v Idriji, se kaže v izjemno obsežnem seznamu objavljenih razprav v zadnjih 130 letih ter ugotovitvah, ki daleč presegajo lokalne razmere. Tako se je v zadnjih 20 letih pomembno razširilo tudi znanje o drugih mineralnih surovinah v naši občini. Dokler je imel Rudnik denar in dovolj kadra, je bila pozornost posvečena tudi nekovinskim mineralnim surovinam. O tem nam zgovorno govore podatki, ki smo jih zbrali v tem prispevku.

Območje idrijske občine prištevamo danes, kljub izredno zapleteni zgradbi, predvsem po zaslugi rudniške geološke ekipe, med geološko najbolj raziskana ozemlja v Sloveniji. To veliko prednost pred drugimi občinami bi vsekakor morali izkoristiti. Vsa dosedanja prizadevanja bodo zaman, če ne

bomo omogočili nadaljnega smotrnega raziskovanja rudnin ter novih uporabnostnih področij za stare in nove mineralne surovine. To pa lahko stori le močna in dobro vpeljana raziskovalna skupina. Pri tem se je potrebno zavedati, da je ostal Rudnik, zaradi zgrešene kadrovske politike pred nekaj leti, skoraj brez raziskovalcev. Na področju organiziranja raziskav nas torej čaka vztrajno in zahtevno delo. Vsebinsko srednješolsko raziskovalno mentorstvo, naravno štipendiranje, pravilno zastavljeni pripravniški staži ter uvajanje novih raziskovalcev so le nekatere naloge, o katerih ne bi smela razmišljati le Občinska raziskovalna skupnost in morda še SZDL, ki ima za ta namen ustanovljen poseben odbor, pač pa vsi, ki se iskreno zavedajo, da brez močne surovinske baze in nenehnega raziskovanja ne bo napredka in gospodarske neodvisnosti.

Literatura in viri:

Objavljena dela:

1. Čadež, F., 1977
Sadra in anhidrit na Idrijskem. *Geologija* 20, 289–301, Ljubljana
2. Čar, J., 1968
Nekaj zanimivosti o nahajališču bakra na Cerkljanskem.
Idrijski razgledi 4, Koper
3. Čar, J., 1976,
Svetovna kriza živega srebra.
Idrijski razgledi, št. 1)2, 1–7, Idrija
4. Čar, J., 1977 (1976)
 - a) Prilaganje velikih proizvajalcev živega srebra razmeram na svetovnem trgu.
 - b) Idrijski rudnik bo začasno ustavil proizvodnjo.
 - c) Razmere na svetovnem trgu živega srebra stagnirajo.
Idrijski razgledi, št. 3–4, 1–10, Idrija
5. Čar, J., 1979,
Ne le kriza svetovnega trga živega srebra, ampak kriza kovine
Zbornik – Idrijski razgledi, 1–6, Idrija
6. Čar, J., Čadež, F., 1977
Klastični vložki v srednjetriadnem dolomitu na Idrijskem,
Geologija 20, 85–106, Ljubljana
7. Drovenik, M., 1968,
Pseudomorfoze rudnih mineralov po rastlinskih drobcih v bakrovem rudišču Škofje,
Rudarsko-metalurški zbornik 2, Ljubljana
8. Drovenik, M., 1970,
Nastanek bakrovega rudišča Škofje. Prvi kolokvij o geologiji Dinaridov 2. del,
Geološki zavod in Slovensko geološko društvo, Ljubljana.
9. Drovenik, M., Čar, J., Strmole, D., 1975,
Langobardske kaolinitne usedline v idrijskem rudišču,
Geologija 18, 108–155, Ljubljana
10. Jelenc, D., 1955,
Poročilo o Geološkem zavodu v Ljubljani za leto 1954,
Geologija 3,

11. Kossmat, F., 1910,
Erläuterungen zur geologischen Karte Bischoflack – Idria. Wien
12. Kropač, J., 1912,
Über die Lagerstättenverhältnisse des Bergbaugebietes von Idria. Wien.
13. Lipold, M.V., 1874,
Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria in Krain.
Jahr. b. Geol. R.A., Wien.
14. Mlakar, I., 1964,
Vloga postrudne tektonike pri iskanju novih orudenih con na območju Idrije,
Rudarsko-metalurški zbornik 1, Ljubljana
15. Mlakar, I., 1967,
Primerjava spodnje in zgornje zgradbe idrijskega rudišča,
Geologija 10, Ljubljana,
16. Mlakar, I., 1974,
Osnovni parametri proizvodnje rudnika Idrija skozi stoletja,
Idrijski razgledi 3–4, XIX, Idrija
17. Mlakar, I., Drovenik, M., 1971,
Strukturne in genetske posebnosti idrijskega rudišča,
Geologija 14, 67–186, Ljubljana
19. Placer, L., Čar, J., 1977,
Srednjetriadna zgradba idrijskega ozemlja,
Geologija 20, 141–166, Ljubljana
20. Poročilo o delu Geološkega zavoda v Ljubljani za leto 1955,
Geologija 4, 1958, Ljubljana
21. Poročilo direktorja Geološkega zavoda v Ljubljani za leto 1960,
Geologija 7, 1962, Ljubljana,
22. Pravilnik o uvrščanju zalog trdnih mineralnih surovin v razrede in vrste in o njihovi evidenci,
Uradni list SFRJ, št. 53, leto XXXV, oktober 1979
23. Verbič, M., 1970,
Fužine ob Kanomlji v Spodnji Idriji,
Idrijski razgledi, št. 1, let. XV, Koper.

Neobjavljena dela:

24. Berce, B., 1959,
Poročilo o geološkem kartiranju ozemlja Cerkno – Žiri v letu 1958.
Arhiv GZL in RŽS!
25. Cigale, M., 1980,
Raziskave urana v rudniku Idrija.
Raziskovalno poročilo, tipkopis, arhiv RŽS Idrija,
26. Ciglar, K., Mlakar, I., Čar, J., 1974,
Raziskave živega srebra III. faza.
Tipkano poročilo, arhiv RŽS in GZL.
27. Čadež, F., 1976,
Raziskave nemetalnih mineralnih surovin na Idrijskem.
Tipkano poročilo, 1–22, Arhiv RŽS, Idrija
28. Čadež, F., 1977,
Poročilo o uvodnih raziskavah tufof za perlit.
Tipkopis, arhiv RZS, Idrija

29. Čar, J., 1968,
Razvoj langobardskih plasti v strukturi IV. pokrova v bližnji okolici Idrije.
Diplomsko delo, tipkopolis, 1–64, arhiv RŽS, Idrija.
30. Čar, J., 1971,
Iračun rudnih zalog v srednjem karbonskem bloku med III. in IV. obzorjem.
Tipkopolis, 1–12, arhiv RŽS Idrija
31. Čar, J., 1980,
Pregled najpomembnejših živosrebrnih rudišč sveta s posebnim ozirom na proizvodnjo v naslednjih letih,
Tipkopolis, 1–72, RPC, Idrija
32. Drovenik, F., 1969,
Raziskave bakra v širši okolici Cerknega,
Tipkano poročilo, arhiv RŽS, Idrija.
33. Gantar, I., 1952
Rudarsko-geološka študija rudišča Škofje.
Diplomsko delo, tipkopolis, 1–67, arhiv RŽS, Idrija.
34. Grimšičar, A., 1972,
Predhodno poročilo o preiskavi eruptivca.
Tipkano poročilo, arhiv RŽS.
35. Jezovnik, M., Vižintin, N., 1979,
Poročilo o preiskavi odpadnega materiala – jalovine iz rudnika Idrija.
Tipkopolis, arhiv RŽS, Idrija.
36. Mlakar I., 1974,
Nemetalne mineralne surovine na Idrijskem in možnosti njih izkoriščanja.
Tipkopolis predavanja za ZGRMIT Idrija, 1–13, arhiv RŽS, Idrija.
37. Mlakar, I., 1975,
Mineraloške, petrografske in kemične značilnosti rude in prikamenine idrijskega rudišča; 1. faza: Mineraloške, petrografske in kemične značilnosti prikamenine.
Mezozoik v Sloveniji,
Tipkano poročilo, 1–331, arhiv RŽS in GZL.
38. Mlakar, I., 1978,
Geološki faktorji kontrole Hg, Cu in U mineralizacije, I. faza (Cerkno).
Tipkano poročilo, 1–213, Geološki zavod, Ljubljana.
39. Mlakar, I., 1980,
O nahajališču bakrove rude na Cerkljanskem in Sovodenskem.
Tipkopolis, privatni arhiv.
40. Mlakar, I., Čar, J., 1971,
Program raziskav karbonskih kamenin s samorodnim Hg.
Tipkopolis, 1–12, arhiv RŽS Idrija.
41. Placer, L., 1980,
Tektonski razvoj idrijskega rudišča.
Doktorska disertacija, tipkopolis, 1–173, Ljubljana.
42. Placer, L., Čar, J., in drugi, 1977,
Triadna tektonika okolice Cerknega, II. faza Mezozoik v Sloveniji,
Tipkopolis, 1–58, Ljubljana.

PREBIVALSTVO IN DELOVNA SILA KOT DEJAVNIK DRUŽBENEGA RAZVOJA OBČINE IDRIJA

VSEBINA

UVOD

Pristop k nalogi
Prebivalstvo kot nosilec proizvodnje in potrošnje
Geografski in gospodarski pogoji naseljevanja idrijske občine

STRUKTURE PREBIVALSTVA IN DELOVNE SILE

Uvod
Število prebivalstva v občini
Demografske strukture
Ekonomske strukture
Povzetek

VPLIV DEMOGRAFSKIH IN EKONOMSKIH STRUKTUR PREBIVALSTVA NA OBSEG NOVOUSTVARJENE VREDNOSTI

Uvod
Demografska, zaposlitvena in produktivnostna komponenta družbenega proizvoda na prebivalca
Vpliv strukture zaposlenih na globalno produktivnost
Povzetek

PREBIVALSTVO IN DELOVNA SILA V PROSTORU

Uvod
Gibanje števila prebivalstva po območjih
Ovisnost spremembe števila prebivalstva po naseljih od ekonomske strukture
Migracije delovne sile
Povzetek

ZAKLJUČEK

PRILOGE

LITERATURA IN VIRI PODATKOV

UVOD

V strukturi gospodarstva idrijske občine je v zadnjem desetletju prišlo do velikih sprememb, ki so nastale kot posledica krize pri Rudniku živega srebra in zaradi prizadevanj družbene skupnosti, da se postavijo nove gospodarske osnove. Proces preusmerjanja še teče.

Eden izmed pogojev za uspešno ukrepanje je seveda kompleksna in temeljita analiza dejanskega stanja. To je obsežno in zahtevno delo, ki je bilo v preteklih letih le deloma opravljeno.

Pričujoči članek je prirejeno diplomsko delo na ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani, ki je nastalo v letu 1977. Zastavljeno je bilo kot poskus, kako osvetliti dosedanji razvoj občine ter njene razvojne možnosti s proučevanjem prebivalstva in delovne sile ter njunih struktur. S pomočjo nekaterih statističnih metod naj bi prek proučevanja kvantitativnih razmerij in sprememb v preteklosti in sedanjosti ugotovili, kakšne so dejanske možnosti prihodnjega razvoja z vidika demografskega faktorja. Zaradi okvira naloge niso obravnavani drugi dejavniki razvoja (naravna bogastva, doseženi obseg gospodarskih zmogljivosti, energetika, prometne povezave idr.), ampak so, kolikor je potrebno, navedeni po drugih virih.

Nalogo sestavljajo štirje deli:

– prvi je pravzaprav nekoliko razširjen uvod; v njem je podano nekaj splošnih misli o prebivalstvu in delovni sili ter kratek pregled razvoja in naseljevanja v občini,

– drugi del obravnava demografske in ekonomske strukture prebivalstva v občini, ki so odraz dosedanjega razvoja ter jih moramo upoštevati tudi v prihodnje,

– v tretjem delu je prikazan vpliv posameznih demografskih in ekonomskih struktur na rast novoustvarjene vrednosti,

– četrti del prikazuje prostorski vidik prebivalstva in zaposlenosti s tendencami premikov in vzroki sprememb v razmestitvah.

Podrobneje je obdelano obdobje od 1961. do 1977. Prvi razlog za to je, da so prav v tem času potekale intenzivne spremembe, drugi pa, da so za to obdobje dostopni dokaj natančni, celoviti in primerljivi podatki. Ti so črpani iz rednih statističnih publikacij, predvsem iz dela „Statistični podatki po občinah“ in iz rezultatov popisov prebivalstva, delno pa iz podatkov, dobljenih pri upravnih organih skupščine občine Idrija. V nekaterih primerih se je bilo treba zaradi različnih metodologij poslužiti preračunavanj in ocen.

Naloga je bila leta 1980 dopolnjena z nekaterimi novejšimi podatki in ugotovitvami, vendar bi jo bilo mogoče napraviti dosti bolj aktualno šele, ko bodo znani rezultati popisa prebivalstva leta 1981.

Prebivalstvo kot nosilec proizvodnje in potrošnje

Prebivalstvo kot socialno-ekonomsko kategorijo moramo upoštevati in proučevati z naslednjih vidikov:

- a) prebivalstvo kot potrošnik
- b) prebivalstvo kot vir delovne sile

Ad a)

Prebivalstvo je skupnost potrošnikov, ki so ji namenjene dobrine, ustvarjene v procesu proizvodnje in storitve gospodarskih in družbenih dejavnosti. Osnovni cilj vsake družbe je čimboljše zadovoljevanje potreb prebivalca-potrošnika in to v daljšem obdobju. S potrebnimi mislimo tako na tiste, ki so materialnega značaja, kot tudi nematerialne. Eden od pogojev za ustrezno zadovoljevanje teh potreb je ta, da jih poznamo. Ker imajo posamezne skupine prebivalcev dokaj določene – tipične potrebe, lahko iz velikosti teh skupin posredno sklepamo tudi o obsegu dobrin, ki jih je treba producirati. Prav tako pa tudi sama velikost populacije na širšem ali ožjem območju določa obseg povpraševanja po blagu in storitvah.

Pomen prebivalstva kot potrošne kategorije se ne kaže na vseh nivojih enako. Družba oziroma država v celoti teži k temu, da sama, upoštevajoč seveda prednosti mednarodne delitve dela in menjave, oskrbi svoje ljudi s čimveč nujno potrebnimi dobrinami, saj se s tem izogne odvisnosti od tujine. Manjše ozemeljske enote pa si prizadevajo zadovoljiti potrebe po storitvah, med katerimi velik del zavzemajo tiste, ki jih opravljajo kvartarne (negospodarske) dejavnosti.

V našem družbeno-ekonomskem sistemu je v občinah kot temeljnih družbenopolitičnih skupnostih treba upoštevati potrošni vidik prebivalstva zlasti pri planiranju v samoupravnih interesnih skupnostih in krajevnih skupnostih ter v organizacijah združenega dela terciarnih in družbenih dejavnosti in delno v proizvodnji hrane.

Ad b)

Prebivalstvo je vir delovne sile. Ta je kot skupnost človekovih fizičnih in duševnih sposobnosti, ki se lahko uporabijo v procesu produkcije, temeljni produkcijski faktor. Ker je njen nosilec, kot sledi iz Marxove definicije, človek oziroma za delo sposobno prebivalstvo, sta obseg in kvaliteta delovne sile odvisna od obsega prebivalstva in zlasti še od njegove sestave. Pri načrtovanju proizvodnih zmogljivosti je treba upoštevati predvsem obseg, starost, usposobljenost in mobilnost razpoložljive delovne sile.

Pomen prebivalstva kot delovne sile je z vidika širše družbene skupnosti drugačen kot z vidika posamezne organizacije združenega dela. Za širšo družbeno skupnost je pomembno, da je zaposlen čimvečji del prebivalstva, ker se s tem večja obseg novoustvarjene vrednosti obsolutno in na prebivalca. Od strukture zaposlenosti po dejavnostih pa je odvisna količina in struktura proizvedenih uporabnih vrednosti in s tem življenjska raven v družbi oziroma v družbenopolitični skupnosti. Zato je potrebno, da se zaposlenost večja hitreje v panogah z nadpovprečno produktivnostjo. Družba lahko spreminja nekatere lastnosti delovne sile, predvsem njene ekonomske (aktivnost, dejavnost) in družbene (urbaniziranost, izobrazba) strukture. Teže in le posredno pa je mogoče vplivati na demografske strukture kot so starost in zakonski stan. Vse spremembe v strukturah prebivalstva in delovne sile so dolgoročnega značaja in je zato toliko pomembnejše, da vsako ukrepanje s tem v zvezi temelji na zanesljivih podatkih in ugotovitvah.

Odnos do reševanja problema učinkovitega zaposlovanja razpoložljive delovne sile na nekem območju je odvisen od stopnje razvoja tega območja. Pri manj razvitih je navadno pereče vprašanje nezaposlenosti ob istočasnem pomanjkanju kapitala, ki bi lahko omogočil odpiranje novih delovnih mest. Ta problem družba rešuje s hitrim zaposlovanjem, ki je navadno ekstenzivno in ima

za posledico nizko individualno produktivnost dela. Na višji stopnji razvoja, ko je dosežene (ali skoraj dosežene) polna zaposlenost, se problem pokaže v drugačni luči. Omejitveni faktor postane delovna sila. Družba, ki hoče še naprej ohraniti ekonomsko rast, mora najti način, da to stori ob že doseženi, t.j. maksimalni, stopnji zaposlenosti. Za to sta dva načina:

- dviganje individualne produktivnosti dela
- preusmerjanje delovne sile iz manj produktivnih¹ panog v bolj produktivne.

Za organizacijo združenega dela je delovna sila produkcijski tvorec, ki ga mora najti v svoji bližnji okolici, tako da sama dolžina poti do delovnega mesta delavca ne odvrta od zaposlitve. Na samo strukturo, razen na izobrazbo organizacija združenega dela ne more vplivati in se mora danemu stanju prilagoditi ali pa se locirati v drug kraj, kjer je dovolj delovne sile ustreznih lastnosti. Delovna sila je zato pomemben faktor lokacije kapacitet. Študija Ekonomskega inštituta SR Slovenije v Ljubljani² je pokazala, da so v preteklosti veliko vlogo v razvoju in lociranju industrije v SR Sloveniji imele zlasti rezerve delovne sile, izhajajoče iz agrarne prenaseljenosti, začasna nezaposlenost, presežek ženske delovne sile in delovna sila z ustrezno tradicijo. Prav gotovo so ti faktorji tudi danes odločujoči. Seveda pa se na vsakem področju pojavljajo v specifični obliki ali v kombinacijah.

Ta nekoliko daljši uvod je bil potreben zato, da sem utemeljil potrebno po analizi struktur prebivalstva in delovne sile. Za idrijsko občino je taka analiza potrebna še zlasti zato, ker se občinsko gospodarstvo še vedno giblje v prehodnem razdobju, v katerem se postavlja nova gospodarska struktura, ki naj bi omogočila doseganje večjega družbenega proizvoda na zaposlenega.

Geografski in gospodarski pogoji naselitve idrijske občine

Idrijsko občino sestavljata idrijska in cerkljanska mikroregija, vsaka s svojimi geografskimi in demografskimi značilnostmi.

Površje je v celi občini izredno razgibano. Posamezni vrhovi sicer ne segajo dosti nad tisoč metrov vendar se v večje ali manjše planotaste predele, med šeststo in tisoč metrov visoke, zajedajo globoke grape. Zato je večina površja strma, teže prehodna in manj primerna za naselitev in obdelavo. Možnosti za nastanek večjih naselij so zato le v razširjenih delih doline Idrijce in Cerknice ter na planotah.

Cerkljanska je bila delno poseljena že v rimskih časih, saj je tod vodila pot iz Soške v Poljansko dolino. Desni breg Idrijce so naselili oglejski patriarhi s koloni v 10., 13. in 14. stoletju. Prebivalci so v teh časih obdelovali patriarhovo

1 Na vrednostni izraz produktivnosti vpliva tudi cena blaga. V tržnem gospodarstvu je njeno gibanje v primerjavi z normalno ceno kazalec, ki pove, koliko je to blago zaželeno oz. potrebno. Torej je nizka oz. visoka vrednostna produktivnost dela v nekaterih (vendar ne v vseh) primerih odraz tudi zaželenosti določenega blaga oz. razmerja med popraševanjem in ponudbo. Prehod delovne sile iz manj produktivnih v bolj produktivne panoge torej lahko pomeni, da se je proizvodnja bolje prilagodila potrebam.

2 Ekonomska utemeljitev lokacije industrije s posebnim oziroma na delovno silo, Ekonomski inštitut SRS, Ljubljana, 1962

in grofovo zemljo na položnejših in prisojnih legah. Tedaj so nastale posamezne skupine kmetij, iz katerih so se razvila sedanja naselja. Središče območja je bilo ob koncu 15. stoletja Spodnja Idrija. Južno od nje so se razprostirali gosti gozdovi.

Šele odkritje živosrebrne rude okrog leta 1490 je privabilo v kotlino ob sotočju Idrijce in Nikave vse več naseljencev. Kraj se je postopoma večal, prav tako tudi vasi v okolici, saj so njihovo prebivalci, razen od kmetijstva, živeli tudi od gozda. Pripravljali so les in oglje, ki ju je rudnik potreboval v velikih količinah. Seveda so rudnik in naraščajoče število delavcev v njem ter njihovih družin, zahtevali tudi vedno več uradnikov, obrtnikov in drugih, ki so se ukvarjali z upravnimi posli in storitvami.

Poleg tega se je razvila domača obrt. (čipkarstvo, žebtljarstvo, tkalstvo, škafarstvo, itd.). V 16. stoletju so v večjem obsegu izkoriščali zaloge bobovca – železne rude, zlasti v Sp. Idriji in Kanomlji, kjer so stale fužine. Na Cerkljanskem so nekaj časa kopali baker (pred 2. svetovno vojno). Izmed vseh teh virov dohodka so bili za prebivalce na ozemlju sedanje občine Idrija v zadnjih petih stoletjih poglavitni trije: živosrebrna ruda, gozd in zemlja (oz. živinoreja). Ti so predstavljali tudi osnovo za gospodarski razvoj po osvoboditvi, ko je bilo to območje priključeno matični domovini.

Rudnik živega srebra je s svojim dohodkom prispeval pomemben delež k obnovi Idrije in tudi širše domovine. V začetku je bil najpomembnejša oz. edina večja delovna organizacija v občini in je še leta 1968 prispeval blizu 50 % družbenega proizvoda družbenega sektorja gospodarstva ter zaposloval okrog 30 % vseh delavcev. Krizno stanje RŽS, ki se je tedaj pričelo in je privedlo do ustavitve proizvodnje, je imelo velik vpliv na splošni razvoj občine in tudi na zaposlitvena gibanja. Hujših posledic pa ni bilo zaradi tega, ker so se nekako sočasno z usihanjem dejavnosti Rudnika razvijale druge dejavnosti in delovne organizacije, zlasti še po letu 1977. Kljub temu, da je bilo zaposlovanje v številnih primerih preveč ekstenzivno, je imelo pozitivne posledice, saj je bil zaposlen velik del prej odvečne, predvsem ženske delovne sile. K temu je dodatno pripomogla tudi večja razpršitev delovnih mest v občinskem prostoru. Poleg Idrije sta novo industrijo dobila še Cerklje in Sp. Idrija in s tem pridobila še večji pomen pri poživljanju razvoja širšega območja.

Kmetijstvo je bilo do nedavnega, razen izjemnih primerov, precej zaostalo, polikulturno, samooskrbno in nizko produktivno, kar je v veliki meri posledica neprimerne hribovite lege, težke dostopnosti in ponekod ostre klime.

Zato je podeželje predstavljalo velik rezervoar delovne sile in razumljivo je, da se je z odpiranjem novih delovnih mest v dolini število kmetijskega prebivalstva hitro zmanjšalo. Ob tem je prišlo do izseljevanja in praznjenja vasi. V zadnjih nekaj letih je opazno, da se ti trendi v glavnem zaustavljajo. Do tega je prišlo predvsem zato, ker se izboljšujejo prometne povezave med industrijskimi središči in okoliskimi naselji, kar omogoča dnevno migracijo, dvojno zaposlitev in obenem daje nekatere prednosti bivanju zunaj urbanih središč. Seveda pa je treba upoštevati tudi to, da se je v preteklosti izselil najprej višek kmetijskega prebivalstva in da imajo tisti, ki ostajajo, boljše možnosti za doseganje primernega dohodka.

STRUKTURE PREBIVALSTVA IN DELOVNE SILE

Uvod

Prav nobene podrobnejše analize prebivalstva in njegove soodvisnosti z družbenim razvojem ne moremo izdelati brez podrobnejšega poznavanja njegovih struktur.

Te delimo na:³

- demografske
- socialno – ekonomske
- družbene

K demografskim strukturam štejemo tiste, ki so neposredno povezane z naravnimi procesi v prebivalstvu, to je z njegovo biološko reprodukcijo. So pa tesno povezane s splošnimi gospodarskimi in političnimi razmerami v družbi, zato večkrat služijo tudi kot pokazatelji stopnje razvitosti. To so strukture po starosti, spolu in stanu.

Ekonomske strukture prebivalstva so povezane z njegovo proizvodno sposobnostjo. Sem spadajo strukture po aktivnosti, dejavnosti, poklicu, položaju v poklicu in po pripadnosti h kmetijskemu oz. nekmetijskemu prebivalstvu.

K družbenim strukturam v ožjem smislu uvrščamo urbano – ruralno strukturo prebivalstva, strukturo po pismenosti, šolanju in stopnji izobrazbe ter etnične strukture (narodnost, materin jezik, odnos do vere). Te strukture se oblikujejo predvsem kot rezultat širših družbenih gibanj, ne le gospodarskih.

V tem poglavju bodo obravnavane nekatere od teh struktur. To bo služilo kot osnova za naslednje poglavje, v katerem bo govor o njihovem vplivu na gospodarski razvoj občine. Vsem strukturam ne bo posvečena enaka pozornost, ker so za nadaljnjo analizo potrebne le nekatere.

Pri demografskih strukturah so podrobneje obravnavane spolne in starostne, ker imajo velik neposredni vpliv na formiranje potencialne delovne sile in reprodukcijo prebivalstva; pri ekonomskih strukturah so zajete strukture po aktivnosti, dejavnosti, delež kmečkega prebivalstva, položaj v poklicu in strokovna usposobljenost. Te osvetljujejo sestavo delovne sile. Družbene strukture niso obravnavane posebej, urbano-ruralna je vključena v četrto poglavje.

Število prebivalcev v občini

Preden se lotimo proučevanja same sestave prebivalstva, moramo spoznati njegov absolutni obseg. Tega lahko ugotovimo za zadnjih sto let iz popisnih podatkov, ki so preračunani na sedanje ozemlje občine.

Vidimo, da je od popisa leta 1869 število prebivalstva na ozemlju občine enakomerno naraščalo nekako do I. svetovne vojne, potem pa se je po prvi in

3 Opredelitev struktur in posameznih kategorij ter metodološki pristop v tem poglavju temeljijo na opredelitvah in metodologiji prof. dr. D. Vogelnika (Uvod v socialno ekonomsko statistiko, Ekonomska fakulteta Ljubljana, 1974).

zlasti po drugi svetovni vojni hitro zmanjšalo pod raven iz leta 1869. Po sovoboditvi število niha med 17.000 in 17.800.⁴

Tabela 2.1. Število prebivalstva na ozemlju občine Idrija ob popisih (Vir: Krajevni leksikon Slovenije I, 1968, Popis prebivalstva leta 1971, Register stalnega prebivalstva dne 31. marca 1977 in 30. junija 1979)

Leto	Število prebivalcev	let	Število prebivalcev
1869	17.798	1948	17.094
1880	18.313	1953	17.541
1890	19.635	1961	17.599
1900	20.241	1966	17.128
1910	21.034	1971	17.733
1931	20.459	1977	17.299
		1979	17.385

Tabela 2.2. Srednje število in prirast prebivalstva v letih 1961 – 1977 (Vir: Statistični podatki po občinah – demografska statistika 1964 – 1978, Register prebivalstva za leto 1979)

leto	prebivalcev 30.6.	naravni prirast	selitveni prirast	skupni prirast
1961	78	- 78	-
1962	17.176	92	- 44	48
1963	17.242	94	- 121	- 27
1964	17.214	6	- 122	- 128
1965	17.152	58	- 77	- 19
1966	17.144	53	- 47	6
1967	17.168	103	- 43	60
1968	17.246	62	52	114
1969	17.300	79	- 47	32
1970	17.386	66	- 86	- 20
1971	17.309	43	- 69	- 26
1972	17.305	39	- 97	- 58
1973	17.302	37	- 112	- 75
1974	17.214	71	- 33	38
1975	17.224	85	- 41	44
1976	17.262	87	- 101	- 14
1977	17.256	78	- 65	13
1978	17.319	69	- 51	18
1979	17.385	97	- 55	42

Očitno je, da je izseljevanje (oz. presežek izselitev nad priselitvami) tisti faktor, ki vsa leta zadržuje število prebivalstva na konstantni višini. Temu bo kasneje posvečeno več pozornosti.

⁴ Popisa iz leta 1961 in 1971 izkazujeta za 335 oz. 425 večje število kot Register prebivalstva zaradi različnega zajemanja podatkov. Štela sta namreč tudi paciente Psihiatrične bolnice v Idriji in Doma starih v Sp. Idriji, ki v Registru niso vodeni.

Demografske strukture

Spolna in starostna struktura

Sestavo prebivalstva po starosti in spolu je treba poznati predvsem zato, da lahko ugotovimo, kolikšen del prebivalstva je sposoben za aktivno delo in kolikšna je njegova reprodukativna sposobnost. Spolno starostna struktura je obenem osnova za projekcijo naravnega prirastka. Izhodišče za nadaljnje proučevanje je Tabela 2.3., ki prikazuje prebivalstvo, razvrščeno po petletnih starostnih skupinah in po spolu.

Tabela 2.3. Starostne skupine prebivalstva občine Idrija ob popisih leta 1961 in 1971 ter v letu 1979
(vir: Popisa prebivalstva leta 1961 in 1971 in register prebivalstva)

Starostna skupina	1961			1971			1979		
	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj
0 – 4	738	724	1.462	711	688	1.399	639	598	1.237
5 – 9	818	817	1.635	689	603	1.292	683	611	1.294
10 – 14	851	845	1.696	707	693	1.400	693	618	1.311
15 – 19	537	513	1.050	809	781	1.590	654	587	1.241
20 – 24	662	648	1.310	797	751	1.548	686	653	1.339
25 – 29	647	569	1.216	494	429	923	799	681	1.480
30 – 34	535	642	1.177	590	589	1.179	709	618	1.327
35 – 39	521	611	1.132	632	524	1.156	469	402	871
40 – 44	342	412	754	507	611	1.118	549	559	1.108
45 – 49	464	656	1.120	489	594	1.083	591	496	1.087
50 – 54	535	687	1.222	312	388	700	424	578	1.002
54 – 59	446	625	1.071	391	617	1.008	445	521	966
60 – 64	368	565	933	452	627	1.079	273	328	601
65 – 69	685	1.127	1.812	347	543	890	316	552	868
70 – 74				245	419	664	297	475	772
nad 75				196	475	671	280	601	881
Skupaj:	8.154	9.444	17.598	8.382	9.351	17.733	8.507	8.878	17.385

Slika je bolj pregledna, če posamezne generacije združimo v značilne starostne skupine—kontingente, ki so zlasti:

- **delovni kontingent**, ki ga sestavljajo ljudje, stari 15 do 64 let; na splošno so ljudje v tej starosti nosilci delovne sile, so sposobni za delo oz. za ustvarjanje nove vrednosti;

- **otroci** oz. mlado prebivalstvo, kamor uvrščamo prebivalstvo staro manj kot 15 let; njegov obseg v primerjavi s starim prebivalstvom nad 65 let je eden od pokazateljev starosti vsega prebivalstva; mlado prebivalstvo je potencial, ki bo že v naslednjih petletjih stopil v delovni oz. v fertilni kontingent;

- **staro prebivalstvo**, h kateremu štejejo ljudje, stari nad 65 let.

- **ženski fertilni kontingent** obsega žensko prebivalstvo v starosti 15 do 49 let; fertilitet (rodnost) v vseh letih ni enaka, razmeroma največ otrok rojevajo ženske v starosti med 20. in 30. letom.

Prebivalstvo občine je v vseh obdobjih staro, saj odstotek starega prebivalstva precej presega vrednost 7 in indeks staranja vrednost 25. Ti dve vrednosti namreč predstavljata dogovorjeno spodnjo mejo starega prebivalstva.

*Tabela 2.4. Značilni kontingenti prebivalstva v občini Idrija v letih 1961, 1971 in 1979
(Vir: Popis prebivalstva 1961 in 1971 ter register prebivalstva)*

	Število			Odstotek		
	1961	1971	1979	1961	1971	1979
Mlado prebivalstvo	4.793	4.091	3.842	27,2	23,1	22,1
Delovni kontingent	10.993	11.417	11.022	62,5	64,4	63,4
Staro prebivalstvo	1.812	2.225	2.521	10,3	12,5	14,5
Skupaj	17.598	17.733	17.385	100,0	100,0	100,0
Zenski fertil. kont.	4.051	4.297	4.028	23,0	24,1	23,3
Indeks staranja				37,8	54,4	65,6

Tendenca staranja je bila ves čas močna. Povečuje se delež starega prebivalstva in to na račun mladega. Delovni in fertilni kontingent sta se v letih 1961 do 1971 nekoliko povečala, kasneje pa spet upadata.

V primerjavi s SR Slovenijo so vse kategorije za občino manj ugodne. Tudi povprečna starost je v občini višja saj znaša 35 let, medtem ko v republiki le 32 let.

Slika 1. še nazorneje pokaže vzroke za taka gibanja. Strukture iz vseh treh opazovanih let so postavljene druga ob drugi tako, da so generacije, rojene v istem petletnem razdobju, v enaki višini. Moško in žensko prebivalstvo je prikazano ločeno, da je bolj očitna razlika med obema kategorijama v posameznih razdobjih.

Ugotovitve, ki izhajajo iz te slike so naslednje:

1. V prebivalstvu so močno občutene posledice obeh vojn. To so na eni strani posledice neposrednih izgub, na drugi pa izpada rojstev v vojnih obdobjih ter sekundarnega izpada rojstev v obdobju, ko so okrnjene generacije prišle v fertilno dobo.

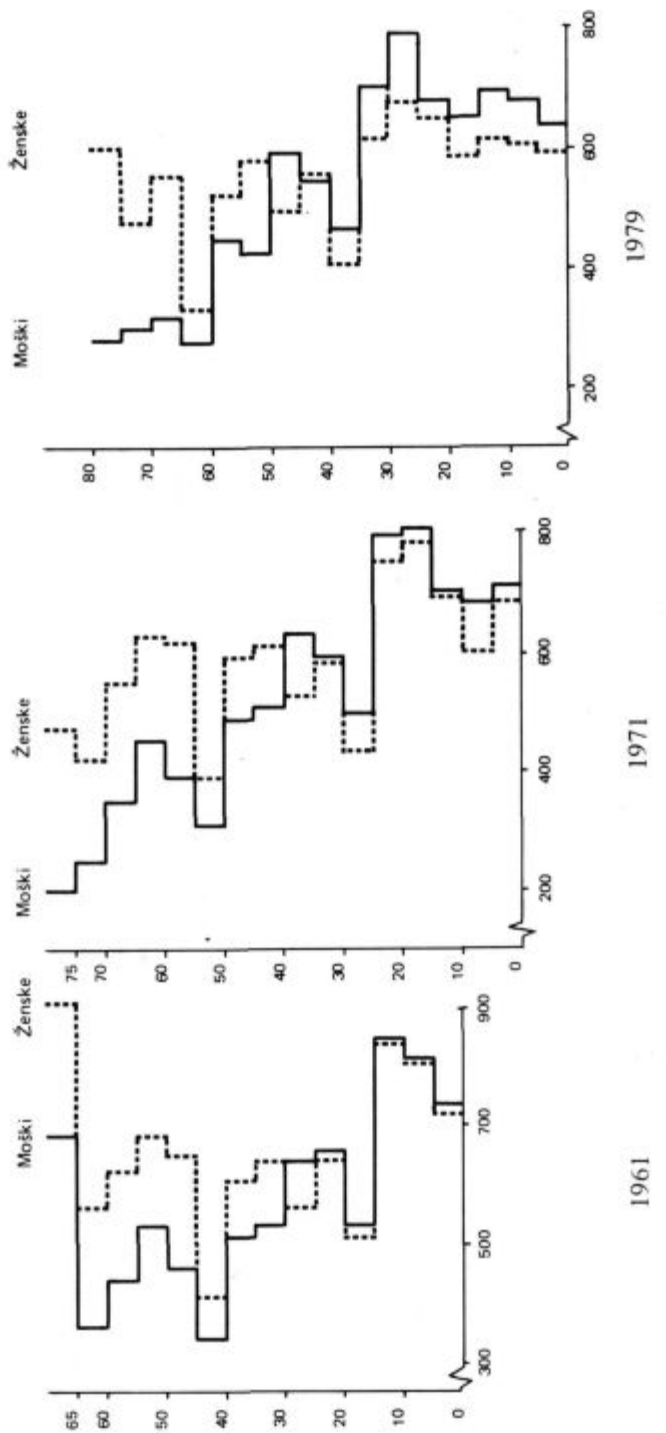
V NOB je padlo, bilo ubitih pri bombardiranju in umrlo v zaporih in internaciji 1352 prebivalcev občine, kar predstavlja 6,6 % prebivalstva iz popisa leta 1931. Večina teh je bila moških. Podobno je precej žrtev terjala prva svetovna vojna, ta skoraj v celoti med moškimi. Neposredne izgube tako pojasnjujejo dejstvo, da je v generacijah, rojenih do leta 1930 moških precej manj kot žensk, medtem ko so pri mlajših letnikih razlike manjše.

Generacije, rojene v vojnih letih 1914–1918 in 1940–1945 so za dobro tretjino manj številne, kot bi bile v miru. To ima posledice tudi v obdobju okrog leta 1960 in pozneje, ko je število rojstev v primerjavi s povojnimi leti občutno upadlo.

2. Konture na starostni piramidi so pri prebivalstvu, ki je bilo leta 1971 staro nad 35 let, zelo podobne tistim iz leta 1961, za mlajše skupine pa to ne velja. To napeljuje na ugotovitev, da je izseljevanje, o katerem je bil že govor, prizadelo predvsem mlajši del prebivalstva – v starosti od 20 do 35 let.

Podobno velja tudi za obdobje 1971–1979, ko se je izseljevanje mlajšega prebivalstva zlasti ženskega še nadaljevalo. To ima za posledico tudi nižje število otrok v starosti od 0–4 leta, kot bi ga bilo pričakovati glede na razporeditev starostnih skupin.

Slika 1. Starostna struktura prebivalstva občine Idrija v letih 1961, 1971 in 1979
(Vir: Tabela 2.3.)

Ocena posledic izseljevanja v obdobju 1961–1971 na strukturo prebivalstva in njegovo reprodukcijo

Podatki o obsegu priselitev in izselitev so dosegljivi iz statističnih publikacij (Statistični podatki po občinah). Od tu razberemo, da je bilo med zadnjima popisoma 1797 priselitev v občino in 2408 izselitev iz nje. Negativni migracijski saldo znaša 611 in torej skoraj dosega naravni prirast v tem obdobju, ki znaša 669 ljudi. Negativni migracijski saldo torej neposredno zavira povečanje števila prebivalstva. Verjetno pa ima tudi druge, na prvi pogled teže opazne posledice. Ni namreč vseeno, ali se izseljujejo stari ali mladi, moški ali ženske, visoko usposobljeni ali nekvalificirani.

Na naslednjih straneh nameravam oceniti spolno in starostno strukturo populacije neto migrantov.

Iz objavljenih statističnih virov ta struktura za občine ni razvidna. Zato moramo želeno oceno dobiti po posredni poti. Izhajali bomo iz predpostavke, da so spolno starostne specifične mere smrtnosti za občino enake tistim, ki so značilne za SR Slovenijo. Primerjali bomo koeficiente doživetja za petletne starostne skupine prebivalstva občine za obdobje 1961–1971 z ustreznimi koeficienti preživetja iz aproksimativnih tablic smrtnosti za SR Slovenijo leta 1961, ki jih ob zgornji predpostavki lahko smatramo za teoretične. Razlike med dejanskimi in teoretičnimi spolno-starostno specifičnimi koeficienti preživetja nam bodo dale strukturo populacije neto migrantov. Še enkrat pa je treba poudarti, da je natančnost te ocene odvisna od tega, koliko je izpolnjena predpostavka o izenačenosti mer smrtnosti.

Izračun pokaže naslednjo sliko:

Tabela 2.5. Dejansko in teoretično število prebivalcev ob popisu leta 1971 po spolno starostnih skupinah (Vir: Tabela 2.3. in Tablice smrtnosti)

Starostna skupina	moški			ženske		
	dejansko število	teoretično število	Razlika	dejansko število	teoretično število	Razlika
0 – 4	711	713	– 2	688	678	10
5 – 9	689	675	14	603	643	– 40
10 – 14	707	731	– 24	693	719	– 26
15 – 19	809	812	– 3	781	814	– 33
20 – 24	797	841	– 44	751	841	– 90
25 – 29	494	528	– 34	429	510	– 81
30 – 34	590	649	– 59	589	643	– 54
35 – 39	632	631	1	524	563	– 39
40 – 44	507	519	– 12	611	632	– 21
45 – 49	489	499	– 10	594	597	– 3
50 – 54	312	322	– 10	388	398	– 10
55 – 59	391	421	– 30	617	623	– 6
60 – 64	452	458	– 6	627	637	– 7
65 – 69	347	345	2	543	542	1
70 – 74	245	244	1	419	432	– 13
75 in več	196	235	– 39	475	435	40
Skupaj⁵	8.368	8.623	– 255	9.332	9.704	– 372

5 Primanjkljaj je nerazporejeno

Če razlike porazdelimo po pomembnih kontigentih prebivalstva, dobimo naslednjo preglednico:

Tabela 2.6. Ocena strukture neto migracije po kontigentin
(Vir: Tabela 2.5.)

	moški	ženske	skupaj
mlado prebivalstvo	- 12	- 56	- 68
delovno prebivalstvo	- 207	- 337	- 544
starejše prebivalstvo	- 36	21	- 15
skupaj	- 255	- 372	- 627
ženske v fertilni dobi	-	- 321	- 321

Očitno je, da je primanjkljaj pri ženskah dosti večji kot pri moških. Pri obeh spolih pa krepko prevladuje mlajše delovno prebivalstvo in sicer pri moških starosti od 20 do 34 let, pri ženskah pa od 15 do 45 let. V drugih starostnih skupinah odraslih razlike med dejanskim in teoretičnim številom prebivalstva niso tako izrazite, razen v najstarejši in pri moških v starosti od 55 do 59 let. Večje razlike so še pri otrocih, kajti ti so se selili s starši, ki so v glavnem pripadali starostnim skupinam, najbolj nagnjenim k izseljevanju.

Razlika med dejanskim in teoretičnim številom prebivalstva znaša skupno 627. Ker predpostavljamo, da so specifične mere smrtnosti za občino blizu slovenskega poprečja, lahko ugotovljeno razliko pripišemo selitvenemu gibanju. Podatek iz uradne statistike to ugotovitev potrjuje, saj je izračunani dejanski negativni selitveni saldo za to obdobje 611. Prav zaradi te dokaj velike (97,4%) natančnosti ocene skupnih neto selitev, lahko sklepamo, da je tudi natančnost ocen neto selitev posameznih starostnih skupin prebivalstva zadovoljiva.

Dosedanji izračun je pokazal neposredne slabe posledice negativnega selitvenega prirasta na obseg in strukturo prebivalstva.

Poglejmo še, kakšne so bile posredne posledice zaradi izseljevanja fertilnega kontingenta žena!

Vzemimo za izhodišče ocene negativnih neto selitev po starostnih skupinah žena v fertilni dobi in pomnožimo jih s starostno specifičnimi merami fertilitnosti slovenskega prebivalstva, pri čemer predpostavljamo, da se idrijske od njih ne razlikujejo bistveno.

Tabela 2.7. Izračun ocene števila živorojenih otrok mater, ki sestavljajo negativni migracijski saldo
(Vir: Tabela 2.5.)

starost mater	negativni migracijski saldo	specifične mere fertilitnosti	živorojeni	
			v 1 letu	v 10 letih
15 - 19	33	0,0254	0,8382	8
20 - 24	90	0,1351	12,1950	122
25 - 29	81	0,1338	10,8373	108
30 - 34	54	0,0895	4,8330	48
35 - 39	39	0,0565	2,2035	22
40 - 44	21	0,0187	0,3927	4
45 - 49	3	0,0021	0,0062	0
skupaj	321		31,3064	313

Matere, ki se v obdobju 1961–1971 ne bi izselile iz idrijske občine, če ne bi bilo negativne neto migracije, bi torej ob povprečnih merah fertilitnosti v tem času rodile okrog 313 otrok. Ker so se lahko izselile pred ali po rojstvu otroka, je treba odšteti še razliko v številu otrok do 10. leta, ki znaša 28.

Tako bi bilo prebivalstvo občine leta 1971, če ne bi bilo v zadnjih 10 letih mehanskega gibanja, večje za 611 ljudi, kolikor znaša presežek izselitev nad priselitvami, poleg tega pa še za okrog 285 otrok, skupno torej za skoraj 900. Čeprav je to število bolj ali manj približno, saj temelji na nekaterih predpostavkah, pa nam le pokaže, kakšen je rezultat delovanja okoliščin, ki uravnavajo rast prebivalstva v zadnjem obdobju.

Projekcija števila in spolno-starostne strukture prebivalstva

Čeprav prebivalstvo obravnavamo kot enega od poglavitnih faktorjev gospodarskega razvoja določene skupnosti, je očitno, da je tudi samo podvrženo povratnemu vplivu cele vrste dejavnikov ekonomskega, političnega in geografskega značaja. Obseg, struktura in teritorialna razporeditev prebivalstva v občini so odvisni predvsem od preteklih in obstoječih naravnih pogojev, prometnih zvez, možnosti zaposlitve, stanovanjskih razmer, razvitosti družbenega standarda pa tudi od psihosocialnih nagibov posameznikov in grup. Ni pa dovolj upoštevati le razmere v sami občini, ampak jih je treba primerjati z drugimi, zlasti s sosednjimi oz. tistimi, s katerimi obstajajo dobre prometne zveze.

Delovanje vseh teh številnih dejavnikov in njihov vpliv na prebivalstvo je vnaprej težko predvidevati, zlasti še za daljše obdobje. Zato je tudi nemogoče postaviti popolnoma zanesljivo prognozo demografskega razvoja. Možno je pripraviti le eno ali več perspektiv na osnovi predpostavk. Perspektiva bo toliko bolj natančna in zanesljiva, kolikor bolj bodo poznane in realne predpostavke.

Izhodišče za projekcijo je sedanja spolno starostna struktura, iz katere je mogoče ob uporabi tablic smrtnosti in specifičnih mer rodnosti izračunati

Tabela 2.7. Projekcija spolno-starostne strukture prebivalstva občine Idrija za leti 1985 in 1990

		1985		1990	
Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj
707	672	1.379	704	670	1.374
635	595	1.230	702	669	1.371
681	610	1.291	633	594	1.227
690	617	1.307	678	609	1.287
647	585	1.232	685	615	1.300
680	651	1.331	641	583	1.224
791	678	1.469	673	648	1.321
699	614	1.313	780	674	1.454
461	398	859	687	609	1.296
535	551	1.086	450	393	843
571	486	1.057	517	540	1.057
400	560	960	538	471	1.009
404	496	900	363	533	896
233	299	532	344	452	796
246	463	709	181	251	432
322	623	945	310	558	868
8.702	8.898	17.600	8.886	8.869	17.755

strukturo v prihodnjih obdobjih. Rezultat tega bo tudi projekcija skupnega števila prebivalstva ob predpostavki, da selitvena prirast ne bo več negativna, kot je bila doslej, ampak bo enaka ničli. Ob uresničitvi sedanjih razvojnih prizadevanj je ta predpostavka dokaj realna, v nasprotnem primeru pa je vsaj pokazatelj zelenega stanja – cilja.

Ekonomske strukture

Aktivnost prebivalstva

Aktivno prebivalstvo je statistični korelat delovne sile. Po metodologiji naših popisov štejeemo sem tisto prebivalstvo, ki kot delovna sila sodeluje v materialni ali nematerialni sferi človeške dejavnosti poklica. To pomeni, da redno opravlja neko delo z namenom, da si z njim pridobi sredstva za življenje.

K aktivnemu prebivalstvu so štete tudi osebe, ki so začasno brez dela in osebe, ki iščejo prvo zaposlitev prek skupnosti za zaposlovanje ali natečaja.

Neaktivno prebivalstvo sestavljajo osebe z lastnimi dohodki (upokojenci, študenti, rentniki, uživalci invalidnine, socialne pomoči itd.) in vzdrževano prebivalstvo, ki ga sestavlja vse ostalo prebivalstvo.

*Tabela 2.8. Prebivalstvo občine Idrija glede na aktivnost
(Vir: Popisa prebivalstva 1961 in 1971)*

	Število		Delež	
	1961	1971	1961	1971
aktivni	6.982	7.159	39,7	40,4
osebe z lastnimi dohodki	2.314	2.925	13,1	16,5
vzdrževani	8.288	7.649	47,1	43,1
nerazporejeni	14	–	0,1	–
skupaj	17.598	17.733	100,0	100,0

V letih od 1961 do 1971 se je povečalo predvsem število oseb z lastnimi dohodki, kar je delno rezultat izpopolnitve zakonodaje za izboljšanje socialne varnosti starejših, borcev in invalidov, delno pa povečanja števila prebivalcev v starosti nad 65 let.

Delež aktivnega prebivalstva se je povečal komaj za slab odstotek, kar je manj kot znaša povečanje deleža delovnega prebivalstva. Torej tudi samo dejstvo, da se je delež (in število) vzdrževanega prebivalstva zmanjšal, še ne pomeni, da se je povečal obseg delovne sile in s tem proizvodni potencial občine.

*Tabela 2.9. Delež aktivnega prebivalstva občine Idrija v popisnih letih 1961 in 1971 po spolu
(Vir: Popisa prebivalstva 1961, 1971)*

	1961	1971
Moški	53,7	51,5
Zenske	27,6	30,4

Spremembe v meri aktivnosti lahko pripišemo deloma spremembam v starostni strukturi, pri ženskah pa še spremembi stopnje zaposlenosti.

Struktura aktivnega prebivalstva po dejavnostih

Struktura po dejavnostih bo pokazala, na katerih področjih proizvodnje in storitev si aktivno prebivalstvo pridobiva dohodek za zadovoljevanje svojih potreb. Nasplošno velja, da je dosežena struktura rezultat dosežene stopnje ekonomskega razvoja. Na nižji stopnji prevladujejo primarne dejavnosti (kmetijstvo, gozdarstvo), nosilci vzpona so sekundarne dejavnosti, v razvitejši družbi pa se širijo terciarne in kvartarne dejavnosti, ki zadovoljujejo že manj življenjsko nujne človeške potrebe in le posredno delujejo na povečanje novoustvarjene vrednosti. Spremembe v strukturi aktivnega prebivalstva po dejavnostih pa vplivajo na povečanje globalne družbene produktivnosti dela. Ta se poveča že ob prehodu zaposlenih iz manj v bolj produktivne panoge, ne da bi se ob tem povečala produktivnost znotraj posameznih panog.

*Tabela 2.10. Struktura aktivnega prebivalstva občine Idrija in SR Slovenije po popisih prebivalstva 1961 in 1971
(Vir: Popisa prebivalstva 1961, 1971)*

dejavnost	I d r i j a				S R S l o v e n i j a	
	1961	%	1971	%	1971	%
1 ind., rud.	1.468	21,0	2.846	39,8	270.410	32,3
2 kmet.	2.727	39,0	1.590	22,2	205.347	24,6
3 gozd.	278	4,0	145	2,0	7.656	0,9
4 gradb.	198	2,8	588	8,2	38.257	4,6
5 promet	141	2,0	297	4,1	36.912	4,4
6 trg., gost.	294	4,2	395	5,5	69.399	8,3
7 obrt	575	8,2	242	3,4	51.234	6,1
8 stan., kom.	71	1,0	86	1,2	9.816	1,2
9 kult., soc.	468	6,7	599	8,4	61.425	7,3
0 družb., drž. org.	173	2,5	154	2,2	29.228	3,5
ostale dej.	59	0,8	25	0,3	2.182	0,3
izven dej.	219	3,1	83	1,2	5.377	0,6
nerazp., nezn. na začas. delu v tujini	325	4,7	32	0,4	4.087	0,5
Skupaj	6.996	100,0	7.159	100,0	836.548	100,0

Tabela 2.10. temelji na podatkih popisa in izkazuje, koliko prebivalcev občine Idrija je zaposlenih v kateri izmed dejavnosti. Skupno število, to je število aktivnih prebivalcev v občini, se je v 10. letih povečalo za 163 oz. za 2,3 %. Dosti bolj občutne pa so spremembe pri posameznih dejavnostih. Zaposlenih v gradbeništvu je skoraj trikrat več, v industriji, rudarstvu in prometu pa dvakrat več. Zaposlenost na teh področjih se je večala predvsem na račun kmetijstva, gozdarstva in obrti, saj je te zapustila približno polovica zaposlenih. V trgovini, gostinstvu in negospodarstvu je zaposlenost narasla zmerno.

V primerjavi z republiškim povprečjem je imela občina leta 1971 bistveno večji delež zaposlenih v gozdarstvu in gradbeništvu, zaostajala pa je predvsem

pri obrti, trgovini in gostinstvu. Poudariti velja tudi majhen odstotek zaposlenih v tujini.

Sklepamo lahko, da se je struktura aktivnih spreminjala tudi po letu 1971. Popolnoma primerljivih podatkov v statističnih virih in publikacijah ni. Zato bomo vzeli tiste, ki so kategoriji aktivnih v popisu še najbližji. To je število zaposlenih, ki ga Zavod za statistiko spremlja mesečno in te podatke enkrat letno objavlja v publikaciji Statistični podatki po občinah. Časovno vrsto lahko spremljamo od leta 1961 do 1979. To bomo izkoristili tako, da bomo podatke prikazali tudi za popisna leta in tako laže ocenili posledice razlik med obema načinoma zajemanja podatkov. Najpomembnejše metodološke razlike med obema viroma so:

– Letni statistični podatki vključujejo le zaposlene, to je tiste, ki imajo v poklicu položaj delavca, ne pa delodajalcev, samostojnih brez delavcev in pomagajočih družinskih članov; popis prikazuje vse aktivne prebivalce.

Kategorija zaposlenih je leta 1961 predstavljala 55 %, leta 1971 pa 71 % aktivnega prebivalstva.

– Pomembna posledica tega je, da v tekočih podatkih ne najdemo števila oz. deleža aktivnih v zasebnem kmetijstvu, ki je znašal ob popisu leta 1961 38 %, leta 1971 pa 21 % aktivnega prebivalstva.

– Statistični podatki izkazujejo zaposlene v občini, torej število delovnih mest, ki pa jih lahko zasedajo tudi občani drugih občin. Popis nasprotno izkazuje aktivne iz občine, ne glede na to, kje delajo. Leta 1961 je 721 idrijskih občanov delalo v drugih občinah, leta 1976 pa okrog 590. Ob popisu zaposlenih leta 1976 je bilo v idrijski občini zaposlenih okrog 339 ljudi s stalnim bivališčem zunaj nje.

*Tabela 2.11. Struktura zaposlenih v združenem delu v idrijski občini po dejavnostih na dan 30. septembra
(Vir: Statistični podatki po občinah – zaposleni)*

dejavnost	1961	%	1971	%	1979	%
1 ind. in rud.	1.645	45,6	2.613	52,3	3.625	58,4
2 kmetijstvo	46	1,3	68	1,4	5	0,1
3 gozdarstvo	251	7,0	167	3,3	224	3,6
4 gradbeništvo	144	4,0	516	10,3	305	4,9
5 promet in zveze	142	4,0	256	5,1	425	6,8
6 trgovina in gostin.	277	7,6	392	7,9	529	8,5
7 obrt	302	8,4	169	3,4	–	–
8 stan. in kom. dej.	61	1,7	79	1,6	179	2,9
9 kult. in soc. dej.	499	13,8	607	12,2	729	11,7
0 družb. in drž. dej.	238	6,6	125	2,5	192	3,1
Skupaj	3.606	100,0	4.992	100,0	6.213	100,0

Najbolj jasen vtis o doseženi stopnji razvoja dajo strukture zaposlenih v dejavnostih, združenih v štiri značilne sektorje.

V desetih letih (od 1961 do 1971) je prišlo do korenite spremembe v strukturi zaposlenosti. Bistveno se je povečal delež sekundarnega sektorja (zlasti industrije in gradbeništva), zmanjšal pa se je delež primarnega sektorja (kmetijstvo). To potrjuje, da je idrijska občina v tem obdobju stopila na drugačno pot razvoja – da se je od skoraj izključne navezanosti na živo srebro,

Tabela 2.12. Deleži zaposlenih po sektorjih⁶
(Vir: Statistični podatki po občinah)

s e k t o r	Idrija		SR Slovenija	
	1961	1971	1979	1979
primarni	7,3	4,3	3,7	4,7
sekundarni	58,0	66,0	63,3	53,5
terciarni	13,3	14,6	18,2	27,0
kvartarni	20,4	14,7	14,8	14,8
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0

les in kmetijske pridelke, začela usmerjati tudi na dejavnosti, ki se ne ukvarjajo le s pridobivanjem in primarno predelavo domačih bogastev.

V zadnjih osmih letih se je število zaposlenih še vedno precej povečevalo, v sami strukturi pa ni več takih sprememb. Delež sekundarnega sektorja se je celo nekoliko zmanjšal, pri čemer pa so večje spremembe znotraj njega, saj so se delavci Rudnika živega srebra zaposlovali v drugih organizacijah združenega dela.

Izraziteje se je povečal terciarni sektor zaradi razvoja trgovine in gostinstva. Seveda pa na podatke vplivajo tudi formalne spremembe nomenklature dejavnosti in registracije OZD.

Kmetijsko prebivalstvo⁷

Območje občine je za kmetijsko proizvodnjo v glavnem manj primerno. Zato so prebivalci že od nekdaj v veliki meri živeli od zaslužka v rudniku in od obrti, danes pa seveda še od drugih dejavnosti. Tako se namesto „čistih“ kmetov pojavljajo kmetje-delavci, ki poleg redne ali občasne zaposlitve obdelujejo še majhen del zemlje za domače potrebe.

Spremembe v obsegu kmetijskega prebivalstva (aktivnega in vzdrževanega skupaj) predstavlja naslednja tabela.

Tabela 2.13. Deleži kmetijskega prebivalstva občine Idrija in SR Slovenije ob popisih v letih 1953, 1961, 1971
(Vir: Statistični podatki po občinah – demografska statistika)

	Idrija	SR Slovenija
1953	39,2	41,0
1961	30,6	30,9
1971	17,2	20,4

- 6 primarni: kmetijstvo, gozdarstvo
 sekundarni: industrija, rudarstvo, obrt
 terciarni: promet, trgovina in gostinstvo, stanovanjska in komunalna dejavnost
 kvartarni: kultura in socialna dejavnost, dejavnost družbenih in državnih organov

7 H kmetijskemu prebivalstvu štejemo pri nas:

- vse osebe, ki opravljajo svoj poklic v dejavnosti kmetijstva vključno z ribištvo in vodnim gospodarstvom
- osebe, ki so bile ob popisu izven dejavnosti, a so pred tem vršile poklic poklicne skupine „kmetovalci, ribiči in gozdni delavci“
- vse osebe, ki so vzdrževane pod a) in b)

Hitro zmanjšanje deleža kmetijskega prebivalstva ima vzrok v tem, da je bilo pred hitrejšo industrializacijo v šestdesetih letih delovnih mest v nekmetijskih dejavnostih razmeroma malo in je bilo zato precej ljudi zaposlenih v kmetijstvu le bolj ali manj navidezno, njihova produktivnost je bila nizka. V začetku šestdesetih let je ocena⁸ presežne delovne sile v Sloveniji pokazala, da je v idrijski občini od 3008 zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu, potrebnih le dobra polovica. Dejanski razvoj v desetih letih je to oceno potrdil, saj je bilo s popisom dobljeno število zelo podobno izračunanemu. Novejša ocena potrebe delovne sile, ki bi upoštevala razvoj tehnike in tehnologije v kmetijstvu ter izvajanje programa razvoja kmetijstva, še ni izdelana. Sklepamo pa lahko, da se bo število aktivnih prebivalcev v teh dveh dejavnostih še nekoliko zmanjšalo in prav tako kmetijsko prebivalstvo v celoti.

Pomembne spremembe nam pokažejo tudi podatki o strukturi gospodinjstev glede na vir dohodka.

*Tabela 2.14. Gospodinjstva glede na vir dohodka v Idriji v letih 1961, 1971 in v SR Sloveniji leta 1971
(Vir: Popisi prebivalstva 1961 in 1971)*

	Idrija				SR Slovenija	
	1961	%	1971	%	1971	%
kmetijsko	1.055	20,6	419	7,8	52.946	10,3
nekmetijsko	3.215	62,9	4.293	79,8	388.644	75,9
mešano	842	16,5	665	12,4	70.403	13,8
skupaj	5.112	100,0	5.377	100,0	511.993	100,0

Število kmetijskih gospodinjstev se je torej izredno zmanjšalo. Povečanje števila tistih, ki imajo samo nekmetijske dohodke, je odraz razvoja strukture gospodarskih dejavnosti oziroma povečanja deleža „novih“ dejavnosti, zlasti industrije, gradbeništva in prometa.

Položaj v poklicu

Delitev aktivnega prebivalstva glede na položaj v poklicu izhaja iz mednarodne metodologije in predstavlja družbeno slojevitost. Posredno jo upoštevajo tudi tekoče statistične raziskave. V publikaciji „Statistični podatki po občinah“ je letno objavljen podatek o številu zaposlenih v družbenem in zasebnem sektorju. Pri tem so kot zaposleni upoštevani tisti, ki so po metodologiji popisa 1971 uvrščeni v kategorijo delavcev. Podatki o številu delodajalcev, samostojnih brez delavcev in pomagajočih družinskih članih so dostopni le iz evidenc davčnih in kadrovskih služb v občinah ter skupnostih socialnega zavarovanja. Pričakovati je, da se bo ta klasifikacija in sploh spremljanje ustreznih kategorij v prihodnje prilagodila razvoju odnosov pri nas. Zanima nas predvsem razvrstitev aktivnih po dejavnostih in glede na sektor lastništva (družbeni in zasebni). Globlje družbeno-ekonomske vsebine, ki bi odražala tudi položaj človeka v družbi, pa nobena taka klasifikacija ne bo mogla imeti.

⁸ Inštitut za ekonomska raziskovanja: Ekonomska utemeljitev lokacije industrije s posebnim oziroma na delovno silo

Strukturo glede na položaj v poklicu bomo prikazali zato, ker le tako lahko ugotovimo obseg nekaterih sprememb statističnih kategorij, ki jih tekoča statistika ne objavlja, ali pa so z objavljenimi težko primerljive.

*Tabela 2.15. Struktura aktivnega prebivalstva glede na položaj v poklicu za leto 1971
(Vir: Popis prebivalstva 1971)*

	Idrija		SR Slovenija	
delavci	5.377	75,1	582.183	69,6
družbeni sektor	5.003	69,9	544.230	65,1
zasebni sektor	99	1,4	17.591	2,1
samostojni brez delavcev	1.121	15,7	125.987	15,1
delodajalci	35	0,5	5.330	0,6
pomagajoči družinski člani	532	7,4	75.719	9,0
neznano	17	0,2	2.120	0,3
na delu v tujini	77	1,1	45.209	5,4
skupaj	7.159	100,0	836.548	100,0

Tri četrtnine aktivnih je delavcev, od tega skoraj vsi (98 %) v družbenem sektorju. Ustrezna deleža za SR Slovenijo sta nekoliko nižja. Drugo največjo kategorijo sestavljajo samostojni brez delavcev. Tu je velika večina kmetov, kar velja tudi za pomagajoče družinske člane. Samostojnih brez delavcev in pomagajočih družinskih članov je bilo leta 1971 1563, aktivnih v kmetijstvu pa 1590. Razmeroma majhno je torej število teh dveh kategorij v nekmetijskem prebivalstvu.

Gibanje stopnje zaposlenosti

V tej točki bo govor o odnosu gibanja števila zaposlenih, to je tistih, ki so zaposleni v organizacijah združenega dela gospodarstva in družbenih dejavnosti ter pri zasebnih delodajalcih v primerjavi s celotnim številom prebivalstva. To stopnjo lahko uporabljamo tudi kot indikator dinamike razvoja občine. Produktivnost v kmetijstvu je bila v vsem preteklem obdobju, kot bomo potrdili kasneje, občutno nižja kot v drugih dejavnostih. Zasebni kmetovalci niso šteli k zaposlenim. Torej večanje števila zaposlenih ob približno enakem delovnem kontingentu pomeni večanje družbenega proizvoda na prebivalca. To utemeljuje uporabo stopnje zaposlenosti kot merilo stopnje razvitosti.

Delež zaposlenih v odnosu na celotno prebivalstvo občine je bil po letih takle:

*Tabela 2.16. Delež zaposlenih v občini Idrija in SR Sloveniji po letih
(Vir: Statistični podatki po občinah – zaposleni)*

leto ²⁹	Idrija	SR Slovenija	Leto	Idrija	SR Slovenija
1961	20,9	28,5	1971	29,4	33,5
1962	21,8	29,2	1972	31,8	34,4
1963	22,4	30,3	1973	33,6	35,3
1964	24,0	32,0	1974	34,8	36,8
1965	23,6	30,8	1975	35,1	38,1
1966	23,8	28,1	1976	35,0	38,7
1967	25,3	30,0	1977	34,6	39,9
1968	25,8	30,2	1978	34,7	41,0
1969	26,7	31,2	1979	36,2	...
1970	28,0	32,3			

Zaposlenost se je v tem obdobju postopno in vztrajno povečevala. Manjši zastoj je le po gospodarski reformi in v letih 1970–1978. Slednjemu je v začetku vzrok zastoj na trgu, ki je zavrnil večanje kapacitet, v letu 1976 in naslednjih pa je stagnacijo povzročilo prenehanje delovanja Rudnika živega srebra. V zadnjih dveh letih se nakazuje ponovno povečanje stopnje zaposlenosti, kar je rezultat vlaganj za nadomestitev izpada proizvodnje RŽS.

To tendenčno povečevanje stopenj zaposlenosti je imelo pomemben vpliv na večanje družbenega proizvoda in prebivalca. Prav občutno zaostajanje stopnje zaposlenosti za slovensko je eden od razlogov zaostajanja pri višini družbenega proizvoda na prebivalca.

Zdaj je težko reči, če je že dosežena zgornja meja stopnje zaposlenosti. Poprečna slovenska stopnja je nekoliko višja, vendar si razliko lahko razlagamo tudi z različno starostno strukturo. Podatki, ki potrjujejo domnevo, da je stopnja zaposlenosti v občini blizu maksimuma, so:

- relativna nezaposlenost (število iskalcev zaposlitve v odnosu na vse zaposlene) je po podatkih Skupnosti za zaposlovanje Ljubljana, med najnižjimi v regiji in je bila ves čas okrog 1 %.

- saldo dnevnih migracij z drugimi občinami je že skoraj izravnano

- le majhen del prebivalstva je na delu v tujini.

Natančnejši odgovor na to bo dala medsebojna konfrontacija demografskih in ekonomskih struktur prebivalstva v poglavju 3.

Zanima nas še, koliko je med zaposlenimi žensk.

*Tabela 2.17. Delež zaposlenih žensk v celotnem številu zaposlenih
(Vir: Statistični podatki po občinah – zaposleni)*

leto	Idrija	SR Slovenija
1961	39,0	41,7
1971	43,9	42,6
1975	45,8	43,1
1978	46,7	42,8

Očitno je, da se je število zaposlenih žensk hitreje povečevalo kot število zaposlenih moških. To je bilo rezultat razvijanja tekstilne in elektroindustrije v zadnjih desetih letih. Odpiranje novih delovnih mest v teh panogah pa je bilo v več primerih sproženo prav zaradi perečega vprašanja nezaposlenosti ženske delovne sile.

Struktura zaposlenih po stopnji strokovne izobrazbe

Kvalificirana delovna sila ima večjo potencialno sposobnost ustvarjanja nove vrednosti. Zato družba teži k temu, da je količina znanja oz. raven strokovne izobrazbe čimvišja.

Idrijska občina in zlasti mesto Idrija sta imela bogato kulturno in znanstveno tradicijo. Predvsem zaradi potreb rudnika se je tu že zgodaj razvijalo šolstvo. Tako je bila npr. v začetku tega stoletja ustanovljena prva slovenska realka. Po osvoboditvi so tu delovale še poklicne šole in gimnazija, ki je danes jedro šolskega centra za vzgojiteljsko, administrativno in srednjo tehnično šolo. Razmeroma veliko število mladih nadaljuje šolanje na višjih in visokih šolah. Ugotavlja pa se, da se premajhen del teh po končanem študiju vrne v občino.

Zato precejšnja vlaganja združenega dela v bodoče kadre (štipendiranje je namreč že vrsto let dobro urejeno) še ne dosegajo zadostnega učinka.

Kakšen vpliv ima to na strukturo zaposlenih po strokovni izobrazbi, nam bo pokazala tabela 2.18.

*Tabela 2.18. Struktura zaposlenih po stopnji strokovne izobrazbe (formalno-pravne kvalifikacije)
(Vir: Statistični podatki po občinah – zaposleni)*

	I d r i j a				S R S l o v e n i j a		
	1961	1970	1974	1976	1970	1974	1976
visoka	1,7	2,2	2,1	2,6	3,7	3,8	4,3
višja	1,0	2,3	2,8	3,1	2,8	3,4	3,8
srednja	7,8	10,4	10,4	14,8	12,7	14,0	15,6
nižja	10,3	7,1	6,1	10,2	8,1	7,1	6,4
VKV delavec	2,8	4,7	5,4	1,8	4,7	4,1	3,9
KV delavec	30,9	27,2	25,6	22,3	26,2	27,6	28,3
PK delavec	15,0	10,2	13,2	16,0	15,6	18,9	20,7
NK delavec	29,4	36,2	34,4	29,1	26,2	21,1	17,8

Delež zaposlenih z višjimi stopnjami strokovne izobrazbe se je v zadnjih 15 letih očitno povečal. Kljub temu pa ti deleži še vedno ne dosegajo republiškega povprečja. To lahko pojasnimo s strukturo dejavnosti in iz te izhajajočimi potrebami po kadrih. V republiki, bolje rečeno v večjih središčih, so številne ustanove, ki zaposlujejo predvsem delavce z višjimi kvalifikacijami. Tega je v idrijski občini razmeroma manj.

Teže se je sprijazniti z zelo velikim številom polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. To je eden od pokazateljev proizvodne strukture oz. dosežene ravni tehnologije. Na njeni visoki stopnji je potreba po usposabljanju velika in delež nekvalificiranih delavcev ozkih profilov manjši. Predvidevamo lahko, da se v letih po 1976 ta slika izboljšuje kot posledica hitrejšega razvoja industrijih OZD ter kot rezultat boljših možnosti za izobraževanje ob delu.

Povzetek

Prebivalstvo občine po vojni stagnira. Vzrok za to je poleg posledic vojne predvsem izseljevanja, ki sicer ni zavzelo velikega obsega, a vseeno ne dovoli povečanja. Težji problem je v tem, da se istočasno slabša starostna struktura, saj se izseljujejo predvsem mladi ljudje. Prebivalstvo se stara in tako zmanjšuje svojo potencialno produktivno in reprodukcijsko sposobnost.

Sedanja distribucija prebivalstva po petletnih starostnih skupinah daje možnost za pomladitev, saj so mlajše generacije, ki prihajajo v svoje zrelo obdobje, številnejše, kot so bile prejšnje. Zaradi značaja distribucije prebivalstva po starosti (razporeditvi kontur na starostni piramidi) se je aktivno prebivalstvo že v preteklih 10 letih nekoliko povečalo, čeprav ne toliko, kot bi se, če ne bi bilo izseljevanja. Če bi hoteli v občini popraviti demografska gibanja, bi bilo treba predvsem odpraviti negativni migracijski saldo.

Dosti večje spremembe kot absolutni obseg aktivnega prebivalstva je doživela njegova sestava. Ob hitrem odpiranju delovnih mest v nekmetskih dejavnostih je dobil ustrežnejšo zaposlitev presežek delovne sile, ki je bil prej

navidezno aktiven v kmetijstvu. Na novo je bilo vključeno precej žensk, ki prej niso bile zaposlene.

Oba vira delovne sile sta v prvi fazi dovoljevala ekstenzivno zaposlovanje in tehnologijo, temelječo na nekvalificirani delovni sili. Ker vemo, da je taka dejavnost navadno ustrežnejša le na nižji stopnji razvoja, pozneje pa vedno manj, bo treba v prihodnje težiti k izboljševanju ravni strokovne izobrazbe in usposobljenosti ter uvajanju takih tehnoloških postopkov, katerih produkti bodo vsebovali večjo količino zahtevnejšega in bolj ovrednotenega dela. Tako bo razmeroma velika zaposlenost prebivalstva imela tudi večji ekonomski učinek.

VPLIV DEMOGRAFSKIH IN EKONOMSKIH STRUKTUR PREBIVALSTVA NA OBSEG NOVOUSTVARJENE VREDNOSTI

Uvod

Pogoj za povečevanje življenjske ravni prebivalstva na določenem območju je večanje količine novoustvarjene vrednosti per capita (na prebivalca). To količino predstavimo z izrazom:

$$DP_{p.c.} = \frac{DP}{P}$$

pri čemer je DP družbeni proizvod kot približek obsega novoustvarjene vrednosti, P pa število prebivalstva, ki ta družbeni proizvod ustvarja in troši. Višina $DP_{p.c.}$ je torej odraz dosežene stopnje razvoja družbene skupnosti ter pokazatelj njenega bogastva in ekonomske moči.

Na njegovo višino vpliva vrsta dejavnikov ekonomske, družbene, tehnične in biološke narave, ki delujejo na ustvarjanje družbenega proizvoda ob nespremenjenem vplivu na prebivalstvo ali pa na prebivalstvo samo.

V tem poglavju nameravam podrobneje osvetliti učinek struktur prebivalstva in njihovih sprememb na oblikovanje $DP_{p.c.}$ v občini Idrija. Omejil se bom na dve obdobji: 1961–1971 in 1971–1975. Taka delitev je skoraj edino mogoča, ker imamo najzanesljivejše podatke za vse strukture le za popisni leti. Za leto 1975 pa bo treba uporabiti ocene. Obenem je ta delitev ustrezna tudi zato, ker prvo obdobje predstavlja čas, v katerem se je začel preokret v gospodarski strukturi občine, drugo obdobje pa leta, ko se je ta zelo hitro uresničil s krizo rudnika in razmahom drugih panog.

Za analizo bom uporabil podoben pristop kot dr. Pavle Sicherl v delu: „Osnovna sredstva kao faktor privrednog razvoja i planiranja“ (IEN, Beograd, 1971) in v članku na posvetovanju Zveze ekonomistov Slovenije o samoupravnem planiranju v Portorožu leta 1975: „Nekatere dolgoročne značilnosti gospodarskega razvoja Slovenije in Jugoslavije“. Seveda se nisem povsod držal njegove metodologije, pač pa osnovno zamisel uporabil skladno s svojim namenom. Čel sem proučiti predvsem naslednje:

– primerjavo pomena starostne strukture, stopnje zaposlenosti in globalne produktivnosti dela za oblikovanje družbenega proizvoda na prebivalca

– delež sprememb v strukturi aktivnih in v individualni produktivnosti v sektorjih v globalni produktivnosti

Vsakega od teh dveh sklopov vprašanj obravnavam v posebni točki.

Demografska, zaposlitvena in produktivnostna komponenta družbenega proizvoda na prebivalca

V tej fazi bom $DP_{p.c.}$ razčlenil na tri komponente.

$$\frac{DP}{P} = \frac{D}{P} \cdot \frac{A}{D} \cdot \frac{DP}{A}$$

DP: družbeni produkt družbenega in zasebnega sektorja

P: skupno število prebivalstva

D: delovni kontingent prebivalstva

A: aktivno prebivalstvo

D/P: demografska komponenta

predstavlja delež delovnega prebivalstva, to je potencialne delovne sile v celotnem prebivalstvu. To je parameter, odvisen od naravnega in selitvenega gibanja prebivalstva, neposredno pa od njegove starostne strukture.

A/D: aktivnostna (zaposlitvena) komponenta

Pove, koliko izmed potencialno za delo sposobnih je dejansko aktivnih. Največja teoretično možna vrednost tega ulomka je 1 in to v primeru, ko so zaposleni vsi moški v starosti od 15 do 64 let in ženske stare od 15 do 59 let. Ta stopnja je odvisna predvsem od števila delovnih mest.

DP/A: produktivnostna komponenta

Pove, koliko družbenega proizvoda v povprečju ustvari en aktiven prebivalec. Nanj vplivajo produktivnosti dela v posameznih dejavnostih in struktura gospodarstva, ki določa delež zaposlenih v teh dejavnostih. Ta izraz bomo imenovali tudi globalna produktivnost dela.

Tabela 3.1. Komponente družbenega proizvoda na prebivalca (v 1000 din) v občini Idrija v letih 1961, 1971 in 1975

(Vir: Statistični podatki po občinah, Papis prebivalstva 1961 in 1971)

leto	DP/P	=	D/P	x	A/D	x	DP/A
1961	2,5850	=	0,5921	x	0,6714	x	6,5023
1971	4,9442	=	0,6085	x	0,6635	x	12,2468
1975	5,1778	=	0,6172	x	0,6776	x	12,3807

DP/A je za leti 1971 in 1975 dobljen tako, da je dejanski podatek zmanjšan za indeks cen.

Bolj kot razmerja sama so zanimive njihove spremembe. Te ponazarja naslednja tabela.

Tabela 3.2. Koeficienti dinamike (k) in poprečne letne stopnje rasti (r) $DP_{p.c.}$ in njegovih komponent v obdobju 1961–1975 (Vir: tabela 3.1.)

le to	DP/P		D/P		A/D		D/P	
	k	r	k	r	k	r	k	r
1961–1971	1,9126	6,6	1,0277	0,3	0,9882	-0,1	1,8835	6,5
1971–1975	1,0472	1,2	1,0143	0,4	1,0212	0,5	1,0109	0,3
1961–1975	2,0030	5,1	1,0424	0,3	1,0092	0,1	1,9041	4,7

Ugotovitve so naslednje:

1. Obdobji 1961–1971 in 1971–1975 se glede rasti realnega $DP_{p.c.}$ med seboj bistveno razlikujeta. V prvem je rast hitra, v drugem neznatna.

2. Demografska komponenta D/P je v obeh obdobjih rahlo naraščala kot rezultat sprememb v starostni strukturi.

3. Zaposlitvena komponenta kaže v prvem obdobju negativno težnjo, kar si lahko predstavljamo kot posledico izseljevanja (glej točko 2.5.). V zadnjih letih se je delež aktivnih v delovnem prebivalstvu povečal. Sklepamo, da se je število delovnih mest povečalo že do te mere, da so se v večjem obsegu zaposlovali tudi nekateri odrasli, ki prej niso bili aktivni, zlasti ženske.

4. Produktivnostna komponenta odraža izmed vseh največje spremembe. Vzrok je gibanje DP. v prvih 10 letih je ta naraščala hitro, za okrog 6 % letno, v zadnjih letih pa je skoraj nespremenjen. Ker ima obenem prav ta komponenta lahko največji vpliv na gibanje $DP_{p.c.}$, bo v prihodnjih dveh točkah deležna nadaljnjega proučevanja.

5. Demografska in aktivnostna komponenta skupaj sta v obeh obdobjih dopolnjevali produktivnostno in s tem prispevali k večanju $DP_{p.c.}$.

Za primerjavo pokažimo še ustrezna razmerja in mere dinamike za SR Slovenijo ter njihovo velikost v primerjavi z idrijskim.

Tabela 3.3. Komponente $DP_{p.c.}$ (v 1000 din) v SR Sloveniji, očiščene vpliva cen (Vir: Statistični podatki po občinah, Popisa prebivalstva 1961 in 1971)

le to	DP/P	=	D/P	x	A/D	x	DP/A
1961	3,4979	=	0,6237	x	0,7758	x	7,2448
1971	6,4727	=	0,6331	x	0,7650	x	13,3625
1975	7,3937	=	0,6371	x	0,7568	x	15,4663

Tabela 3.4. Razmerja komponent $DP_{p.c.}$ v občini Idrija v odnosu na komponente v SR Sloveniji v obdobju 1961–1975 (Vir: Tabeli 3.1. in 3.3.)

le to	DP/P	D/P	A/D	DP/A
1961	0,7390	0,9493	0,8654	0,8975
1971	0,7639	0,9611	0,8673	0,9165
1975	0,7003	0,9688	0,8953	0,8005

Vse komponente so v idrijski občini nižje kot v SR Sloveniji. Pri demografski in zaposlitveni komponenti se razlika relativno zmanjšuje. To pa nima znatnejšega vpliva na porast produkta, ker ima večjo težo produktivnostna komponenta.

Globalna produktivnost se je v obdobju 1961–1971 približala slovenskemu poprečju (podrobnejša analiza bi pokazala, da ga je nekaj let celo presežala), nato pa je spet zaostala, tako da se je povečalo tudi zaostajanje $DP_{p.c.}$.

Vpliv strukture zaposlenih na globalno produktivnost

Razmejitev vpliva spremembe produktivnosti v gospodarskih sektorjih od vpliva spremembe gospodarske strukture

Omenjeno je že bilo, da se globalna družbena produktivnost (produktivnostna komponenta $DP_{p.c.}$) lahko poveča zaradi povečanja individualne produktivnosti v posameznih sektorjih ali zaradi prehajanja zaposlenih iz manj produktivnih v produktivnejše dejavnosti. Te so zaradi višjega poprečnega osebnega dohodka privlačnejše, zato, če ni omejitev, hitrejše večanje produktivnosti dela v nekaterih panogah povzroča tudi močnejše večanje zaposlenosti v njih. Na povečanje globalne produktivnosti vplivata torej dve komponenti:

- intrasektorska t.j. sprememba produktivnosti znotraj panog oz. sektorjev
- intersektorska kot posledica sprememb v strukturi zaposlenih

Poizkusili bomo oceniti vpliv obeh komponent na rast produktivnosti idrijske občine v opazovanem obdobju.

V imenovalcu izraza za globalno produktivnost DP/A zdaj ne bo moglo biti celotno število aktivnih, pač pa le tistih, ki so razporejeni po dejavnostih. Da bi dosegli primerljivost z letom 1975, smo za vsa leta namesto aktivnih vzeli zaposlene, ki v popisu ustrezajo kategoriji „delavec“ in aktivne v kmetijstvu. S tem smo zanemarili (oz. nismo razvrstili po dejavnostih) okrog 10% aktivnih prebivalcev. Prav tako je zanemarljiva majhna dnevna migracija v občino in iz nje, ki povzroča razliko med številom zaposlenih po popisih in po drugih virih. Lahko predvidevamo, da bodo dobljeni rezultati dovolj zanesljivo pokazali vpliv intersektorske in intrasektorske komponente na rast globalne produktivnosti.

Gospodarstvo sem razdelil na štiri sektorje, ki so značilni za idrijsko občino:

- Rudnik živega srebra, ki je delovna organizacija z izrednim pomenom v preteklosti in še do nedavna,
- ostalo industrijo, ki je nosilec razvoja v zadnjem obdobju,
- zasebno kmetijstvo,
- ostalno gospodarstvo.

V obravnavo sem vključil tudi peti sektor – negospodarstvo, katerega produktivnost v statističnem smislu je enaka ničli: Za opazovana leta bomo v vseh izbranih sektorjih izračunali produktivnost dela in strukturo zaposlenih. Sprememba rasti globalne produktivnosti dela bi bila ob nespremenjeni

strukturi zaposlenih rezultat sprememb v individualni produktivnosti dela posameznih sektorjev. Obratno: ob nespremenjeni individualni produktivnosti posameznih sektorjev se globalna produktivnost lahko poveča ali zmanjša zaradi spremenjene strukture zaposlenosti. Koliko vpliva ena ali druga komponenta, bomo izračunali tako, da bomo globalni indeks produktivnosti razstavili na dva indeksa: na indeks individualne produktivnosti (intrasektorska komponenta) in indeks strukturne (intersektorske) komponente.

Spremembe v individualni produktivnosti bomo izračunali tako, da bomo vrednosti sektorskih produktivnosti na začetku in na koncu razdobja pomnožili s stalno strukturo zaposlenih. Prvič bomo za to vzeli strukturo v začetku (Laspeyrov tip), drugič pa na koncu obdobja (Paaschejev tip). Iz tako dobljenih izrazov bomo izračunali dva indeksa produktivnosti. Ker daje eden precenjen, drugi pa podcenjen rezultat, bomo izračunali njuno srednjo vrednost – Fischerjev idealni indeks.

Izračun da naslednje rezultate:

	strukturna komponenta	x	intrasektorska komponenta	=	globalna produktivnost
1961–1971	1,1707	x	4,5319	=	5,3055
1971–1975	1,0640	x	1,9381	=	2,0782

Intrasektorska komponenta predstavlja precej večji delež v porastu produktivnosti kot strukturna, vendar nanjo vplivajo tudi cene. Da bi bila razmerja čimbolj razčiščena, bomo to komponento delili z indeksom cen. Tudi v tem primeru ta ne bo odseval ustreznega gibanja cen v panogah, ampak gibanje vrednostno izražene produktivnosti glede na inflacijo.

	strukturna komponenta	x	intrasektorska komponenta	x	indeks cen	=	globalna produktivnost
1961–1971	1,1707	x	1,5536	x	2,9200	=	5,3055
1971–1975	1,0640	x	0,8927	x	2,1880	X	2,0782

*Tabela 3.5. Poprečne letne stopnje rasti globalne produktivnosti in njenih komponent
(Vir: zgornji izračun)*

	strukturna komponenta	individualna komponenta	cene	globalna produktivnost
1961–1971	1,6	4,5	11,3	18,2
1971–1976	1,6	-2,8	21,6	20,1
1961–1971	1,6	4,5	–	6,2
1971–1976	1,6	-2,8	–	1,1

Iz sedanjih izračunov lahko ugotovimo marsikaj zanimivega:

1. Spremembe v strukturi zaposlenosti potekajo v obeh obdobjih enako intenzivno in v pozitivni smeri. Med popisoma je izboljšanje strukture prispevalo dobro četrtnino k porastu globalne produktivnosti. Za SR Slovenijo znaša ta komponenta v istem razdobju dobro petino, za SFRJ pa dobro četrtnino. V drugem obdobju so spremembe v zaposlenosti ublažile padanje globalne produktivnosti.

2. Intrasektorska oz. „čista“ produktivnostna komponenta je bila v prvem razdobju razmeroma močna, saj se je produktivnost v vseh panogah, razen v RŽS, večala hitreje kot cene. Realna produktivnost se je pri RŽS torej zmanjšala. Upoštevati pa je treba, da so bile cene živega srebra najvišje v letih 1968 in 1969 in da so do leta 1971 že občutno upadle. V drugem obdobju se je realna produktivnost RŽS zmanjšala za več kot 20 %, realna produktivnost industrije pa za okrog 5 %. S tem se je, zaradi velikega deleža teh dveh sektorjev, zmanjšala tudi čista produktivnost gospodarstva v celoti.

3. Globalna produktivnost je bila tako v obeh obdobjih v večji meri odvisna od gibanja intrasektorske komponente, v manjši meri pa od strukturnih sprememb. Žal je prav močnejša komponenta v zadnjem obdobju delovala negativno in povzročila padec globalne produktivnosti.

Iz teh ugotovitev se je jasno pokazal problem zaostajanja razvoja idrijskega gospodarstva. Rudnik živega srebra je postal v prvi polovici zadnjega desetletja vedno večje breme. Izgube v letih 1975 in 1976 so zmanjšale uspešnost gospodarjenja občine v celoti. Ob tem tudi uspešnost druge industrije ni naraščala, da bi lahko ustrezno nadomestila izpad rudnika. Pokazati pa je treba pozitivno stran, to je izredno hitro večanje števila delovnih mest v industriji in drugih dejavnostih, kar omogoča, da ob izboljševanju individualne produktivnosti raste tudi globalna produktivnost.

Spremembe v strukturi zaposlenosti so v obeh obdobjih pospeševale rast produktivnosti. To ugotovitev lahko posplošimo, saj je posledica dejstva, da se ljudje, če imajo možnost, zaposlujejo v panogah z višjo produktivnostjo in višjimi osebnimi dohodki. Po drugi strani, pa isti avtomatizem teži k izenačevanju produktivnosti v posameznih panogah, saj v tistih, ki se delovno širijo ob ostalih nespremenjenih pogojih, ta upada zaradi zakonitosti padajočih odnosov, v tistih, kjer se zaposlenost manjša, pa produktivnost narašča. Zaradi tega je bila rast produktivnosti v industriji v obdobju 1971–1975 manjša kot v drugih sektorjih (razen RŽS). Ob hitrem širjenju industrije njena rast ni mogla biti dovolj kapitalno intenzivna in učinkovita.

Vpliv stopnje zaposlenosti v združenem delu na globalno produktivnost

V prejšnji točki so že bile pokazane razlike med produktivnostmi v posameznih sektorjih, pri čemer so bili kot zaposleni v teh sektorjih upoštevani delavci in sulužbenci ter aktivne osebe v kmetijstvu. Ugotavljali smo posledice spremembe v strukturi zaposlenosti po sektorjih in sprememb v produktivnosti dela v teh sektorjih na globalno produktivnost dela. Nismo pa pojasnili, kako vplivajo spremembe v stopnji zaposlenosti (ne le aktivnosti) in v sektorju lastništva na globalno produktivnost. Analiza tega vprašanja je dopolnilo prejšnje.

S pomočjo iste metodologije kot v prvem delu bomo produktivnostno komponento iz tega dela razstavili v:

$$\frac{DP}{A} = \frac{Z_D}{A} \times \frac{Z_{DG}}{A_D} \times \frac{DP_D}{Z_{DG}} \times \frac{DP}{DP_D}$$

Z_D : število zaposlenih v družbenem sektorju (ustreza kategoriji „delavec“, „uslužbenec“)

Z_{DG} : število zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva

DP _D :	družbeni proizvod družbenega sektorja
DP:	družbeni proizvod vsega gospodarstva
A:	aktivno prebivalstvo
Z _D /A:	delež zaposlenih v družbenem sektorju v aktivnem prebivalstvu
	Ker v idrijski občini največji del razlike med aktivnim in zaposlenim prebivalstvom predstavljajo aktivni v kmetijstvu, je ta količnik približen pokazatelj zaposlenosti v nekmetijskih dejavnostih.
Z _{DG} /Z _D :	delež zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva v odnosu na vse zaposlene v družbenem sektorju
DP _D /Z _{DG} :	produktivnost zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva
DP/DP _D :	recipročna vrednost deleža družbenega sektorja v celotnem družbenem proizvodu

*Tabela 3.6. Komponente globalne produktivnosti v občini Idrija, očiščene vpliva cen
(Vir: Izračun iz podatkov v publikacijah, Statistični podatki po občinah)*

leto	DP/A	= Z _D /A	x Z _{DG} /Z _D	x DP _D /Z _{DG}	x DP/DP _D
1961	6,5023	0,5154	0,7956	12,3562	1,2832
1971	12,2468	0,6973	0,8534	17,5669	1,1716
1975	12,3807	0,8337	0,8636	14,8597	1,1543

*Tabela 3.7. Koeficienti dinamike in poprečne letne stopnje rasti komponent globalne produktivnosti v občini Idrija
(Vir: Tabela 3.6.)*

	DP/A	Z _D /A	Z _{DG} /Z _D	DP _D /Z _{DG}	DP/DP _D
1961–1971	1,8835	1,3529	1,0726	1,4217	0,9133
1971–1975	1,0109	1,1956	1,0143	0,8459	0,9854
1961–1971	6,5	3,1	0,7	3,6	– 0,9
1971–1975	0,3	4,6	0,4	–4,1	– 0,4

Povečanje deleža zaposlenih v družbenem sektorju v aktivnem prebivalstvu je torej v obeh obdobjih pomembna komponenta rasti produktivnosti aktivnega prebivalstva. V obdobju 1961–1971 je imela prav enak učinek kot povečanje produktivnosti v družbenem sektorju gospodarstva. V letih 1971–1975 pa je preprečila, da bi se ob padanju produktivnosti v družbenem sektorju obseg družbenega proizvoda in produktivnosti aktivnega prebivalstva zmanjšala. To je podobna ugotovitev, kot smo jo dobili pri ocenjevanju intrasektorske in strukturne komponente, le da smo tu posebej izpostavili pomen zaposlovanja v družbenem sektorju. Spet lahko poudarimo, da je bilo odpiranje novih delovnih mest v občini konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let pozitiven ukrep, ki pa bi bil še uspešnejši, če bi bila nova delovna mesta ekonomsko učinkovitejša.

Ostali dve komponenti imata na gibanje produktivnosti manjši vpliv. Lahko pa ugotovimo:

- da je število zaposlenih v gospodarstvu naraščalo ves čas hitreje kot v negospodarstvu, vendar se je razkorak v zadnjih letih zmanjšal,
- da je sprememba razmerja med celotnim družbenim proizvodom in družbenim proizvodom družbenega sektorja negativna le na videz, predstavlja namreč zmanjšanje deleža zasebnega sektorja, ki pa ima, kot lahko skelpamo, nižjo produktivnost kot družbeni (predvsem zaradi kmetijstva).

Primerjajmo še velikost posameznih komponent po letih s tistimi, ki so veljale za SR Slovenijo. Tabela 3.8. prikazuje koeficiente, ki smo jih dobili, ko smo idrijske komponente delili s slovenskimi.

*Tabela 3.8. Razmerje globalne produktivnosti in njenih komponent v občini Idrija v odnosu na slovensko poprečje
(Vir: Izračun na podlagi podatkov iz Tabele 3.6. in publikacij Statistični podatki po občinah)*

	DP/A	Z _D /A	Z _{DG} /Z _D	DP _D /Z _{DG}	DP/DP _D
1961	0,8975	0,8743	0,9460	1,009	1,0744
1971	0,9165	1,0289	1,0019	0,8470	1,0498
1975	0,8005	1,0687	1,0232	0,6980	1,0487

Primerjava SR Slovenijo ponovno pokaže manjšo učinkovitost v idrijskem gospodarstvu. Družbeni proizvod na zaposlenega je bil približno enak le leta 1961, čez 10 oz. 14 let pa je izrazilo manjši od slovenskega poprečja. Zaostajanje za poprečnim družbenim proizvodom na aktivnega prebivalca se je do leta 1971 ob tem nekoliko zmanjšalo zaradi povečanega deleža zaposlenih. Ta je v 70-ih letih celo višji kot v SR Sloveniji. Prav tako je pozitivno dejstvo, da se je povečal delež zaposlenih v gospodarstvu v odnosu na vse zaposlene in da je malo nad poprečjem. Tako stanje bi moralo ustrezati doseženemu standardu in potrebam ter doseženi stopnji razvoja družbenih dejavnosti.

Povzetek

Ekonomske strukture prebivalstva so odsev stopnje, do katere je aktivirano prebivalstvo v ustvarjanju nove vrednosti. Skupaj s starostnimi strukturami imajo velik delež v spremembi ravni družbenega proizvoda na prebivalca, saj z večjo angažiranostjo faktorja dela narašča tudi količina nove vrednosti na prebivalca.

V idrijski občini je, zaradi večje poprečne starosti, potencialne delovne sile manj kot znaša poprečje za SR Slovenijo. Vendar tudi ta še ni dovolj zaposlena, o čemer priča podatek, da je delež aktivnega prebivalstva v delovnem razmerju manjši od slovenskega poprečja za okrog 10 %. V zadnjih letih se je to zaostajanje zmanjševalo.

Pomembna je tudi sprememba v strukturi zaposlenosti zato, ker je v precejšnji meri delovala na rast globalne produktivnosti, ki je imela največji delež v rasti družbenega proizvoda na prebivalca. Na prvem mestu je treba poudariti hitro zmanjševanje števila aktivnih v kmetijstvu. Največji porast

zaposlenosti je bil v industriji (brez RŽS) in gradbeništvu. Številu novoza-
poslenih pa ni sledilo presorazmerno povečanje novoustvarjene vrednosti. To je
ob krizi RŽS privedlo do znižanja globalne produktivnosti, ki pa mu prav zaradi
zvišanja stopnje delovnega in aktivnega prebivalstva v celotnem ni sledilo
znižanje družbenega produkta na prebivalca.

Na samo globalno produktivnost oz. produktivnostno komponento so
torej pozitivno delovale spremembe v strukturi zaposlenih, ni pa bilo
zadovoljivo gibanje produktivnosti v posameznih sektorjih oz. organizacijah
združenega dela. Lahko torej ocenimo, da je bilo hitro odpiranje novih delovnih
mest v začetku sedemdesetih let pozitiven ukrep. Zaradi njega se je povečal
družbeni proizvod občine v globalu in na prebivalca, nezaposlenost je bila
skoraj odpravljena. Vendar pa iz ugotovitev izhaja kot osnovna razvojna naloga:
povečati individualno produktivnost dela v večini organizacij združenega dela in
obnem spreminjati strukturo gospodarstva v korist dejavnosti z višjo produk-
tivnostjo.

PREBIVALSTVO IN DELOVNA SILA V PROSTORU

Uvod

V Sloveniji smo se odločili za policentrični razvoj, ob čemer naj bi prišli
do izraza ustvarjalnost in pogoji razvoja vsakega posameznega območja oz.
regije. Le tiste dejavnosti, ki so zares skupnega pomena za več regij in bi jih bilo
neracionalno drobiti, naj bi se opravljale v nekem središču.

Podobno lahko ugotovimo, da se tudi znotraj regije in občin večkrat
postavlja vprašanje vloge in smeri splošnega družbenega razvoja posameznih
delov. Priče smo bili in smo še vedno neenakomernemu razvoju znotraj občin.
Ob tem, ko se je eno ali več središč izredno hitro večalo, se je okolica, ki je
navadna podeželska, praznila ter ekonomsko in demografsko propadala. So
primeri, da ima občina, ki je, v celoti gledano, med najbolj razvitimi, v svojem
okviru popolnoma zaostala območja. Tak razvoj je za gospodarstvo, ki je v fazi
industrializacije, značilen in normalen. Je nosilec napredka, saj ruši stare
preživele strukture in zaradi prehajanja zaposlenih iz kmetijstva v industrijo z
bolj produktivnimi delovnimi mesti pomeni tudi večanje narodnega dohodka
per capita in s tem višjo življenjsko raven.

Vendar pa ima ta proces tudi svoje slabe strani in to toliko bolj, čim bolj je
intenziven.

V središčih navadno razvoj družbenega standarda težko sledi hitremu
naseljevanju. Priseljenci potrebujejo stanovanja, otroško varstvo in podobno. To
zelo povečuje višino investicij na delovno mesto, kar ob pomanjkanju sredstev
deluje zaviralno. Težki so lahko tudi problemi sociološke in psihološke narave,
npr. osamljenost, dolgočasje. Po drugi strani podeželje izgublja svojo mladino in
s tem svojo prihodnost. Ostajajo stari in redki mladi, tako da je vedno več
domačij praznih. Proces razseljevanja agrarnega podeželja je pozitiven, dokler
odhaja višek prebivalstva in se zmanjšuje prenaseljenost. Vendar pa se brez
primernih ukrepov ta proces ne ustavi in se izseljujejo tudi tisti, ki bi od zemlje
lahko dobro živeli. S tem ostaja neizkoriščen tudi ta produkcijski faktor.

Možnost, da se zaposlenost v nekmetijskih dejavnostih povečuje ob zmerni
deagrarizaciji, je v dnevni migraciji. Vendar pa ima ta lahko včasih negativen

vpliv na produktivnost dela, saj čas, prebit na poti in dopolnilno delo na kmetiji zmanjšata delovno storilnost.

Naloga razvojne politike družbenopolitične skupnosti je, da poišče tako pot, da bo njen razvoj čimhitrejši in ob tem enakomeren in stabilen. Delovni ljudje in občani idrijske občine so si v svojem srednjeročnem planu za obdobje 1976–1980 kot osnovni cilj začrtali hitrejšo gospodarsko rast, ki je bila, kot smo videli, v začetku sedemdesetih let nezadovoljiva in razlog za počasen razvoj na vseh področjih. Poleg tega se iz dokumenta vidi težnja k čimbolj uravnovešeni socialno ekonomski in urbani strukturi in k ohranitvi naseljenosti tudi v hribovitih predelih, seveda tam, kjer so za to pogoji.

V nadaljevanju bomo poizkusili osvetliti dosežani razvoj naseljenosti s prostorskega vidika in ugotoviti, kateri dejavniki so ta razvoj oblikovali. Na osnovi tega bomo skušali izoblikovati zaključke, pomembne za nadaljnje ukrepe.

Gibanje števila prebivalstva po območjih

Že v uvodu je bilo ugotovljeno, da občina ni popolnoma enoten geografski prostor in da sta tudi naseljevanje in gospodarski razvoj potekala v posameznih predelih različno. Za zadnjih 100 let lahko spremljamo gibanje prebivalstva v prostoru iz popisnih podatkov.

Znani so podatki o številu prebivalstva po naseljih za popisna leta od 1869 dalje (Tabela v prilogi). V tabeli 4.1. so združene po krajevnih skupnostih.

To je nekoliko bolj pregledno in lahko služi tudi kot osnova za kasnejšo analizo, ko bo krajevna skupnost enota proučevanja gibanja prebivalstva znotraj občine. V tabeli ni rezultatov vseh popisov, ampak le povojnih in najbolj značilnih predvojnih.

Tabela in slika 4.1. povesta, da je bil demografski razvoj po posameznih območjih neenak.

Na idrijskem območju beležimo porast do leta 1910, hitro upradanje do leta 1945 in ponoven vzpon po osvoboditvi. Znotraj tega se od svoje okolice ločita Idrija in Sp. Idrija. Ti dve naselji namreč od leta 1953 stalno enakomerno naraščata (sliko moti neskladje med popisnimi podatki in podatki registra prebivalstva), medtem ko se okolica prazni ves čas od leta 1910. Ta trend se je zaustavil v zadnjih 15 letih.

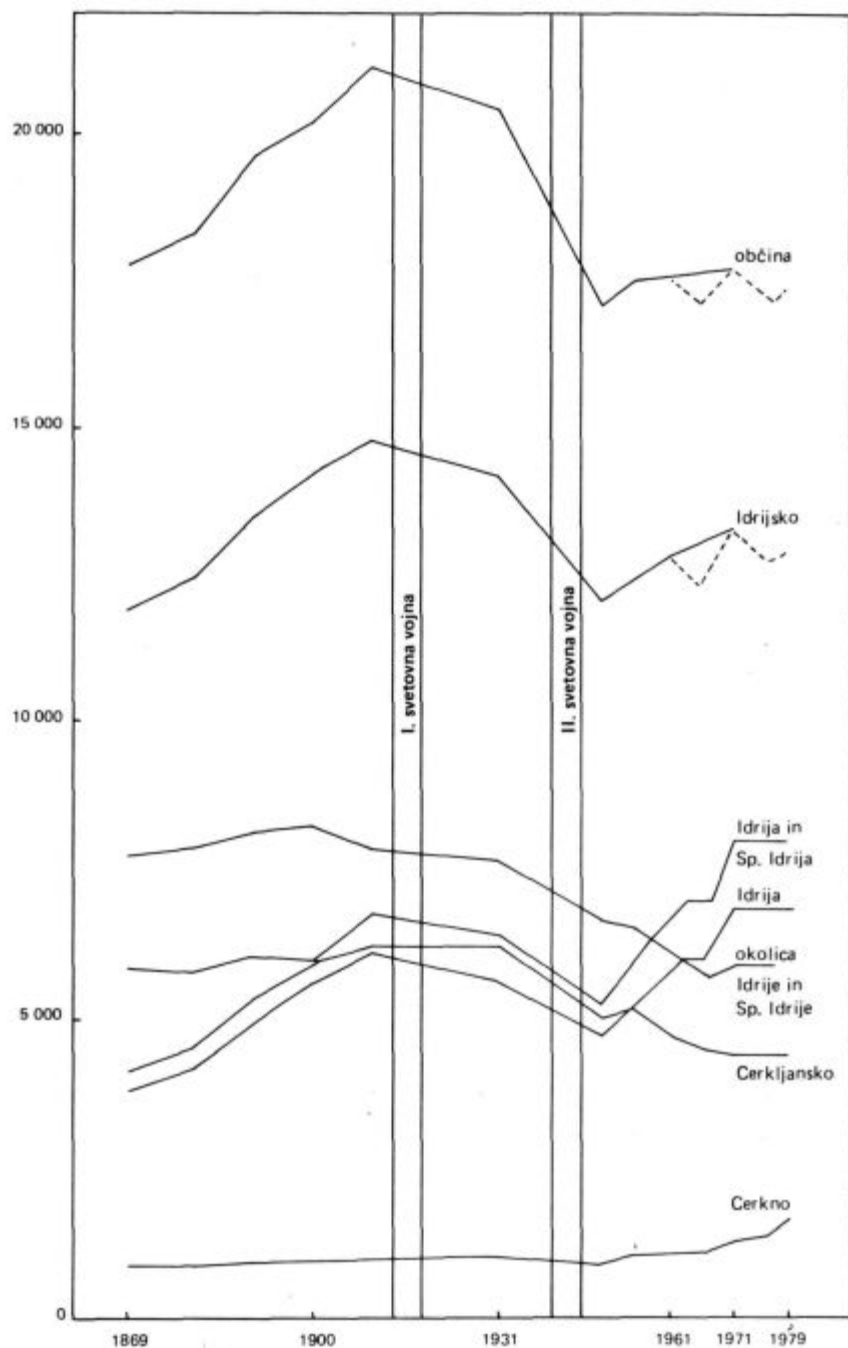
Na Cerkljanskem je bilo število prebivalstva do leta 1931 dokaj stalno, nato pa se ves čas postopno zmanjšuje, razen kratkega obdobja okrog leta 1950. V zadnjih 10 letih se je tudi tu padanje zaustavilo in to zaradi Cerkna, ki se v zadnjem času hitro veča.

Splošna ugotovitev je torej, da se prebivalstvo s podeželja odseljuje v Idrijo, Sp. Idrijo in Cerkno. Izrazito se je povečalo število prebivalstva na območju teh treh krajevnih skupnosti, medtem ko se je pri vseh ostalih (razen v Ravnah–Zakrižu) zmanjšalo. Izselsevanje je najbolj prizadelo krajevne skupnosti Vojsko, Šebrelje in Orehek, kjer se je število prebivalstva zmanjšalo za več kot polovico.

Na osnovi podatkov iz tabele 4.1. napravimo še Lorenzov grafikon, ki kaže koncentracijo naseljenosti.

*Tabela 4.1. Število prebivalcev na ozemlju sedanjih krajevnih skupnosti občine Idrija v letih 1869–1977
(Vir: Krajevni leksikon Slovenije in Register prebivalstva)*

	1869	1900	1910,	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1977	1979
1. Bukovo	596	553	599	563	546	521	410	363	334	303	299
2. Cerčno	1.486	1.581	1.621	1.643	1.355	1.528	1.503	1.535	1.623	1.832	1.942
3. Črni vrh	1.836	1.938	1.961	1.853	1.771	1.679	1.528	1.410	1.334	1.296	1.277
4. Dole	832	960	887	816	699	711	654	633	598	542	542
5. Godovič	499	517	575	532	493	500	454	438	413	421	419
6. Gorje-Počé											
7. Trebenče	363	382	414	367	334	344	306	295	304	286	286
8. Idrija	4.257	6.017	6.479	6.109	5.075	5.338	6.338	6.368	7.183	7.058	7.065
9. Krnice	410	450	530	516	446	436	363	343	272	241	232
10. Ledine	773	740	750	710	692	715	724	668	654	576	585
11. Novaki	677	679	709	877	638	648	559	525	485	467	446
12. Orehek	460	405	425	385	341	300	250	251	230	221	204
13. Otalež	946	944	903	995	763	768	714	699	666	617	612
14. Podlanišče	402	441	403	535	429	435	370	335	304	273	271
15. Ravne-Zakriž	280	434	488	463	392	391	335	332	322	306	308
16. Sp. Idrija	1.609	1.932	1.970	1.937	1.591	1.712	1.734	1.696	1.886	1.864	1.929
17. Straža	742	607	636	625	545	549	457	440	400	384	373
18. Sebelje	888	876	926	787	742	449	429	384	377	325	320
19. Vojsko	742	775	758	746	512	517	470	413	348	287	275
IDRIJA	11.904	14.283	14.813	14.214	12.042	12.376	12.980	12.668	13.354	12.902	12.936
CERKNO	5.894	5.958	6.221	6.245	5.052	5.165	4.619	4.460	4.379	4.397	4.449
SKUPAJ	17.798	20.241	21.034	20.459	17.094	17.541	17.599	17.128	17.733	17.299	17.385
Register 30. junija							17.264	17.144	17.309	17.256	17.325

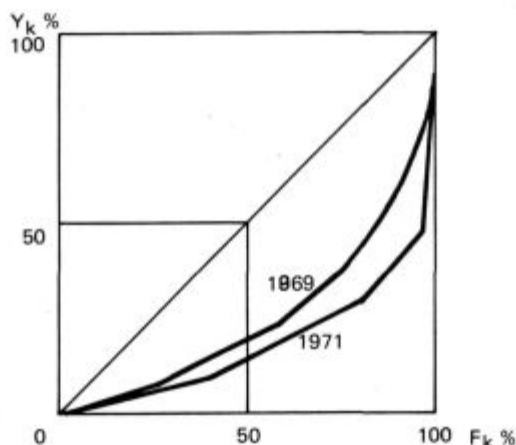

Slika 4.1. Število prebivalcev po območjih občine Idrija od leta 1869 do danes
(Vir: Tabela 4.1.)

Tabela 4.2. Izračun kumulativ za Lorenzov grafikon za število prebivalstva po naseljih v občini Idrija
(Vir: Krajevni leksikon Slovenije)

Število prebivalcev v naselju	1 8 6 9			število prebivalcev		
	f_k	$f_k\%$	$F_k\%$	y_k	$y_k\%$	$Y_k\%$
0– 100	15	23,5	0	982	5,5	0
101– 200	23	35,9	23,5	3261	18,3	5,5
201– 300	10	15,6	59,4	2268	12,7	23,8
301– 400	5	7,8	75,0	1728	9,7	36,5
401– 500	7	10,9	82,8	3207	18,1	46,2
501–1000	3	4,7	93,7	1523	14,2	64,3
1001–1500	–	–	–	–	–	–
1501 in več	1	1,6	98,4	3829	21,5	78,5
skupaj	64	100,0	100,0	17798	100,0	100,0

Število prebivalcev v naselju	1 9 7 1			število prebivalcev		
	f_k	$f_k\%$	$F_k\%$	y_k	$y_k\%$	$Y_k\%$
0– 100	25	39,7	0	1684	9,5	0
101– 200	25	39,7	39,7	3595	20,3	9,5
201– 300	4	6,3	79,4	965	5,5	29,8
301– 400	4	6,3	85,7	1408	7,9	35,3
401– 500	2	3,2	92,0	821	4,6	43,2
501–1000	–	–	–	–	–	–
1001–1500	2	3,2	95,2	1102	13,1	47,8
1501 in več	1	1,6	98,4	6933	39,1	60,9
skupaj	63	100,0	100,0	17733	100,0	100,0

Slika 4.1. Lorenzov grafikon za število prebivalcev po naseljih v občini Idrija v letih 1869 in 1971
(Vir: Tabela 4.2.)

Grafikon potrjuje ugotovitev, da se izraziteje večja v primerjavi z drugimi le majhno število naselij, v njih je dobra polovica vseh prebivalcev v občini. Pred 100 leti je živel v teh naseljih okrog 35 % vseh ljudi na območju občine. Zmanjšalo se je predvsem število za naše razmere srednje velikih naselij od 500 do 1000 prebivalcev.

Po kriterijih zadnjega popisa je kot mestno naselje šteta Idrija, kot mešana pa so označeni Cerkno, Sp. Idrija, Črni vrh nad Idrijo, Godovič, Sp. Kanomlja in Vojsko,⁹ vsa ostala pa so vaška. Če tako razdelitev vzamemo še za leto 1869, potem dobimo naslendo primerjavo o razvoju urbaniziranosti:

*Tabela 4.3. Urbano-ruralna struktura prebivalstva na ozemlju občine Idrija v letih 1869 in 1971
(Vir: Tabela v prilogi)*

	1869		1971	
	število	%	število	%
mestno	3.829	21,5	6.933	39,1
mešano	3.428	19,3	3.836	21,6
vaško	10.541	59,2	6.964	39,3
skupaj	17.798	100,0	17.733	100,0

Ugotovimo torej lahko veliko povečanje deleža urbanega prebivalstva v razmerju do ruralnega: Delež prebivalstva v mešanih naseljih se na zunaj ni dosti spremenil, vendar sta se v okviru tega naselji Cerkno in Sp. Idrija občutno povečali, medtem ko so se ostala zmanjšala.

Premik v urbano-ruralni strukturi bi se v celoti prikazal šele, če bi za leto 1869 izračunali strukturo glede na to, kako so kriterije izpolnjevala naselja tedaj.

Odvisnost spremembe števila prebivalstva po naseljih od ekonomske strukture

Rečeno je bilo že, da je preseljevanje normalna posledica industrializacije oz. hitrejšega družbenega razvoja nasploh. Zanima pa nas, kateri element ima največjo vlogo pri zmanjševanju števila kmetijskega oz. podeželskega prebivalstva in večanju naseljenosti v središčih. To nas zanima zato, ker ima ta proces svoje dobre in slabe lastnosti pa je zato potrebno, da družba pozna njegove vzroke oz. zakonitosti ter tako laže zavestno uravnava njegov potek.

V sto letih, za katera lahko dokaj natančno spremljamo gibanje prebivalstva po naseljih, so bile spremembe precejšnje in rezultat številnih dejavnikov, predvsem ekonomskih. Ker so podrobnejši podatki v strukturah za celo obdobje teže dostopni oz. sploh niso, bomo pomen nekaterih dejavnikov ocenili le za zadnjih 15 let. Iz vseh dosedanjih ugotovitev v nalogi izhaja, da so bile v zadnjem obdobju precejšnje spremembe tako ekonomskih kot tudi demografskih kategorij. Zato lahko pričakujemo, da bodo tudi v tem sicer kratkem obdobju prišle na dan zakonitosti, ki bodo pojasnile spremembe v urbano-ruralni strukturi idrijske občine.

⁹ kot kriterija sta uporabljena število prebivalcev in odstotek nekmetijskega prebivalstva.

Te zakonitosti bomo skušali odkriti z ugotavljanjem odvisnosti gibanja števila prebivalstva po krajevnih skupnostih od ekonomskih struktur: deleža kmetijskega prebivalstva, mere aktivnosti, mere zaposlenosti in deleža zaposlenih v aktivnem prebivalstvu.

Kot enoto opazovanja smo vzeli krajevno skupnost iz več razlogov:

– krajevna skupnost je v sedanji družbenopolitični ureditvi temeljna enota samoupravljanja in zadovoljevanja življenjskih potreb delovnega človeka,

– njihovo število (18) je dovolj veliko, da omogoča variabilnost vrednosti znakov,

– razen redkih izjem so toliko homogene, da jih lahko jemljemo kot zaokroženo celoto,

– izločijo se iregularni vplivi, ki bi delovali, če bi kot osnovno enoto vzeli naselja, pa tudi prihranek pri času je znaten.

Odvisno spremenljivko – gibanje števila prebivalcev bomo predstavili z indeksom za vsako krajevno skupnost.

$$P = \frac{\text{število prebivalcev leta 1977}}{\text{število prebivalcev leta 1966}} \cdot 100$$

Neodvisno spremenljivko bodo predstavljale naslednje kategorije:

– delež kmetijskega prebivalstva

$$k = \frac{\text{število kmetijskega prebivalstva}}{\text{skupno število prebivalstva}}$$

– mera aktivnosti

$$a = \frac{\text{število aktivnega prebivalstva}}{\text{skupno število prebivalstva}}$$

– mera zaposlenosti

$$z = \frac{\text{število zaposlenih prebivalcev}}{\text{skupno število prebivalstva}}$$

– delež zaposlenih v aktivnem prebivalstvu

$$za = \frac{\text{število zaposlenih}}{\text{število aktivnih}}$$

Prvi dve stopnji sta izračunani iz podatkov popisa leta 1971, zadnji dve pa upoštevata število zaposlenih in prebivalstva iz leta 1976 in 1977.

Menim, da bo taka izbira podatkov glede na ugotavljanje sprememb v ekonomski strukturi omogočila dovolj natančen prikaz vzrokov preseljevanja znotraj občine.

Izhodiščni podatki in ustrezni indeksi so v tabeli 4.4.

Iz njih bomo ugotovili odvisnost gibanja števila prebivalstva po posameznih strukturah. V prvi fazi bomo izračunali Spearmanove koeficiente korelacije ranga, ki bodo hitro pokazali intenzivnost povezave:

$$r = 1 - \frac{6 \sum d^2}{N \cdot (N^2 - 1)}$$

pri čemer je

- ρ : koeficient korelacije ranga
 Σd^2 : vsota kvadratov razlik med rangoma obeh znakov
 N : število členov vrste (krajevnih skupnosti)

Izračun da naslednje koeficiente (največja možna vrednost je 1, ki kaže popolno odvisnost enega pojava od drugega, vrednost blizu 0 pa pomeni, da med pojavom ni vzročne povezave):

odvisnost od:	ρ
deleža kmetijskega prebivalstva	- 0,6471
mere aktivnosti	- 0,1269
mere zaposlenosti	0,8571
deleža zaposlenih v aktivnem prebivalstvu	0,8906

Ti koeficienti pomenijo, da je odvisnost naraščanja oz. padanja števila prebivalstva od deleža zaposlenih v aktivnem in v celotnem prebivalstvu velika, da je srednje velika in negativna odvisnost od deleža kmetijskega prebivalstva ter da splošna stopnja aktivnosti ne vpliva na spreminjanje števila prebivalstva.

Če za zadnji dve povezavi opravimo še natančnejši, a daljši izračun, potem dobimo za odvisnost od splošne mere zaposlenosti korelacijski koeficient $r_{xy} = 0,8510$, za odvisnost od deleža zaposlenih v aktivnem prebivalstvu pa indeks korelacije $r_{xy} = 0,8955$. V obeh primerih sta pokazatelja povezanosti velika in skoraj enaka že izračunanima koeficientoma dorelacije ranga.

Obliko povezave najboljše ponazarjata regresijski črti. V prvem primeru je to premica z enačbo $y' = 1,58x + 46,35$, v drugem pa eksponentna funkcija z enačbo $y' = 61,7305 \cdot 1,006^x$

Statistično ugotovljena razmerja bi lahko pojasnili takole:

Zaposlenost (v nekmetijskih dejavnostih) je tisti faktor, ki pogojuje tudi človekov obstanek v določenem prostoru. Zveza je jasna: zaposlenost pomeni večji dohodek, ta pa človekovo zadovoljstvo z razmerami, v katerih je. Vendar pa bi bilo tako sklepanje preveč poenostavljeno. Upoštevati je treba še „ceno“ te zaposlenosti in sicer:

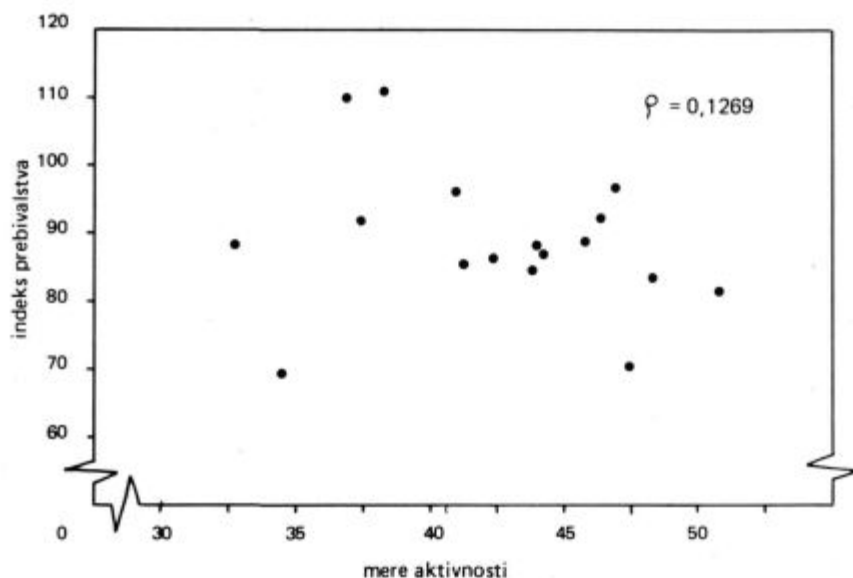
- oddaljenost od delovnega mesta in
- izgubljeni dohodek, ki bi ga človek lahko pridobil z drugačno aktivnostjo (v našem primeru najpogosteje v kmetijstvu).

Oddaljenost od delovnega mesta mora biti takšna, da obstoji možnost dnevne migracije oz. da čas, porabljen za pot na delo, ne pomeni prevelike žrtve. V nasprotnem primeru se bo človek, ki želi biti zaposlen, preselil v bližino svojega delovnega mesta. To je dejansko najpogostejši vzrok preseljevanja.

V prostoru, kjer je kmetijska dejavnost, bo zaposlovanje v drugih dejavnostih zanimivo le v primeru, da to prinaša višji dohodek, v vsakem primeru pa za presežno delovno silo. V idrijski občini pa je večji del posestev takih, ki v celoti ne morejo zagotavljati lastnikom zadostnega dohodka. Zato predstavlja zaposlitev katerega od družinskih članov pomemben dopolnilni vir dohodka. Torej bo marsikdo, ki bi prej ali slej zapustil kmetijo, ki mu ne daje dovolj, na njej ostal, če bo imel možnosti dodatne zaposlitve. Čisti presežek delovne sile, to je tisti, ki ne bi imel na kmetiji prav nikakršnega dela oz. možnosti pridobitve dohodka, pa bodo odšli toliko bolj zagotovo,

Tabela 4.4. Izračun elementov za ugotavljanje odvisnosti sprememb v številu prebivalstva krajevnih skupnosti občine Idrija od ekonomskih struktur prebivalstva
(Vir: Popis prebivalstva 1971, Tabela 4.1., anketa)

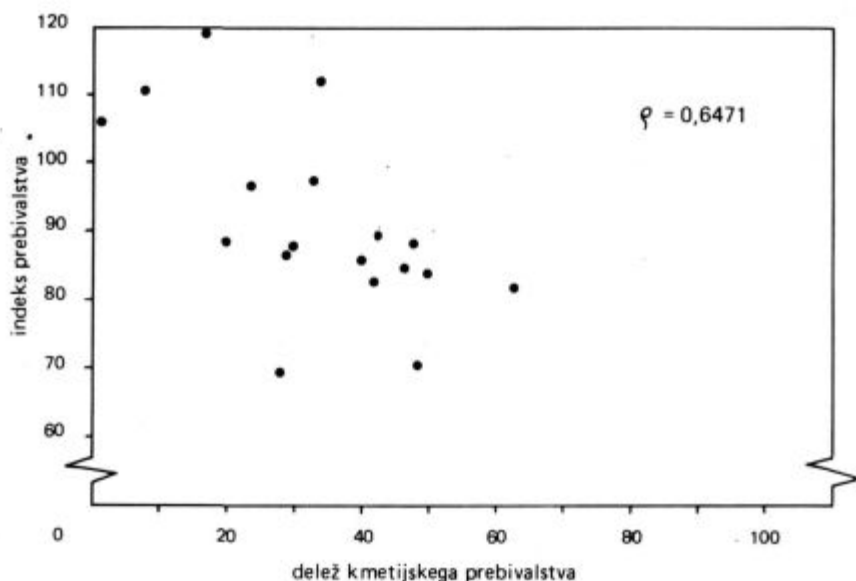
KRAJEVNA SKUPNOST	Število prebivalcev			Aktivno prebival- stvo	Zaposleno prebival- stvo
	1966	1971	1977		
	1	2	3		
1. Bukovo	363	334	303	161	74
2. Cerkno	1.535	1.623	1.832	789	742
3. Črni vrh	1.410	1.334	1.296	496	288
4. Dole	633	598	542	246	102
5. Godovič	438	413	421	169	127
6. Gorje-Poče- Trebenče	295	304	286	142	101
7. Idrija	6.368	7.183	7.058	2.748	2.903
8. Krnice	343	272	241	129	54
9. Ledine	668	654	576	276	159
10. Novaki	525	485	467	224	125
11. Orehek	251	230	221	101	60
12. Otalež	699	666	617	218	172
13. Podlanišče	335	304	273	154	67
14. Ravne-Zakriž	332	322	306	149	97
15. Sp. Idrija	1.696	1.886	1.864	696	652
16. Reka-Straža	440	400	384	176	108
17. Šebrelje	384	377	325	165	61
18. Vojsko	413	348	287	120	48
S k u p a j :	17.128	17.733	17.299	7.159	5.940

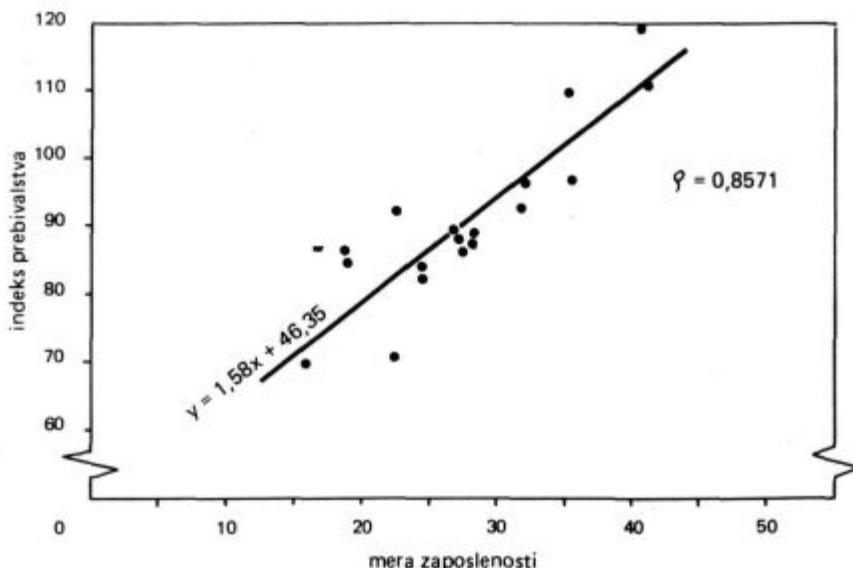
Slika 4.2.1 Korelacijski grafikon med mero aktivnosti prebivalstva
(Vir: Tabela 4.4.)

Kmetijsko prebival- stvo	Indeks prebival- stva					R a n g				
	k	a	z	za	11=(3/1)	R _k	R _a	R _z	R _{za}	R _p
6	7=(6/2)	8=(4/2)	9=(5/3)	10=(5/4)	11=(3/1)	12	13	14	15	16
167	50,0	48,2	24,4	46,0	83,5	2	3	13	13	15
275	16,9	48,6	40,5	96,0	119,3	16	2	2	2	1
454	34,0	37,2	22,5	58,1	91,9	9	15	14	10	7
239	40,0	41,1	18,8	41,5	85,6	8	12	16,5	16	13
97	23,5	40,9	30,2	73,1	96,1	14	13	6	5	5
98	32,5	46,7	35,3	71,1	96,9	10	5	3	6	4
80	1,1	38,2	41,1	105,6	110,8	18	14	1	1	2
132	48,5	47,4	22,4	41,9	70,2	3	4	15	15	17
190	29,1	42,2	27,6	61,6	86,2	12	11	9	11	12
205	42,3	46,2	26,8	55,8	89,0	6	7	11	12	8
110	47,8	43,9	27,1	59,4	88,0	4	9	10	9	10
133	20,0	32,7	28,0	78,9	88,3	15	18	8	4	9
190	62,5	50,7	24,5	43,5	81,5	1	1	12	14	16
134	41,6	46,3	31,7	65,1	92,1	7	6	5	7	6
153	8,1	36,9	35,0	93,7	109,9	17	16	4	3	3
120	30,0	44,0	28,1	61,4	87,3	11	8	7	8	11
174	46,2	43,8	18,8	37,0	84,6	5	10	16,5	18	14
98	28,2	34,5	16,7	40,0	69,5	13	17	18	17	18

3.049

Slika 4.2.2. Korelacijski grafikon med deležem kmetijskega prebivalstva ter indeksom prebivalstva
(Vir: Tabela 4.4.)

Slika 4.2.3. Regresijska premica med mero zaposlenosti ter indeksom prebivalstva
(Vir: Tabela 4.4.)

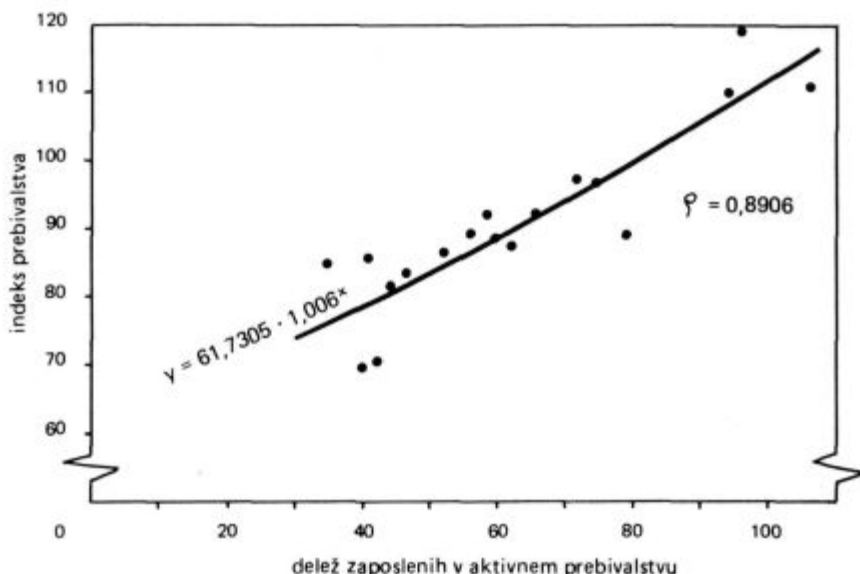
kolikor bolj bo oddaljeno njihovo delovno mesto. Kraj, kamor se za stalno naselijo, ni toliko pomemben in lažje se je odločiti tudi za zaposlitev v kaki drugi občini.

Videli smo, da samo aktiviranje prebivalstva še ni dovolj, da se ga zadrži v določenem prostoru. Pomemben je značaj te aktivnosti. V idrijski občini je v poprečju produktivnost v industriji in nekih drugih dejavnostih dosti višja kot v kmetijstvu. Ugodne možnosti in perspektivo ima le manjši del kmetij, pa še te potrebujejo le omejen obseg delovne sile. Zato se je velik del prebivalstva zaposloval v nekmetijskih dejavnostih s tem, da so tisti, ki so imeli oz. imajo do delovnega mesta razmeroma blizu, ostali na svojih domovih, drugi pa so se preselili. To potrebuje tudi odvisnost od števila kmetijskega prebivalstva, ki sicer ni zelo velika, pač pa je negativna. To pomeni, da se krajevne skupnosti z večjim odstotkom kmetijskega prebivalstva intenzivneje zmanjšujejo, kar je za razmere, kjer je še vedno prisotna agrarna prenaseljenost, razumljivo.

Napitek za politiko ohranitve naseljenosti na podeželju, preprečitev pritiska v središča in praznjenje okoliškega prostora ter doseganje večje mere aktivnosti je jasen. Zagotoviti je treba delovna mesta v bližini delovne sile tako, da bo ta lahko dnevno, brez prevelikih naporov in izgub na času, prihajala na delo.

Migracije delovne sile

V tem poglavju si bomo predočili, kakšna je razporeditev delovne sile v prostoru. Zanima nas, kje se zaposlujejo ljudje iz posameznih krajev. Iz tega,

Slika 4.2.4. Regresijska krivulja med deležem zaposlenih v aktivnem prebivalstvu ter indeksom prebivalstva
(Vir: Tabela 4.4.)

kakšne možnosti za zaposlitev imajo prebivalci iz posameznih predelov, si bomo na podlagi prejšnjih ugotovitev hitro predstavili, kakšna bo težnja k preseljevanju oz. kje bo ta težnja močnejša.

V popisih prebivalstva so objavljeni podatki o številu zaposlenih in drugih aktivnih oseb iz posameznih naselij, ne vemo pa, v katerem kraju so zaposleni. Zato se bomo poslužili podatkov popisa zaposlenih, ki ga je opravil Zavod za statistiko SRS po stanju na dan 31. 12. 1976, dopoljenih s podatki ankete, ki jo je izvedla služba za plan SO Idrija jeseni 1976 pri organizacijah združenega dela.

Kadrovske oz. druge ustrezne službe so izpolnile anketni obrazec tako, da so število zaposlenih v OZD razporedile po naseljih, v katerih stalno prebivajo, ter navedle, ali se ti delavci dnevno vozijo ali začasno stanujejo v kraju zaposlitve. Za vsako lokacijo so izpolnile poseben obrazec. Tako je bilo po obdelavi dobljeno število zaposlenih glede na kraj stalnega bivališča in glede na kraj zaposlitve. Istočasno je bila ugotovljena tudi migracija čez občinske meje.

Podatkom o zaposlenih so dodani še podatki o občanih, ki s samostojnim delom in sredstvi v zasebni lastnini opravljajo kako dejavnost ali ki pri tem zaposlujejo še druge osebe, to je popisni kategoriji „samostojen brez delavcev“ in „delodajalec“.

Opozoriti velja, da je bilo stanje posneto še pred začetkom načrtnega prezaposlovanja delavcev Rudnika živega srebra in da se bodo podatki, ki bodo ugotovljeni ob popisu leta 1981, lahko precej razlikovali, odvisno seveda od poteka prezaposlovanja.

*Tabela 4.5. Delavci v združenem delu in v zasebnem sektorju po stalnem bivališču in po krajevni skupnosti, kjer delajo
(Vir: Popis zaposlenih 31. 12. 1976, anketa)*

Zaposlen Stalno bivališče	Zaposlen								
	Bukovo	Cerkno	Črni vrh	Dole	Godovič	Gorje, Poče Trebeneče	Idrija	Krnice	Ledine
Bukovo	3	41	-	-	-	-	10	-	-
Cerkno	-	713	-	-	-	-	40	-	-
Črni vrh	-	1	56	-	1	-	173	-	-
Dole	-	1	-	4	-	-	64	-	-
Godovič	-	-	1	15	-	-	55	-	-
Gorje-Poče-Trebeneče	-	103	-	-	-	-	1	-	-
Idrija	-	80	2	-	-	-	2.511	-	-
Krnice	-	5	-	-	-	-	26	3	-
Ledine	-	-	-	-	-	-	46	-	7
Novaki	-	113	-	-	-	-	8	-	-
Orehek	-	44	-	-	-	-	10	-	-
Otalež	-	72	-	-	-	-	79	-	-
Podlanišče	-	54	-	-	-	-	2	-	-
Ravne-Zakriž	-	90	-	-	-	-	6	-	-
Reka	-	69	-	-	-	-	21	-	-
Sp. Idrija	-	23	-	-	-	-	362	-	-
Šebrelje	-	35	-	-	-	-	19	-	-
Vojsko	-	-	-	-	-	-	37	-	-
Skupaj Idrija druge občine	3	1.444	59	4	16	-	3.470	3	7
SKUPAJ	3	1.604	64	4	16	-	3.639	3	7

V tabeli 4.5. in sliki 4.3. so prikazani tokovi delovne sile. Slika je generalizirana, tako da vsebuje le najmočnejše smeri premikov.

Iz podatkov ni razvidno, ali se ljudje, ki delajo zunaj kraja svojega stalnega bivališča na delo vsak dan vozijo, ali pa imajo začasno stanovanje. Z veliko mero verjetnosti lahko predpostavimo, da je migracija znotraj občine in med bližnjimi naselji sosednjih občin dejansko dnevna, medtem ko imajo tisti, ki delajo v bolj oddaljenih krajih, začasno bivališče.

Ugotovitve so predvsem naslednje:

a) Migracije znotraj občine

Od tistih prebivalcev idrijske občine, ki v njej tudi delajo, jih je približno 63% zaposlenih v svoji krajevni skupnosti, drugi pa se v glavnem vozijo na delo. Večinoma so to krajanje iz podeželskih skupnosti, ki hodijo na delo v Idrijo, Sp. Idrijo in Cerkno. Očitna je privlačna moč Cerknega (ETA), ki zaposluje skoraj vso delovno silo s Cerkljanskega in deloma celo iz sosednjih občin. Idrijsko območje je obsežnejše pa tudi manj homogeno. Razmeroma močna je izmenjava med Idrijo in Sp. Idrijo, medtem ko je s Cerknim le šibka. Do nedavna je bil močnejši od drugih tudi dotok delovne sile s črnovrškega in godoviškega območja, ki pa se z izgradnjo industrijskih objektov v Črnem vrhu in Godoviču zaustavlja ter deloma celo obrača v nasprotno smer.

Novaki	Orehov	Otalč	Podlanišče	Ravne-Zakriž	Reka	Sp. Idrija	Šebrovlje	Vojško	SKUPAJ IDRIJA	Druge občine	SKUPAJ
-	-	-	-	-	-	1	-	-	55	27	82
-	-	-	1	-	-	8	-	-	762	37	799
-	-	-	-	-	-	26	-	-	257	73	330
-	-	-	-	-	-	15	-	-	84	24	108
-	-	-	-	-	-	15	-	-	86	54	140
-	-	-	-	-	-	2	-	-	106	-	106
-	-	-	-	-	-	308	1	-	2.902	147	3.049
-	-	-	-	-	-	19	-	-	53	-	53
-	-	-	-	-	-	22	-	-	75	68	143
3	-	-	-	-	-	1	-	-	125	16	141
-	5	-	-	-	-	3	-	-	62	-	62
-	-	10	-	-	-	11	-	-	172	10	182
-	-	-	-	-	-	1	-	-	57	96	153
-	-	-	-	-	-	2	-	-	98	-	98
-	-	-	-	-	4	17	-	-	111	3	114
-	-	-	-	-	-	286	-	-	671	19	690
-	-	-	-	-	-	2	5	-	61	4	65
-	-	-	-	-	-	-	-	9	46	11	57
3	5	10	1	-	4	739	6	9	5.783	589	6.372
-	-	-	-	-	-	5	-	-	339	-	339
3	5	10	1	-	4	744	6	9	6.122	589	6.711

b) Migracije med sosednjimi občinami

Ob popisu leta 1976 je dobrih 9 % zaposlenih s stalnim bivališčem v idrijski občini delalo v organizacijah s sedežem v drugih občinah. Od zaposlenih v idrijski občini pa jih je 5,5 % imelo stalno bivališče drugje. Saldo dnevne migracije je bil torej negativen in znaša okrog 250 ljudi. Ta podatek ima relativen pomen saj je v času popisa že začelo prezaposlovanje delavcev RŽS in so bili nekateri na začasnem delu oz. prekvalificirani v drugih občinah. Dolgoročno gledano je saldo okvirne migracije manjši.

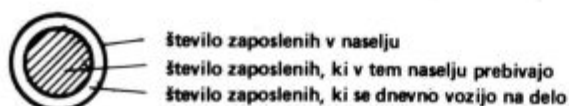
V sosednjih središčih se zaposlujejo zlasti prebivalci krajevnih skupnosti Podlanišče, Ledine, Godovič, Bukovo, Dole in Črni vrh. Negativen saldo je bil ob popisu predvsem s škofjeloško (102), novogoriško (68), ljubljansko (60) in logaško občino (49), pozitiven pa s tolminsko (137) in ajdovsko (20). Zaposlovanje delavcev iz drugih republik ni zavzelo večjega obsega.

Glede na gospodarski razvoj posameznih območij v zadnjih nekaj letih je moč sklepati, da se gibanja na cerkljanskem, godoviškem in črnovrškem območju obračajo v nasprotno smer, na ledinskem pa ne.

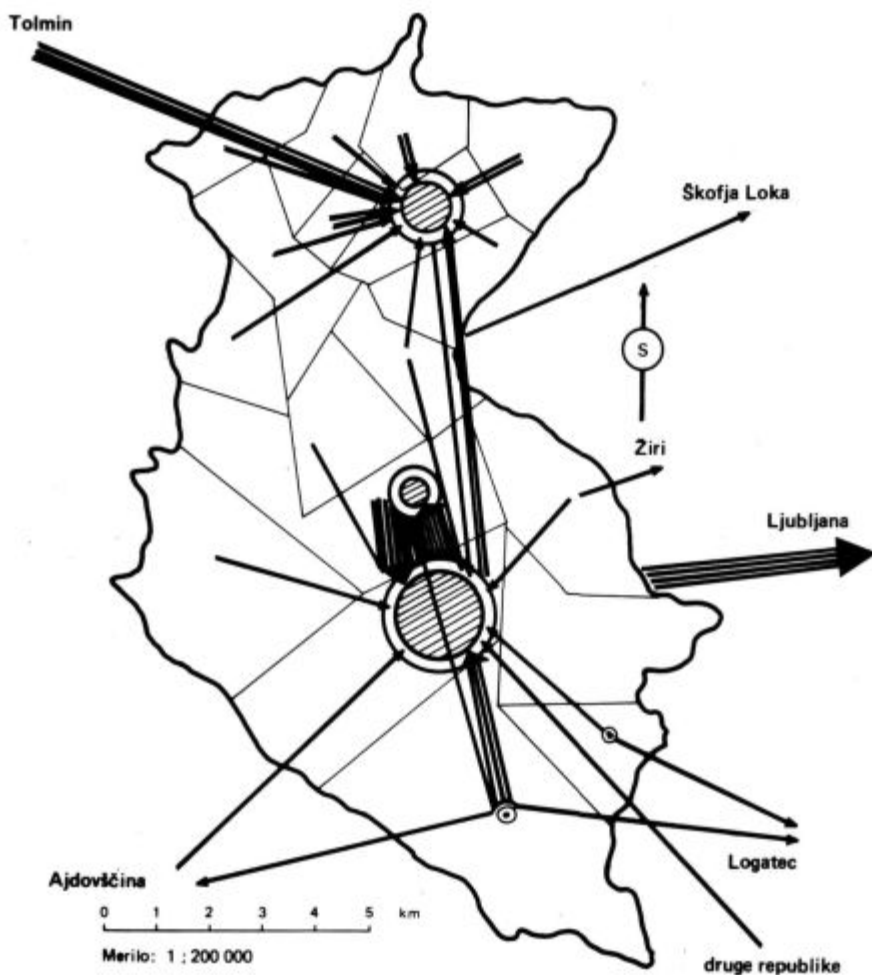
Povzetek

Število prebivalstva v občini stagnira, spreminja pa se njegovalna urbano-ruralna struktura. Dolgo časa se je izraziteje večala le Idrija, v zadnjem

LEGENDA:

črta predstavlja 50 zaposlenih

Slika 4.3. Migracija delovne sile v občine Idrija ob koncu leta 1976
(Vir: Tabela 4.5.)

desetletju pa tudi Sp. Idrija in zlasti Cerkno. Podeželje se še vedno postopoma prazni.

Migracije znotraj občine določa v največji meri možnost zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih. Naselja, katerih prebivalci imajo bliže do delovnega mesta, so se v glavnem zmanjšala manj kot ostala, ali pa so se celo povečala.

Cerkljansko je dobilo močno gospodarsko središče s Cerknim, ki zaenkrat nudi dovolj delovnih mest presežni delovni sili, obenem pa je možna dnevna migracija. Idrija in Sp. Idrija prav tako nudita precejšnje možnosti zaposlitve, vendar sta za nekatera okoliška naselja, ki naj bi nanju gravitirala, preveč oddaljeni. Predvsem to velja za planote. Vojskarska in Šebreljska planota sta teže dostopni zlasti še pozimi, zato se ljudje, ki se hočejo stalno zaposliti zunaj kmetijstva in gozdarstva, prej ali slej izselijo. Prebivalci črnovrško-godoviškega predela ter ledinske planote se zaposlujejo tudi v sosednjih občinah (Škofja Loka, Logatec, Ajdovščina), do koder porabijo približno enako časa kot do Idrije ali Sp. Idrije.

V prihodnje bi torej veljalo nove proizvodne zmogljivosti bolj razpršiti v prostoru občine. Z vidika zaposlovanja in preprečevanja pretirane deagrarizacije bi bilo treba nekaj novih dejavnosti postaviti na že omenjene predele, seveda primerno obsegu in strukturi delovne sile ter drugim lokalnim faktorjem.

S tem bi bilo doseženih več namenov:

- skrajšana bi bila razdalja med krajem bivanja in krajem zaposlitve tistih, ki so sedaj zaposleni v drugih središčih, a bi potem našli delo doma – to bi pozitivno vplivalo na delovno storilnost;
- zaposlil bi se tudi tisti del prebivalstva, ki sedaj ni aktiven ali pa je zaposlen le delno ali pa navidezno;
- delovni sili iz idrijske občine se ne bi bilo treba zaposlovati drugje; zaradi tega bi bil tudi migracijski saldo ugodnejši;
- povečal bi se obseg ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca, kar bi bilo rezultat prvih treh omenjenih učinkov.

ZAKLJUČEK

Na dosežanje demografsko stanje so vplivale predvsem ekonomske in geografske razmere v preteklosti. Gospodarski pomen in moč rudnika živega srebra sta pogojevala sorazmerno hitro rast mesta Idrije, ob množici manjših, raztresenih in med seboj slabo povezanih naselij, katerih prebivalci so živeli predvsem od kmetijstva in gozdarstva.

S hitro deagrarizacijo po osvoboditvi se je sprostil velik del prej navidezno zaposlene delovne sile iz kmetijstva, za katerega pa v občini ni bilo dovolj delovnih mest v nekmetijskih dejavnostih. Zaradi tega je bila razmerna močna težnja k izseljevanju, ki tudi s hitrim vzponom novih dejavnosti v zadnjem desetletju ni popolnoma izginila. Demografske posledice tega so vidne zlasti v naseljenih dejstvih:

1. Zaustavila se je rast skupnega števila prebivalstva.
2. Nadpovprečno visoka je starost prebivalstva, ker negativni selitveni saldo sestavljajo predvsem mlajše generacije. To je vzrok nižji splošni rodnosti in nižji meri aktivnosti.
3. Velike so razlike v razvoju posameznih naselij, ki so odvisne predvsem od tega kakšne so, oz. koliko so oddaljene možnosti zaposlitve.

Na eni strani je opazno praznjenje nekaterih območij, na drugi pa se širijo središčna naselja, v katerih razvoj infrastrukture le težko sledi potrebam povečanega števila prebivalcev.

4. Manj ugodna starostna struktura, negativni saldo selitev in dnevne migracije ter dejstvo, da del prebivalstva zaradi oddaljenosti od razpoložljivih delovnih mest ni ustrezno zaposlen, so razlogi, da je stopnja aktivnosti prebivalstva nižja kot bi bila lahko. To ima za posledico tudi nižji družbeni proizvod na prebivalca in s tem nižji nivo potrošnje oz. življenjskega standarda.

Po drugi strani pa se v sedanjih razvojnih prizadevanjih gospodarstva tako stanje prebivalstva pojavlja kot omejitveni faktor, ki narekuje usmeritev razvojnih programov na višjo raven tehnične opremljenosti, tehnologije in znanja.

Pri postavljanju ciljev demografskega razvoja je treba izhajati iz globalnega cilja družbenega razvoja t.j. iz težnje k povečevanju družbenega proizvoda na prebivalca, ki je pogoj za zagotavljanje višjega življenjskega standarda sedaj in v prihodnje. Prebivalstvo oz. delovna sila je pglavlni dejavnik razvoja, zato je odločilnega pomena to, v kakšnem obsegu in na kakšen način je vključeno v ustvarjanje nove vrednosti. Prizadevati si je treba, da so razpoložljivi potenciali čimbolje izkoriščeni, tako v količinskem kot tudi v kakovostnem smislu.

a) Polna zaposlenost v kvantitetnem smislu bi pomenila, da so aktivni vsi za delo zmožni prebivalci. Idrijska občina ima glede tega še nekaj rezerv in sicer predvsem:

– v odročnejših naseljih in kjer ni posebno ugodnih pogojev za razvoj kmetijstva, so še ljudje, zlasti ženske, ki bi bili pripravljene združevati delo v proizvodnih obratih, če bi bili blizu njihovega doma; v določenih primerih je možna rešitev tudi delo na domu;

– del prebivalstva se dnevno vozi na delo v sosednje občine; tudi te tokove bi bilo moč preusmeriti z večjo razpršitvijo proizvodnih zmogljivosti in z nadaljnjim izboljševanjem prometnih zvez;

– podoben ali še večji pomen kot razvijanje industrijskih in obrtnih dejavnosti ima razvoj kmetijstva v predelih, ki so za to primerni; to predstavlja poleg večanja stopnje aktivnosti še boljše izkoriščanje naravnih danosti.

b) Polna zaposlitev prebivalstva pomeni v kvalitativnem smislu doseganje čimvečje možne produktivnosti družbenega proizvoda na zaposlenega). Za doseg tega je potrebno delovati v več smereh:

– usklajevati razpoložljivo kvalifikacijsko strukturo s potrebnimi dosežene in predvidene gospodarske strukture, s ciljem, da se zagotovi združenemu delu uspešno delovanje in razvoj ter obenem čimbolj zmanjšuje odliv delavcev, predvsem strokovnih iz občine;

– težiti k stalnemu izboljševanju tehnične opremljenosti, tehnologije in znanja, kar vse omogoča, da delavec s svojim živim delom ustvarja več.

Glede na to, da razvojna predvidevanja organizacij združenega dela v občini predpostavljajo večje povečanje števila zaposlenih, kot pa jih je moč pričakovati na podlagi naravnega prirasta, na prilivu delovne sile iz drugih občin in republik pa ni moč načrtovati razvoja, bo nujno treba izkoristiti navedene rezerve.

Za doseganje tega pa bo poleg ukrepov v že obstoječih središčih potrebno ustanoviti še mrežo naselij, ki bodo za svojo okolico predstavljala ne-

kakšnega nosilca razvoja s tem, da bodo nudila prebivalcem iz svojega zaledja možnosti za delo, preskrbo ter varstvo in šolanje otrok ipd. S tem bo dosežen tudi enakomerniji razvoj vseh območij v občini, bolj bodo izenačene življenjske razmere občanov, kar vse jim bo ustvarilo večje zadovoljstvo.

LITERATURA IN VIRI PODATKOV

Blejec M.: STATISTIČNE METODE ZA EKONOMISTE, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1972.

Ekonomski inštitut LR Slovenije: EKONOMSKA UTEMELJITEV LOKACIJE INDUSTRIJE S POSEBNIM OZIROM NA DELOVNO SILO, Ljubljana 1962.

Sicherl P.: OSNOVNA SREDSTVA KAO FAKTOR PRIVREDNOG RAZVOJA I PLANIRANJA, IEN, Beograd 1971.

Sicherl P.: NEKATERE DOLGOROČNE ZNAČILNOSTI GOSPODARSKEGA RAZVOJA SR SLOVENIJE IN JUGOSLAVIJE – članek v 1. knjigi s Posvetovanja o samoupravnem družbenem planiranju, Portorož, 24. – 26. novembra 1975.

Vogelnik D.: UVOD V SOCIALNO EKONOMSKO STATISTIKO, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1974.

TABLICE MORTALITETA 1960–1962 ZA SFRJ I SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE, Tablice za SR Slovenijo, Savezni zavod za statistiku (Priručnici i dela), Beograd 1968.

KRAJEVNI LEKSIKON SLOVENIJE – 1. knjiga, DZS, Ljubljana, 1968.

IDRIJSKI RAZGLEDI, 1–2, 1974, Mestni muzej, Idrija 1974.

PLANSKI IN DRUGI DOKUMENTI OBCINE IDRIJA: za obdobje 1976–1980.

POPIS STANOVNIŠTVA 1961, Rezultati po naseljima, NR Slovenija, občina Idrija, Savezni zavod za statistiku EC br. PS-1-61/49 b, Beograd, avgust 1962.

POPIS STANOVNIŠTVA I STANOVA 1971. GODINE, Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama SR Slovenije, Opština Idrija, Savezni zavod za statistiku, Beograd, april 1972.

STATISTIČNI PODATKI PO OBČINAH – knjižice: Družbeni produkt in narodni dohodek, Demografska statistika, Zaposleni, letniki 1965 do 1977, Zavod za statistiko SR Slovenije, Ljubljana.

ANKETA, izvedena v organizacijah združenega dela občine Idrija v septembru 1976.

PRILOGA: Število prebivalcev po naseljih občine Idrija od 1869 do 1977
(Vir: Krajevni leksikon Slovenije, Popis 1971, Register)

KRAJEVNI URAD		1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1977	1979
naselje		17.798	18.313	19.635	20.241	21.034	20.459	17.541	17.094	17.599	17.128	17.733	17.299	17.385
O b č i n a		100,0	102,9	110,3	113,7	118,2	115,0	96,0	98,6	98,6	96,2	99,6	97,2	97,7
CERKNO		5.894	5.830	6.094	5.958	6.221	6.245	5.052	5.165	4.619	4.460	4.379	4.397	4.449
Bukovo		427	398	443	377	390	367	344	317	248	223	215	207	205
Cerkljanski vrh		166	175	166	150	133	148	193	147	112	93	91	87	85
Cerkno		893	891	956	968	978	1.031	831	1.036	1.052	1.107	1.225	1.447	1.568
Čeplez		102	102	126	106	118	115	62	65	69	58	57	53	56
Dolenji Novaki		220	242	267	262	263	284	238	271	220	197	190	193	193
Gorenji Novaki		457	409	434	417	446	593	400	377	339	328	295	274	253
Gorje		141	138	140	121	127	113	121	123	107	101	99	100	92
Jagršče		105	102	129	108	128	115	139	133	108	100	70	66	68
Jesenica		242	223	230	211	208	194	145	121	94	104	99	98	92
Labinje		152	146	155	173	169	156	145	149	133	134	120	100	91
Orehok		218	194	204	194	217	191	196	179	156	147	131	123	112
Planina pri Cerknem		201	203	206	184	203	198	188	161	136	125	118	138	134
Poče		160	157	184	193	212	188	152	158	143	135	145	129	126
Podlanišče		150	179	211	209	193	276	171	210	189	172	154	142	147
Podpleče		86	76	89	82	77	111	65	78	69	70	59	44	39
Polce		158	178	171	153	143	124	75	77	64	55	49	38	33
Poljane		138	134	135	150	153	143	129	117	113	111	103	94	93
Ravne pri Cerknem		119	122	179	252	280	277	232	234	189	187	182	170	171
Reka		264	273	204	150	134	132	138	124	102	99	96	89	89
Straža		215	222	211	196	231	254	193	215	183	186	185	191	183
Šebrelje		888	855	836	876	926	787	472	449	429	384	377	325	320
Trebence		62	61	70	68	75	66	61	63	56	59	60	57	68
Zakojca		169	157	147	176	209	196	202	204	162	140	119	96	94
Zakriž		161	193	201	182	208	186	160	157	146	145	140	136	137
IDRIJA		11.904	12.483	13.541	14.283	14.813	14.214	12.042	12.376	12.980	12.668	13.354	12.902	12.936
Čekovnik		318	316	343	354	349	328	220	223	217	185	161	141	139
Črna		18	19	15	13	12	11	9	9	9	-	-	-	-
Črni vrh		490	467	501	506	470	440	479	469	467	421	403	448	443

Dole	164	156	143	143	139	128	113	123	124	120	111	91	96
Godovič	499	494	486	517	575	532	493	500	454	438	413	421	419
Gore	41	46	48	57	57	53	119	134	153	158	147	128	134
Gorenja Kanomlja	339	347	344	310	378	344	350	268	236	221	199	180	172
Gorenji Vrsnik	122	102	130	116	108	101	89	87	85	85	86	77	76
Govejek	108	130	139	138	125	105	105	94	96	89	86	92	86
Idrija	3.829	4.192	4.925	5.564	6.035	5.698	4.735	5.013	6.030	6.092	6.933	6.843	6.855
Idrijska Bela	110	110	98	99	95	83	120	102	91	91	89	74	71
Idrijski log	155	155	171	162	202	178	126	117	101	106	97	86	83
Idrske Krnice	172	201	181	172	187	217	212	261	215	212	155	141	139
Idršek	76	88	87	104	113	104	105	111	60	56	57	51	46
Javornik	59	67	62	48	51	50	43	44	36	30	26	22	21
Jazne	137	115	136	139	129	149	160	173	163	172	154	147	144
Jelični vrh	354	372	418	427	368	338	155	146	136	132	120	124	118
Kanji Dol	99	92	83	85	93	94	81	66	60	51	48	45	44
Korita	48	39	43	32	44	41	39	39	33	31	28	29	29
Lazec	211	222	210	287	277	272	169	171	169	159	148	132	131
Ledine	138	135	143	120	118	110	133	105	111	111	102	84	82
Ledinske Krnice	70	74	75	70	65	61	55	90	73	65	72	62	64
Lome	238	248	290	305	275	256	226	201	169	152	134	111	110
Masore	238	279	237	278	343	299	234	175	148	131	117	100	93
Mrzli log	124	124	129	112	122	118	127	121	93	76	59	52	39
Mrzli vrh	64	75	70	70	74	79	87	80	95	84	73	59	69
Oralež	412	252	410	315	286	363	247	238	217	208	210	186	188
Pečnik	64	53	68	64	68	63	51	93	101	92	93	77	73
Plužnje	186	220	185	203	211	211	187	186	165	160	154	152	149
Potok	55	42	51	51	54	49	41	43	37	28	28	26	26
Predgrize	221	238	226	208	221	214	204	187	168	156	171	155	163
Spodnja Idrja	348	384	409	408	852	833	587	802	857	855	1.102	1.159	1.255
Spodnja Kanomlja	456	550	559	666	413	442	327	304	330	326	340	306	289
Spodnji Vrsnik	98	95	79	66	76	71	77	69	63	67	75	63	61
Srednja Kanomlja	466	547	555	548	327	318	327	338	311	294	245	219	213
Strmec	81	76	83	79	81	79	80	93	81	62	48	50	52
Vojsko	742	779	767	775	758	746	512	517	470	413	348	287	275
Zadlog	369	393	436	433	446	424	405	381	353	356	343	327	322
Zavratec	124	133	149	165	144	133	157	145	130	130	135	120	122
Žirovnica	61	56	57	64	63	59	56	59	67	44	39	33	42

ORIS RAZVOJA ZASEBNEGA KMETIJSTVA OBČINE IDRIJA V OBDOBJU 1970–1980

I. Velika zgradba, podobna predoru, je vsa narejena iz trde, prozorne plastike. Po tleh so položene dolge plitve kadi, nasute s čistim, drobnozrnatim peskom. Iz tega peska bujno rastejo rastline in se vzpenjajo po opornih žicah, ki se razpredajo po vsej dolžini. Paradižnik z zreliimi rdečimi plodovi. Na robovih kadi so plastične cevi, po katerih priteka voda, v kateri so raztopljene anorganske snovi, s katerimi se rastline hranijo. Elektronski senzorji ugotavljajo, kdaj so rastline lačne. Tedaj prenesejo posebni impulzi sporočila, ki avtomatično aktivirajo sisteme za spuščanje vode. Ko ugotovi, da so rastline „nakrmljene“, se sistem avtomatično izključi. Temperatura, vlažnost in cirkulacija zraka se pazljivo kontrolirajo. Nič ni prepuščeno naključju. Od semena do prvega pridelka paradižnika mine manj kot devetdeset dni.

Bere se kot znanstvena fantastika. Pa ni. Ta neobičajna eksperimentalna tehnika je poznana pod imenom hidroponika, kar pomeni vzgajanje kulturnih rastlin v vodi. Čeprav se čudno sliši, rastlinam ni potrebna zemlja, temveč voda in v njej raztopljene hranilne snovi. Take naprave stojijo v raznih krajih sveta. Največ jih je v ZDA. Na eni največjih, v Arizoni, pridelajo letno nad tri milijone kg zelenjave, večinoma kumar, paradižnikov in solate. V Evropi je največja hidroponska farma na Siciliji, ki obsega kar 50 ha. Tudi v Kuwaitu, Abu Dhabiju in Mehiki so že zgrajene. A kljub uspehom, „kmetovanje“ brez zemlje ostaja le nepomemben konkurent tradicionalnemu pridobivanju hrane.

Zmanjševanje zaloga fosilnih goriv kot glavnega vira energije današnjega časa, postavlja človeštvo pred nalogo, da pospešeno proučuje tehnične in tehnološke možnosti izkoriščanja drugih virov. Predvsem na področju solarne tehnike je že precej storjenega. Prav ta je še posebej zanimiva za kmetijstvo. Poskusi pri razvoju zbiralnikov sončne energije za ogrevanje zraka za dosuševanje sena s prevetrovalnimi napravami so zelo obetajoči.

Mimo tega človeštvo neprestano išče dodatni vir prehranskih beljakovin. Te so lahko celo mikroorganizmi kot kvasovke, enocelične alge, morda bakterije in plesni. Zanje je znano, da lahko uporabljajo za reprodukcijo svoje biomase substrate, ki so sicer neuporabni, na pr. odpadne industrijske vode in dr.

Zakaj vse to iskanje in eksperimentiranje na zemlji, v vodi in celo v zraku? Znano je, da je človeštvo pred vprašanjem prehrane in išče najcenejšo obliko energije, ki je potrebna za njeno proizvodnjo. Sedanja intenzifikacija

pridelovanja hrane: ne odhiteva več rasti prebivalstva. Lakota pa narašča predvsem zaradi nezadovoljive, nepravične mednarodne porazdelitve dobrin. Pravična porazdelitev je eno ključnih vprašanj svetovne politike. Na eni strani narašča siromaštvo in tudi upanje, da se bo bogastvo razvitega sveta vendarle prelivalo v dežele v razvoju, na drugi strani pa si bogati svet hoče z dajanjem pomoči pridobiti tudi politični vpliv v teh deželah. Danes uporablja 80% vse pridobljene energije le 25 % prebivalstva, 75 % pa se jih mora zaodovljiti le z 20 %. Najrevnejše dežele, ki se razvijajo brez viškov nafte, pomembnega rudnega bogastva in hrane, ne bodo s skromno pomočjo razvitih dosegle niti minimalnega življenjskega standarda ali rečeno drugače, ne bodo mogle prehraniti svojega prebivalstva.

Po nekaterih podatkih FAO (Organizacija za prehrano in kmetijstvo) in WHO (Svetovna zdravstvena organizacija) je več kot dve milijardi podhranjenih, pol milijarde pa jih je trajno lačnih. V enem letu umre 50 milijonov ljudi zaradi lakote. Ne zavedamo se tega, da to pomeni smrt 100 ljudi v eni sami minuti. Obtožba, da bogati preveč trošijo, je sprožila protiobtožbo, da revni rojevajo preveč otrok. Vendar je še vedno toliko rezerve v pridobivanju hrane, da ne bi prekoračili krajne meje zmogljivosti biosfere, če seveda dosežemo pošteno razdelitev dobrin in če uspemo obvarovati ter pravilno izkoriščati osnovo za proizvodnjo hrane: to pa je rodovitna zemlja. Kljub vsem uspešnim poskusom drugačnih načinov proizvodnje, lahko dajejo dovolj hrane le obdelani vrtovi, njive, travniki in pašniki.

Prav s kmetijskimi zemljišči in gozdovi naša civilizacija že doglo ravna neodgovorno. Obsežno krčenje gozdov ob ekvatorialnem pasu zaradi pridobivanja tehničnega lesa in ekstenzivnega kmetijstva, spreminja velikanske površine v pusta, nerodovitna lateritna tla. K temu pripomore še erozija, ki neovirano odnaša še zadnje plasti zemlje. Ob tem postopoma prihaja celo do sprememb klime, napredovanja puščav itd. Takšni primeri so dobro poznani v deželah Sahela. Tudi industrializacija in urbanizacija požira vedno večje površine. Najbolj pa se krči fond njivskih površin.

V Jugoslaviji smo v zadnjem obdobju izgubili približno milijon ha zemljišč (v SFRJ je vseh kmetijskih zemljišč 14.356.000 ha). Slovenija je s 33 a obdelovalnih površin na prebivalca že na repu dežel, ki jih uvrščamo med poprečno bogate dežele po obdelovalnih zemljiščih. V Evropi je le v petih državah opazno rahlo povečanje obdelovalnih zemljišč, povsod drugje se zmanjšujejo. V Italiji znaša zmanjšanje obdelovalnih površin 1,45 % letno, na Švedskem 0,73 %, v ZRN 0,45 %. V Sloveniji po nekaterih podatkih 1 % po drugih blizu 2 % letno, ob tem pa planiramo da bi pri nas pridelali 85 % vse potrebne hrane.

Zmanjševanje njivskih površin je najintenzivnejše na območju visokega Krasa in zgornjega Posavja z Notranjsko in Tolminsko, najmanjše pa v Pomurju in spodnjem Podravju. Če se bo sedanji trend zmanjševanja njivskih površin nadaljeval, bi Slovenija kmalu po letu 2000 ostala brez njiv, kar ponazarja naslednja tabela po geografsko-ekoloških območjih:

Geografsko-ekološko območje	Letnica, ko ne bi bilo več njiv
Pomurje in spodnje Podravje	2120
Spodnje Posavje	2072
Srednje Podravje	2094
Savinjska dolina s Kozjanskim	2074
Južna Gorenjska z Ljubljanskim barjem	2078
Visoki Kras	2019
Jugovzhodna Dolenjska z Belo Krajino	2094
Koroška	2055
Osrrednje Posavje s Kočevskim	2047
Zgornje Posavje z Notranjskim in Tolminskim (občina Idrija)	2027
Nižinska Primorska	2049

Res, da izgublamo v ravninskem območju najboljšo zemljo zaradi urbanizacije. Kmetijsko zemljo izgublamo tudi v hribovitih predelih; tu pa iz povsem drugačnih razlogov. Obdelava zemlje je tod težja in 20 % do 30 % dražja. Deagrarizacija je ta območja močno načela in starostna struktura preostalih kmetov je slaba. Veliko zemljišč je opučenih, zaraščenih največkrat le z grmovjem in negospodarskim gozdom. Poudariti je treba, da so to območja, ki predstavljajo veliko rezervo za večjo kmetijsko proizvodnjo, predvsem v pridobivanju najcenejše, voluminozne krme za živino. Pa še nečesa se moramo zavedati; ta območja – v Sloveniji je kar 24 občin, ki imajo izrazit hribovski značaj kmetijstva – morajo ostati živa zaradi obrambne sposobnosti naše domovine.

Ugotavljamo, da je zemlja dobrinā posebnega družbenega pomena; v planskih aktih imamo zapisano, da je kmetijstvo prioriteta dejavnost in čedalje bolj je povsod v svetu prisotno spoznanje, da spada proizvodnja hrane med najpomembnejše strateške naloge.

II. Občina Idrija obsega 42.484 ha². Kmetijskega zemljišča je 14.755 ha ali 34 %. Od tega je obdelovalne zemlje, to so njive, travniki in sadovnjaki 8.592 ha ali 20 %. Gozda je 26.387 ha ali 62 %. Blizu 4 % zemljišč pa je nerodovitnih. Glede na statistične podatke o obsegu kmetijskih zemljišč za leto 1970, beležimo 10 % zmanjšanje in 4 % zmanjšanje obdelovalnih zemljišč. Po letu 1970 opazamo večanje površine gozdov na račun kmetijske zemlje. Najbolj se zaraščajo pašniki. Leta 1970 je bilo 8.526 ha pašnikov, sedaj je teh površin 6.046 ha. Močan vpliv na zmanjševanje obdelovalnih površin ima predvsem urbanizacija in izgradnja infrastrukture. Zmanjševanje njivskih površin gre tudi na račun zatavljanja njiv, ker se obseg rastlinske proizvodnje – predvsem žit, krči.

Na območju občine Idrija se srečujeta alpski in dinarski svet. Tu med njima ni posebnih razlik, saj večino ozemlja pokrivajo kredni apnenci. Edino le znaki Krasa so na dinarskih tleh pogostejši in bolj izraziti.

1 Tabela je vzeta iz članka T. Tanjška: Ali bomo v Sloveniji kmetovali brez njiv? (Sodobno kmetijstvo št. 5/79).

2 Podatki o površini zemljišč in posameznih zemeljskih kultur so vzeti iz vira: Statistični podatki po občinah SR Slovenije; Kmetijstvo, maj 1980

Občina Idrija je po velikosti na 17. mestu v Sloveniji. Po udeležbi kmetijskega zemljišča v skupini površini pa si deli še z nekaterimi občinami šele 41. do 46. mesto. Kmetijska zemljišča spadajo po kakovosti med manj primerna. Tla so bolj plitva in v poprečju revna z nekaterimi hranili. Relief je strm, valovit, možnost strojne obdelave je omejena na posamezne planote, ki jih ločijo globoke doline in grape. Temu se pridružujejo za kmetijstvo manj ugodni klimatski pogoji, ki zožujejo izbor posevkov.

V tej razgibani pokrajini ni večjih, strnjenih vasi, pogostejši pa so posamezni zaselki in samotne kmetije. Ob upoštevanju dejavnikov, ki usmerjajo selitveni proces, predvsem možnosti preživljanja doma, oddaljenost in povezanost z večjimi središči in možnosti dnevne migracije, se oblikujeta z demografskega vidika dva tipa vasi, zaselkov in do neke mere tudi območij krajevnih skupnosti: v tista, kjer število prebivalstva še vedno pada in kjer stagnira oziroma raste. To je predvsem v območjih, kjer je prisotna tudi nekmetijska komponenta razvoja. Tam, kjer število prebivalcev pada, je tudi najslabša starostna struktura. Indeks staranja (število starih prebivalcev na sto mladih) je najvišji v krajevnih skupnostih, ki so imele največ kmečkega prebivalstva. Na to kaže tudi primerjanje spodnjih podatkov:

Najvišji indeks staranja (1979) ³		KS, ki so imele leta 1971 največ kmečkega prebivalstva	
Bukovo	117,5	Bukovo	50,0 %
Orehek	114,7	Idr. Krnice	48,5 %
Idr. Krnice	113,3	Orehek	47,8 %
Šebrelje	104,5	Šebrelje	46,2 %

Po podatkih starostnega pokojninskega zavarovanja kmetov, je samo 14 zavarovancev mlajših od 40 let. Starostna struktura ostalih kmetov zavarovancev je naslednja: od 40 do 60 let je 144, od 60 do 70 let 134 in nad 70 let pa 159 zavarovancev.

V občini Idrija je še vedno blizu 17 % kmečkega prebivalstva. Toliko ga je bilo tudi ob zadnjem popisu 1971 leta. Sicer pa se je delež kmečkega prebivalstva zaradi deagrarizacije v zadnjih tridesetih letih precej zmanjšal. Leta 1900 je bilo v Sloveniji kar 73 % kmečkega prebivalstva, 1948 pa le 48,9 % in 1971 leta 20,4 %. Za leto 1990 pa pričakujemo komaj 8 % kmečkega prebivalstva.

Delež kmečkega prebivalstva v občini Idrija

1953 – 6.876	39,1 %
1964 – 5.437	31,6 %
1968 – 4.858	28,2 %
1971 – 3.049	17,0 %

Družbenogospodarski razvoj je v povojnem obdobju sprožil močno odseljevanje kmečkega prebivalstva s podeželja v urbana središča. Delež kmečkega prebivalstva se je najbolj znižal v obdobju od 1955 do 1968 leta.

3 Podatki so iz vira: Prostorski plan občine Idrija 1981–1985 – Demografija.

Iz podatkov popisa prebivalstva v letih 1960 in 1971 je bil izračunan odstotek deagrarizacije, ki je znašal na območju Idrije 16,8 %, Spodnje Idrije 11,8 %, Cerknega, 11,7 % in Črnega vrha 11,8 %. Ocenjuje se, da se v zadnjem desetletju delež kmečkega prebivalstva ni bistveno znižal. Dejstvo pa je, da narašča število mešanih kmetij, to je takih, kjer kmetijska dejavnost ne predstavlja glavnega vira preživljanja, predvsem na račun čistih kmetij.

Da bi se tedaj kmetijstvo znova oživilo in deagrarizacija zavrta, se je pričel pripravljati program razvoja zasebnega kmetijstva v občini. Kmetijski inštitut Slovenije in Kmetijska zadruga Idrija sta začela leta 1967 poskusno usmerjati dve kmetiji v občini v specializirano tržno proizvodnjo. To sta bili prvi tako imenovani vzorčni kmetiji v Sloveniji. Usmerjeni sta bili glede na primernost kmetijskih zemljišč, oddaljenost, lege in drugih, za specializirano proizvodnjo pomembnih dejavnikov, v proizvodnjo mleka in v proizvodnjo plemenske živine z uvedbo pašnokošnega sistema izrabe travnatih površin. Rezultati so služili za koncept usmeritve vseh ostalih perspektivnih kmetij.

Dejstva, da so v kmetijstvu velike rezerve in, da je treba z dobro premišljenimi ukrepi kar najbolje zastaviti delo na tem področju, se je zavedala tako kmetijska organizacija, kot skupščina občine Idrija. Zato je bilo potrebno sprejeti program razvoja kmetijstva, v katerem naj bi imele zasebne kmetije, ki so osnova kmetijske proizvodnje v občini Idrija, svoje mesto. To naj bi se odražalo tudi v zaustavitvi deagrarizacije, ki so jo tedaj pogojevali slabi dohodki v nerazvitem, nizko produktivnem in v samooskrbovanje usmerjenem gospodarjenju. Tako se je z namenom, da bo moč oblikovati uspešno kmetijsko politiko v občini, skupščina občine Idrija odločila, da se izdela študija o stanju in razvojnih možnostih zasebnega kmetijstva v občini. Študija je bila pripravljena leta 1969. Vzporedno pa je tekla akcija za zbiranje sredstev, ki bi se namenjala pospeševanju razvoja kmetijstva. Takrat je bil tudi ustanovljen Sklad za pospeševanje kmetijstva, ki je zbrana sredstva razporejal za regresiranje obrestne mere za kredite, regresiranje reprodukcijskega materiala, izobraževanje kmetovalcev itd.

Za kmetijstvo je bila izrednega pomena druga konferenca ZKS, ki je bila sredi leta 1970. Obravnavala je aktualna politična in družbenoekonomska vprašanja razvoja kmetijstva in opredelila stališča ter sprejela sklepe o nadaljnji perspektivi in socialistični preobrazbi kmetijstva. Ustvarila je takorekoč idejnopolitično osnovo za novo razvojno stopnjo kmetijstva. V skladu z elementi študije o zasebnem kmetijstvu in s stališči ZKS, je bila možnost razvoja kmetijstva ponovno obdelana. Pripravil se je srednjeročni akcijski program, ki je obsegal analizo preusmerjanja in določil potek vključevanja perspektivnih kmetij, katerih število je bilo tedaj ocenjeno na 175. Sem so bile vključene le tako imenovane čiste kmetije in med njimi takšne, ki so imele vse pogoje, da bi se lahko preživljale izključno s kmetijsko dejavnostjo. Regijski program razvoja kmetijstva, ki je vključeval občine Nova Gorica, Tolmin, Idrija, Sežana, Ajdovščina, Postojna, Ilirska Bistrica in obalne občine, je predvideval skupno 980 perspektivnih kmetij na tem ozemlju. Naša občina je bila z dobrimi 17 % na tretjem mestu po številu teh kmetij.

Omenjeni akcijski program razvoja kmetijstva se je dopolnjeval. Vključevale so se tudi mešane kmetije, ki so imele dobre možnosti za tržno gospodarjenje. Prišlo je do odstopanj usmeritve posameznih kmetij pa tudi celotnega rajona. To je bila posledica predvsem nestabilnosti tržnih razmer.

Sedaj gospodarji na območju občine Idrija enovita Kmetijska organizacija – Kmetijska zadruga Idrija. Pred tem so bile zadeve na tem področju neurejene. Po drugi konferenci ZKS se je pričela intenzivna priprava za združitev tedanjih zadrug – idrijske in cerkljanske. Uspešna združitev je bila z referendumom izglasovana leta 1973. To je bil prvi korak v širše povezovanje. Leta 1975 se je KZ Idrija združila s trgovsko predelovalnim podjetjem Primorje iz Nove Gorice. V letu 1977 pa se je ustanovila delovna organizacija Mesna industrija Primorske s TOZD-i Živinopromet, Klavnica in Kmetijstvo Idrija. Cilj je bila povezava predelovalne industrije s surovinsko bazo. Delovna organizacija je bila povezana v SOZD Frukta, ki naj bi predstavljal močan kompleks živilsko predelovalne industrije na Primorskem. Novoustanovljena delovna organizacija MIP je načrtovala povečanje proizvodnje mesa in mleka, kmetom kooperantom zagotoviti reden odkup pridelkov, potrošnikom pa stalno oskrbo z živili. Naloga združevanja teh TOZD-ov je bila tudi delitev dela oziroma proizvodnih programov. S tem naj bi bila zagotovljena boljša izkoriščenost proizvodnih kapacitet. Takrat so se tudi pripravljali načrti za posodobitev mlekarne v Cerknem in Klavnice v Idriji. Vsi ti načrti so temeljili na združevanju sredstev vseh TOZD-ov delovne organizacije, v katero je bila KZ Idrija vključena. Do realizacije ni prišlo. Lahko rečemo, da je bila temu kriva nezainteresiranost ostalih TOZD. (Združitev v okviru severno-primorske regije ni prinesla zaželenih in načrtovanih rezultatov). Poleg tega pa so tudi spremenjeni zakonski predpisi v zvezi z organiziranostjo kmetijskih organizacij privedli KZ Idrija leta 1978 do osamosvojitve.

Kmetijska zadruga Idrija združuje 506 kmetovalcev, s katerimi ima sklenjene dolgoročne pogodbe o sodelovanju. Z veliko večino ostalih pa občasno sodeluje s kratkoročnimi pogodbami o odkupu tržnih viškov.

Kmetijstvo je bilo v občini Idrija usmerjeno v samooskrbo. Takšen način je potreboval tudi precej delovne sile. Tržnih viškov v pravem pomenu skorajda ni bilo. Z deagrarizacijo je pričelo delovne sile zmanjkovati, zato so že sami kmetovalci iskali novih poti v gospodarjenju. Dejstvo, da se le z modernizacijo in tržnim kmetovanjem na zasebnih kmetijskih posestvih lahko zagotovi obstoj in nadaljni razvoj, je kot že omenjeno, sprožilo v občini vrsto ukrepov.

Naravni pogoji že sami narekujejo usmeritev kmetijstva, saj spada velika večina kmetijskih zemljišč, vrednotenih po dejavnih naravne primernosti, v „malo primerna“ zemljišča. Ta zemljišča so pretežno travnat svet in alternativne rabe so možne le znotraj usmeritve v živinorejo. To je poleg gozda glavni vir dohodka na kmetijah. Cilj programa razvoja zasebnega kmetijstva je bil ureditev kmetij za tržno proizvodnjo mleka in mesa ter plemenske živine. Grobo vzeto, območje na desni strani Idrijce je rajon mlečne proizvodnje, na levi strani pa pitanje in vzreja plemenske živine. Vendar pa je vsled tržne situacije, ki se je tekom let spreminjala v korist zdaj ene zdaj druge usmeritvene proizvodnje, precej kmetij s kombinirano proizvodnjo mleka in pitovne živine.

Vseh kmetij je okrog 1800. V tržno gospodarjenje jih je usmerjenih dobrih 800. Število kmečkih gospodarstev kjer ni nihče zaposlen zunaj kmetijstva, je 300. Vseh „čistih“ perspektivnih kmetij, kjer so gospodarji mlajši od 50 let in imajo družino, pa je 180. Navedeni podatki niso ohrabrujoči. Slaba starostna struktura je problem celotnega slovenskega kmetijstva. Z ukrepi za pospeševanje kmetijstva je bil namen doseči večjo proizvodnjo

hrane in s tem boljše življenjske razmere kmetov ter tako ohraniti hribovske kmetije žive. Prvotno načrtani program je predvideval, da naj se bi do konca leta 1977 usmerile vse perspektivne kmetije. Tako danes ocenjujemo, da je vseh usmerjenih kmetij 214. Približno toliko jih je tudi po Zakonu o dedovanju kmetijskih zemljišč in kmetij zaščitenih. Mimo teh preusmerjenih kmetij pa so se modernizirale tudi ostale, ki sicer niso bile vključene v konkretni program preusmerjanja iz različnih razlogov (premajhen obseg zemljišč, pomanjkanje delovne sile itd.). Akcija preusmerjanja je potekala v glavnem skladno z načrtom, kar prikazuje tudi naslednji pregled:

Vključenih kmetij po letih	do 1970	71	72	73	74	75	76	77	do l. 80
Po programu	15	25	50	80	100	125	150	175	200
Dejansko	29	37	59	89	116	139	166	194	214

Pregled poteka usmerjanja perspektivnih kmetij po območjih

	Idrijsko		Cerkljansko		Skupaj
	letno	skupno	letno	skupno	
1967	2	2	2	2	4
1968	2	4	2	4	4
1969	3	7	2	6	5
1970	11	18	5	11	16
1971	5	23	3	14	8
1972	12	35	10	24	22
1973	18	53	12	36	30
1974	13	66	14	15	27
1975	8	74	15	65	23
1976	10	84	17	82	27
1977	6	90	22	104	28
1978	2	92	3	107	5
1979	5	97	3	110	8
1980	5	102	2	112	7

Ugotavljamo lahko, da je bilo vključevanje kmetij celo hitrejše, kot je načrtoval program, ki nikakor ni bil preohlapno zastavljen. Priprava potrebne dokumentacije za poprečno 20 kmetij letno vendarle predstavlja obsežno delo, obenem pa tudi finančna sredstva od kreditov do lastne udeležbe niso bila majhna.

V Sloveniji je bilo koncem leta 1971 na novo preusmerjenih 624 kmetij, 1973 4.875 in 1977 pa 4.241 kmetij.

Dinamika procesa preusmerjanja pojenjuje. Vrh je bil dosežen v letih 1975–1977, kar velja tudi za vso Slovenijo. Ni pa se ustavila nadaljnja modernizacija teh kmetij, saj morajo te usmerjene kmetije še bolj intenzivno spremljati sodobno tehnologijo v proizvodnji hrane predvsem v izkoriščanju travinja in prehrani goveda. Vse to zahteva intenzivno pospeševalno delo, kjer se uveljavljajo metode stalnega dela tudi z interesnimi skupinami kmetovalcev, ki skupaj s strokovnjaki iz območnega kmetijskega zavoda iz Kmetijskega inštituta skupaj rešujejo tekoča vprašanja proizvodnje.

Formalno je torej program zadovoljivo izpolnjen. Po drugi strani, kjer pa program najbrž nekoliko zaostaja, je vprašanje, koliko kmetij je dejansko že preusmerjenih in koliko predvidene tržne proizvodnje dajejo. Izkušnje kažejo, da je potrebno poprečno pet let, da se kmetija preusmeri, če so seveda vsi dejavniki vsklajeni in če ne pride do raznih kriznih situacij, tržnih nihanj v odkupni ceni mleka oziroma pitane živine, čemur smo bili v preteklih desetih letih večkrat priča. Dejansko tu res nastopa cel splet objektivnih pa tudi subjektivnih faktorjev, ki vplivajo na potek. Večkrat je bilo po sredi vprašanje pravočasnega zagotavljanja finančnih sredstev. Poleg tega je že narava preusmerjanja neugodna, saj je znano, da prva leta pade proizvodnja celo pod prejšnji nivo. Kmetovalec se posveča novogradnji oziroma obnovi gospodarskih poslopij, zniža se prirast živine, predvsem pa mlečnost zaradi preseljevanja živine in ponovnega vhlavljanja, vlaganja v neposredno proizvodnjo pa se ne znižajo (dokup plemenske živine, porabe mineralnih gnojil, slabša prehrana itd.). Ob tem je treba poudariti še subjektivne težave, ki so nastopale predvsem v začetku akcije preusmerjanja, saj je bilo ponekod težko prelomiti stoletno tradicijo kmetovanja.

Prvotno je program načrtoval 175 kmetij. Za preusmerjanje se je kasneje odločilo še kakih 40 novih. Z gotovostjo pa je računati, da bodo vse kmetije, morale posodobiti proizvodnjo in gospodariti po načelu tržnosti. Saj le takšen način daje zadovoljive rezultate in ustvarja pogoje za življenje na kmetiji, čeprav ne bo pri vseh kmetijstvo glavni vir preživljanja. Vsekakor pa ne moremo mimo tega, da so tudi mešane kmetije zelo močan tržni proizvajalec in prav pri teh je modernizacija potekala hitreje, kot pri klasičnih, saj vlaganja v posodobitev niso bila vezana v tolikšni meri na dohodek same kmetijske dejavnosti.

Do odstopanja programa razvoja zasebnega kmetijstva v občini Idrinja je prišlo tudi v sami specializaciji kmetij. Kmetije naj bi bile usmerjene glede na naravne možnosti v proizvodnjo mleka ali pa pitovne in plemenske živine. Glavni vzrok za spremembo so bile že omenjene menjajoče se situacije na tržišču. Včasih se je kmetija usmerila v proizvodnjo tistega artikla, ki je imel na trgu tedaj najbolj stimulatívno ceno. Nestabilen trg je povzročil, da je večina kmetij vpeljala kombinirano proizvodnjo. To pomeni, da proizvaja mleko in pitovno živino. Čistih usmeritev je malo. Okrog 50 kmetij je specializiranih za proizvodnjo mesa, blizu 40 pa za proizvodnjo mleka. Prvotni program, ki je obsegal 175 kmetij, je predvidel 39 kmetij usmerjenih v proizvodnjo mleka, 68 v proizvodnjo mesa ter 68 s kombinirano proizvodnjo. Najbolj se je držala programa usmeritev v mleko, ki pa je bila zaradi občutljive tehnologije dostikrat pred težkimi problemi.

Preusmerjanje in modernizacija kmetijstva je zahtevala velika investicijska sredstva. Ob načrtovanju, je bilo izračunano, da znašajo stroški za eno kmetijo približno 250.000.— din. Ti pa so zelo porasli zaradi podražitve gradbenega materiala, mehanizacije in neposrednega reprodukcijskega materiala. Z razpoložljivimi sredstvi Hranilno kreditne službe in lastno udeležbo, so bile potrebe le delno pokrite. Vsaka kmetija je morala poseči še po bančnih kreditih. Od leta 1970 do danes, je bilo vloženih v modernizacijo 63.015.575.— din. To so bančni krediti, sredstva HKS in republiška udeležba. Pri vsem tem niso upoštevana lastna denarna in materialna (les) sredstva kmetov, niti njihovo vloženo delo pri gradnji gospodarskih objektov. V desetletnem obdobju je bilo na novo zgrajenih in adaptiranih prek tristo

hlevov za govejo živino s sodobnimi stojišči, načinom krmljenja in čiščenja (na izplakovanje), okrog 650 betonskih jam za gnojevko ter preko 5.000 m³ silosne prostornine.

Pregled investicij

	Bančna sredstva	HKS	Republ. sred.	Skupaj
1970	450.000.—	1.105.000.—	—	1.555.000.—
1971	180.000.—	1.300.000.—	—	1.480.000.—
1972	950.000.—	1.450.000.—	280.000.—	2.680.000.—
1973	900.000.—	1.660.000.—	96.000.—	2.656.000.—
1974	1.760.000.—	1.200.000.—	150.000.—	3.110.000.—
1975	2.805.000.—	731.000.—	731.000.—	4.267.000.—
1976	2.677.000.—	675.000.—	544.000.—	3.896.000.—
1977	1.830.500.—	2.736.600.—	632.200.—	5.199.300.—
1978	3.032.400.—	9.642.700	203.000.—	12.878.100.—
1979	2.840.700.—	8.426.500.—	—	11.267.200.—
1980	1.738.700.—	7.148.800.—	101.900.—	8.989.400.—
Skupaj	19.164.300	36.075.600	2.738.100.—	57.978.000.—

Poleg teh sredstev so bili kmetovalci deležni tudi kreditov, ki jih je nudil svojim kooperantom obrat za kooperacijo Idrija TOK, SGG Tolmin. Tudi ta sredstva v višini 5.037.575.— din so bila v celoti vložena v kmetijstvo.

Pregled kreditov TOK – Obrat za kooperacijo Idrija

1970	31.000.—	1975	115.000.—
1971	85.000.—	1976	735.600.—
1972	10.000.—	1977	229.900.—
1973	60.000.—	1978	600.000.—
1974	85.000.—	1979	2.184.000.—
		1980	902.000.—
		Skupaj	5.037.575.—

Skupno je bilo v desetih letih vloženo 63.015.575 din. Dinamika je bila dokaj različna. V zadnjih letih je masa sredstev porasla, dejansko pa se je obseg krčil zaradi velikega porasta cen predvsem gradbenega materiala in mehanizacije.

K tem sredstvom moramo prišteti tudi pomoč Sklada za pospeševanje kmetijstva, ki se je leta 1979 preoblikoval v Samoupravno interesno skupnost za pospeševanje kmetijstva. Namen sklada oziroma skupnosti je, da zbira sredstva in jih daje v obliki raznih regresov direktno kmetijskim proizvajalcem ali prek Kmetijske zadruge, kot je na primer regresiranje obrestne mere najetih kreditov za nabave mineralnega gnojila, pomoč pri nakupu telet za nadaljnjo rejo in drugo. Od leta 1969 dalje je bilo skupaj zbranih 7.290.259.— din. Večji del je bil porabljen za regresiranje obrestne mere in sicer 2.980.503.— din. Kmetovalci po zakonu o regresiranju namreč obresti plačujejo le 3%. Razliko do 11% pa pokriva občina in republika, vsaka

polovico. Posebno velik porast porabe sredstev za obrestno mero beležimo v letih 1977 do 1980. Leta 1969 je bilo za ta namen potrošenih le 13.000.— din, v letu 1979 pa 535.862.— din in v letu 1980 do oktobra 452.975.— din (Vsi podatki za leto 1980 so vzeti po stanju 15. 9. 1980). Od leta 1976 dalje so se namenjala precejšnja sredstva za regresiranje nabave mineralnih gnojil in sicer skupno 1.859.000.— din. Za obnovo osnovne živalske črede je bilo v letih 1979 in 1980 dano 1.079.630.— din. Samo za te tri akcije je bilo porabljenih več kot tri četrtine sredstev, zbranih v vseh desetih letih. Za ostale pospeševalne naloge in akcije kot so: sofinanciranje pospeševalne službe, izobraževanje kmetov, sofinanciranje gradbene dokumentacije, nabava plemenske živine, sofinanciranje umetnega osemenjevanja govedí, laboratorijske analize zemlje in krme itd. pa je bilo v vsem tem obdobju potrošenih le 1.371.126.— din. Ob tem je potrebno poudariti, da SIS za pospeševanje kmetijstva ni potrošil niti dinarja za stroške svojega poslovanja razen obvezne provizije službe družbenega knjigovodstva.

Čprav so se finančne razmere po ustanovitvi SIS-a za pospeševanje kmetijstva in podpisu samoupravnega sporazuma o zbiranju sredstev za pospeševanje kmetijstva izboljšale, so potrebe še zmeraj večje od denarnih možnosti SIS-a. Veliko pospeševalnih akcij še vedno ostaja le na papirju. V slovenskem merilu je SIS po zbranih sredstvih že vsa leta nekje med drugo polovico med šestdesetimi občinami. V desetih letih je bil napravljen znaten korak v modernizaciji kmetij. Prav ta pospešen razvoj pa terja znatno več sredstev. Ob nezadostni podpori bo v nadaljnji modernizaciji hribovskih kmetij prišlo do zastoja in vsi ukrepi in doseđanja vlaganja ne bodo dali pravih rezultatov. Tako je skupna pomoč pri nadaljnjem pospeševanju kmetijstva v občini Idrija potrebna. Zato je nujno s samoupravnim sporazumevanjem zagotavljati več sredstev. Družba je zainteresirana za obstoj kmetij v hribovskih območjih. Občina Idrija spada med 54 občin v Jugoslaviji, ki imajo glede na naravne danosti posebno težke pogoje v kmetijski proizvodnji. Za ohranitev in napredek kmetijstva v takih območjih pa je potrebna širša podpora.

Do leta 1979 so v tedanji sklad za pospeševanje kmetijstva prispevali sredstva Kmetijska zadruga Idrija, TOZD Gozdarstvo in TOK Idrija ter Skupščina občine Idrija. Po ustanovitvi SIS-a za kmetijstvo je bil sprejet tudi samoupravni sporazum o zbiranju sredstev za pospeševanje kmetijstva. Tega je podpisala velika večina OZD in TOZD, ki imajo sedež v občini Idrija. Obveznosti, ki si jih je s tem sporazumom naložilo združeno delo, pa zaradi različnih težav niso v celoti realizirane. Tako je združeno delo za pospeševanje kmetijstva v letu 1979 prispevalo 979.000.— din, 1980 pa 1.187.800.— din.

Kmetijska zemljišča so v občini revna z nekaterimi hranili in precej razgibana s pogostimi kraškimi pojavi — vrtačami, razkritimi in zagrmovaljenimi osamelci itd. Takšna zemljišča je moč z meliorativnimi ukrepi dokaj izboljšati. Za te namene je Kmetijska zemljiška skupnost občine Idrija kljub skromnim sredstvom, s katerimi razpolaga, porabila v obdobju 1975—1980 skupaj 1.048.781.— din.

Od tega je bilo potrošenih 550.000.— din za založno gnojenje, ostalo pa so neposredni stroški agromelioracij. Tako je bilo omogočeno marsikateri kmetiji, da si je uredila zemljišča za strojno obdelavo in spravilo krme.

Pri ocenjevanju smotrnosti vseh teh sredstev, ki so bila v dobi desetih let

vložena v kmetijstvo, lahko rečemo, da so se naložbe obrestovale. Sedanje stanje opremljenosti kmetij s stroji in gospodarskimi objekti je zadovoljivo, v to je bilo tudi največ vložena. Morda celo preveč. Ne samo v občini Idrija temveč v vsej Sloveniji je bilo premalo vložena v živinski fond. Tudi način gradnje gospodarskih poslopij ni bil vedno najbolj gospodaren, saj se je večkrat gledalo bolj na kvaliteto zgradb, kot pa na kvaliteto živine. Pri mehanizaciji ni bilo enotne posvetovalne politike. Tako so bili nabavljeni stroji, za katere pri nas nadomestnih delov ni dobiti in včasih niso bili niti najbolj primerni za posamezne kmetije. Cela vrsta tipov, predvsem traktorjev, do neke mere onemogoča ureditev enotne servisne službe, o kateri je že bil govor. Povedati velja tudi, da je bilo nesmotrno nabavljati vsaki posamezni kmetiji stroje, ki se le občasno, sezonsko uporabljajo. Prav z namenom, da se poceni taka nabava, je bilo ustanovljenih več strojnih skupnosti in sicer na Vojskem, v Doleh, Zavratcu, Jeličnem vrhu, Idrijskih Krnicah, in Cerkljanskem vrhu. Da ni več strojnih skupnosti, je kriva oddaljenost kmetij, pomanjkanje družbenih sredstev za sofinanciranje, prav tako pa tudi nezaupljivost posameznih kmetovalcev do takih skupnosti. Opremljenost kmetij s stroji je v poprečju dobra. Pred letom 1965 v občini Idrija skorajda ni bilo kmetijske mehanizacije. Po razpoložljivih podatkih je bilo okrog 80 motornih kosilnic, traktorja pa nobenega. Potem je število hitro naraščalo, tako, da sedaj beležimo čez 1400 motornih kosilnic, dobrih 450 traktorjev, okrog 130 samonakladalnih prikolic, 100 molznih strojev itd. Približna polovica te mehanizacije je bila uvožena iz Italije in Avstrije in sicer od leta 1971 do vključno 1980 kar 242 traktorjev, 352 motornih kosilnic, 40 samonakladalk, 72 molznih strojev ter več deset obračalnikov, motornih žag in rezervnih delov. Največ je bilo uvoženega leta 1972 in 73, ponoven porast je opaziti zopet v letu 1977 in 1978. V letu 1979 pa je bilo uvoženih sploh največ kmetijskih strojev in opreme, kar 171 komadov.

Kmetijstvo je v idrijski občini usmerjeno v govedorejo. Poljedelstvo zaradi neugodnega terena in klime nima možnosti, da bi dajalo zadovoljive tržne viške, razen krompirja. Število živine predvsem goveda, se v občini ni dosti spreminjalo. Omeniti je treba dejstvo, da je sedaj manj kmetovalcev kot pred petnajstim leti, odkar stalež goveda na videz stagnira. To kaže na večjo intenzivnost proizvodnje in večje število govedi na posamezno gospodarstvo.

Pregled staleža živine

	1971 (popis)	1980 (ocena)
govedo	6.569	6.750
konji	538	189
svinje	2.782	2.300
ovce	786	400

Tudi v Sloveniji je število govedi dokaj ustaljeno in se giblje okrog 550 tisoč glav. Nihanja med leti so v veliki meri odraz tržnih razmer. Največje število govedi v Sloveniji je bilo zabeleženo v letu 1962 in iscer 594 tisoč. Tedaj je bilo razmerje med ceno krmil in govedj dokaj ugodno. Po številu govedi je občina Idrija na 34. mestu v Sloveniji.

Govedoreja se je v občini razvijala na meji med dvema posamskima območjema, med rajonom sivorjavega goveda in rajonom redeče cikastega

goveda. Slednje je bilo razširjeno predvsem na Cerkljanskem. Leta 1969 je bilo po oceni še 1900 glav rdeče cikaste govedi. S selekcijo in gospodarskim križanjem se je sestav pasme spremenil. Prevladuje sivorjava, ki je najbolj primerna za naše razmere. Rdeče cikaste pasme pa ni več. V rajonu proizvodnje mleka se opravlja umetno osemenjevanje krav s semenom bikov mlečnega tipa predvsem brown swiss pasme, katerih potomci dosegajo visoko mlečnost. Za obnovo osnovne črede se uporablja osnovni tip sivorjave pasme s pitovnimi pasmami kot so charolais in limousin. V sestavu osnovne črede je 2200 krav. Od teh jih je v kontroli proizvodnosti približno 1500.

Živinoreja se je v minulem obdobju srečevala s slabo spodbudnimi pogoji za gospodarjenje. Razvijala se je v precejšnjem neskladju med nabavno ceno krmil in prodajno ceno živine. Občasne vremenske ujme so težave še povečale.

Gibanje cen kmetijskega reprodukcijskega materiala (za kg)

	1975	1979	1980	indeks 1980/75
koruza v zrnju	2,82	4,29	6,85	242
krmila za mlado pitano govedo	2,99	4,29	7,90	264
krmila za molznice	2,99	5,28	7,90	264

Gibanje odkupnih cen živine (za kg žive teže)

govedo	9,50	20,91	35,00	368
mlado pitano govedo	14,35	25,10	46,00	321
teleta	20,50	40,00	75,00	366

Prikaz povišanja cen reprodukcijskega materiala in odkupne cene živine pa ne daje prave slike, ker je upošteta le kupljena krma živine. Proizvodnja živine pa podražuje tudi zvišanje cen goriva, mehanizacije, mineralnih gnojil itd. Končno bi moral biti tudi čisti prihodek kmeta vsklajen s splošno rastjo, kar pa ni.

Kljub težavam s katerimi se je živinoreja srečevala, ugotavljamo napredek v kvaliteti živine, predvsem v povečani mlečnosti. Tudi dnevni prirastek pitovne živine se je povečal, kar pa se pri količini odkupljene živine ne izkazuje. Pri tem dosegamo počasnejši napredek kot pri priraji mleka. Z zajemanjem večjega števila telet za pitanje in s pitanjem na višjo težo je prirejo moč povečati.

Pregled odkupa govedi (živa teža v t)

1970	707	1976	762
1973	730	1977	704
1974	716	1978	741
1975	650	1979	890
		1980	732 (ocena)

Ob ocenjevanju uspešnosti realizacije programa razvoja zasebnega kmetijstva prav gotovo ne moremo mimo ugotovitve, da je bil največji napredek

dosežen pri proizvodnji mleka. V letu 1967 je znašala povprečna molznost 1700 l, leta 1971 je bila 2200 l, sedaj se giblje blizu 2800 l po kravi. Poprečna mlečnost krav na usmerjenih kmetijah dosega 4400 l letno, medtem ko posamezne živali dosegajo že več kot 6200 l mleka. O povečanju proizvodnosti krav priča povečan odkup mleka, ki bo v letu 1980 znašal po oceni 3.493.460 litrov, kar je skoraj dvakrat toliko kot v letu 1965, ko ga je bilo 1.826.000 l.

Pregled odkupljenih količin mleka

	mlekarna Godovič	mlekarna Cerkno	Skupaj	Indeks	verž. ind.
1965	716.000	1.110.000	1.826.000	1965=100	
1970	681.184	1.385.474	2.066.658	113	113
1971	693.346	1.425.565	2.118.911	116	102
1972	815.938	1.509.608	2.325.546	127	110
1973	877.637	1.547.337	2.424.974	133	104
1974	926.941	1.507.000	2.433.941	133	100
1975	1.024.724	1.529.429	2.554.153	140	105
1976	1.230.000	1.721.000	2.951.000	162	116
1977	1.488.000	1.842.000	3.330.000	182	113
1978	1.689.321	1.892.184	3.581.505	196	108
1979	1.786.624	1.806.592	3.593.216	197	100

V desetih letih je bilo skupno odkupljenega dobrih 28 milijonov litrov mleka.

Po letu 1977 se opaža zmanjševanje količin odkupljenega mleka in proizvodnje na sploh. To upadanje je karakteristično za vso Slovenijo in ga je bilo pričakovati. Nespodbudne cene in neuskrajene cene med mesom in mlekom ter vedno dražji reprodukcijski material, vse to vpliva na zmanjševanje proizvodnje. Računalo se je z novim povišanjem cene mleka že v oktobru 1980. Do popravka še ni prišlo. To pomeni, da bodo rejci manj zainteresirani za prirejo mleka, in z dodatnim krmljenjem za povečanje molznosti ne moremo računati. V slabem letu dni (1979–1980) so se stroški proizvodnje povišali za 62 %, prodajna cena mleka pa za 36 %, ob tem sedaj (1980) plača kupec liter mleka 2 din ceneje, kot je njegova cena.

Prvotno je cerkljanski okoliš pridelal precej več mleka kot idrijski. Ta razlika se je postopoma zmanjševala tako, da je sedaj količina takorekoč izenačena. Največji porast v skupnem odkupu mleka opazamo v letu 1972, v naslednjih letih se je počasneje zviševal. V letu 1976 je znova porastel, v zadnjih letih pa se trend povečevanja zmanjšuje. S selekcijo je možno še naprej povečevati biološke zmožnosti živine, res pa je, da bi glede na genetske zmožnosti lahko s pravilnejšo in kvalitetnejšo prehrano krav pridelali še več mleka.

Mleko se dnevno zbira v 33 zbiralnicah. Od teh jih odpade na mlekarno Godovič 11 in na mlekarno Cerkno 22. Viške konsumnega mleka se iz občine oddajajo v „Planiko“ Kobarid in KZ Postojna, cerkljanska mlekarna je izdelovala tudi sir. Sedaj je proizvodnja opuščena, ker je v načrtu korenita rekonstrukcija mlekarne. Nekaj malega pa se občasno predela v surovo maslo.

Poleg načrtovanja večje prireje mleka bo treba posvečati več pozornosti higieni pridobivanja mleka. V njem ne smejo biti zdravju nevarni mikroorganizmi, prav tako tudi ne preštevila običajna mikroflora mleka, ker zmanjšuje njegovo obstojnost. Ob nehigijski proizvodnji naraste število kontaminentov na več sto milijonov v enem mililitru. Do 100.000 mikroorganizmov v mililitru pomeni primerno higiensko proizvodnjo, čeprav je po pravilniku o čistosti mleka dovoljeno 3 mio kontaminentov.

Nedvomno je intenzivno in smotrno izkoriščanje travnatega sveta ali drugače rečeno povečanje pridelovanja, voluminozne krme, temeljni pogoj rasti dohodka od živinoreje. Visoka cena zrnate krme oziroma vseh vrst močnih krmil, so dejstva, ki utegnejo ostati stalna prisotna in narekujejo nadaljnjo preusmeritev k domači krmi.

Posodabljanje kmetijstva v občini Idrija se kaže tudi v širjenju intenzivne rabe travinja. V prvih letih preusmerjanja se je pristopilo k pašno košni izrabi travnikov. Nekaj kmetij je že takoj uredilo čredinske pašnike in ob ugodnih rezultatih se je ta način, ki zahteva tudi manj vložnega dela in je najcenejši način prehrane živine v vegetacijski dobi, razširil skorajda na vse kmetije, ki imajo mlečno proizvodnjo in primerna, zaokrožena zemljišča. V poprečju tako gospodari blizu 200 kmetij. Dosledna, intenzivna pašno košna raba tal, ki so pri nas že tako revna s fosforjem, s kalijem pa srednje založena zahteva izdatno gnojenje. Brez izdatnega gnojenja ni mogoče računati z dobrim pridelkom. Zato je vzporedno tekla akcija za povečano in pravilno gnojenje travnikov. V ta namen so se opravljale občasne analize vzorcev tal in izdelovali gnojilni načrti. Da bi povečali potrošnjo mineralnih gnojil, katerih cena je precej visoka, se je prek SIS-a za pospeševanje kmetijstva regresirala njihova nabava. Kako se je gibala poraba gnojil, prikazuje naslednja tabela:

Poraba umetnih gnojil v t

leta		leta	
1969	309	1975	300
1970	298	1976	400
1971	362	1977	590
1972	352	1978	580
1973	371	1979	700
1974	310	1980	600

Gnojenje z mineralnimi gnojili je bila šibka točka v našem kmetijstvu. Kljub vidnemu porastu potrošnje, še vedno ne gnojimo dovolj. Ta potrošnja bo morala biti odraz potrebe zemlje po hranilih ne pa kupne moči posameznega kmetovalca. Razvitost kmetijske proizvodnje se meri tudi po porabi gnojil na ha obdelovalne zemlje. Pri tem še vedno ne dosegamo razvitejših dežel. V Evropi prednjačijo dežele Evropske gospodarske skupnosti, od vzhodnih pa Bolgarija in Madžarska. Jugoslavija porabi približno toliko kot Italija, Slovenija veliko več.

Poraba umetnih gnojil na obdelovalnih površinah v kg/ha

leta		leta	
1960	39	1975	40
1962	25	1976	48
1968	33	1977	68
1970	36	1978	67
1972	27	1979	81
1974	35	1980	69

V zadnjih letih poraba mineralnih gnojil raste, vendar še vedno prepočasno. Proizvodni potencial travinja je po nekaterih podatkih še najmanj za polovico večji, kot pa sedaj daje. Poskusi, ki jih je opravil Kmetijsko veterinarski zavod Gorica leta 1979 na travnikih v občini Idrija, to kažejo. Na intenzivno gnojeni površini lahko letno preredimo celo štirikrat toliko pitancev, kot na slabo gnojeni. Prav tu je še skrita možnost povečanja živinorejske proizvodnje. Poleg tega so dobro gnojeni travniki tudi manj občutljivi za sušo.

Važna je kakovost voluminozne krme. Rezultati analiz kažejo napredek. Vendar še niso vse možnosti izkoriščene. Velikokrat je prav v obdobju prve košnje deževno vreme in kvaliteta krme je zaradi izpranih hranil slaba. Zato se je pred leti začelo uvajati siliranje krme. Kot rečeno, je sedaj že dobrih 5.000 m³ silosnih prostornin. Najbolj pogosti so stolpni betonski silosi s 60 m³. Zelo je napredovalo tudi dosuševanje sena s prevetrovalnimi napravami. Teh je 70. S takimi ukrepi se je izdatnost krme zelo izboljšala. Na splošno pa se še vedno sveža trava izkorišča v prepozmem razvojnem stadiju in suha voluminozna krma spravlja s preveliko vsebnostjo vode. Paša in zelena trava oziroma poletna krma je boljša od zimske (seno). Še naprej si bo treba prizadevati za izboljšanje postopka spravila in konserviranja krme, ter jo analizirati na vsebnost hranilnih snovi.

Pri prizadevanju za čimvečji pridelek voluminozne krme se je zanemarljivo možnost osnovanja skupnih pašnikov na primer na Vojskem, v Kanjem dolu in morda na Otavniku: V zadnjem času je čutiti med kmetovalci samimi več zanimanja za pašne skupnosti. Dogovori tečejo med gozdarsko, in kmetijsko organizacijo ter Skupnostjo za pospeševanje kmetijstva predvsem za ureditev skupnega pašnika na Vojskem. Najprej pa bo potrebno rešiti zemljiško lastniška razmerja. Na Vojskem je bila sicer izvedena poskusna paša volov, ki je dala vzpodbudne rezultate, vendar je obstalo le pri tem. Tudi v pašni vzreji klavnih prvesnic se ponuja dodatna možnost.

Izkušnje kažejo, da se je s travnatim svetom dobro gospodarilo, kažejo pa tudi, kje so še možnosti, da se z manjšimi vlaganji in večjo strokovnostjo doseže boljši pridelek.

Konjereja je bila do nedavnega v upadanju. Širjenje kmetijske mehanizacije in nestimulirana reja sta opravili svoje. V desetih letih se je število znižalo s 538 (1971) na 189 konj v letu 1979, to je kar za dobrih 65 %. Paše od teh jih je več kot polovica starih nad deset let. Veliko je kastratov, podmladka pa skorajda ni bilo. V letu 1977 oziroma 1978 se je pričela akcija za oživitve konjereje. Povezava z republiško komisijo za pospeševanje konjereje je prinesla prve rezultate 1978. Tedaj je prišlo na Vojsko 6 plemenskih

žrebic pasme „haflinger“, v letu 1979 pa na Cerkljansko 4 žrebice in 6 odraslih brijih kobil te pasme, predvideno pa je še 12 kobil. Ta pasma je zelo uveljavljena v hribovskem predalpskem območju sosednjih dežel. Zanimanje za konjerejo se je v letu 1980 zelo povečalo. Ustanovljen je bil celo konje-rejski klub.

Tudi reja prašičev je močno nazadovala. Kmečka gospodarstva, ki so se preusmerjala, so načrtno opuščala vso ostalo dejavnost, razen govedoreje. Zaradi splošnega pomanjkanja tovrstnega mesa, se ponovno kažejo interesi. Ekonomsko opravičljiva pa je le farmska reja prašičev. V občini je zaenkrat le ena taka farma v Zakrižu. Za ovčjerejo lahko ugotovimo podobno. Število se zmanjšuje, čeprav je nekaj kmetovalcev v zadnjem času nabavilo nekaj desetih ovac. Potrebno bi bilo pretehtati možnosti paše ovac na opuščeni pašnikih.

Poljedelstvo zaradi neugodnih klimatskih razmer in manj primernih tal na sploh za intenzivne njivske kulture, nima posebnega značaja. Rastlinska proizvodnja je usmerjena predvsem v živinsko krmo in potrebe gospodinjstva. Tržne viške beležimo le pri krompirju, vendar ni nikjer to pridelovanje osnovno. Tudi ob pregledu statističnih podatkov o rastlinski proizvodnji ugotavljamo njeno zmanjševanje po obsegu zasejanih in pospravljenih površin, čeprav se pridelek po ha počasi zvišuje.

Pregled pridelkov nekaterih važnejših poljščin (v q) (4)

	pospravljena površina v ha		pridelek q/ha		skupaj	
	1965	1979	1965	1979	1965	1979
pšenica	183	108	13	16	2379	1728
rž	129	42	12,8	15	1651	630
ječmen	171	93	9,4	12	1607	1116
oves	236	68	10	12	2360	816
koruza	61	65	16	22	976	1430
krompir	460	415	130	144	59800	59760

Najbolj se zmanjšujejo površine, zasejane z žiti, medtem ko ostajajo površine pod krompirjem in koruzo v poprečju nespremenjene. V letu 1979 so bile tudi manj ugodne vremenske razmere, zato je bil pridelek po ha nekaj nižji. Tudi v bodoče se površine za poljedeljsko proizvodnjo ne bodo povečevale. Z intenzifikacijo in boljšim semenom bo treba doseči večji hektarski donos.

III. S primerjanjem podatkov in upoštevanjem vseh dejavnikov lahko zaključimo, da je bil pred desetimi leti program razvoja zasebnega kmetijstva v idrijski občini pravilno zastavljen in so bili v preusmerjanju doseženi vzpodbudni rezultati, čeprav so bili vzroki, ki so oteževali realizacijo ciljev objektivne narave. Doseženi rezultati izhajajo iz povečanih vlaganj in široke uporabe sodobnih agrotehničnih ukrepov. Uspehi pa so v veliki meri tudi sadovi kmetov samih in njihove odločenosti, da ob pomoči družbe dosežejo boljši ekonomski položaj.

4 Vir: Statistični podatki po občinah SRS – Zavod za statistiko

Planirano število perspektivnih kmetij se je že usmerilo v tržno proizvodnjo. Spričo hitrega razvoja znanosti, ki takorekoč prinaša vsakodnevne novosti na področje kmetijske proizvodnje, je nujno živo spremljati sodobno tehnologijo in jo vnašati v naš kmetijski prostor. Na področju raziskovalnega in pospeševalnega dela je potrebno okrepiti sodelovanje s Kmetijsko veterinarskim zavodom, Centrom za pospeševanje kmetijstva in Kmetijskim inštitutom Slovenije.

Se vedno pa obstajajo problemi razdrobljenosti kmetijskih zemljišč, neugodna starostna struktura aktivnih kmetijskih proizvajalcev, zmanjševanje najboljših obdelovalnih površin in neustrezne ter nestabilne ekonomske razmere za kmetijsko proizvodnjo. Opaža se zniževanje interesa za vlaganje v kmetijstvo, posebno tam, kjer so ugodne možnosti zaposlitve oziroma je že dosežena določena stopnja modernizacije.

Pri reševanju problematike proizvodnje hrane bo treba najti pot s samoupravnim načrtovanjem in dohodkovno povezavo v celotni reprodukcijski verigi, ki naj bi pripeljala do oblikovanja družbenih dogovorov v oskrbi potrošniških središč. Sami neposredni kmetijski proizvajalci pa morajo biti zainteresirani za izboljšanje odnosov združevanja in skupnega pridelovanja z združevanjem dela in sredstev pa tudi zemlje, in za kvalitetno povezovanje s kmetijsko organizacijo.

V občini je treba okrepiti Samoupravno interesno skupnost za pospeševanje kmetijstva; da bi lahko izvajala nadaljnje posodabljanje kmetijstva in s tem zagotavljala dolgoročno, stabilno proizvodnjo hrane. Z zbiranjem sredstev pa bo treba omogočati nadaljnje regresiranje nabave predvsem tistih proizvodnih faktorjev, ki imajo prevladujoč vpliv na intenzivnost proizvodnje, kot so umetna gnojila, krmila itd. ter zvečevati osnovni živalski fond. Kazalo bi uvesti tudi druge stimulativne ukrepe, na primer premije za povečano intenzivnost proizvodnje. Seveda pa naj bi bila družbene podpore deležna tržna in predvsem družbeno organizirana kmetijska proizvodnja. Ob takšni politiki bi se moralo kazati tudi prizadevanje po izenačevanju kmeta z delavcem v industriji. To bo najtrdnejša garancija skupaj s splošnim oživljanjem vasi, da bo poseljenost naših krajev ostala vsaj takšna kot je in da bomo načrte o proizvodnji hrane za naslednje obdobje uresničili.

Tovariš Tito je že leta 1964 dejal: „Na tržno proizvodnjo v kmetijstvu moramo gledati enako kot na industrijo in se ne sme od nje v ničemer razlikovati. Ta dva dela našega gospodarstva se morata razvijati vzporedno.“

GOZD IN PROSTOR

Vsebina

UVOD

GOSPODARJENJE Z GOZDOVI

Potrebe po lesu

NARAVNE RAZMERE V GOZDNEM PROSTORU

Geologija in potografija

Orografija

Podnebje

Talne razmere

VREDNOTENJE GOZDNEGA PROSTORA

Vrednotenje gozdnega prostora po varovalnem pomenu

Kategorizacija gozdov po varovalnem pomenu

Vrednotenje gozdnega prostora po lesno proizvodnem pomenu

Kategorizacija gozdov po lesno proizvodnem pomenu

SISTEMI GOSPODARJENJA Z GOZDOVI, GLEDE NA NJIHOV VAROVALNI IN LESNO PROIZVODNI POMEN

OCENA PRIMERNOSTI GOZDNEGA PROSTORA ZA DRUGE NAMENE

Možnosti in pogoji za sočasno uporabo gozdnega prostora

Energetika

Izgradnja cestnega omrežja

Industrija

Kmetijstvo

Lovno gospodarstvo

Znanstveno raziskovalna dejavnost

POVZETEK

UVOD

V občini Idrija gozdovi pokrivajo slabi dve tretjini površine. S tem se to ozemlje uvršča med zelo gozdnate. Od tod velik pomen gozdov za gospodarstvo ter za vse funkcije, ki se kakorkoli navezujejo na ta naravni ekosistem.

Prvotni, predvsem lesno-proizvodni pomen gozda, začeniši s kmalu petstoletnim delovanjem Rudnika živega srebra, se je do današnjih dni v mnogem spremeni.

gospodarska, rekreacijska, krajinsko oblikovna, splošno in narodno obrambna, je povzročilo, da le-te vsaj dosegajo, če ne že kar preraščajo nekdanjo glavno namembnost gozda – lesno proizvodnjo, vse to pa daje gozdu in prostoru svojski pečat.

Pomen surovine, v našem primeru lesa, ki je hkrati energetski vir ter živa zaloga, ki jo je mogoče z razumnim gospodarjenjem krepiti in kvalitetno izboljševati, je velika naravna danost in prednost.

Navezanost našega občana na gozd je velika že od nekdanj. Kmetijstvo se je stalno in se tudi danes dopolnjuje z gospodarjenjem v gozdu, tako kot je industrijskemu delavcu bližina gozda vedno dobrodošla za ohranjanje in krepitev moči za delo ob stroju.

GOSPODARJENJE Z GOZDOVI

Gospodarjenje z gozdovi je urejeno z Zakonom o gozdovih SRS. V njem sta natančno določena vloga in funkcija gozda v smislu njegovega najširšega družbenega pomena. Gospodarjenje z gozdovi je enakovredno, ne glede na

Primer stabilne gozdno ekološke združbe

lastnino, zato se družbenemu in zasebnemu gozdu posveča enaka pozornost, to je nenehna krepitev osnovne, se pravi varovalne in lesnoproizvodne funkcije. V samoupravni interesni skupnosti za gozdarstvo SRS in našega območja upravljajo z gozdovi delavci gozdarstva, občani iz krajevnih skupnosti ter predstavniki delovnih in družbenih organizacij. Gospodarjenje izvaja gozdno gospodarska organizacija. V našem primeru je to Soško gozdno gospodarstvo Tolmin, ki ima na območju občine Idrija TOZD gozdarstvo ter Temeljni obrat za kooperacijo. Prvi pokriva gospodarjenje z družbenimi gozdovi, drugi pa s svojo organizacijsko enoto z zasebnimi.

Slovenski prostor je razdeljen na 13 gozdno gospodarskih območij in v prvga, to je Tolminsko gozdno gospodarsko območje, spadajo gozdovi občin Tolmin, Nova Gorica, Ajdovščina in Idrija.

Dolgoročno gozdno gospodarsko (10-letno) načrtovanje poteka po območnem načrtu ter po desetletnih gozdno gospodarskih načrtih enot. Temeljnih enot znotraj območja je dvajset. Občino Idrija pokriva tako šest gozdno gospodarskih enot z izdelanimi gozdno gospodarskimi načrti. Te so po velikosti v hektarjih in ločeno po lastništvu naslednje:

GG enota	družbeni	zasebni	skupaj
Idrija I	3207	—	3207
Idrija II	3917	—	3917
Črni vrh	1529	3692	5221
Dole	750	2544	3294
Kanomlja	789	6135	6924
Cerkno	713	4596	5309
Skupaj:	10905	16967	27872

Iz prikaza je razvidno, da je 61 % gozdov zasebnih ter 39 % družbenih. Velika udeležba zasebnih gozdov je zelo pomembna zaradi povezave s kmetijstvom, tako za čiste, kot za mešane kmetije.

Zaradi boljšega vpogleda in zaradi kasnejših analiz je potrebno podati še nekatere podatke, ki karakterizirajo gozdove in iz katerih je mogoče izoblikovati konkretne cilje in naloge. Predvsem so pomembne lesne zaloge, količine iglavcev in listavcev, prirastki (tekoči—letni) ter letni etati (predpisani posek).

	v brutto 000 m ³								
	Lesna zaloga			Prirastek			Etat		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
družb. g.	951	1320	2271	20,5	31,3	51,8	19,2	22,1	41,3
zaseb. g.	1195	1687	2882	35,2	47,1	82,3	17,0	23,1	40,1
Skupaj:	2146	3007	5153	55,7	78,4	134,1	36,2	45,2	81,4

iglavci neto m³ = bruto m³ x 0,85

listavci neto m³ = bruto m³ x 0,88

oziroma iglavci 15 % odpadka, listavci 12 %

Iz podatkov tako izhajajo sledeča poprečja na 1 ha gozda skupaj iglavci in listavci v m³

	zaloga	prirastek	etat	% na prirast.
družbeni	208	4,75	3,78	79,5
zasebni	170	4,85	2,36	48,6

Odstotek prirastka na lesno zalogo znaša za družbene gozdove 2,28 za zasebne 2,85.

Za gozdno gospodarske enote določen etat dosega v družbenih gozdovih 8 % prirastka, v zasebnih pa 49 %, oziroma skupaj 61 %. Na osnovi teh kazalcev je mogoče razbrati, da se z gospodarjenjem krepijo gozdovi in to postopno za zasebni sektor več, za družbeni nekoliko manj. Postopno se namreč povečuje poprečna lesna zaloga lesa na ha. Dolgoročno naj bi lesne zaloge v poprečju dosegle v družbenih gozdovih zalogo 250 m³/ha v zasebnih pa 200 m³/ha in s tem nekaj nad šest milijonov kubičnih metrov lesne zaloge. Ta cilj je postopno možno doseči, ker imamo razmeroma dobra rastišča. Potrebno pa je dosledno gozdno gojitveno načrtovanje ter uvajanje racionalnih gozdno gojitvenih ukrepov.

Zanimivi so odnosi v zalogah med iglavci in listavci. Sedanje stanje kaže, da je nekaj manj kot dve tretjini listavcev. Postopno bomo morali krepiti tudi zaloge iglavcev in tako ob hkratnem povečevanju absolutne višine lesne zaloge povečevati tudi delež iglavcev.

Ob fondih, prirastku in etatih je pomemben podatek blagovna proizvodnja oziroma neto oddaja lesnih sortimentov, kot osnova za distribucijo lesa za nadaljno mehansko, kemijsko predelavo, proizvodnjo ivernih plošč in zadnje čase vse pomembnejšo porabo za kurjavo. Primerjava proizvodnje skupin lesnih sortimentov za leto 1976 in 1980 ter predvidevanja za srednje-ročno obdobje 1981–1985 je naslednja:

Iz pregledne tabele je razvidna blagovna proizvodnja ter možnosti distribucije lesnih sortimentov. V opisane količine ni zajeta domača poraba lesa, ki dosega do 10.000 m³ letno, tako da je dejanska poraba neto mase do 75.000 m³ letno.

Blagovna gozdna proizvodnja v družbenih in zasebnih gozdovih v netto m³

sortimenti	1976			
	družb.	zaseb.	skupaj	družb.
hlodi iglavcev	17700	11500	29200	12500
drob. teh. les	6600	4000	10600	2400
celul. les	600	50	650	3700
skupaj iglavci	24900	15550	40450	18600
hlodi listavcev	11500	5300	16800	9200
drobni teh. les	7500	4500	12000	2300
drva za kurjavo	11300	5900	17200	2000
drva za iver. pl.	—	—	—	8400
drva za izvoz	5900	1600	1600	—
skupaj listavci	36200	17300	53500	21900
vse skupaj:	61100	32850	93950	40500

Potrebe po lesu

Potrebe po lesu za nadaljno predelavo nenehno naraščajo. Okvirno se lesna surovina tehničnih sortimentov predeluje v občini v lesni industriji Slovenijales, druga večja porabnika manj kvalitetnih sortimentov pa sta za listavce Tovarna ivernih plošč Nova Gorica ter Tovarna celuloze Medvode in Krško za iglavce. V splošnem bo tudi v prihodnje tendenca distribucije lesa, da se kvalitetni tehnični sortimenti predelajo doma v občini, slabša kvaliteta pa se bo oddajala porabnikom zunaj občine. Tako v bistvu ne zapiramo občinskih meja glede porabe lesne surovine, pač pa se vključujemo v regionalni in republiški prostor.

NARAVNE RAZMERE V GOZDNEM PROSTORU

Geologija in petrografija

Rast in razvoj celotnega kompleksa vegetacije je v dobršni meri odvisen od matične podlage rastišča. Od hitrosti razpada kamenine je odvisna tvorba tal in od teh je neposredno vezana bolj ali manj uspešna rast gozdnega drevja. Za idrijsko občino so osnovne geološke značilnosti naslednje:

Idrijsko in Cerkljansko hribovje se v geološkem oziru bistveno razlikujeta. Idrijsko je sestavljeno pretežno iz krednih apnencev. Ker so apnenci zelo čisti, so tu kraški pojavi bogato razviti. Tvorba tal je skromnejša. V Cerkljanskem hribovju so pogostni skrilavci in peščenjaki, na katerih se je razvila bogata ilovnata preperlina. Zato so tla tu nepropustna z normalno hidrografsko mrežo. Zelo pomembni sta v geološkem oziru znamenita idrijska prelomnica, ki poteka v smeriseverozahod–jugovzhod od spodnje Idrijce po Trebuši čez Idrijo in Godovič, dalje proti Planinskemu in Cerkniškemu polju, in škofjeloško–cerkljanski prelom, ki poteka v alpski smeri vzhod – zahod.

Zaradi vulkanskega delovanja imamo dosti delov pokritih s tufi in porfirji, na katerih se tvori bogata in globoka tla.

1980		1981 – 1985		
zaseb.	skupaj	družb.	zaseb.	skupaj
11500	24000	10600	13000	23600
1350	3750	1700	1300	3000
2500	6200	3900	1600	5500
15350	33950	16200	15900	32100
6500	15700	6000	5000	11000
1650	3950	2000	1000	3000
1500	3500	1500	1500	3000
3500	11900	11400	4800	16200
—	—	—	—	—
13150	35050	21900	12300	33200
28500	69000	37100	28200	65300

Orografija

Ozemlje občine Idrija obsega reliefno zelo razgiban svet na stiku alpskega in dinarskega gorovja. V jugovzhodnem delu je to zelo nagubano Idrijsko hribovje, ki ga reka Idrija s svojimi pritoki deli v več hrbtov in planot z izrazito dinarsko smerjo od jugovzhoda proti severozahodu. Na svoji južni in zahodni strani je to hribovje naslonjeno na Hrušico in Trnovski gozd, na vzhodni prehaja v Logaško planoto in na severni v alpsko predgorje. Idrijsko hribovje oblikujejo številne visoke planote, razrezane s strmimi grapami vodotokov. Na desni strani reke Idrije sta velika Zadloška in manjša Črnovrška planota, verjetno dna nekdanjih jezer. Police se s približno 700 m visokih planot strmo spuščajo v dolino Bele, Idrije in Zale. V dolini Idrije, v bližini Idrije, leži znano Divje jezero, odtok navedenih planot. V podaljšku črnovrške kotline od Godoviča prek Hotedršice se razprostira suho podolje v višini okrog 600 m, ki ga je izoblikovala reka Idrija, ko je še tekla v Ljubljano. Med Idrijo in Soro se prav tako razprostira planotast svet v višini od 700 do 900 m, ki je mestoma prekinjen z globokimi zajedami pritokov Sore.

Na levi strani se med Idrijo in Kanomljo vzpenja nad 1000 m visoka Vojskarska planota, verjetno preostanek nekdanjega pliocenskega ravnika. Vojskarska planota se prek prevala na Oblakovem vrhu nadaljuje v planoto Idrijskih Krnic in naprej prek nižjega Šebreljskega hrbita do Šentviške planote.

Severni del občine obsega Cerkljansko hribovje, ki je pravo alpsko predgorje, leži v celoti na desni strani reke Idrije. Namesto planot se tu dvigajo iz dolin in grap izraziti vrhovi, ki se vrstijo od zahoda proti vzhodu. Najvišji je Porezen 1622 m, ki je tudi najvišji vrh v občini.

V nasprotju z Idrijskim se Cerkljansko hribovje odlikuje z zelo reliefno razgibanimi in strmimi površinskimi oblikami brez večjih ravnin, z obilico vodotokov in razmeroma ugodnimi pedološkimi razmerami.

Podnebje

Občina Idrija leži na področju, kjer se križajo celinski in mediteranski vplivi. Če upoštevamo geografsko lego (isto kot Nova Gorica in Goriška Brda) in bližino Jadranskega morja, bi pričakovali dokaj ugodnejše podnebne razmere. Na podnebje vplivajo neugodno pretežno visoka lega občine in gorovje, ki zapira ozemlje občine proti jugu in s tem preprečuje neposreden vpliv Jadranskega morja. V občini ločimo po toplotnih razmerah in množini padavin dva podnebna pasova. Prvi pas zajema nižinske in del višjih predelov severnega dela občine, kjer se pozna slaboten vpliv jadranske klime, ki prihaja po Soški dolini navzgor. Tu so srednje letne temperature od 8 do 10°C, letne množine padavin so okrog 1500 mm, zime so precej mile in snega je manj kot drugod. Drugi pas zajema višje predele, pobočja in vrhe hribov v Cerkljanskem in celotno področje Idrijskega hribovja.

V tem pasu je srednja letna temperatura od 5 – 7°C, seveda imajo posamezni vrhovi in visoke planote Vojskega in Črnega vrha bolj nizke temperature; tu odpade mnogo dni v letu na temperaturo pod 0°C. Množina padavin je v tam pasu izdatnejša, v Idriji npr. letno povprečno 2114 mm, zime so daljše in ostrejšje, snega je precej. Izjemno obilje padavin sprejema severno obrobje Trnovskega gozda, torej jugozahodni del občine, ker se vlažne zračne mase z juga ob sklenjenem visokem hribovju zelo dvignejo in ohlade. Krevške v povirju Belce dobe letno povprečno 3010 mm padavin.

Občina Idrija torej spada med predele, ki prejemajo mnogo padavin pa tudi njihova intenziteta je močna. Letna množina padavin se zmanjšuje od jugozahoda proti severovzhodu. Najbolj sta mokra oktober in november, najbolj sušna januar in februar. Veliko padavin prejema v obliki snega. Poprečno letno število snežnih dni znaša za Idrijo 30.2, poprečna snežna odeja je 0.35 do 0.50 m, preseže pa tudi 1 m. V južnih in jugozahodnih delih občine je plast snega 2 do 3-krat debelejša, ti predeli so 5 do 7 mesecev stalno pod snežno odejo.

Čeprav je v višjih legah temperatura na splošno nižja, pride večkrat, zlasti pozimi, do toplotne inverzije, ko so kraji v dolinah in kotlinah hladnejši kot višja pobočja ali planote. Tudi manjše število sončnih dni zaradi sonca in

megle v strmih dolinah neugodno vpliva na temperaturo in s tem na rast in kulturno vegetacijo. Megla je v občini pogost pojav; nastopa najpogosteje v novembru, nato decembra in januarja. Največje število meglenih dni imajo južni predeli občine nad Črnim vrhom, kjer je megla tudi bolj gosta in predstavlja večkrat razne ovire v prometu. Severnejši deli občine imajo manj meglenih dni, medtem ko predstavlja Idrija nekako poprečje. Srednje število meglenih dni v letu je v Idriji 43.3 in je v Sloveniji poleg Ljubljanske kotline le še malo mest, ki imajo večje število meglenih dni.

Posebna klimatska značilnost, ki se je pri nas nekajkrat ponovila, je tvorba žleda. Nastane takrat, ko od morja gnane tople in vlažne zračne mase prodro nad naše območje. Okolica je močno ohlajena, nanjo začne padati dež, ki se spreminja v ledeni oklep, ta postaja vse debelejši. Posledica je katastrofalna. Pod silno težo žleda klonejo najdebelejša drevesa, polomljeni in poviti so celotni gozdni sestoji. Razdejanja od žleda so se po letu 1953 ponovila že 1956, 1972 in izredno razsežno leta 1975.

Talne razmere

Za razvoj in rast gozdne vegetacije so tla izrednega pomena. Tla so rezultat medsebojnega delovanja ekoloških faktorjev in zunanje plasti kameninske skorje. Na gozdna tla vplivajo koreninski sistemi gozdnega drevja in grmovja, velika količina mrtvih organskih snovi in množica majhnih živih organizmov. Za nastanek in razvoj tal so odločujoči predvsem naslednji faktorji, kameninska podlaga, klima, relief in čas kot neživi ter rastlinstvo, živalstvo in človek kot živi faktorji. Z ozirom na kameninsko podlago grupiramo tla na območju občine Idrija v naslednje oblike:

a) karbonati:	1. tla na dolomitih
	2. tla na dolomitiziranih apnencih
	3. tla na apnencih
b) silikati:	4. tla na silikatnih kameninah
c) karbonati:	5. tla na mešanih kameninah
–silikati:	

Zaradi počasnega kemijskega preperevanja se na dolomitih tvorijo zelo plitve skeletne talne oblike – rendzine. Ta tla so revna. Prevladujejo na pobočjih nad Idrijco, Belco in okrog Zadloga, Črnega vrha, v Krnicah, Rodnah, Policah itd. Ta tla poraščajo manj produktivni bukovki gozdovi. Na dolomitiziranih apnencih se tvorijo globlja tla, ki ob večjih razpokah pogojujejo razvoj zahtevnejše vegetacije in donosnejših gozdnih sestojev.

Tla na dolomitiziranih apnencih najdemo po planotah Črnega vrha, Zadloga, Tisovca itd. Za apnence je značilna velika površinska kamenitost. Apnenci fizikalno počasi preperevajo, kemijsko pa hitreje. Med globokimi brazdami in razpokami se tvorijo srednje globoka do globoka ilovnata – glinasta tla z ugodnimi lastnostmi, ki se odlikujejo po stabilnosti in visoki produktivnosti. Ta tla so na Pevcu, Nadrtu, Zgornjem Tisovcu itd. Na teh tleh uspevajo donosne gozdne združbe visokogorskih bukovih gozdov ter gozdovi jelke in bukve.

Na silikatnih kameninah se tvori debelejša in enakomernejša talna odeja. Bogastvo mineralov ter ugodne hidrološke razmere igrata pomembno vlogo pri sproščanju rastlinske hrane, ki je dosti večja kot na apnencih in dolomitih. Tla so sicer labilna, vendar visoko produktivna.

Na mešanih kameninah se tvorijo tla z zelo ugodnimi fizikalnimi in kemijskimi lastnostmi. Zaradi hitrega preperevanja nastajajo pretežno zelo produktivna tla, kar je osnova za razvoj najdonosnejših gozdnih združb, kot je jelov gozd s praprotni. Taka tla so v Majnškem v Kramaršci, pod Malavicami, na Lanišču, Podplečih, v Jeličju itd.

VREDNOTENJE GOZDNEGA PROSTORA

Analize gozdnega prostora je možno izdelati na najrazličnejše načine. Pristop k posamezni analizi je odvisen od namena, ki ga hočemo doseči. V vsakem primeru pa se srečamo s skupkom med seboj povezanih komponent, ki jih je potrebno enakovredno upoštevati.

Gozd je naravna vegetacijska formacija, ki se oblikuje v seriji ekoloških kompleksov. Gozdni prostor se za potrebe človeške družbe vrednoti po življenjskih skupnostih, ki so nastale z združevanjem rastlin, to je gozdnih fitocenoz ali skupnosti.

Spoznavanje teh skupnosti, njihov nastanek in razvoj je osnova, ki jo moramo upoštevati, ko proučujemo okolje oziroma izrabo tega okolja. Ko nam je poznano okolje, pa ga lahko tudi ovrednotimo.

Pri tem delu nam je v veliko pomoč fitocenologija ali nauk o rastlinskih združbah, ki determinira združbe z njihovimi karakteristikami, ki nam neposredno pomagajo pri vrednotenju gozdnega prostora, glede na zastavljen pomen.

Fitocenološke študije bazirajo na temeljih geologije, petrografije, pedologije in klimatologije. Ti dejavniki so med seboj povezani in jih zaradi tega proučujemo v soodvisnosti.

Prizadevanja, da bi se na področju občine Idrija dokopali do tovrstnih raziskav, so že stara. Od prvih raziskav gozdnih združb pokojnega dr. Maksa Wraberja pred dobrimi dvajsetimi leti smo do danes uspeli natančno izkartirati tri najpomembnejše gozdno gospodarske enote t.j. Idrija I., Idrija II. in Crni vrh na površini okrog 12.000 ha gozdov. V prvi enoti so opravljena terenska snemanja, za drugo in tretjo pa so dokončani elaborati.

Uvrščanje v posamezno stopnjo ter s tem opredeljevanje hkrati nakazuje okvirne cilje, ki so dosegljivi, ter možnosti gospodarske izrabe gozdnega prostora bodisi za klasično gospodarjenje ali drugo namensko uporabo. Ker metodika vrednotenja gozdnega prostora izključno bazira na gozdnih združbah, je zato prvi pogoj, da imamo gozdne združbe evidentirane na kartnem materialu z zadovoljivo natančnostjo.

Na preglednih terensko operativnih kartah imamo zelo natančno izrisane gozdne združbe. Od tod črpamo podatke za vrednotenje gozdnega prostora ter določamo doglороčne gozdno gospodarske cilje.

Vrednotenje gozdnega prostora po varovalnem pomenu

Primarna vloga gozdov se izraža z varovalnimi funkcijami, ki jih gozdovi opravljajo. V ta pojem so vključene več ali manj vse varovalne vloge kot hidrološka, klimatološka, higiensko zdravstvena. Za vrednotenje gozdov iz dodatnih, kot so družbeno gospodarske funkcije, poučne, narodno obrambne in rekreativne, pa je potrebno gozdove posebno ovrednotiti.

Iz praktičnih razlogov se prikazi vrednotenja gozdov združujejo na nivoju asociacije. Gozdno vegetacijske formacije nam tako, če so zadosti velike in s tem zagotavljajo uravnoteženost v določenem okolju, kažejo neposredno varovalno vlogo.

Vrednotenje in izbira kriterijev je podana v citirani študiji dr. Ž. Koširja. Na podlagi kriterija za oceno rastišča in lastnosti gozdnih združb je izvršena razporeditev združb v kategorije po varovalni funkciji, ki jo opravljajo neposredno na rastišču in v širši pokrajini v sklopu in odvisnosti od rugih vegetacijskih formacij.

Kategorizacija gozdov po varovalnem pomenu

Obdelane so le kategorije, ki smo jih zasledili v naši občini.

I. Trajno varovalni gozdovi

V to kategorijo spadajo gozdne združbe, ki zavirajo že načete erozijske pojave, vplivajo na stabilizacijo tal, varujejo objekte pred zasipavanjem.

V to grupo spadajo pri nas naslednje združbe:

- rušje (v vrtačah ob meji z gozdno gospodarsko enoto Predmeja)
- subalpsko bukove (pod Goljaki)
- združba črnega gabra in malega jesena (Kendove robe, Mali njivč, Divje jezero, greben Jagršč itd.)

Od naštetih je zadnja združba po površini najboljšežnejša.

II. Gozdovi z vsestransko poudarjenim varovalnim značajem

V to skupino spadajo združbe, katerih gospodarski pomen je sicer lesno proizvodni, vendar se mora podrežati varovalnemu pomenu teh gozdov. Varovalna vloga teh gozdov je preprečevanje erozijskih jarkov, proženje zemeljskih plazov, stabilizacija tal, preprečevanje odnašanja materiala. Ta grupa je v naši občini zelo zastopana in zajema domala polovico vseh gozdov. Sem spadajo vsi strmi bregovi ob naših rekah in potokih. Gospodarjenje s temi gozdovi, predvsem spravilo lesa, mora biti podreženo varovalni vlogi ob upoštevanju lokalnih specifičnosti. Zaradi izrazitih vertikalnih profilov je varovalni poudarek še toliko pomembnejši.

V to skupino spadajo sledeče združbe:

- bukove gozd s kresničevjem (bukovi gozdovi nad Crnovrško planoto proti Javorniku in strmin, Špičastemu vrhu, gozdovi na pobočju Belce, Idrijce, Srednjega vrha, Struga, Nikove, Slanic ter Kanomlje)
- termofilni bukove gozd (bukovi gozdovi pobočij spodnjega dela reke Idrijce, južna pobočja masiva Idrijskih Krnic, pobočja nad Cerknico ter gozdovi pod platojem Polic, Bukovega itd.)

III. Gozdovi interferenčnih klimatov

Skupina zajema gozdove jelke in bukve, v okviru katerih se v tesni odvisnosti od njih oblikuje interferenčni klimat na prehodu iz submediterana na celino. Največ teh gozdov je ob gorski verigi Goljaki–Javornik–Hrušica, kjer je klimatski fenomen najizrazitejši, poleg tega pa zajemajo ti gozdovi nekaj višjih platojev v osrednjem delu občine.

Gozdovi te kategorije sodijo med najpomembnejše lesno proizvodne potencialne z možnostjo razvijanja najintenzivnejših oblik gospodarjenja (skupinsko prebiralno). Nasploj je v tej skupini gozdov omogočeno najširše udejstvovanje človeka. V grupo spada združba – jelovo bukovih gozdov, ki zajema v naši občini predvsem predele Nadrta, Spodnjega Tisovca, Gnelic,

Pevca, Klobučanov, Pagonovih rup, in Rup nad Idrijo, Jeličnega vrha, Dolov, Vojskega – Rovtarjevega vrha ter Krnic.

IV. Gozdovi na labilnih tleh

V to kategorijo so uvrščene gozdne združbe, ki poraščajo rastišča ugodnih orografskih razmer, tla so razmeroma globoka. Te združbe se pojavljajo ob idrijski prelomnici, ter na Cerkljanskem. Odpornost na erozijo je tesno povezana s fiziološko aktivnostjo celotnega talnega profila in jo je mogoče trajno obdržati predvsem z gozdno oedejo. Gozdovi te kategorije so za proizvodnjo lesa izrednega pomena, saj so po proizvodnosti najdonosnejši. Na ugodnih terenskih razmerah so locirane kmetije in zaselki, skromnejše predele pa zasedajo gozdovi.

V to skupino spadajo združbe:

- kisl bukov gozd
- jelov gozd s praprotmi
- gozd jelke in smreke z viličastim mahom

Te gozdove najdemo pri nas v dolini Idrijce pod Krekovšami (Bedrova grapa, Knipajz) pri Baštetu, pod Ogovnicami, za Srednjim vrhom nad Zagodom v Mehkih dolinah in Jeličju pri Rovtnikarju v Kanomlji, sem spada del Krničanovega gozda, dalje gozdovi pod Lajšami, za Zakojco ter dobršen del gozdnih površin pod Kladjem prek spodnjih delov Škofja nad Cerknim in doline Podpleč do Robidniškega brda in v Novakih.

V. Gozdovi stabilnih ekoloških kompleksov

V to kategorijo uvrščamo gozdne združbe s stabilnimi ekološkimi kompleksi. Pri nas so zvečina locirani na visoravnih in platojih. Njihova varovalna funkcija ni posebno izražena. Obstaja le nevarnost da se zaradi pretiranih posegov talna podlaga ne bi razgolila. Naravno pomlajevanje teh gozdov je hitro. Združbe, ki pokrivajo te površine, so naslednje:

- predgorski bukov gozd s tevjem
- gorski bukov gozd
- dinarski visokogorski bukov gozd

Gozdove teh združb nahajamo predvsem na področju zgornjega Tisovca in Poslušanja, po platoju Črnega vrha, Predgriž, Lom in Godoviča, Dolov, na Vojskarski planoti – Mrzli rupi, Vojščici, Jeličnem vrhu, na dobršnem delu Idrijskih Krnic, med Jaznami, v Bukovskem vrhu, na levem bregu doline Cerknice nad Cerknim, pod Babo, pod Ravnami proti Orehovski grapi.

Površinsko zajemajo opisane kategorije naslednje površine:

kategorija gozdov po varovalnem pomenu	površina v ha	odstotek
I. Trajno varovalni gozdovi	1.110	4
II. Gozdovi z vsestransko poudarjenim varovalnim značajem	13.160	47
III. Gozdovi interferenčnih klimatov	2.920	22
IV. Gozdovi na labilnih tleh	2.270	8
V. Gozdovi stabilnih ekoloških kompleksov	8.410	30
Skupaj:	27.870 ha	100

Glede na dejstvo, da sta dobri dve tretjini površine občine pokrili z gozdovi, nam površina trajno varovalnih gozdov dosti ne pomeni. Zaradi dobre polovice gozdov, ki jih uvrščamo v kategorijo vsestransko poudarjena-varovalnega značaja, nam to narekuje nenehno skrb za pravilno gospodarjenje na teh površinah, tako z neposredno gozdarskega, pa tudi infrastrukturnega, krajinsko oblikovanega ter vodno gospodarskega vidika. Razmerja posameznih kategorij nam dajejo vpogled v strukturo s stališča varovanja površin ter eventualnega ukrepanja s strani porabnikov prostora. Prav gotovo bodo gozdovi kategorije I., II. in IV. stalno zahtevali posebno skrb za ustrezno ohranitev.

Vrednotenje gozdnega prostora po lesno proizvodnem pomenu

Analiza stanja in kategorizacija gozdov po varovalnem značaju bi bila pomanjkljiva, kolikor ne bi enake kategorizacije izvršili na osnovi lesno proizvodnega pomena, kajti šele po obeh analizah je možno ustrezno ovrednotiti prostor, ki ga pokrivajo gozdovi.

Lesno proizvodni pomen gozda odigrava danes pomembno vlogo. Ohranitev splošno koristnih mnogonamembnih funkcij gozda stopa sicer vse bolj v ospredje. Proizvodnja lesa pa, glede na široko uporabnost, zlasti z rasto energetskih potreb ostaja pomemben faktor v narodnem gospodarstvu. Proizvodna sposobnost rastišč je silno različna. Z gozdnimi združbami lahko izdiferenciramo proizvodnost rastišč in s tem omogočimo strokovne presoje in smotno usmerjanje dela in sredstev v gozdne sestoje. Predvsem nam nakazuje smeri razvoja glede sestave drevesnih vrst in donosov.

Na osnovi izdelane metode dr. Z. Koširja se proizvodni potencial rastišč giblje od minimalnega v ekstremnih rastiščnih razmerah, nakar z boljšanjem razmer proizvodnost hitro narašča in se postopoma upočasni na najugodnejših rastiščnih razmerah.

Če vse vplive ustrezno medseboj ovrednotimo in upoštevamo sestavo drevesnih vrst, lahko združbe po lesno proizvodnem pomenu med seboj primerjamo oziroma razvrstimo v razrede po dobljenih rastiščnih koeficientih. Običajno proizvodno vrednost rastišča izražamo z bonitetnim razredom. Gozdne združbe bodo zato prek koeficienta izražale sledečo vrednost:

Bonitetni razred	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
Rastiščni koef.	17	15	13	11	9	7	5	3	1	0

Ker so ekološki kompleksi gozdnih združb obdelani pri vrednotenju gozdov po varovalnem pomenu, je za vrednotenje po lesno proizvodnem pomenu dodana še prevladujoča drevesna vrsta, ker se z njo navezujejo pomembne lastnosti.

Kategorizacija gozdov po lesno proizvodnem pomenu

Na osnovi rastiščnih koeficientov so gozdovi v občini Idrija razvrščeni v naslednje kategorije:

I. Gozdovi na najboljših rastiščih RK 17 – 15

V kategorijo na najboljših rastiščih spadajo gozdovi združb jelov gozd s praprotmi ter jelovje s smreko RK – 17 – 15 s tekočim prirastkom 14 – 21 m³/ha. Te gozdove najdemo pri nas v dolini Idrijce pod Krekovšem, pod

Zavratcem v Črni, v Jeličju, Betregu, v Krnicah, pri Bošetju, v dolini pod Gradno pečjo v Laniščah (Ocvirk), v Podplečih, v Zakojški grapi.

II. Gozdovi na zelo dobrih rastiščih RK 13 – 11

V to skupino spada gozdna združba dinarski gozd jelke in bukve RK 13 – 11 s poprečnim prirastkom 10 – 15 m³/ha. Gozdove te kategorije najdemo v Nadrtu, na Tisovcu, v Gnelicah, na Pevcu, v Klobučanih, v Rupah itd.

III. Gozdovi na dobrih rastiščih Rk = 9

V to skupino spadajo gozdovi z združbami:

- predgorski bukov gozd s tevjem
- gorski bukov gozd
- dinarski visokogorski bukov gozd
- kisli bukov gozd

Sem spada večina čistih bukovih sestojev z Rk 9 in tekočimi prirastki 7,5 – 10,5 m³/ha. V to skupino spadajo gozdovi Zg. Tisovca, Predgriz, Dolov, M. rupe in delno Vojskega, Idrijskih Krnic, Bukovskega vrha, Babe pri Cerknem, Spod. Raven in Bukovega ter Polic.

IV. Gozdovi na slabših rastiščih Rk = 7

V to skupino spadajo gozdovi z združbami:

- bukov gozd s krešničevjem
- termofilni bukov gozd

Ti združbi je najti v gozdovih pobočij nad rekami Idrijco, Belco, Kanomljico, Zalo, Nikovo, Cerknico ter na pobočjih pod platoji Polic, Krnic (Masore) ter strmin nad Crnovrško planoto.

V glavnem so to čisti bukovi sestoji težjih rastiščnih razmer. Po izvršenih raziskavah ti gozdovi dajejo 5,8 – 6,8 m³ tekočega letnega prirastka na hektar.

V to skupino spadajo predvsem združba črnega gabra in malega jesena, subalpsko bukoveje ter rušje

Slaba gozdna rastišča so predvsem skalovita strma in prepadna pobočja nad rekami in hudourniki (Kendove robe, Putrih klavže, Divje jezero, del Zale, Njivč, del strmin pod Idrškom itd.).

Proizvodnost teh rastišč ni omembe vredna, saj imajo gozdovi popoln varovalni značaj.

V naslednji pregledni tabeli so prikazane površine posameznih kategorij gozdov po ovrednotenem lesno proizvodnem pomenu:

Kategorija	RK	Površina ha	Odstotek
I – gozd na naj. rast	17–15	850	3
II – gozdovi na zelo dobrih rastiščih	13–11	2920	11
III – gozdovi na dobrih rastiščih	9	9720	34
IV – gozdovi na srednje dobrih rastiščih	7	13270	48
V – gozdovi na slabih rastiščih	5	1110	4
Skupaj:		27870 ha	100

Kratka naliza prirastnih sposobnosti rastišč po ovrednotenem lesno proizvodnem pomenu nam prikazuje, da ob uporabi srednjih prirastnih sposobnosti posamezne kategorije, teoretično možni prirastni potencial naših gozdov presega 200 tisoč brutto m^3 .

Trenutni tekoči letni prirastek v višini 134 tisoč m^3 dosega tako 60 % možnega. Poprečni hektarski donos znaša 4,81 m^3/ha , po ovrednotenem lesno proizvodnem pomenu pa naj bi znašal 7,98 m^3/ha .

Podobne razmere veljajo za SRS, kjer med dejanskimi in optimalnimi prirastki obstaja velik razkorak.

Področje delovanja gozdarske operative je nedvomno ob povečanih potrebah po lesu dovolj zahtevno, saj bo nujno potrebno ob doslednem povečevanju poprečnih lesnih zalog intenzivneje izkoriščati rastiščne potencialne.

Pregledna tabela kaže, da razpolagamo večji del z dobrimi rastišči sicer nižjim rastiščnim koeficientom (IV. kat. RK 7), vendar je na skoraj štiritistočih hektarih nujno intenzivirati gozdno proizvodnjo, ker se lahko dosežejo visoki hektarski donosi.

SISTEMI GOSPODARJENJA Z GOZDOVI, GLEDE NA NJIHOV VAROVALNI IN LESNO PROIZVODNI POMEN

Gospodarjenje z gozdovi je, kot že rečeno, enotno, neglede na lastništvo. Vsi neposredni upravljalci gozdov so dolžni skrbeti za ohranitev in krepitev gozdov v najširšem smislu z upoštevanjem vseh funkcij, ki jih gozd lahko nudi človeku.

Da bi dosegli optimalne uspehe, je potrebno uvajati sodobne koncepte gospodarjenja z gozdovi, ki hkratno zagotavljajo zadovoljivo ohranitev in krepitev gozdov ter optimalni izkoristek lesno proizvodnih sposobnosti rastišč.

V naši občini uveljavljamo naslednje sisteme gospodarjenja z gozdovi: prebiralno, zastorno in svobodno tehniko.

V splošnem velja prebiralno gospodarjenje za najintenzivnejše. Imenujemo ga tudi drevesno gospodarjenje. Za uporabo tega načina morajo biti dani ustrezni pogoji. Na majhni površini mora biti nenehno prisotno drevje vseh starosti, višin in debelin. Zunanja podoba teh sestojev je vertikalno zelo razgibana. V njih hkrati negujemo, pomlajujemo in izkoriščamo. Takih sestojev je pri nas malo. Najdemo jih v Majnškem ob Idrijci, v Lešetnici, Na Kladju, v Podplečih; predvsem so to jelovo-smrekovi sestoji.

Zastorno gospodarjenje spada med ekstenzivne oblike gospodarjenja. Imenujemo ga tudi velikopovršinsko. Po redčenjih, ki se vrste do zadnje petine obhodnje (življenjskega ciklusa) sestoj, se celotni sestoj v treh do štirih posekih v celoti obnovi. Podoba teh sestojev je enomerna (enaka višina). Po tem načinu gospodarjenja so bili vzgojeni bukovi sestoji Razorov, Krekovš, Gnelic, skratka večina družbenih gozdov ob Idrijci, Belci in Nad Kanomljo. Tak način gospodarjenja povzroča tvorbo nezaželenih monokultur, ki so večji del nenaravne tvorbe in zato dokaj labilne.

Najobsežnejša in hkrati intenzivna oblika gospodarjenja je svobodna tehnika. Osnovni poudarek tega sistema je stalna nega gozda v vseh starostnih fazah od mladja, gošče, letvenjaka do drogovnjaka in debeljaka.

Pomladitvena faza poteka ob dosledno upoštevanem načelu maksimalnega izkoriščanja rastiščnega potenciala. V malo površinskih pomladitvenih jedrih poteka obnova sestojev z vgrajevanjem rastišču primernih drevesnih vrst. Podoba teh sestojev je pestra. V družbenem gozdu je to temeljna oblika načrtne gozdne proizvodnje. Zelo uspešna je v zasebnih gozdovih. Ob stalni prisotnosti lastnika gozda se najboljše izkoriščajo proizvodne sposobnosti rastišča. Nega gozda pa je opravljena zelo racionalno.

Sestoje, izoblikovane s svobodno tehniko gospodarjenja najdemo v zasebnih gozdovih v Doleh, v Lomeh, pod Kladjem, v Lanišeh, pri Boštetu, pri Smodinu itd. V družbenih gozdovih pa so tako izoblikovani sestoji na Pevcu, Klobučanih, v Mehkih dolinah, v Rupah, v Črni pri Zavrčcu itd.

Sistemi gospodarjenja so v tesni povezanosti z odprtostjo gozdov ter dano orografijo. V tem pogledu je potrebno izhajati iz nekaterih izhodišč, ki veljajo v pogledu odprtosti gozdov v srednje evropskem alpskem in predalpskem prostoru.

V splošnem velja optimum odprtosti gozdov v Alpah 25 tm cest na 1 ha gozdne površine (v naši občini je trenutna odprtost 17 tm/ha), v predalpskem svetu 30 tm/ha. Zaradi navedenega bo trend izgradnje gozdnih cest moral naraščati in tako omogočati uveljavljanje sodobnih tehnoloških procesov. Poleg izgradnje gozdnih cest pa vzporedno poteka izgradnja gozdnih vlak v predalpskem svetu v dodatni dolžini 20 – 30 tm/ha). (Pri nas 10 – 15 tm/ha).

Ob teh dejstvih bomo glede na izvršeno kategorizacijo po varovalnem pomenu izvajali sledeče sisteme gospodarjenja:

1. V trajno varovalnih gozdovih praviloma pridobivanje lesa ne poteka razen v izjemnih pogojih (pospravljanje podrte lesne mase ob požledu, sušice in drugi slučajni užitki).

2. V kategoriji gozdov z vsestransko poudarjenim varovalnim značajem praviloma poteka svobodna tehnika gospodarjenja ter v izjemno zaprtih predelih zastorno gospodarjenje. Odprtost gozdov zaradi strmih pobočij dosega spodnjo mejo odprtosti 20 – 25 tm/ha). Ob uporabi sodobne žično pravilne tehnologije se izogibljemo dodatni izgradnji gozdnih vlak, ki so zlasti v tej kategoriji lahko žarišča erozije. Ob zagotovitvi izdelave bazenskih etažnih gozdnih cest (23 – 25 tm/ha) je možno uporabiti vrhunsko pravilno tehnologijo, ki dobesedno nežno tipa po gozdu in brez škode opravlja funkcijo pridobivanja lesa ob maksimalno upoštevanih varovalnih funkcijah.

Ob spodnji meji odprtosti te kategorije 17 – 20 tm/ha je nujna uporaba klasičnih žično pravilnih naprav in ekstenzivnejših sistemov (zastorno gospodarjenje).

3. Gozdovi interferenčnih klimatov ter gozdovi stabilnih ekoloških kompleksov so področja intenzivnega lesno proizvodnega pomena ter možnosti uporabe intenzivnih oblik gospodarjenja. Orografija omogoča intenzivno odpiranje gozdov (30 tm gozdnih cest na ha ter 20 – 30 tm gozdnih vlak). Taka odprtost omogoča ceneno spravilo ter intenzivno gozdno gojitveno ukrepanje na vsakem aru površine.

4. Gozdovi na labilnih tleh so, kot že rečeno, najdonosnejši. Za to kategorijo je nujna uporaba intenzivnih oblik gospodarjenja ter zadosti previdna odprtost gozdov (nevarnost zemeljskih plazov). Vsekakor odprtost ne bo presegla 25 tm/ha, sistem svobodne tehnike gospodarjenja pa največkrat zaradi razgibane pomladitve narekuje uporabo žično pravilnih sredstev.

OCENA PRIMERNOSTI GOZDNEGA PROSTORA ZA DRUGE NAMENE

V tem poglavju bi bilo potrebno posvetiti določeno pozornost gozdnemu prostoru ob urbaniziranih središčih naše občine. Posebna kategorija gozdov v sklopu kmetijskih površin in naselij (VII kategorija) ni bila izločena zaradi majhnih površin.

Analiza neposredne okolice urbaniziranih površin kaže, da se te površine v glavnem navezujejo na gozdove stabilnih ekoloških kompleksov (Črni vrh), ostala večja urbanizirana središča pa na gozdove z vsestransko poudarjenim varovalnim značajem (Idrija, Sp. Idrija, Cerkno). Zaradi ohranitve kmetijskih površin bi bilo smotrno del gozdov na sicer dobrih rastiščih (RK 7), pa čeprav II kategorije po varovalnem pomenu, odstopiti širjenju potreb urbanizacije (zlasti položnejši deli gozdov, ter manjši platoji in police v razgibanem svetu okrog naselij).

Poseben problem predstavljajo površine, ki jih ne zajemamo z Zakonom o gozdovih med gozdne površine. To so zaraščajoči pašniki ter posamezna drevesa, šopi in skupine dreves, ki jih ni mogoče šteti za gozd.

Iz podatkov odkupa lesa iz negozdnih površin, ki v naši občini dosega 3000 – 3500 m³, je jasno razvidno, da je drevje na negozdnih površinah pod močnim udarom sekire. Prost promet z lesom iz negozdnih površin opravlja svojo negativno vlogo predvsem v krajinsko oblikovnem pogledu. Kulturna podoba naše krajine je tesno povezana s skupinami dreves, šopi ter soliterji. Ne bi bilo dopustno, da bi v nedogled ta problem prepuščali stihiji trenutka.

Dosti težji je problem poseka drevja na negozdnih površinah nad obstoječimi naselji, kjer so posamezniki z neodgovorno sečnjo hrastovih dreves porušili geomehanske sposobnosti zazidalnih površin in s tem ogrozili občane.

Poseben problem predstavljajo opuščena kmetijska zemljišča, ki ne dopuščajo intenzivnega kmetijskega gospodarjenja. Te površine zahtevajo posebne študije in obdelave, saj se naravnemu zaraščanju lahko zoperstavimo le z zadostnimi sredstvi bodisi za pogozditve ali ustrezno usposobitev v kmetijske namene.

Potencialni porabniki gozdnega prostora so vsekakor rekreacijsko turistične potrebe. Izgradnja smučarskih prog, površin za izgradnjo počitniških hišic in naselij bo v prihodnosti zagotovo zahtevala del gozdnih površin in potrebna je tonamenska opredelitev. Glede na klasifikacijo gozdov po varovalnem pomenu sodijo smučarske proge v II kategorijo in s tem v del gozdov z vsestransko varovalnim pomenom. Opredelitev teh površin bo zato zahtevna in bo zanjo potrebno dosledno analizirati stanje in izbrati le najmanjše gozdne površine, predvsem kot povezovanje travniških površin z zaokroženo celoto smučišča (primer Šajsna ravan 1000 m nadmorske višine – Vrh Javorniškega masiva kota 1280 m; Črni vrh nad Cerknim – Davča; Mrzli vrh, Javorjev dol; Mrutni vrh – Idršek itd.). Vse večje potrebe po zimski rekreaciji narekujejo izdelavo posebne študije smučišč, v katerih bi upoštevali vse možnosti in dolgoročno zastavili program izgradnje objektov in jih istočasno prostorsko opredelili.

Površine za izgradnjo počitniških hišic pretežno zajemajo gozdove VI kategorije po varovalnem pomenu in ne predstavljajo nobene nevarnosti. Opredelitev bo težja le iz vrednotenja po lasnoproizvodnem pomenu, ker so te površine na zelo dobrih rastiščih. Vsekakor bo na prelepih vedutah iz

obrobij naših planot in gozdnih robov nujno del površin odstopiti tem namenom. V prvi fazi bo del teh potreb mogoče zadostiti iz opučenih kmetijskih površin ob gozdnem robu.

Možnosti in pogoji za sočasno uporabo gozdnega prostora

Na gozdno gospodarsko organizacijo, ki gospodari z gozdovi ter na samoupravno interesno skupnost za gozdarstvo Tolminskega gozdno gospodarskega območja, se vse češče obračajo interesenti iz drugih dejavnosti zaradi potreb po prostoru za širjenje svojih dejavnosti. Predvsem je tu pomembna izgradnja energetske infrastrukture, PTT omrežja, gradnja cestnega omrežja, izgradnja industrijskih objektov itd. Če je za preteklo obdobje značilno, da so se naštetih porabniki polastili prenekaterih kmetijskih zemljišč, se za bodoče napovedujejo tudi potrebe po gozdnih površinah.

Energetika

Hitra industrijska rast, predvsem Cerknega pa v zadnjem času cone Godoviča, narekuje ustrezno oskrbo z električno energijo. Smo pred izgradnjo visokonapetostnega daljnovoda Ajdovščina – Črni vrh – Godovič, nadalje povezave Godovič – Idrija ter pred izgradnjo daljnovoda Idrija – Cerkno. Trase bodo zasegle dobršen del gozdov in lokacije so že določene. Poiskali smo predele z najnižjimi RK, da bi prirastno sposobnost gozdov čim bolj zadržali. Ni bilo mogoče zaobiti predelov Predgriz (Črni vrh) in dela Dolov in Jeličnega vrha, kjer trase prečkajo kvalitetne gozdove III. kategorije.

Preusmerjena je bila predložena varianta Zadlog – Hleviše – Rupe – Idrija, ker bi presekala kvalitetne sestoje Rup nad Idrijo.

Prav tako je pomembna izgradnja nizko napetostnega omrežja, ki se zaradi svoje gostote dobesedno prepleta med gozdovi. Nujno je poiskati ustrezne, čim racionalnejše rešitve. Energetika se predvsem prepleta z lesno proizvodnimi funkcijami gozdov, zato bo potrebno uskladiti potrebe te panoge z gozdno proizvodno platjo nakazanega problema.

Izgradnja cestnega omrežja

Izgradnja gozdarskega cestnega omrežja je omenjena v poglavju 4 pod sistemi gospodarjenja z gozdovi, kjer so nakazani trendi za naslednja srednje-ročna obdobja. Problemi izgradnje in modernizacije regionalnega cestnega omrežja ne posega po večjih gozdnih površinah in praktično ne predstavlja problema. Regionalno cestno omrežje le onemogoča normalno izkoriščanje lesno proizvodnih potencialov (primer Zale), saj ob naraščajočem prometu skorajda ni mogoče organizirati spravila lesnih sortimentov do ceste.

Ob programirani izgradnji HE Trebuša bo postavljen problem izgradnje novega dela regionalne ceste št. 304. Želin – Trebuša. Nova lokacija bo zahtevala del gozdnih površin. V kolikor bo nova lokacija potekala po gozdnih II. kategorije po varovalnem značaju, bo potrebno predlagani lokaciji posvetiti zadosti pozornosti. Pri izgradnji cestnega omrežja je izredno pomembna tehnologija izdelave, poseben problem predstavljajo prečni in vzdolžni odri in v povezavi z njimi velike deponije in ustrezna zavarovanja brežin.

Industrija

Sirjenje industrijskih objektov je več ali manj pogojeno z lokacijami, ki na gozd nimajo velikega vpliva. V kolikor bo aktualno ponovno obratovanje RŽS, bo poleg halde ob Idriji, kot vodnogospodarski problem, potrebno zaščititi okolico pred tehnološkimi plini. Trenutno so na objektu dimnika topilnice RŽS zastavljene raziskovalne ploskve za spremljanje zaraščanja vegetacijske odeje. V primeru ponovnega obratovanja bo nujno zavarovati gozdove in rastlinstvo v neposredni okolici odvodov škodljivih plinov.

Nujno bo usklajeno razreševati prostorske probleme izgradnje manjših industrijskih objektov (primer Vojsko) na gozdnih površinah in pri tem upoštevati predvsem lokacije z nizjimi RK.

Kmetijstvo

V klasičnem smislu je kmetijstvo pogosto posegalo v gozdni prostor (paša, steljarjenje). Intenziviranje živinorejske proizvodnje pa je v mnogočem spremenilo odnos do gozda (intenzivnejša izraba manjših travniških površin, opuščanje ekstenzivne paše itd.). V kolikor se strokovno tehnološko ne spremeni živinorejska proizvodnja, poseganje v gozd ne bo pretirano (ob zasebnih gozdovih se zna nadaljevati sicer ne pretirano krčenje gozda). Gotovo se bo nadaljevalo zaraščanje kmetijskih površin. V ta problem bo posegla študija kmetijstva, razreševanje pa bo potekalo v sklopu gozdarstva, kmetijstva in zemljiško kmetijske skupnosti.

Lovno gospodarstvo

Lovno gospodarstvo je dejansko najneposrednejši koristnik gozdnega prostora, saj je divjad, s katero gospodarijo lovske družine, sestavni del gozdnega biotopa. Ob pravilno uravnavanem staležu divjadi, dogovorjeni gojitvi ustreznih vrst divjadi ter mnogih drugih faktorjih gozdno in lovno gospodarstvo potekata sinhrono brez kakršnihkoli problemov.

Oddaljevanje od naravne uravnoteženosti pa lahko takoj pomeni določeno disharmonijo za gozdno gospodarstvo. Prav tako neustrezno gospodarjenje z gozdovi neustrezno vpliva na razvoj živalskega sveta v gozdu.

V skupnem gospodarjenju bo potrebno dosledno upoštevati omejitve jelenjadi, ki bi predvsem po izkušnjah sosednjega Postojnskega gozdno gospodarskega območja lahko imela daljnosežne negativne posledice predvsem v izpadu lesno proizvodne funkcije in nasploh gozdne uravnoteženosti.

Z lovskimi družinami bo potrebno soglasno sprejeti dogovor o zaščitnih predelih za gojitev pernate divjadi in tako omogočiti obstoj vrstam, ki so v upadanju.

Rekreacija in turizem

Zaradi revitalizacije se človek vse česče vrača v naravo, večji del naše neposredne okolice pa je gozd in odtod tudi njegov pomen, ki ga ima v svoji mnogonamenski funkciji.

Pri načrtovanju gozdne proizvodnje s posebnim poudarkom izločamo predele, ki so vezani na socialne funkcije do človeka, obiskovalca gozda. Ob visoko kategorizirani stopnji socialne vloge sledijo tudi ustrezni ukrepi.

Posebi v gozdove z visoko izraženo socialno funkcijo naj bi bili taki, da bi obiskovalca pritegnili zaradi svoje lepote in pestrosti (razgibane pomladitve, izrazito lepa debla ob poteh, lepi sestoji itd.). Skratka poučne poti, kjer bi s tablami in pojasnili prikazovali specifične gozda (Rupe).

Izdeliti bo potrebne prostore za piknik (primer drevesnica Dole, Cegovnica, Pevc) ter točke za počivališča (v Mehkih dolinah, drevesnici Cerkno, v Predgrižah, pri Hotelu Bor, v Majnšku, Rupah, na hleviških dostopih in drugod).

Probleme rekreacije in turizma bo kot sestavni del gozdnega prostora potrebno obdelati v posebni študiji, ki bo zajela podroben namen, lokacije, potrebna sredstva, ter vse ostale komponente.

Z namensko zbranimi sredstvi gozdarstva, lesarstva in SIS za gozdarstvo območja se bosta postopoma realizirala rekreacija in turizem v gozdu v celoti.

Znanstveno raziskovalna dejavnost

Specifičnost idrijskega gozda je narekovala, da se na območju naše občine razglasi nekatere površine gozdov za gozdove s posebnim namenom.

V teh gozdovih bodo znanstveno raziskovalne institucije in Gozdno gospodarstvo začeli z raziskavami naravnih procesov v razvoju gozdov. Iz proučenih naravnih zakonitosti je namreč možno črpati neprecenljive izkušnje in jih aplicirati pri neposrednem delu in načrtovanju v gozdnih sestojih.

POVZETEK

Obilica gozdov v občini Idrija poudarja njihov neprecenljivi varovalni, gospodarski, socialni in znanstveno raziskovalni pomen.

Obširnost gozdov, navezanost na kompleks Trnovskega gozda in soseščina z gorenjsko in ljubljansko regijo je dajala našemu gozdu v nedavni preteklosti izrazit narodno obrambni značaj. Številni objekti iz obdobja NOB pričajo o tej pomembni vlogi (Bolnica Pavla, Bolnica Franja, Tiskarna Slovenija), vlogi, ki jo ima gozd na našem področju tudi danes.

Gospodarski pomen visokovrednih idrijskih gozdnih sestojev, izražen s proizvedeno lesno maso in nadaljnjimi možnostmi kontinuiranega pridobivanja lesa, je za lesno predelavo neprecenljiv. Prostor, ki ga zavzema gozd s skoro dvema tretjinama površine, omogoča ob preudarnem dogovarjanju vključitev številnih interesentov, da sočasno uporabljajo ta prostor za svoje namene.

Ovrednotenje gozdov po obeh vidikih, to je varovalnem in lesno proizvodnem nam pokaže, kakšna so groba razmerja in udeležba posameznih kategorij gozdov.

Iz teh je mogoče zarisati cilje za bodoče gospodarjenje in določiti dolgoročne usmeritve in usklajanja z ostalimi porabniki gozdnega prostora.

Uporabljeni viri:

1. Biro za gozdarsko načrtovanje Ljubljana, Gozdno vegetacijska karta Slovenije L: 100 000 Ljubljana 1974

2. SGG Tolmin, Gozdno gospodarski načrti enot Idrija I, Idrija II, Črni vrh, Dole, Kanomlja, Cerkno
3. Biro za gozdarsko načrtovanje Ljubljana, Elaborat rastlinskih združb Črni vrh nad Idrijo, Idrija II
4. d. Živko Košir, Vrednotenje gozdnega prostora po varovalnem in lesnoindustrijskem pomenu na osnovi naravnih danosti IGLIS Ljubljana 1975
5. Zavod za spomeniško varstvo, Vestnik za varstvo naravne dediščine v SR Sloveniji
6. Skupščina občine Idrija, Odlok o razglasitvi gozdov za varovalne gozdove in gozd s posebnim namenom na območju občine Idrija
7. Marjan Masterl, Možnosti za razvoj turizma na Loškem ozemlju

IDRIJA V PALEONTOLOŠKI LITERATURI II

Geološka zgradba idrijskega ozemlja je zelo komplicirana, vendar je zaradi Rudnika živega srebra dobro poznana. Z njo so se ukvarjali mnogi znani avstrijski in slovenski geologi.

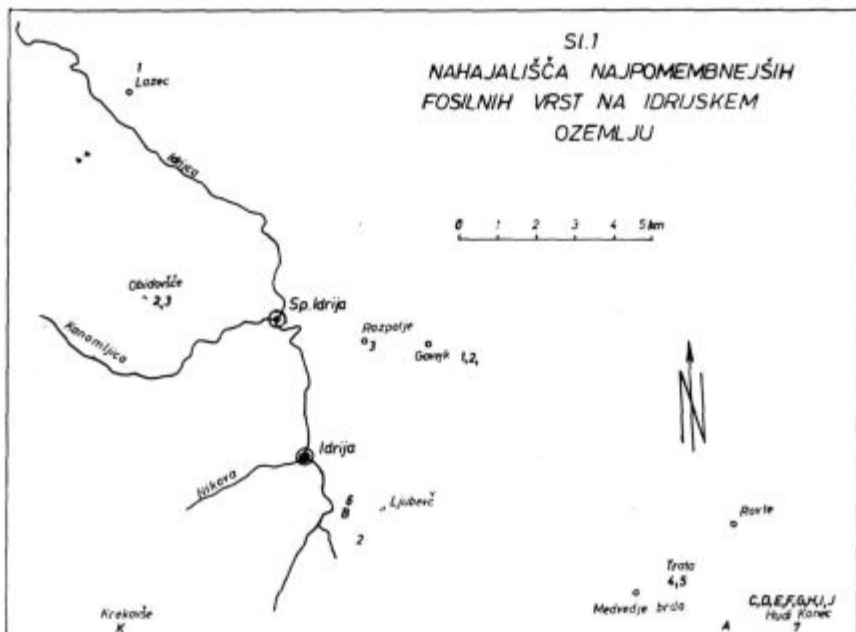
V skladu s splošnim razvojem geoloških znanosti, so v njenih pionirskih časih posvečali največ pozornosti fosilnim ostankom in stratigrafiji. Stratigrafska razvrstitev Lipolda (1854) in Kosmata (1910), ki je temeljila na številnih fosilnih ostankih, ima še danes določeno praktično vrednost. Po do sedaj znanih geoloških podatkih imamo v okolici Idrije ohranjene sedimente od karbona do eocena, le v srednji triadi je dokazana krajša sedimentacijska vrzel.

Na našem območju so najpogostejši fosilni ostanki v črnem zgornjeperm-skem dolomitu (ki je nastajal v plitvem morju pred približno 240 milijoni let), peščenosljudnatem spodnjetriasnem dolomitu (ki je nastal pred približno 220 milijoni let), lapornatem spodnjetriasnem apnencu (ki je nastal pred približno 210 milijoni let), in v črnih cordevolskih apnencih (ki so nastali pred približno 195 milijoni let). Do sedaj je bilo najdenih in opisanih v širši okolici Idrije že nad sto fosilnih vrst.

Pri paleontološkem poimenovanju je potrebno poleg ostalih podatkov (priimek avtorja, leto opisa, kje je shranjen tipičen primerek, itd.), navesti tudi kraj, kjer je bil najden značilen primerek za določeno vrsto (LOCUS TYPICUS). Kot locus typicus navajajo avtorji okolico Idrije za šest vrst amonitov in 11 vrst školjk (slika 1). Podatki so navedeni na podlagi dostopne literature, ne izključujem po možnosti, da obstaja še kakšna vrsta, za katero je bil najden značilen primerek v naši okolici.

Amonitij iz rodu *Tirolites* nastopajo v zgornjem delu zgornjega skita in sicer jih dobimo v temnosivem lapornatem apnencu, ki zavzema na območju Idrije večja območja v okolici Vrsnika, Žirovnice, Lazca in Kanomlje. Fosilne ostanke so našli na številnih mestih.

Za vrsto *Tirolites idrianus* Mojsisovics (Cigale 1977, slika na strani 21) navaja Mojsisovics kot locus typicus Zagodov vrh. Na pobočju Zagodovega vrha je sicer več manjših izdankov zgornjeskitskih lapornatih apnencev, vendar poznejši raziskovalci ne navajajo fosilov iz tega območja. Pri geološkem kartiranju okolice Idrije je Berce našel več primerkov te vrste v nahajališču od cesti Govejk–Vrsnik (cca 500 m od križišča v Govejku). V istem nahajališču so najdeni še amoniti *T. mercuri* Mojsisovics, *T. spinosus* Mojsisovics, *Dalmanites*

1. – *Tirolites mercuri* Mojsisovics, 2. – *Tirolites idrianus* Mojsisovics, 3. – *Tirolites carniolicus* Mojsisovics, 4. – *Trachyceras pescelense* Mojsisovics, 5. – *Trachyceras regoledanum* Mojsisovics, 6. – *Joanites deschmanni* Mojsisovics, 7. – *Pleuromutilus kossmati* Diener; A. – *Pachycardia rugosa* Hauer, B. – *Posidonomia idriana* Mojsisovics, C. – *Pseudomonotis illyrica* Bittner, F. – *Gervillia latobica* Bittner, G. – *Ostrea lipoldi* Bittner, H. – *Modiola longaticensis* Bittner, I. – *Anodontophora telleri* Bittner, J. – *Alloerisma carniolicum* Bittner, K. – *Triadomegalodon idrianus* Vegh–Neubrandt.

nodosus Mojsisovics školjke *Pseudomonotis inaequicostata* Bittner, *Edentula castelli* Bittner, *Pina* sp., ter polži iz rodu *Natiria costata* Münster.

Za *T. mercuri* Mojsisovics (Cigale 1977, slika na strani 22) navaja Mojsisovics locus typicus okolično Lazca. Lapornati zgornjeskitski apnenci nastopajo v ozkem pasu severozahodno od vasi Lazca. Berce je našel slabo ohranjene fosilne ostanke v teh kamninah pri zaselku Veliki Vrh. Primerki *T. mercuri* pa isti avtor navaja le iz nahajališča pri Govejku.

T. carniolicus Mojsisovics ima locus typicus na Ledinskem Razpotju. Primerki pa so bili doslej najdeni na več mestih v Spodnji Idriji in Kanomlji. Najzanimivejše je nahajališče pri kmetini Obidovšče v Srednji Kanomlji, kjer najdemo še vrsti *T. idrianus* in *T. cassianus* Mojsisovics.

Redkejši primerki iz rodu *Trachyceras pescelense* Mojsisovics in *T. regoledanum* Mojsisovics. Locus typicus za omenjeni vrsti je okolica zaselka Trata pri Medvedjem brdu. Omenjene vrste dobimo v langobardskem tufskem peščenjaku, ki na tem območju leži diskordantno na anizičnem dolomitu.

Za vrsto *Joanites deschmanni* Mojsisovics navajajo kot nahajališče značilnega primerka Ljubevško dolino. Pozneje pa so bili primerki te vrste najdeni na Jeličnem vrhu in sicer v temnosivem apnencu z roženci, ki ga dobimo v okolici kmetije „Urbanovc“ in Kovačevega rovta.

Na problematiko vrste *Trachyceras idrianum* smo že opozorili (Cigale 1977, slika na strani 22), zato je ne prikazujemo na sliki 1.

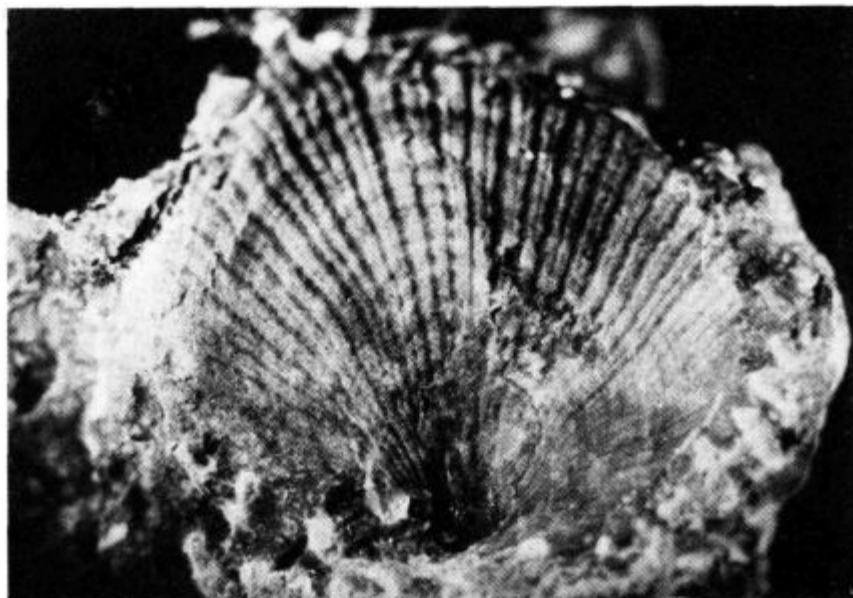
a

Pachycardia rugosa Hauer iz nahajališča Planina; a) kameno jedro, b) leva lupina. 3 x pomanjšano.

b

Za vrsto *Pachycardia rugosa* (slika 2) navaja Hauer kot nahajališče tipičnih oblik Planino pri Medvedjem brdu. Ta vrsta je zelo pogosta v spodnjem delu julske podstopnje v celotnem alpskem razvoju triasa. V okolici Idrije je najbogatejše nahajališče na Planini, kjer je bil pri izkopu za gradnjo hiše (okrog 100 m od zaselka Planina po cesti proti kmetiji „Tominc“) odkrito pravo „grobišče“ školjk vrste *P. rugosa*. V tem nahajališču se dobijo tudi redki

Pseudomonotis illyrica Bittner iz nahajališča na Medvedjem brdu, 3,6 x pomanjšano

primerki vrste *Myophoria kefersteini* Waagen. Dobro ohranjene lupine školjk in kamena jedra povsem nadomeščajo osnovno kamenino v plasti debeli do 80 cm.

Vrsta *Posidonomia idriana* Mojsisovics je bila prvič najdena v črnih langobardskih apnencih nad pokopališčem v Idriji.

Med najbolj zanimiva nahajališča fosilov v širši okolici Idrije spada Hudi konec pri Cestah. Tu je Kossmat na bazi črnih cordevolskih apnencev odkril bogato fosilno fauno (1898, 90). Školjke iz tega nahajališča je obdelal Bittner (1901, 232), ki je določil 12 vrst, od tega je bilo 8 novih. Locus typicus imajo tako naslednje vrste: *Avicula japodica*, *A. kossmati*, *Pseudomonotis illyrica* (slika 3), *Gervillia latobica*, *Ostrea lipoldi*, *Modiola longaticensis*, *Anodontophora telleri*, *Alloerisma carniolicum*. Bittner je na osnovi poznavanja faune iz drugih nahajališč v Južnih Alpah, predvsem iz prelaza St Cassian ugotovil, da je fauna iz Hudega konca neznačilna in svojevrstna (endemična).

Amonite iz istega nahajališča je obdelal Diener (1901) in opisal štiri vrste, od teh je vrsta *Pleuromutilus kossmati* Diener nova.

Vlaj B. je pri izdelavi svoje diplomske naloge našel v istem stratigrafskem nivoju več bogatih fosilnih nahajališč, od katerih je najbogatejše nahajališče tik nad cesto Medvedje brdo—Trata, kjer je našel 11 amonitnih vrst, pet vrst polžev in tri vrste školjk.

Vrsta *Triadomegalodon idrianus* Vegh—Neubrandt (Cigale 1977, slika na strani 22), ki je bila opisana šele v letu 1976, ima locus typicus približno 1000 m zahodno od Krekovš.

LITERATURA:

Cigale M., 1977: Idrija v paleontološki literaturi. Zbornik „Idrijski razgledi“ 1977.

Berce B., 1959: Poročilo o geološkem kartiranju ozemlja Cerkno–Rovte. Arhiv Rudnika Idrija.

Bittner A., 1901: Lamelliabranthiaten aus der Trias von Hudi klanec nächst Loitsch in Krain. Jahrbuch der k.k. Geol. Reichsanstalt, 51 Band, 2 Heft. Wien.

Diener C., 1901: Mitteilungen über einige Cephalopodensuiten aus der Trias der Sudalpen. N. Jb. Min., Geol., Paleont. Stuttgart.

Mojsisovics E., 1882: Die Cephalopoden der Mediterranen Triasprovinz. Abhandlungen der k.k. Geol. Reichsanstalt. 10 Band, Wien.

Waagen L., 1907: Die Lamellibranchiaten der Pachycardientuffen. Abhandlungen der k.k. Geol. Reichsanstalt. 18 Band, 2 Heft. Wien.

Vlaj B., 1969: Razvoj cordevolskih in spodnjekarnijskih plasti v okolici Idrije. Diplomsko delo.

IDRIJSKA PORODNIŠKA SLUŽBA IN NJENI PREDSTAVNIKI V 18. STOLETJU

V prvi polovici 18. stoletja sta idrijske rudarje in njihove svojce zdravila rudniški ranocelnik (kirurg) in njegov pomočnik. O idrijskih babicah v tem času ne najdemo v gradivu idrijskega rudniškega arhiva nobenih podatkov. Sicer pa je bila porodniška služba v tistih časih pri nas še slabo razvita in so se razmere zboljšale šele, ko se je po naprednih terezijanskih reformah v drugi polovici 18. stoletja reorganizirala avstrijska zdravstvena služba. Zato ni verjetno, da bi že v prvi polovici 18. stoletja delovala v Idriji kaka izšolana babica. Tudi ob morebitnih porodnih komplikacijah niso idrijske porodnice mogle pričakovati kaj prida strokovne pomoči od nastavljenih ranocelnikov, ker so bili ti le obrtniško izšolani ali pri vojaki izučeni ranocelniki—kirurgi, ki za porodniške operacije niso bili posebej usposobljeni.

Leta 1754 je bil ob ranocelniku nastavljen pri idrijskem rudniku še diplomirani zdravnik, ki je postal tudi vodja idrijske zdravstvene službe. Prvi, ki je zasedel to mesto je bil znani učenjak dr. Scopoli. Leta 1764 je Scopoli poročal dvorni komori na Dunaju, da je babiška služba v Idriji pomanjkljivo urejena, kajti babiški poklic opravlja ena sama, stara in neuka babica, ki delu ni več kos. Zato se je ponudil, da bi izučil za babico še neko rudarsko ženo, ki naj bi ji rudnik dajal po 2 goldinarja mesečne plače. Rudniško ravnateljstvo, ki je Scopolijevo poročilo dostavilo dvorni komori, je potrdilo navedbo, da je v Idriji res ena sama zaprisežena babica, ki je prišla v Idrijo pred sedmimi leti, torej okoli leta 1757. Ni pa se ravnateljstvo strinjalo s Scopolijevo oceno babičnih sposobnosti, češ, da jo je sam Scopoli s kirurgom izprašal, a probiral in zaprisegel, pa tudi med prebivalstvom zoper njo ni pritožb. Rudniški ravnatelj Sartori je podprl predlog, da bi se v Idriji še kaka ženska izučila za babico, vendar je menil, da bi bila najprimernejša kaka rudarska vdova, ki prejema pokojnino, kajti za 2 gl. mesečne plače kaka v Ljubljani izšolana babica ne bi prišla službovat v Idrijo. Direktor je predlagal, naj bi novo babico izučila v babiški spretnosti sedanja babica, če pa tega ne zmore, naj bi kandidatnjo poslali v Ljubljano, da se izuči pri kaki izkušeni babici, potem pa naj jo zdravnik in kirurg izprašata in aprobeirata. Ni pa se rudniški predstojnik strinjal s Scopolijevo kandidatnjo Marijo Jereb, češ da je poročena, da ima majhne otroke in jih še lahko pričakuje, pa bi zato babiškega poklica ne mogla nemoteno opravljati. Razen tega, po mnenju rudniškega direktorja, Jerebova ne uživa zaupanja pri rudarskih ženah in v porodništvu ni kaj prida poučena (1).

Dvorna komora je na predloge rudniškega ravnateljstva odgovorila z naročilom, naj direktor v sporazumu z zdravnikom in kirurgom izbere primerno rudarsko vdovo, ki naj jo zdravnik in kirurg po metodi profesorja Krantza poučita v babiški stroki. Nato naj se kandidatinja pošlje v Ljubljano k kaki spretni babici na prakso in po opravljenem izpitu in aprobaciji naj se vrne v Idrijo, kjer bo dobivala po 2 gld. mesečne podpore toliko časa, dokler si ne bo nabrala dovolj strank in se bo lahko z babištvom preživljala (2).

Iz odgovora dvorne komore je razvidno, da so takrat v avstrijskih deželah pri babiškem pouku uporabljali učno metodo dunajskega porodničarja Johanna Nep. Crantza (1722–1799). Tudi lahko iz naročila dvorne komore sklepamo, da bi nova babica morala opraviti babiški izpit v Ljubljani. Tam je že od leta 1752 delovala babiška šola in dasi ni v dopisu izrecno omenjeno, lahko domnevamo, da bi le na tej šoli nova babica lahko opravila izpit in dosegla aprobacijo. Končno nas obvestilo komore tudi posredno pouči o tem, da babica v Idriji takrat ni prejemale redne plače, kakor drugi idrijski zdravstveni uslužbenci, ampak so ji storitve plačevale stranke same, dasi so sicer idrijski rudarji in njihovi svojci takrat že uživali pravico do brezplačnega zdravljenja.

Nič nam ni znanega o tem, kako in kdaj se je naročilo dvorne komore v zvezi z novo babico uresničilo. Vsekakor se je očitno Scopolijeva kandidatinja Marija Jereb na neki način usposobila za babiški poklic, kajti v poznejših aktih se omenja kot nastavljena idrijska babica.

Pomemben preobrat v razvoju idrijske porodniške službe je nastopil, ko je bil leta 1766 imenovan za idrijskega rudniškega kirurga razgledani znanstvenik in zdravstveni strokovnjak Baltazar Hacquet. V službeni instrukciji, ki jo je dobil ob nastavitvi, beremo, da so ga izbrali za idrijskega kirurga tudi zaradi tega, ker so znane njegove porodničarske sposobnosti. Zato mu je bil k dotodanji plači idrijskega kirurga priznan dodatek 100 gld. letno, s čimer je bil zadolžen, da pomaga pri porodih in poučuje babice (3).

Idrijski ranocelniki, Hacquetovi predhodniki, niso bili izrecno zadolženi za opravljanje porodniške službe, sicer pa smo že tudi omenili, da niso bili poklicni porodničarji. Vendar bi po zgoraj omenjenih podatkih iz leta 1764 sklepali, da so se najbrž le nekaj spoznali na porodništvo, saj so sodelovali pri pouku in izpraševanju babiških kandidatinj. Tudi Hacquetov neposredni predhodnik začasni ranocelnik Anton Kahl je v seznamu svojih kirurških storitev v letih 1765/1766 navedel štiri porodniške primere (4), vendar ni razvidno, ali je šlo za porodne ali za poporodne komplikacije. Vsekakor lahko domnevamo, da je bila porodničarska pomoč Hacquetovih predhodnikov v Idriji le precej skromna in omejena, kajti sicer bi mu ob nastavitvi ne priznali posebnega dodatka za porodničarske storitve in pouk babic.

Hacquetova strokovna in pedagoška dejavnost je bila že večkrat opisovana, tako v slovenski (Pintar 1939, Borisov 1977), kakor v nemški (Jakob 1930, Lesky 1956) medikohistorični literaturi, zato se bomo v pričujočem članku omejili le na podatke o njegovi porodničarski dejavnosti v Idriji.

Leta 1769 je Hacquet sporočil rudniškemu predstojništvu, da je ena od idrijskih babic postala zaradi starosti za delo nesposobna, zato bi bilo treba nastaviti še eno babico. Hacquet se je ponudil, da bi izučil dve sposobni ženski v babiški stroki, ker ni pričakovati, da bi se za babiško službo v Idriji odločila kaka že izšolana babica, saj se z babištvom v Idriji ne bi mogla preživljati. Predlagal je tudi, da bi odslej dve nastavljeni idrijski babici preje-

mali po 2 gld. mesečne plače. Rudniški direktor je Hacquetov predlog podprl, dvorna komora na Dunaju pa je odobrila, da odslej dve idrijski babici dobivata po 2 gld. plače na mesec in sicer polovico iz rudniške blagajne, polovico pa iz blagajne bratovske skladnice. Svojo odločitev je komora utemeljila z ugotovitvijo, da je „ohranitev mnogih mater in otrok ter s tem povezana pomnožitev deželnega prebivalstva delno odvisna tudi od spretnosti izkušenih babic“ (5).

Iz omenjenega Hacquetovega dopisa razberemo, da sta leta 1769 v Idriji delovali dve babici, vendar nič ne izvemo, kdaj je bila druga babica nastavljenaa. Verjetno je ena od babic bila še vedno ostarela babica, ki jo omenja Scopoli, druga pa je bila skoraj gotovo že tudi omenjena Jerebova.

Leta 1770 je Hacquet, ki je bil tudi izkušen operativni kirurg, zaprosil za nakup večjega števila kirurških instrumentov, vendar dvorna komora nakupa ni odobrila. Čez dve leti je ponovno prosil za instrumente in v seznamu navedel tudi precejšnje število instrumentov za ginekološke in porodniške posege (speculum uteri, pince pour l'extraction d'un aborte, pessaria, Mutterspritze, Loeffel zu Ausleerung des Gehirns), vendar odobritve ni dočkal (6). Ker v času svojega službovanja v Idriji Hacquet ni prejel naročenih instrumentov, je uporabljal instrumentarij, ki je bil njegova last in ga je po odhodu iz Idrije prepustil svojemu nasledniku v uporabo (7). Leta 1773 se je Hacquet, ki je v času bivanja v Idriji imel številne spore z rudniško upravo in z ostalimi zdravstvenimi uslužbenci, umaknil iz Idrije. Zamenjal je s privolitvijo dvorne komore službeno mesto z ljubljanskim kirurgom in porodničarjem Klopsteinom (8).

Magister kirurgije Franc Klopstein je bil pred prihodom v Idrijo, od leta 1753 naprej, učitelj na babiški šoli v Ljubljani (9). Tako je Idrija po Hacquetovem odhodu spet dobila sposobnega porodničarskega strokovnjaka. Kakor njegov predhodnik, je tudi Klopstein zašel v spore z rudniškim predstojništvom, ki mu je leta 1774 celo grozilo s suspenzijo (10). Vendar je bilo Klopsteinovo službovanje v Idriji le kratkotrajno, saj je že 5. avgusta 1776 umrl, star 44 let (11). V pokojninskem predlogu za njegovo vdovo beremo, da je Klopstein imel 27 službenih let, da je bil spreten ranocelnik in porodničar in je v času, ko je bilo začasno izpraznjeno mesto idrijskega zdravnika, zdravil tudi „notranje bolezni“. V aktu se poudarja njegova človekoljubnost, ki se je kazala v ljubeznivem občevanju z bolniki. Umrli je reven, ob smrti ni zapustil nobenega premoženja (12).

Omenili smo že, da sta bili v Hacquetovem času sistemizirani v Idriji dve plačani babiški mesti. V času Klopsteinovega službovanja sta bili nastavljeni dve novi babici in sicer leta 1774 Marjana Makovic (13) in leta 1776 Marjana Terpin (14). Najbrž je bila Makovčeva nastavljana po smrti stare babice, ki jo omenjata Scopoli in Hacquet, Terpinova pa je nasledila Scopolijevo kandidatino Marijo (Marjano) Jereb, ki je umrla 23. decembra 1775 (15).

Po Klopsteinovi smrti se je za mesto idrijskega rudniškega kirurga javil le en kandidat, ljubljanski kirurg Baltazar Eggenberger. V prošnji je navedel, da si je na dunajski univerzi pridobil naziv magistra kirurgije in je že deset let izvrševal kirurško prakso v Ljubljani. Omenil je, da je sicer deloval tudi kot porodničar, vendar v porodniški stroki ni arobiran. Rudniško predstojništvo v Idriji je njegovo prošnjo za nastavitev podprlo, češ da je kandidat primeren za idrijskega kirurga, zlasti, ker obvlada kranjski, torej slovenski

jezik, da pa bi moral opraviti še izpit iz porodništva na dunajski medicinski fakulteti (16).

Dvorna komora je v odločbi z dne 27. septembra 1776 podelila Eggenbergerju mesto idrijskega kirurga, obenem pa mu je naročila, da mora takoj priti na Dunaj, kjer se bo izšolal v praktičnem porodništvu in opravil izpit za porodničarja (17). V obvestilu o namestitvi beremo, da je Eggenbergerja priporočil za mesto idrijskega kirurga vodja takratne avstrijske zdravstvene službe protomedik baron von Stoerck (18). Iz ohranjenih aktov ni razvidno, kdaj je Eggenberger opravil zahtevani porodničarski izpit, vendar si je vsekakor pridobil naziv magistra porodništva, saj se v poznejših aktih naziva „*artis obstetriciae magister*“. V njegovi službeni inštrukciji iz leta 1782, ki ima 14 členov, beremo v zadnjem členu, da prejema 100 gld. dodatka k plači, zato, da pomaga po potrebi pri porodih in poučuje babice (19).

Iz priporočila protomedika Stoercka ob nastavitvi, bi sklepali, da je bil Eggenberger v kirurški stroki dobro izurjen, vendar pa se v času službovanja v Idriji, kakor bomo v nadaljevanju prikazali, ni posebno izkazal in je zlasti zanemaril pouk babic. Sicer pa precejšnji del ohranjenih aktov o kirurgu Eggenbergerju vsebuje njegove pritožbe in poročila o njegovih sporih z rudarskim uradom v Idriji, ki so bili pretežno finančnega značaja. Po oceni rudniškega ravnateljstva je bil „nemirna in prepirljiva glava“ (20). Tudi z njegovim strokovnim delom rudniško predstojništvo ni bilo zadovoljno. V nekem poročilu za graški gubernij iz leta 1783 beremo, da je šibkega telesa, pogosto bolehen in pri zdravljenju ni posebno uspešen (21). Leta 1783 ga je zaradi „nespodobnega vedenja“, do predstojnikov dvorna komora kaznovala z osemdnevno suspenzijo (22). Rudniško predstojništvo mu je tudi v naslednjih letih večkrat grozilo in ga opominjalo, vendar so mu priznašali in mu spregledovali „pomilovanja vredne slabosti“ (23).

Kakor smo že omenili je Hacquet ob odhodu iz Idrije pustil svoje kirurške in porodniške instrumente v uporabo svojemu nasledniku in šele leta 1785 je idrijski rudarski urad nabavil nove instrumente in vrnil Hacquetu njegov instrumentarij (24). V seznamu instrumentov, ki jih je leta 1785 Eggenberger prejel z Dunaja, najdemo tudi naslednje porodniške priprave: Lavretove porodniške klešče, perforatorij, dvojna topa kljuka, Roonhuyzejev in Rechbergerjev porodniški vzvod (25).

Prav v času Eggenbergerjevega službovanja v Idriji je začela avstrijska oblast uveljavljati nove, napredne predpise o babicah, s čemer se je tudi v naših krajih babiška služba občutno izboljšala. Višji rudarski urad v Idriji ni bil le upravljalca rudniških obratov v Idriji, ampak je bil hkrati tudi upravni organ za področje idrijskega kameralnega gospodstva. Po upravni plati je bil podrejen okrožnemu (kresijskemu) uradu v Postojni in je od njega sprejemal obvestila in predpise višjih upravnih organov. Tako je v tem času prejel tudi nekaj obvestil, ki zadevajo nove predpise o babiški službi. Te dopise je rudarski urad sicer registriral, niso pa imeli nobenega vpliva na razvoj babiške službe v Idriji, ker je rudniško vodstvo sodilo, da je v Idriji babiška služba zadovoljivo organizirana.

Tako je v začetku leta 1786 okrožni urad v Postojni poslal idrijskemu kameralnemu gospodstvu okrožnico notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu z dne 3. decembra 1785. Tiskana okrožnica z naslovom „Službeni pouk za okrožne zdravnike čeških in avstrijskih dednih dežel“ (*Amtsunterricht fuer die Kreisaezte der Boemisch und oesterreichischen Erblaender*) ima 31 čle-

nov. V 11. členu se določa, da nobena ženska ne sme opravljati babiškega poklica, če ni bila poprej izprašana na univerzi, na liceju ali vsaj pri okrožnem zdravniku. Spričo tega, da je na deželi malo izprašanih babic, se naroča okrožnim zdravnikom, naj pošljejo nekaj primernih žensk iz krajev, ki niso preveč oddaljeni od deželnih središč v uk k javnim učiteljem porodništva (26).

Ker očitno v doglednem času ni bilo mogoče izšolati dovolj babiških kandidatinj za podeželje pri javnih učiteljih porodništva v deželnih središčih, je dvorni dekret z dne 11. maja 1787 dovolil, da vsi porodništva večji ranocelniki lahko poučujejo „revne ženske“, ki se žele posvetiti babiškemu poklicu. Za pouk niso potrebni nobeni pripomočki ali „mašine“ (fantom), saj je babiško delo le ročno. Bodoče podeželske babice naj ranocelnik najprej teoretično pouči, potem pa naj porodniške prijeme praktično vadijo na kaki revni porodnici pod nadzorstvom porodničarja, ali pa naj prakticirajo pri kaki izkušeni babici. Ko so dovolj poučene in izurjene, naj opravijo izpit pri zdravniku in kirurgu. Babice, ki so zaposlene v mestih ali v večjih in bolj obljudenih krajih, pa se morajo izšolati na liceju ali na univerzi (27).

Omenili smo že, da se je kaki dve desetletji poprej pri nas uporabljala za pouk babic metoda profesorja Crantza. V tem času pa je postal vodilni porodničar v avstrijskih deželah dunajski profesor Rafael Steidele (1737–1823) in se je njegov učbenik porodništva uradno uveljavil. Tako je okrožni urad v Postojni dne 5. maja 1786 sporočil v Idrijo, da je notranje-avstrijska stanovska blagajna nabavila 100 izvodov Steidelejevega učbenika, ki ga babiške kandidatince dobe brezplačno (28). Leta 1788 je postojnski okrožni urad sporočil, da gubernij priporoča vsem občinam in kirurgom Steidelejevo knjigo „Pravila o ravnanju z nosečnicami, porodicami in otročnicami“ (Verhaltens-Regeln fuer Schwangere, Gebaehrende und Kindbetherinen in der Stadt und auf dem Lande) (29).

V tem času je v Ljubljani začel delovati znani slovenski porodničar Makovic, ki je v skladu z narodnoprerdnimi težnjami začel pri pouku babic uporabljati slovenščino. Dne 15. jan. 1788 je okrožni urad v Postojni sporočil idrijskemu gospostvu, da je oblast dovolila meščanskemu ranocelniku Antonu Makovcu privatna predavanja za babice na njegovem domu v kranjskem jeziku. Obenem je okrožni urad sporočil, da bodo vsi okrožni in podeželski ranocelniki, ki so izučili kako babico, dobili posebno nagrado iz sklada za pouk podeželskih babic (30). Dne 18. aprila 1789 je postojnski okrožni urad ponovno sporočil v Idrijo, da Makovic pripravlja brezplačni tečaj iz porodništva za babice, ki bo trajal od 20. aprila do 20. septembra, po dve uri tedensko (31), naslednje leto pa je bilo sporočeno, da bo Makovic v istem terminu v kranjskem jeziku poučeval babice na liceju v Ljubljani (32).

V začetku leta 1788 je postojnski okrožni urad poslal v Idrijo dopis z naročilom, da naj pristojni idrijski upravni organ poroča o organizaciji babiške službe v Idriji, posebej še o tem, kako bi se tudi v manjših krajih nastavile babice. Rudarski urad je 21. februarja sporočil, da porodniško službo v Idriji trenutno opravljajo tri zaprisežene babice in porodničar. Rudniško predstojništvo je sodilo, da v drugih krajih idrijskega katedralnega gospostva ne kaže nastavljanje babic, češ da v idrijski okolici itak ni „pravih“ vasi. Hiše so raztresene in pozimi bi babica itak ne mogla do vseh porodic. Ob porodih je v hriboviti okolici Idrije v navadi sosedska pomoč, ob porod-

nih komplikacijah pa se poklice babica iz Idrije, ki pride pomagat, če vremenske razmere to dovoljujejo (33).

Kakor razberemo iz zgornjega poročila, se je idrijska babiška služba v tem času številčno okrepila, ne vemo pa, kdaj je bilo sistemizirano v Idriji mesto tretje babice. Dasi v aktu tri idrijske babice niso imensko navedene, pa lahko po drugih aktih iz tega časa razberemo, da so takrat v Idriji opravljale babiško službo: Neža Jurkovič, Marjana (Marija) Makovic in Marjana (Marija) Terpin. Omenimo še, da se v takratnih aktih večkrat nedosledno za iste osebe uporablja ime Marija, drugič pa Marjana.

Iz omenjenega poročila je tudi razvidno, da so porodnice v idrijski okolici le težko dobile babiško pomoč, kar pa je spričo raztresenosti naselij in slabih prometnih zvez, zlasti v zimskem času, bilo razumljivo. Tudi so k okoliškim porodnicam verjetno le zelo redkokdaj klicali porodničarja. V nekem poročilu višjega rudarskega urada iz leta 1769 beremo, da kirurg Hacquet v letih 1766–1769 ni bil nikoli klican h kaki porodnici izven Idrije (34).

Med številnimi prepiri kirurga Eggenbergerja z rudniško upravo je v aktih opisan tudi njegov spor v zvezi z organizacijo babiške službe v Idriji. Dne 29. decembra 1788 je višji rudarski urad v Idriji naročil Eggenbergerju, naj najde branja in pisanja večšo žensko, jo pouči v babiški stroki, izpraša in če ugotovi, da je primerno usposobljena, naj jo predlaga za nastavitev. Rudniško ravnateljstvo je svoje naročilo utemeljilo z ugotovitvijo, da je babica Jurkovičeva postala zaradi starosti in telesne oslabeledosti nesposobna za babiško službo. Hkrati je rudarski urad v dopisu izrazil nezadovoljstvo, ker kirurg zanemara porodniška predavanja za babice, in mu naročil, da mora odslej redno enkrat tedensko babice poučevati, saj kirurga za ta „neogibno potrebni pouk“ zavezuje službena instrukcija in so to naročilo njegovi predhodniki natančno izpolnjevali (35).

Eggenberger se je uprl naročilu, da bi izučil novo babico, češ da se morajo po novih predpisih odslej babice izšolati v deželnem glavnem mestu, torej v Ljubljani, kjer je bila ustanovljena učna stolica za porodništvo. Po njegovem mnenju prejema v instrukciji določeni dodatek 100 gld. letno zato, da pomaga pri kompliciranih porodih. Tudi se mu je zdelo, da bi bili za pouk novih babic potrebni učni pripomočki, ki jih on nima, zato priporoča, naj se iz Ljubljane pokliče kaka izšolana babica in se jo nastavi s primerno plačo (36).

Rudniško ravnateljstvo pa je izpodbijalo Eggenbergerjevo tolmačenje in poudarilo, da je kirurg v Idriji po službeni instrukciji dolžan za porodničarski dodatek babice izbirati, poučevati, izpraševati in jim redno predavati, kakor sta to delala Hacquet in Klopstein. Pri pouku nista uporabljala nobenih posebnih pripomočkov, kolikor pa je instrumentov za pouk potrebnih, jih kirurg že ima. Tudi je rudarski urad odklonil Eggenbergerjev predlog, da bi v Idrijo prišla kaka izšolana babica iz Ljubljane, saj bi si s tem nakopali previsoke stroške, ker bi se nobena ljubljanska babica ne zadovoljila, kakor tukajšnje babice, s plačo 24 gld. letno in drobnimi prispevki, ki jih dajejo ob porodih tukajšnji revni prebivalci. S takimi pripombami opremljeno poročilo je rudarski urad predložil graškemu guberniju v presojo (37).

Gubernij v Gradcu je dne 31. januarja 1789 odločil, da mora Eggenberger tudi vnaprej sam poučevati nove babice, kakor določa službena instrukcija. Presodil je, da ni predpisa, ki bi določal, da se morajo podeželske babice

(Land Hebammen) šolati v deželnih središčih, ampak jih po predpisih iz leta 1786 in 1787 lahko izuče ranocelniki, izprašajo pa okrožni zdravniki (38).

Ni dvoma, da je Eggenberger res zanemarjal redni pouk njemu podrejenih idrijskih babic. Tega očitka v svojem ugovoru niti ne skuša ovreči, pa tudi njegovi nasledniki - posredno izpričujejo, da je bila strokovna poučenost idrijskih babic v tistem času zelo pomanjkljiva. Pač pa menimo, da je bila utemeljena Eggenbergerjeva trditev, da bi se morale po novih predpisih idrijske babiške kandidatkinje odslej šolati v Ljubljani. Graški gubernij se v svoji odločbi sklicuje na nove predpise, vendar jih očitno netočno tolmači. Dvorni dekret iz leta 1787, ki smo ga bili zgoraj omenili, določa namreč, da se morajo odslej ne le mestne babice, ampak tudi babice, ki opravljajo poklic v večjih in bolj obljudenih krajih, izšolati na liceju ali na univerzi. Idrija pa je bila takrat po velikosti za Ljubljano drugi največji kraj v deželi, dasi ni imela značaja klasičnega mesta, ampak je bila le rudarsko mesto (Bergstadt). Spričo tega, da je štela okoli 4000 prebivalcev je bila vsekakor „obljuden kraj“. Dejansko je res takratna instrukcija za idrijskega kirurga določala, da mora izučiti tudi nove babice, vendar je vprašljivo, ali je bilo to določilo ob novih dvornih predpisih še primerno, saj se z njimi očitno ni skladalo. Skoraj gotovo, da sta rudarski urad in gubernij obšla dvorni predpis zato, da se stroški za babiško službo v Idriji ne bi zvečali.

Z odločbo graškega gubernija je tako ostal v Idriji še znanprej v navadi individualni pouk novih babic pri rudniškem kirurgu. Ko je okrožni urad v Postojni leta 1793 spet sporočil, da se začenja pouk babic za to šolsko leto v Ljubljani, je rudarski urad odgovoril, da to sporočilo za Idrijo ne pride v poštev, ker je idrijske babice dolžan poučevati katedralni kirurg, ki je tudi magister porodništva (39).

Dne 2. marca 1789 je umrla babica Neža Jurkovič, žena upokojenega rudniškega čuvaja, stara ob smrti 65 let (40). Ker ni bilo nobene izšolane naslednice zanjo in sta tako v Idriji ostali le dve babici, je rudniško ravnateljstvo priznalo babici Makovčevi dodatek k plači, ki je znašal polovico plače pokojne Jurkovičeve, torej 12 glđ. letno (41).

Kaže, da je v naslednjih mesecih Eggenberger le našel neko žensko, ki je začela izvrševati babiško službo, ne da bi bila uradno nastavljena. V dopisu z dne 8. oktobra 1789 graja rudarski urad kirurga Eggenbergerja, ker je kar sam nastavljal za babico neko Terezijo Schwab, ki ni opravila izpita pred rudniškim zdravnikom in ni bila od rudarskega urada potrjena (42). Schwabova očitno tudi v naslednjih letih ni uspela dobiti uradne potrditve, kajti med rednimi idrijskimi bobicami se tudi pozneje ne omenja. Pač pa je bila za babico nastavljena neka Julijana Glanzer. V aktih ni najti datuma nastavitve, niti ni podatkov o tem, kako se je za babico izšolala. Vendar je Glanzerjeva, žena rudniškega čuvaja, umrla že 15. marca 1793 za poporodnim prisadom (Geburtshecktig), stara šele 41 let (43). Spet sta v Idriji ostali le dve babici, Makovčeva in Terpinova, ki sta si po smrti Glanzerjeve odlsej delili njeno plačo (44).

Spričo pomanjkljive babiške službe in nerednega babiškega pouka ni čudno, da so se končno pokazale tudi škodljive posledice. Dne 18. marca 1793 je rudarski urad opozoril Eggenbergerja, da se „že nekaj časa“ vrste težki in življenjsko nevarni porodi, zlasti v Spodnji Idriji, kjer ni babice in je tudi v Idriji v zadnjih dneh neka žena umrla na porodu. Zato mu urad naroča, da izučiti dve primerni rudarski ženi, ki znata brati in imata veselje

za babiški poklic, da bi potem eno od njiju nastavili v Spodnji Idriji (45). Tokrat se Eggenberger ni upiral in že jeseni istega leta je bila imenovana za tretjo babico Marjana Fridreich, ki jo je Eggenberger izučil in je uspešno opravila izpit (46). Vendar je tudi Fridreichova ostala v Idriji in za Spodnjo Idrijo očitno ni bilo mogoče najti primerne ženske, ki bi tam prevzela babiško službo.

Eggenberger, ki je že dalj časa bolehal, je konec leta 1794 že tako oslabil, da ni mogel več opravljati svojega poklica (47). Dvorna komora za rudarstvo in denarstvo na Dunaju je naročila, da ga je treba upokojiti in mu najti naslednika (48). V januarju in februarju 1795 je prihajal v Idrijo oskrbovat poškodovane rudarje ljubljanski kirurg dr. Seeger (49), ki je bil dne 27. februarja nastavljen za provizoričnega idrijskega kirurga, na predlog višjega rudarskega urada v Idriji pa ga je dvorna komora dne 22. aprila 1795 imenovala za stalnega idrijskega kameralnega kirurga (50).

Eggenberger je umrl 24. aprila 1795 (51). O njegovem bolezenskem stanju pred smrtjo sta v januarju 1795 uradno poročala takratna idrijska rudniška zdravnik dr. Fanton in dr. Hafner. Po njunem poročilu je šlo za neozdravljivo „revmatično obolenje“, ki je zajelo levo polovico glave. „Bolezenska materija“ je pritisnila na živce in se začela izcejati skozi nosnice. Nastopila je „ohromitev levega očesa“, bolnik je začel telesno in duševno propadati, zlasti je bilo očitno pešanje spomina (52). Iz opisa Eggenbergerjevega bolezenskega stanja spoznamo s precejšnjo zanesljivostjo znake, ki se pokažejo pri bolezenskih procesih, najpogosteje pri tumorjih, kadar iz nosne žrelne votline ali obnosnih votlin začno prodirati v lobanjsko dno (Garcinov sindrom).

Kljub številnim nesporazumom v preteklosti, je višji rudarski urad v Idriji v poročilu za upokojitev kirurga Eggenbergerja navedel številne pohvalne podatke o njem, ki se ne skladajo s oceno njegovega dela v prejšnjih letih. Rudarski urad je priporočil, da se mu odobri polna pokojnina, dasi je delal v državni službi le 18 let. Njegova bolezen se pripisuje službenim naporom, zlasti pri porodniških opravkih in neugodnemu vplivu živosrebrnih hlapov v idrijskem ozračju. Po tokratnem mnenju rudarskega urada je pokazal „phvalno prizadevnost pri izvrševanju službenih dolžnosti in neutrudljivo pridnost pri dajanju pomoči“ (53). Eggenberger, ki je bil ob smrti star 54 let, je umrl preden mu je bila pokojnina odobrena in je pokojnino po njem dobila njegova 63-letna žena (54).

Eggenbergerjev naslednik dr. Janez Mihael Seeger je bil znana oseba med takratnimi zdravniki na Kranjskem, saj je bil dolgoletni predavatelj na medikokirurškem liceju v Ljubljani (55). V uradnem poročilu ob njegovi nastavitvi beremo, da je pred prihodom v Idrijo 18 let v Ljubljani deloval v kirurški in porodničarski stroki, leta 1788 pa je postal doktor kirurgije. Bil je osem let prosekter pri profesorju Hacquetu, na ljubljanskem liceju je slušateljem kirurgije predaval praktično anatomijo, kirurgijo in interno medicino, v bolnišnici usmiljenih bratov je uvajal v delo kandidate za poklic kirurga in bil tudi več let izpraševalec pri izpitih za kirurge. Izkazal se je ob epidemijah in pri zatiranju živinskih kužnih bolezni, v deželi je bil cenjen zaradi „neutrudljive pridnosti, prizadevnosti, sposobnosti in izkušenosti“. Okrožni šolski komisar Blaž Kumerdej mu je izdal potrdilo, da se je deželnega jezika, torej slovenščine, tako dobro naučil, da bi ga lahko imeli za Kranjca. Priporočila sta ga tudi kranjski protomedik in sanitetni svetnik Heumann ter profesor na

medikokirurškem liceju v Ljubljani dr. Kachlmayer. Tudi v Idriji si je že pridobil zaupanje in se izkazal pri zdravljenju, ko je pred redno nastavitvijo nadomeščal bolnega kirurga (56).

S Seegerjem je Idrija dobila za kameralnega kirurga sposobnega strokovnjaka, ki se je udeleževal tudi kot pedagog in je bil prvi idrijski kirurg z doktorsko diplomo. Zato ni presenetljivo, da se je zavzel tudi za izboljšanje porodniške službe v Idriji.

Dne 20. aprila 1796 je umrla v starosti 46 let babica Marija Friedreich, žena idrijskega rudarja (57). Spet sta ostali v Idriji le dve babici. V septembru 1797 je Seeger sporočil višjemu rudarskemu uradu, da je v Idriji dosti dela za tri babice in je zato v trimesečnem teoretičnem tečaju izučil novo babiško kandidatino Heleno Mulič (Mullitsch), staro 38 let, veččo branja in pisanja, ki po Seegerjevem mnenju kaže posebno nagnjenje za porodništvo in ima vse potrebne lastnosti, da postane dobra babica. Ker pa se mu je zdelo potrebno, da se nova babica nauči tudi praktičnih prijemov, je predlagal, da se nabavi za učni pripomoček priprava imenovana fantom ali porodniški stroj (Geburtsmaschine), ki ga sestavlja model ženskega telesa s premakljivo maternico, naravna ženska medenica in dve lutki v obliki otroka. Seeger v predlogu omenja, da sta sedaj nastavljeni idrijski babici že postarni in se bo učilo lahko uporabljalo tudi v bodočnosti pri pouku novih babic (58).

Medtem ko je devet let poprej idrijski rudarski urad v odgovoru kirurgu Eggenbergerju še menil, da za pouk babic niso potrebna učila, pa je tokrat Seegerjev predlog takoj sprejel in ga priporočil. Dvorna komora na Dunaju je nakup odobrila s pripombo, da stroške krije rudarska bratovska skladnica (59). Dne 18. oktobra 1797 je bila naprava, ki jo je za 60 gld. dobavil dunajski bandažist in izdelovalec umetnih priprav Wolffsohn, že poslana z Dunaja v Idrijo (60).

Vendar novega učnega pripomočka Seeger pri pouku babic očitno ni utegnil več uporabljati. Že kar je prišel v Idrijo je večkrat bolehal in sam je sodil, da gre za napade revmatične mrzlice, zato je bil tudi sredi leta 1797 na kopaliskem zdravljenju v Dolenjskih toplicah (61). Dne 22. novembra 1797 je umrl v Ljubljani, kamor se je šel zdraviti. O njegovi smrti je rudniškemu ravnatelju poročal šentjakovski župnik Jožef Pinhack, ki mu je pokojnik pred smrtjo naročil, naj v njegovem imenu naprosi rudniškega direktorja, da se bo zavzel za njegovo družino, saj je po njegovem prepričanju prav zaradi službovanja v Idriji moral prezgodaj umreti (62).

Iz prošnje za pokojnino, ki jo je vložila Seegerjeva vdova je razvidno, da je bil njen pokojni mož ob smrti star 43 let. Od leta 1776 je bil v državni službi, zapustil je pet nepreskrbljenih otrok, obračun njegovega premoženjskega stanja ob smrti, pa je pokazal okoli 300 gld. dolgov. Pri obdukciji, ki so jo opravili ljubljanski zdravniki in ranocelniki so ugotovili, da je pokojnik umrl zaradi tumorja na sapniku (wegen eines an der Luftroehre sich angesetzten Tumors). Idrijski zdravnik dr. Hafner je potrdil, da se je Seeger dve leti pred smrtjo poškodoval pri padcu ob nekem bolniškem obisku, kar naj bi skupaj s telesnimi napori v službi povzročilo bolezni in smrt (63).

Po sodobnem pojmovanju bi nastanek tumorja pri Seegerju težko povezovali z dejavniki, ki jih je navedel Hafner, vendar je dvorna komora sprejela njegovo tolmačenje in mnenje, da si je Seeger okvaril zdravje v službi in vdovi odobrila polno pokojnino (64).

Po Seegerjevi smrti je rudarski urad razpisal prosto mesto idrijskega kameralnega kirurga in razpis objavil v ljubljanskem in graškem časopisu. Zaposlili so tudi dne 30. novembra 1797 ljubljanskega kirurga Franca Melzerja, ki je bolnega Seegerja nadomeščal, ko je bil na kopališkem zdravljenju, da bi začasno prevzel mesto idrijskega kirurga (65).

Melzer se je odzval vabilu, da prevzame provizorično službo v Idriji, se je pa tudi prijavil kot kandidat za stalnega idrijskega kameralnega kirurga, čeprav je bil pred kratkim imenovan za predavatelja anatomije in privatnega učitelja kirurških kandidatov v Ljubljani (66). Franc Melzer je znana oseba v zgodovini zdravstva na Slovenskem. Izhajal je iz ljubljanske zdravniške družine in je bil v tem času star šele 21 let (67). Iz njegove prošnje za mesto idrijskega kirurga je razvidno, da je leta 1795 diplomiral za kirurga in postal tudi magister porodništva, z odliko je napravil izpit iz živinozdravstva, postal prosekter na stolici za anatomijo medikokirurškega liceja v Ljubljani in bil tudi asistent profesorja kirurgije dr. Kerna (68). V času Melzerjevega nadomeščanja je tudi babiška kandidatka Helena Mulič končala babiški uk in je v februarju 1798 zaprosila za nastavitvev (69).

Med 21 kandidati za mesto idrijskega kirurga pa ni bil izbran Melzer, temveč je bil dne 7. aprila 1798 imenovan ljubljanski kirurg in porodničar Anton Makovic. O Makovčevi dejavnosti v Idriji je avtor v Idrijskih razgledih že obširno poročal, zato bi ob tej priliki podali le kratek povzetek objavljene- ga članka.

Makovic je bil pred prihodom v Idrijo izredni učitelj teoretičnega in praktičnega porodništva na medikokirurškem liceju v Ljubljani. Zlasti je bil zaslužen kot organizator babiškega pouka in je bil prvi predavatelj, ki je babištvo poučeval v slovenščini. Priredil je po Steidelejevem nemškem učbeniku tudi prvi slovenski učbenik za babice in je bil aktiven pripadnik slovenskega prerodnega gibanja. Medikohistorik Pintar ga šteje za „pravega očeta našega porodništva“.

Razumljivo je, da je Makovic po prihodu v Idrijo tudi na novem službenem mestu skušal uveljaviti svoja prizadevanja za izboljšanje babiške službe. Dne 26. novembra 1798 je poročal rudarskemu uradu o pomanjkljivosti idrijske babiške službe in predložil korenite načrte za izboljšanje. Ugotovil je, da so idrijske babice slabo strokovno poučene in izurjene, zato se je ponudil, da bi enkrat tedensko predaval o porodništvu v nemškem in kranjskem deželnem jeziku ter babice praktično poučeval na porodniški lutki. Predavanja naj bi bila javna, vstop naj bi bil prost za vse odrasle idrijske prebivalce. Priporočil je, da bi se za babice, ki so bile slabo opremljene, nabavili potrebni instrumenti in da bi vsaka babica dobila omarico z najpotrebnejšimi zdravili. Makovic je želel babice usposobiti in opremiti tako, da bi lahko za silo ukrepale tudi ob porodnih komplikacijah. Ugotovil je tudi, da starejših dveh babic, Makovčeve in Terpinove, ne bo več mogoče prešolati in sta se mu tudi telesno zdeli že preveč opešani za babiško službo, pač pa se mu je babica Muličeva zdela nadebudna učenka. Zato se je ponudil, da bi izšolal dve novi babici.

Makovčevi načrti se pa niso uresničili. Tedanja idrijska zdravnik dr. Hafner in dr. Nanger sta nasprotovala njegovim reformam, zlasti temu, da bi se razširila strokovna dejavnost babic. V večmesečni pismeni polemiki je Makovic trdovratno branil upravičenost svojih stališč, vendar ni uspel. Rudniško predstojništvo je podprlo mnenje zdravnikov in dvorna komora je 22.

februarja 1799 določila, naj kirurg poučuje babice kakor je bila doslej navada in naj od njih ne zahteva več kakor zmorejo.

Makovčeva prizadevanja, da bi dvignil strokovno raven idrijskih babic, se torej niso izpolnila in tudi ne najdemo podatkov, da bi izučil kako novo babico. Kolikor so pri porodih bili potrebni porodničarski posegi, so idrijske porodnice v času njegovega službovanja imele pri roki res sposobnega porodničarja in ga je kljub nesporazumom tudi rudarski urad v nekem dopisu pohvalil, češ da porodnice oskrbuje „s hvalevredno prizadevnostjo“. Toda Makovčevo delovanje v Idriji je bilo kratkotrajno, kajti že 17. oktobra 1802 je umrl (70).

Babica Marija Makovic je še za Makovčevega službovanja tako oslabela, da babiškega poklica ni več mogla opravljati. Konec leta 1800 je zaprosila za pokojninsko podporo (71) in je v letih 1801 in 1802 prejela po 1 gl. mesečno iz blagajne bratovske skladnice (72). Ko je 24. aprila 1802 za kapjo umrla, je bila stara okoli 75 let (73). Bila je vojaška vdova in se je po moževi smrti naselila v rodni Idriji, kjer je skoraj 30 let opravljala babiško službo (74). Nimamo podatkov, da bi bil njen pokojni mož kaj v rodu s kirurgom Makovcem, najbrž je enakost priimkov slučajna. V času ko je Makovčeva opustila babiško službo in tudi po njeni smrti, ni bila nastavljena tretja babica, kar kaže da Makovic ni izučil nobene rezervne babice (75). Tako sta torej v tem času opravljali babiško službo le Terpinova in Muličeva. Šele oktobra 1803 je zaprosila za nastavitev neka Regina Unterladstaetter, ki pa babiške službe ni nastopila (76).

Po Makovčevi smrti je sprva opravljal službo kameralnega kirurga in porodničarja njegov kirurški pomočnik Franc Reichel (77). Konec leta 1802 je bil na predlog rudarskega urada imenovan za stalnega idrijskega kirurga in porodničarja dr. Franc Melzer, predavatelj na medikokirurškem liceju v Ljubljani, ki je že v letih 1797 in 1798 bil v Idriji provizorični kirurg in je med tem postal tudi doktor medicine (78). Melzer je ostal v Idriji do leta 1805, ko je bil imenovan za profesorja kirurgije in porodništva na medikokirurškem liceju v Ljubljani (79).

V pričujočem članku smo opisali razvoj idrijske porodniške službe v 18. stoletju in predstavili takratne porodničarje in babice. Iz podanega je razvidno, da so, razen Eggenbergerja, bili vsi idrijski porodničarji v tem času odlični in priznani strokovnjaki, so pa žal vsi službovali v Idriji le razmeroma kratek čas. Pač pa so bile idrijske babice v tem času povečini pomanjkljivo strokovno usposobljene, pri čemer je Eggenbergerjeva brezbriznost prav gotovo pripomogla, da so strokovno zaostale in se niso primerno izpopolnjevale. Po drugi strani je tudi zastarela instrukcija za idrijske kirurge onemogočala, da bi se nove babice primerno šolale pod vodstvom izkušenih pedagogov in ob primernih učnih pripomočkih. Višji rudarski urad v Idriji se je oklepal določil instrukcije prav gotovo tudi zato, da ne bi povečal stroškov za šolanje babic in se je zadovoljeval z osebami, ki niso bile poklicne babice, ampak so to službo opravljale ob borni plači kot postransko dejavnost. Slednjič je morda iskati vzrok za slabo strokovnost babic tudi v tem, da najbrž ni bilo v Idriji dosti primernih kandidatinj, ki bi se zanimale za slabo plačani babiški poklic in je bilo pač treba sprejeti tiste, ki so se za ta poklic odločile, ne da bi bilo mogoče kaj dosti izbirati. To domnevo potrjuje tudi večkrat v članku omenjeni podatek, da je eno babiško mesto v Idriji pogosto ostajalo nezasedeno.

V nizu člankov o idrijski zdravstveni zgodovini, ki so bili doslej objavljeni v Idrijskih razgledih, smo prikazali, da je bila idrijska zdravstvena služba ob koncu 18. stoletja za takratne čase izredno dobro organizirana. Kakor je razvidno iz pričujočega članka, je v njenem organizacijskem ustroju bila babiška služba šibek člen in je zaostajala v napredku, ki so ga takrat pri nas sprožile terezijanske reforme zdravstvene službe.

Viri in literatura:

Z izjemo podatkov iz mrljskih knjig, ki so shranjene v arhivu župnijskega urada v Idriji, so vsi arhivski podatki iz sklada Rudniškega arhiva, ki je deponiran pri oddelku Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Idriji.

1. Fasc. Berichte-Resolutionen (BR) 1763-1766, 1764, Idrija, 21. sept. - 2. *ibid.*, Wien, 2. okt. - 3. Lesky E., Werksarzt und Arbeiter in Quecksilberbergwerk Idria, Wien 1956, 58-60. - 4. *ibid.*, 17-18. - 5. fasc. BR 1769-1770, 1769, Idr., 24. febr.; Wien, 11. marec; Lesky E., *lib. cit.*, 33. - 6. Lesky E., 1. c. 33, 56-57. - 7. fasc. XXV, Sanitaets-Wesen (SW) 1783-1800, 1785, 188. - 8. Lib. Berichts-Protocoll 1770-1773, gesli Hacquet in Klopstein; *lib. Repertorium ueber die ordinari Acta (ROA) 1770-1783, CK-88, H-45; Lesky E., 1. c., 36.* - 9. Pintar I., Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec, Ljubljana 1939, 17. - 10. *lib. ROA 1770-1783, CK-94.* - 11. fasc. BR 1776-1778, 1776, Idr., 16. avg.; Mrljska knjiga 1774-1784 (MK I), 1776, 6. avg. - 12. fasc. BR 1776-1778, 1776, Idr., 20. sept. - 13. *lib. ROA 1770-1783, M-72,* - 14. *ibid.*, DT-71 - 15. *ibid.*, I-44; Mrljska knjiga 1774-1784, (MK I), 1775, 23. dec. - 16. fasc. BR 1776-1778, 1776, Idr., 16. avg. - 17. *lib. Resolutions-Protokoll 1774-1778, geslo Eggenberger.* - 18. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1788, 177. - 19. fasc. BR 1781-1782, 1782, 1013/1998. - 20. fasc. BR 1779-1780, 1780, Idr., 24. jan. - 21. fasc. BR 1783-1785, 1783, Idr., 23. maj. - 22. *ibid.*, Graez, 3. maj, 21. maj. - 23. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1789, 300. - 24. *ibid.*, 1785, 188. - 25. *ibid.*, 569. - 26. *ibid.*, 1786, ad 36. - 27. fasc. BR 1786-1788, 1787, 168. - 28. *ibid.*, 1786, 53. - 29. *ibid.*, 1788, 94. - 30. *ibid.*, 1788, 2. - 31. fasc. Herrschaftsakten 1789-1790, 1789, 64. - 32. *ibid.*, 1790, 73. - 33. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1788, 52. - 34. *lib. Berichts-Concept-Buch 1769, pag. 119.* - 35. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1788, 678. - 36. *ibid.*, 1789, 17. - 37. *ibid.* - 38. *ibid.*, 60. - 39. *ibid.*, 1793, 202. - 40. Mrljska knjiga 1785-1793 (MK II), 1789, 2. marec. - 41. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1789, 94. - 42. *ibid.*, 360, 520. - 43. Mrljska knjiga 1785-1793 (MK II), 1793, 15. marec. - 44. *lib. Repertorium ueber die Bergkonsultations-Protokolle (RBKP) 1792-1797, G-119.* - 45. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1793, 146. - 46. *ibid.*, 535. - 47. *ibid.*, 1794, 637. - 48. *ibid.*, 819. - 49. fasc. XII, Reise-Liefer-Gelder, Absentierungen, Substitutionen 1783-1805, 1795, 381; 1796, 122. - 50. fasc., XXV, SW 1783-1800, 1795, 144, 273. - 51. *ibid.*, 240; Mrljska knjiga 1793-1799 (MK III), fol. 76. - 52. fasc. II, Pensions-Provisions-Quiescenten-Wesen (PPQW) 1791-1800, 1795, 21. - 53. *ibid.*, 43. - 54. *ibid.*, 272, 288. - 55. Pintar I., 1. c., 28. - 56. fasc. XXV, SW 1783-1800, 1795, 77. - 57. *ibid.*, 1799, 594, 687; Mrljska knjiga

1793–1799 (MK III), fol. 275. – 58. fasc. XXV, SW 1783–1800, 1797, 521. – 59. *ibid.*, 585. – 60. *ibid.*, 584, 585, 586, – 61. *ibid.*, 694; fasc. XX, Bittschriften, Anschaffungen, Fourestire 1796–1800, 1797, 236. – 62. fasc. I, Anstellungen–Rumenerationen (AR) 1791–1800, 1797, 675. – 63. fasc. II, PPQW 1791–1800, 1798, 71. – 64. *ibid.*, 510. – 65. fasc. I, AR 1791–1800, 1797, 675. – 66. fasc. XXV, SW 1783–1800, 1797, 694. – 67. Pintar I., 1. c., 41–47. – 68. fasc. XXV, SW 1783–1800, 1798, 24. – 69. lib. RBKP 1798–1814, H–3. – 70. IR XIX, 1974, 36–50. – 71. lib. RBKP 1798–1814, M–41. – 72. fasc. XIII, Schul– und milde Sachen (SMS) 1801–1805, 1801, 420; 1802, 146. – 73. Mrliška knjiga 1800–1809 (MK IV), fol. 54. – 74. fasc. XIII, SMS 1801–1805, 1801, 420. – 75. fasc. XXV, SW 1801–1807, 1802, 763. – 76. lib. RBKP 1798–1814, H–3, U–13, 16. – 77. fasc. XXV, SW 1801–1807, 1802, 734, 832. – 78. *ibid.*, 760, 871. – 79. *ibid.*, 1805, 678.

FRANCE BEVK IN CERKLJANSKA

(Prispevek, prebran na 8. sklicu Plenuma kulturnih delavcev OF – „France Bevk borec in pisatelj“ v Novi Gorici 21. 11. 1980, tu le malenkostno spremenjen)

Da bo naslov tega prispevka bolj jasen, naj takoj povem, da preprosto želim odgovoriti, v čem in v kakšni meri se mi France Bevk zdi cerkljanski človek in sploh cerkljanski pisatelj. V ta namen se bom v začetku nekoliko več pomudil pri zgodovinskem zemljepisu severne Primorske, čisto na koncu pa bom skušal tudi povedati, kako smo na Cerkljanskem Bevku doživljali v raznih dobah.

Najprej torej nekaj besed o Cerkljanski. To majhno ozemlje, danes tisti del idrijske občine, ki je v nekdanosti spadal v goriško oziroma primorsko deželo, za razliko od tedaj kranjske Idrije, je postalo bolj znano po zadnji vojni, saj je bila Cerkljanska (po starem Cerkljansko) v času osvobodilne borbe velikokrat glavna oporna točka primorske partizanske vojske. Danes splošno znan zemljepisni pojem Cerkljanska je bil v preteklosti le malo rabljena beseda, največ omejena na krajevno rabo, kajti Cerčno in njegova okolica, četudi je bil to pod Avstrijo samostojen okraj, sprva celo politični, pozneje pa samo sodni, sta se vključevala v Tolminsko, ki je bila v določeni meri vedno deželica zase, čeprav so jo posedovali oglejski patriarhi, goriški grofje, za njimi pa avstrijski vladarji, kot pravi Rutar v svoji Zgodovini Tolminskega. Že to je bila njena posebnost, da je do novejših časov pod Avstrijo cerkveno spadala pod čedadski kapitelj, ki je bil v drugi državi. Tolminsko, Tolminec sta bila izraza, ki sta sčasoma postala dokaj otipljiv in razpoznavni predznak za zemljepisno in narodopisno označitev pokrajine in človeka v predalpskem in alpskem posoškem svetu. V odnosu na vzhodne sosede so bili tudi Cerkljani samo Tolminci, njihovo ozemlje pa je bilo vedno prehodno, saj se prav tu tolminski svet najmanj ovirano preveša v Notranjsko. Ta prehodnost pa je poudarjena tudi v smeri osrednje Tolminske, saj je pod sodni okraj Cerčno poleg cerkljanske županije spadala še šebreljska in celo šentviškogorska, četudi danes Šentviško Goro štejemo že kar za klasično Tolminsko. Tod se torej eno prekriva z drugim in zato ni čudno, da je v času NOB obstajalo najprej baško okrožje, ki je obsegalo Baško grapo, Šentviško planoto (ali Planoto) in Bukovsko, kasneje pa baško-cerkljanski okraj, ki je poleg Baškega obsegal še celotno Cerkljansko (A. Štucin, Zbornik Idrijski

razgledi XXIV 1978/79), str. 25, op. 47). In prehodni naravi cerkljanskega ozemlja se s posebno izrazitostjo pridružuje prav Bevkova rodna Zakojca, ki je bila s farnim središčem (cerkev sv. Lenarta v številnih povestih) na Bukovem cerkveno-hierarhično povezana s Cerknim, kamor je iz Zakojce vodila tudi krajša pot po severnem podnožju oziroma pobočju tisoč tristo metrov visoke Kojce; po njej so Zakojčani zaradi opravkov na županstvu, sodnji ali semnju pogosto hodili. Danes so Zakojčani vključeni v krajevno skupnost Bukovo–Zakojca; nekaj časa tudi že obratuje delavska avtobusna proga Zakojca–Cerkno, medtem ko se drugi delavci s svojimi vozili vozijo po ozki cesti v Hudajužno na vlak. Bevkova, oziroma po domače Volarjeva domačija v Zakojci že gleda proti desnim bregovom Bače, nad katerimi se belijo Peči, gorska veriga med Tolminsko in Bohinjem; pod Bevkovim domom se svet strmo spušča proti ozki dolini Bače, koder se vije „železna kača“. Ramovševa razmejitev slovenskih narečij, ki Bukovo šteje k cerkljanskemu narečju, Zakojco že prepušča vzhodnemu robu tolminskega narečnega ozemlja. Upravno-zgodovinska logika je torej taka, da gremo od manjše enote do večje, v katero se prva vključuje, torej: Zakojca, Cerkljanska, Tolminska, Goriška – Primorska; s tem seveda, da Zakojca ni vključena v Tolminsko le prek Cerkljanske, ampak se ji približuje že tudi zemljepisno, prometno in kot smo slišali, celo narečno.

V starejših literarnih zgodovinah so avtorji vse te zapletenosti odpravljali s tem, da so v bibliografskih pregledih navajali, da je Bevk doma iz Zakojce „na Goriškem“, kot so podobno za Gregorčiča pisali, da se je rodil na Vrsnem (prav tako „na Goriškem“. To deželno izhodišče je bilo v tistih časih že tako uveljavljeno in razumljivo, da ga jim ni kazalo rušiti, če že ni bilo ravno potrebe po še natančnejši krajevni določitvi. Toda medtem, ko za Gregorčiča niso pisali, da je pesnik „Tolminske“ (kvečjemu „Planinskega raja“), pa so za Bevka radi poudarjali, da je pisatelj s Tolminskega in v delih slika kraje in ljudi pod Kojco in Poreznom, tja do Blegoša.

Če se držimo dejstva, da je Zakojca tudi še danes vasica na Cerkljanskem, in dejstva, da je Bevk v številnih delih opisoval ljudi in zgodbe iz svoje najbližje okolice ter nekaj poglavij posvetil tudi samemu Cerknemu (*Človek proti človeku*), potem brez kakršnekoli krajevnne samovšečne vznesenosti smemo reči, da je France Bevk *pisatelj Cerkljanske*, kar pa spet ne izključuje Bevka kot pisatelja Tolminske, Goriške, Primorske, kot slovenskega pisatelja, ki je v leposlovje pripeljal svoje rojake z vsemi njihovimi usodami in v slovensko krajinsko panoramo kot živo podobo verno naslikal skoraj fantastične oblike naših primorskih gora, dolinic in grap, lazov in rovtov na Cerkljanskem in Tolminskem.

Sedaj nam ostane še en zemljepisni pojem ali atribut: Gore, Gorjani. To je dandanes že skoraj neznan izraz, ki se zdi, da je ugasnil v zasutih in zbledelih tirnicah drvečega časa. „In Montibus et in Plano“, v Gorah (pisano z veliko) in v Ravnini – tako so baje imeli navado govoriti goriški škofje. Ta razdelitev ni bila le praktično administrativna, pač pa tudi psihološka, saj je upoštevala dva različna temperamanta prebivalcev na Goriškem, s tem, da so bili v Gorah ljudje stoodstotno Slovenci, v ravnini pa so bili v enem delu že Furlani. V to besedno in miselno zvezo ne bi mešal sedaj tudi slabšalnega prizvoka, ki se je držal Gorjana, saj je bil to le obrobni pojav, človeško razumljiv in v taki ali drugačni inačici znan še marsikje. Izraz „Gôre“ kot ne čisto natančno določena ozemeljska razsežnost za gorati del goriške dežele se

Slovesnost ob 70-letnici: svojega rojaka – pisatelja Franceta Bevka so pred njegovo domačo hišo v Zakojci slovesno pričakali sovaščani, šolska mladina in pevci s Cerkljanskega

je živo ohranil vse tja do tridesetih let našega stoletja. Sami Gorjani, ki so dali krepko število razumnikov slovenskemu goriškemu ljudstvu, se tega imena, te oznake niso sramovali. Goriška dežela se je mimo uradne upravne razdelitve v ljudskem, pa celo tudi pesniško povzdignjenem jeziku delila na Vipavo, Kras, Brda in – Gore. V povojnem času pa je ta oznaka zamrla in jo je v publicistiki še največ, četudi bolj osamljeno uporabljal le še znani goriški profesor Rado Bednařik. Z bogato, zavzeto in prepričljivo besedo jo je skušal esejistično oživeti Ivanc Lovrinov, alias dr. Ivo Juvančič, tudi sam Gorjan iz Bovca, in sicer v Tolminskem zborniku pred petimi leti. To oznako pa isti avtor uporablja tudi še v predzadnji številki Primorskih srečanj, kjer v prispevku o Francetu Bevku, govoreč o svojem srečanju z njim v Gorici, takole zapiše: „Oba Goričana, *Gorjana* (podčrtal T. P.). Oba trmasta tmenska buča.“ V istem eseju Bevka takole predstavlja:

„France Bevk je imel odprte oči in ušesa za vse, kar je govorilo, delalo, mislilo ljudstvo. Hotel je biti pisatelj za to ljudstvo. Zato je moral dojeti svoj prostor – Slovence pod Italijo, Trst, zlasti še Goriško, *Gore* (podčrtal T. P.) še posebej.“

Seveda pa se Bevk nikoli ni trkal po prsih, češ, mi Gorjani, Tolminci, Cerkljani. Četudi Cerkljanske navadno ni apostrofiral, je vendarle jasno, da je njegov slavošpev Tolminski (*Pozdravljena Tolminska*), ki ga lahko postavimo ob bok Cankarjevemu Vrhniki in ki ga je napisal med borbo nekje na Dolenjskem za Partizanski dnevnik, ta pa ga je zanesel v marsikatero hišo na Tolminskem in Primorskem, namenjen prav Zakojci in bližnjim krajem, se pravi delu Cerkljanske in Baške grape v ožjem in Tolminski v širšem pomenu. Sam se je najbrž zavedal prepletenosti teh tradicionalnih pokrajinskih in krajevnih oznak in je leta 1960 modro rešil to vprašanje, ko je v

uvodu h knjigi *Mladost med gorami* prvi stavek takole zapisal: „Moj rojstni kraj je Zakojca v Slovenskem Primorju“ (pisano tudi Primorje z veliko, česar zadnji Slovenski pravopis ni sprejel). Na žalost je tudi ta lepi izraz za Primorsko, ki je dobil svojo največjo veljavo prav med borbo proti nacifazizmu in tudi še v nekrvavem, a trdem boju za priključitev, že nekako zamrl in so ga pregnale razne nesimpatične „regije“. Kar miho se mi stori, ko ga v glavnem srečam le še v pisemskem naslovu, ki ga je napisala kaka starejša oseba, ali pa je pismo priromalo čez veliko lužo.

Mislim, da z vsó pravico smemo Bevka imenovati tudi *glasnika Cerkljanske*, saj pred njim ni bilo pisatelja in ga najbrž tudi ne bo, ki bi tako do dna spoznal naše življenje, življenje ljudi okrog Cerknega, ki ga je z ustvarjalno močjo znal tako popisati, da so ti ljudje v ustrezni umetniški preobleki vstali iz brezimnosti in bodo živeli vsó neizmerljivo neskončno prihodnost, dokler bosta pač obstajala slovenski narod in njegova književnost. Pri pisanju se mu je dogajalo podobno kot njegovemu dvajset let mlajšemu literarnemu tovarišu in prijatelju Cirilu Kosmaču in kakor je sam zapisal tri leta pred smrtjo:

„Pri pisanju sem vedno spremenil imena oseb in krajev, vendar so bralci kaj hitro uganili, za katere osebe gre. Zgodbe nisem mogel tako spremeniti, da bi visela v zraku, zato je ta ali ona povest šla iz rok v roke kot senzacija.“

Naj tu mimogrede omenim, da se mi zdi Ciril Kosmač baladni pesnik Idrjice, France Bevk pa tistih skritih in strmih bregov, kjer se nabirajo njene vode.

Po vsem tem nas seveda zanima, kakšni so ljudje iz teh krajev, kakšen je pisatelj, ki izhaja od njih in jih opisuje. Cerkljansko–tolminsko hribovje, ta nezamenljivi del slovenskega zemeljskega reliefa je že sam po sebi krojil usodo ljudi, ki so tod živeli, mislim na njegovo naravno neobogatost, ki je gnala ljudi v svet, posebno moške, pa tudi na njegovo lego oziroma odprtost ter usmerjenost v topli objem Sredozemlja.

Dvojnost v naravi pisatelja in ljudi, o katerih govorimo, je že pred vojno bistro označil Anton Slodnjak v svoji slovstveni zgodovini. Zelo tehtno in izvirno je Bevkovo in njegovih ožjih rojakov življenjsko nastrojenje orisal urednik Bevkovih zbranih spisov France Koblar, ki je bil svojemu prijatelju sicer zemljepisno precej blizu, vendar že doma z one strani cerkljanskega razvodja. Dovolite, da preberem nekaj njegovih oznak (iz uvodne razprave v prvi knjigi *Izbranih spisov* iz leta 1951):

„Ta odmaknjeni svet je vendar ob vseh spremembah živel največ sam sebi. Ljudje so imeli redke zveze po prevalih čez Bačo, Petrovo brdo, prek Cerkna na Poljansko ali čez Idrijo na Kranjsko, po Baški grapi v Soško dolino in čez Čepovan na Gorico. Šele železnica je v začetku dvajsetega stoletja zvezala te kraje z velikim svetom, a zbližala jih ni . . .“ (str. 7)

In potem naprej: „Ali ta stisnjeni, vegasti svet že čuti v sebi nadih bližnjega juga tam za gorami in mali kos neba, ki se razpenja čez bližnje vrhove, dobiva v jasnih dneh sinjino od morja.“ (str. 7)

Na drugem mestu pa beremo:

„Čeprav je svet cerkljanskih in tolminskih hribov zemljepisno zvezan z masivi, ki pripadajo Julijskim Alpam, in čeprav najdemo tostran in onstran teh gora isto hribovsko tipiko, je značaj krajev, ki so obrnjeni proti jugu, drugačen. Vsa pobočja padajo v pritoke Soče, njihove življenjske žile segajo naprej dol v sončni goriški svet. Naj so v velikem delu teh krajev zveze skozi

Ob svoji sedemdesetletnici je France Bevk obiskal tudi Idrijo, kjer so ga proglasili za častnega občana (3. 11. 1960). Isti dan je jubilent obiskal tudi idrijsko osnovno šolo (ob njem Andrej Černilogar)

Poljansko dolino v Ljubljano še danes žive in je šele železnica obrnila vse prometne zveze na jug, ta predalpski svet že davno čustvuje po sredozemsko; in najsi se jezik vzhodno od Baške grape preliva čez Idrijsko in Poljansko dolino v posebej oddeljeno rovtarsko narečje, v krvi teh ljudi se oglašajo sokovi juga in le trdo življenje jih kroti. Črta, ki gre od juga proti severu po grebenih med nekdanjo Kranjsko in Goriško, je meja dveh slovenskih narav, srednjeevropske gorenjske in južnoevropske goriške. Ta črta je tudi meja dveh kulturnih občutij: Tolminsko—cerkljanska zemlja je prehodna alpska pokrajina in se iz svoje zaprte, krčevite narave odpira na jug. Tudi vsa upravna in kulturna tradicija je že od nekdanj zvezana z Gorico.“ (str. 42)

Gorica! Tu je bil konec citata, a ob imenu Gorica mi kar same od sebe stopijo pred oči nekatere predstave. Ker smo tu, kjer sedaj sedimo, že zmeraj na tleh nekdanjega goriškega mesta in je to mlado mesto vendarle tudi naslednik stare Gorice, naj se bežno ustavim ob neverjetno velikem vplivu, ki ga je nekoč Gorica imela na svojo deželo, mislim tu predvsem na vpliv in pomen v psihološkem smislu, ki se razrašča že v pravo simboliko. Pri tem seveda ne gre zgolj za njen sončnostni epiteton, za tisto opevano in tudi stvarno milo podnebje („österreichische Nizza“), ampak za nekaj drugega, kar so znali čutiti predvsem Slovenci na Goriškem, ki so se pred prvo vojsko že lahko veselili, da je to mesto, kljub velikemu številu italijanskih meščanov in njihovi mestni upravi, naše, slovensko ali vsaj tudi slovensko mesto. Na misel mi prihaja, da sem pred leti bral pogovor, ki ga je neki ljubljanski časnikar imel s slikarko Šantlovo, ko je bila že v pozni starosti. Na njegovo vprašanje, katere tri besede so ji najdražje in ji največ pomenijo, je Šantlova odgovorila tako, da je na prvo mesto postavila besedo — Gorica! Z imenom Gorica pa je usodno povezana tudi pisateljska osebnost Franceta Bevka. In če bi bilo tako,

Spominska fotografija z obiska v Otaležu, na dan odkritja spomenika padlim partizanom, 28. oktobra 1962. Sedijo: Jože Razpet, pisatelj Bevk, Mohor Pavšič, Anica Koler; stojijo: Tomaž Pavšič, Gabrijel Bevk, Franc Brejc, Franc Tušar, Ivan Bevk

kot pač ni, mislim, da bi na goriškem Travniku moral stati spomenik tolminkim puntarjem in Francetu Bevku. Če se je Bevk leta dvajsetega, po usodni in krivični rapalski pogodbi odločil za dokončno vrnitev domov, v Gorico, je bila ta odločitev, ki jo je vedno štel za izredno pomembno, hkrati tudi izraz njegove zvestobe do rodne Zakojce in rojakov, saj je bila zvestoba do Gorice ista stvar, le da na višji ravni. Bevkovi rojaki so hodili nekoč v Gorico čez Čepovan, tako so ponavadi doživeli lep pogled na mesto ob Soči, saj so ga ugledali z višine. Ta očarljiva in močna podoba dragega mesta, ko ga gledaš s hribov in pobočij, je bila znana tudi Bevku in nekajkrat se pojavi v njegovih delih. Morda je najbolj znana vsem tista, ko doživi pisatelj prvi svobodni maj na Trnovski planoti. Primorski besedni umetniki so pogosto imeli preroške darove in mislim, da je bilo prav Francetu Bevku dano, da je videl med vsemi največ uresničenih idealov iz mladosti, največ uresničenih preoroških napovedi o prihodnosti svojega ljudstva. Ne le zanimivo, prav pomenljivo je, da je Bevk že v drobni črtici iz daljnega leta 1923, ko je fašizem že dobro pokazal zobe, z močjo svojega pisateljskega peresa naslikal prizor, ko s soncem z gora simbolično prihaja svoboda, podoba, ki je v marsičem sorodna s tistim majskim jutrom v knjigi *Pot v svobodo*:

„Morda bodo nekega dne zazvonili zvonovi od juga do severa, ceste bodo od veselja zajokale, iz barv in iz vonja se bo oznanjalo nekaj dopolnjenega in vriskalo, padalo z žarki kot slap čez Trnovsko planoto in zlatilo Brda... Takrat, kadar pošje jutranje sonce...“ (Izbrani spisi, 1951, Prva knjiga)

To je bil sedaj majhen „ovinek“ zaradi Gorice, pa se vrnimo spet na Cerkljansko, saj bi za konec rad povedal, kako smo občutili pisatelja Bevka tisti njegovi rojaki s Cerkljanskega, ki smo ob njegovi smrti imeli komaj polovico njegovih let.

France Bevk z edino pravo sestro Jožefo, poročeno Debeljak (v Oblokah), med idrijskimi šolniki in značkarji v Zakojci, maja 1964

Kakor hitro so me doma naučili slovensko brati, to je bilo okrog leta 1937 (takrat so izšli *Srebrniki*), sem že dobil v roke Bevkove knjige. Četudi smo v šoli, ki se je imenovala Scuola elementare Nazario Sauro, kot prisiljeni balillovci morali prisegati dučeju in Italiji in nam je sicilijanska učiteljica zabičevala, naj ne govorimo po naše, po slovensko, ona je sicer rekla „in dialetto“, je ta duševna, socialna in narodna tiranija takoj zgubila svojo moč, ko je bilo konec pouka in smo se raztepli na domove, marsikdaj v gručah pojoč kako slovensko narodno pesem. Doma smo prav s svetim spoštovanjem gledali slovensko tiskano besedo, ki je v javnosti ni bilo nikjer videti; poseben tihotapski čar in veljavo je imela v knjigah, ki so jih tiskali v tistih naših časih in na naših tleh, bile so sicer redke, a še zdaj ne vem, kako so vsako leto našle skoraj slednjo hišo. Stare mohorjevke spod Avstrije, razni koledarji in ilustrirane knjige ter učbeniki iz „c.k. zaloge šolskih knjig in učil na Dunaju“, ki jih je tudi imel vsak dom, če ne drugje, vsaj na podstrešju, so bile sicer skrivnostno zanimive, a toliko smo že razumeli in občutili, da so to knjige iz nekega drugega sveta, iz sveta naših staršev, stricov in dedov, ki se ne bodo več povrnili. Z Bevkovimi knjigami pa je bilo drugače. Nove in sveže, proti volji črne oblasti, ki je na nas vse pritiskala iz Rima, so vdirale v našo otroško dušo. Nekatere njegove povesti, marsikdaj poslikane prav ekspresionistično, so nam burile domišljijo. V tej zvezi, mislim z ilustracijami, sem slišal lani zanimivo misel, ki je bila izrečena na nekem srečanju s slikarjem Černigojem v Trstu (Jurij Bavdaž). Tiste slike so nam namreč tudi ustvarjale dojem tedanjih prav nič lepih in mirmih časov, ko smo živeli pod Italijo, ki se je že pripravljala na vojno.

Kot doraščajočega otroka me niso toliko begale pripovedke o tolminskem grofu, ki so ga bile uši snedle, bolj so mi pritiskale na dušo zgodbe

o človeških strasteh, resnične zgodbe o boju za zemljo, ljubezen in prostost. A če so bile nekatere reči za mojo pamet preveč zapletene in za otroško dušo še neprimerne (brali smo pač vse, kar smo dobili), sem potem spoznal *Strazne ognje*, ki so me neverjetno navdušili. France Bevk je bil v vsem mojem okolju odraslih zelo spoštovan in vsi so vedeli, da je to hribovec, gorjan kot mi in da živi tam doli v Gorici ter ga fašisti preganjajo prav zato, ker piše za nas slovenske knjige. Njegov vpliv na narodno zavedne Primorce je bil velikanski, še posebno ob začetku vojne. Tudi nekateri ljudje iz naših krajev so ga radi obiskovali v Gorici, kjer so pri njem dobivali literarne in narodnopolitične nasvete, in prav zanimivo je, da je prvi glas o povezavi z nastajajočo OF na Primorskem prišel iz Cerknega, od učitelja Metoda Peternelja. Čisto na nov način smo spoznali Franceta Bevka v času osvobodilnega boja, ko smo kot partizanski šolarji dobili v roke knjižico, pravzaprav časopis *Mladi rod*. Brali smo Bevkov spis o *Simonu Gregorčiču* ob stoletnici pesnikovega rojstva. Živega Bevka pa sem videl prvič govoriti leta 1945 v Cerknem. Zborovali smo za priključitev Primorske k Jugoslaviji. Tak kot je bil tistikrat, se mi zdi, da je ostal celega četrta stoletja, do svoje smrti pred desetimi leti. Bil je za nas novi Simon Gregorčič, naše partizanstvo, naša vera v prihodnost, vse obenem. Spominjam se, da smo v Ljubljani študentje s Primorskega trmasto vztrajali in negodovali, če je kak snobistični literatek krivično zmanjševal Bevkov umetniški pomen. Posebno smo bili ponosni nanj njegovi najozji rojaki, saj nam je včasih zase primanjkovalo samozavesti. Mislili smo si: če je Bevk, ki je doma iz Zakojce, ki je v mladosti pa tudi marsikdaj pozneje okušal revščino, vzor za vse Primorce, potem je tudi naše zakotno življenje na Cerkljanskem nekaj vredno. Všeč nam je bilo, da je ob vsej govorniški slovesnosti v svojih javnih nastopih ohranil svoj prvotni cerkljanski izgovor nekaterih glasov. Dobro smo ga poznali in razumeli, ker je bil zmeraj jasen in odkrit. Po letu šestdesetem je precej pogosto zahajal na Cerkljansko in Idrijsko: bodisi, da je obiskoval Zakojco, šolsko mladino ob podeljevanju bralnih značk ali pomagal postavljati spomenike padlim. Pridno je pisal pristrčna in spomeniško slovesna besedila, ponavadi v verzih, za številne spomenike. Velikokrat je s svojim govorom povzdignil ljudske počastitve in slavja, prav nikomer ni znal odreči. Ne iz kakšnega kulta osebnosti, temveč iz ponosne hvaležnosti nanj in na njegovo delo ter v priznanje njegovi zvestobi rodnim krajem, smo za njegovo osemdesetletnico pripravljali ustanovitev Bevkove knjižnice in čitalnice v Cerknem. Odprta je bila četrty dan po njegovi smrti kot prvi njegov spomenik. Kot nekakšnega primorskega očaka, našega cerkljanskega rojaka, smo ga imeli pristrčno radi, on pa nam je to vračal s svojo prijaznostjo, ožarjeno z negospoko plemenitostjo in naravno domačnostjo. Ob takih srečanjih smo iz njegovih ust slišali marsikatero modro, pa tudi šaljivo in duhovito, ki žal ni še nikjer zapisana.

Če je France Bevk s pristnim darom in veliko pridnostjo v skrinjo slovenske besedne umetnosti natrosil velikansko bero sadov, in se kot glasnik primorskih Slovencev vse življenje bojeval za njihove pravice, moramo njegovi ozi rojaki k temu še natančneje dodati, da se je na mnogoter način oddolžil svojim domačim krajem; ljudje na Cerkljanskem vedo, da je v Bevkovem delu bogato poplačan in nagrajen ves znoj, ki je potekel ob tisočkratnem oranju naših cerkljanskih njiv in njivic, ter visoko priznan njihov boj za svobodo. Življenje tudi v naših, Bevkovih krajih, teče naprej in prinaša nove zahteve in nova vprašanja. A France Bevk je bil in ostaja predvsem naš človek.

IZTRGANO POZABI . . .

Mestni predeli

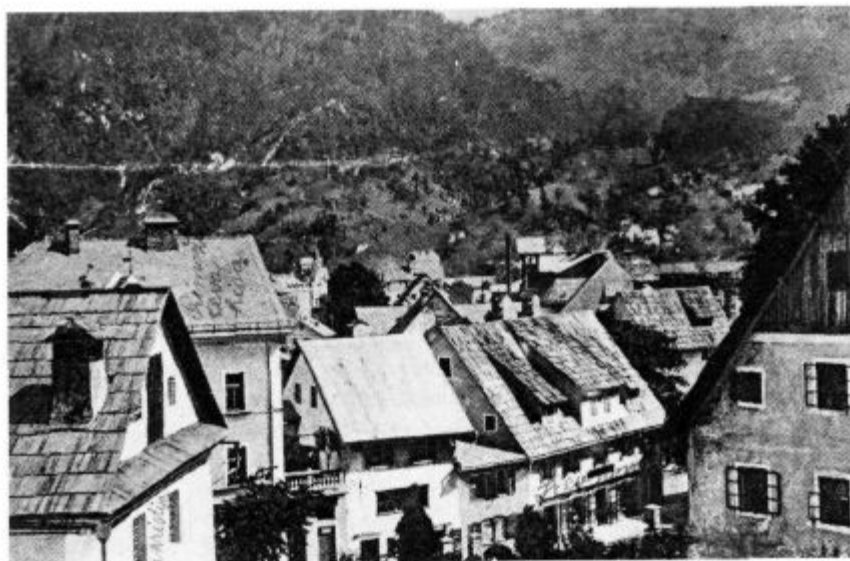
Prikupna stara Idrija izginja. Razbohotile so se enolične betonske stavbe, zato ne bo odveč nekaj besed, ki naj razložijo, zakaj imajo nekateri mestni predeli stara, a še vedno živa poimenovanja.

- Pront: Pront je predel mesta, danes Platiševa ulica, kjer so prvotno žgali rudo na odprtem (Brand).
- Lenštat: Od leta 1537 do leta 1640 je tam, kjer je danes Vodnikova ulica, stala naprava za žganje rude. Možno je tudi, da so nekoč tam v bližini (Lein–Statt) izdelovali vrvi za potrebe rudnika.
- Prejnuta: Tretja rudniška topilnica je bila od leta 1641 do 1870 na levem bregu Idrijce v Leopoldijevem predmestju, na področju sedanje Vojkove ulice. To predmestje je dobilo ime po „Brennhütte“, kar je potem dalo ljudski izraz Prejnuta.
- Kurji vrh: Pred mnogimi leti so se tam gori za grebenom pogostokrat zadrževale divje kure.
- Kalvin: Po ustnem izročilu so tam pred stoletji domovali privrženci Kalvinove vere.
- Skirca: To je predel mesta, ki je nastajal na zaraslem terenu; naselniki so s sekirami redčili poraščeno okolje.
- Na Zjempl: V starem rudniškem poročilu beremo, da so leta 1870 tam postavili opekarno. Glino so kopali v bližini jaška „Delo“. Letna proizvodnja je znašala 200.000 kosov razne opeke. Delo so opravljali Italijani in je bilo akordirano.
- Cigavnca: V omenjenem poročilu beremo tudi, da je v bližini današnjega jaška „Pravica“ leta 1796 obstajala opekarna, ki je letno proizvajala 40.000 kosov opeke. Sezonsko je delalo 12 delavcev in 1 delovodja. Žgali so tudi lončene posode za potrebe rudnika.
- Zaspana grapa: V preteklem stoletju in še prej je ob treh zjutraj rudarje budilo na delo tolčenje na „šino“ oziroma zvonjenje v cerkvenem zvoniku. Zgodilo se je, da je zaradi oddaljenosti tega mestnega predela marsikateri rudar preslišal budnico in zamudil delo.

- Bruševše: Prostor, kjer se ob rudarskih hišah vrstijo vrtovi, je nekoč imel v posesti neki Brus.
- Luže: Preden je bila zgrajena bolnica, so pogostokrat, predvsem ob deževnem vremenu, tam bile same luže.

Idrijske strehe

Zaradi lahko dosegljivega lesa, ki ga v Idriji ni manjkalo, so prvotno idrijske hiše bile krite z lesenimi skodlami – „šinklmi“; izdelovali so jih tako imenovani „šinklmuojstri“. Do leta 1944 je v Idriji bilo veliko hiš s to kritino, danes pa so s skodlami krite samo še strehe idrijske Kamšti in še dve drugi stari hiši (1981). Uporabljala se je tudi žgana strešna opeka – bobrovci, ki je danes le še na strehah idrijskega gradu, gledališča (kina), magazina in na treh zasebnih hišah. Strehe so prekrivali tudi s pločevino. Za časa Italije se je precej uporabljala eternitna kritina predvsem na rudniških stavbah. Ena od prvih idrijskih hiš, ki je ob prenovitvi leta 1896 dobila eternitno kritino, je bila Terpinova Pod Gorami (danes Gregorčičeva 33). Pri povojni obnovi so na strehe polagali cementne „planete“, ki jih je izdelovala obnovitvena in stavbna zadruga v Idriji (1946–1947). Od leta 1965 naprej se uporablja salonitna kritina.

Idrijska razglednica iz let tik pred I. svetovno vojno

Šport in rekreacija

Okoli leta 1890 so v „parku“ ob Idriji pod studenčkom na Rakah usposobili ravnico za igro z žogo – tenis. Igrišče so pozneje prekrili z betonsko prevleko. V bližini je bila lesena lopa za shrambo orodja, ki je služilo

za vzdrževanje igrišča. Pobudnik vsega tega je bilo menda Olepševalno društvo v Idriji. Za oskrbnika igrišča je bil neki rudar Zazula, doma Za gradom. Z igranjem tenisa so se ukvarjali uradniki, učiteljice in nekaj dijakov.

Okoli leta 1903 je rudnik dal zgraditi pri Kamšti novo, boljše igrišče; ostanki katerega so še vidni. V Idriji se je tenis igral do 2. svetovne vojne.

Leta 1950 je bilo igrišče s prostovoljnim delom za silo usposobljeno, a le za kratek čas. Leta 1955 sta dva rudniška delavca, na ukaz predstojnika odstranila 2,5 m visoko mrežo okoli igrišča in jo prenesla k jašku „Delo“. Tam sta z njo ogradila vrt, da se je v njem lahko brezskrbno sprehajala uplenjena mlada srna.

Sneg je včasih že zgodaj zapadel. Mnogokrat je snežilo že pred 1. novembrom in sneg se je obdržal do meseca aprila. Zaradi tega je bilo v Idriji sankanje že od nekdaj ne le razvedrilo, temveč tudi potreba. Sanke je imela domala vsaka hiša. Revni otroci so imeli preproste, doma izdelane sanke, ki so jim pravili „ladci“. Ko je zapadlo dosti snega, so po cesti s Kovačevega Rovta s konjsko vprego vlekli plug in cesto usposobili za sankanje. Posebno ob nedeljah se je procesija ljudi vila po poti navzgor (to se dogaja tudi danes, le da, zaradi prometnih potreb asfaltirano cesto sedaj tudi solijo in ne služi več kot proga za sankarje, ki se z avtom ali peš povzpnejo više). Gostilni pri „Felkotu“ in pri „Bačnarju“ (imenovana tudi „Pri Albini“) sta se napolnili do zadnjega stola, nekateri pa so celo posedli po peči. Pozno popoldne, mnogi pa tudi zvečer, so se dobro razporeženi posamično ali v dvojce na sankah spuščali proti mestu. Velika hitrost, tudi do 65 kilometrov na uro, tema in nepazljivost so botrovali padcem, udarcem in zlomom. Drsanje na letu je bilo prav tako priljubljeno zimsko razvedrilo, ki pa se mu je posvečala le peščica domačinov. Tam pri Likarci, kjer je danes nogometno igrišče, je v zimskem času nastala velika ploskev ledu. V neposredni bližini je bila gostilna pri „Žoržu“, primeren prostor za premražene drsalce. Moški so večkrat tekmovali v kegljanju na ledu. Spomladi so občinski delavci led tam drobili in ga po kosih vozili v ledenico, prostor, ki je stal pod „Barbare“. V poletnih mesecih so led prodajali mesarjem, hotelirjem in sladoledarju.

Tudi smučanje ima v Idriji že nekaj svoje tradicije. Leta 1931 so fantje iz Bruševše ustanovili „Ski klub Brušerjev“. Mesečna članarina je znašala 1 liro. Iz svoje srede so izbrali tudi blagajnika. Zbrani denar so člani uporabljali za manjše nabave in popravila smučk. Zgodilo pa se je, da jo je blagajnik zaradi brezposlenosti nekega dne pobrisal čez mejo v Jugoslavijo in s seboj odnesel tudi društveni denar v skupnem znesku 90 lir.

Člani kluba so se v glavnem „škisali“ na vzhodnih pobočjih Idrije – na Valariji in pod Golicami („pad Galici“), pa tudi na drugih smučiščih. Vzor idrijskim smučarjem so že nekdaj bili Vojskarji; le-ti so se, mnogokrat tudi v sili, skozi močno zasnežene pokrajine spuščali v Idrijo. V mestu in okolici so prirejali tudi smučarska tekmovanja. Leta 1934 je bilo tekmovanje v teku, kombiniranem z vzponom in spustom. Proga je potekala dobršen del po gozdu na črti Poljanec–Čuk–vrh Tičnice–Poljanec. Poleg domačinov so se teka udeležili tudi Italijani, med katerimi je bilo nekaj dobrih smučarjev, doma s Tirolskega. Leta 1938 je bilo smučarsko tekmovanje s streljanjem v tarčo v Črnem vrhu nad Idrijo. Udeležilo se ga je veliko število tekmovalcev iz Julijske krajine. Tekla sta tudi dva italijanska olimpijca, ki sta se mimogrede na Javorniku dobro podprla s pečenim piščancem. (Podroben opis tega tekmovanja je podal Filip Kosmač v IR št. 2/1963, str. 86).

„Ski klub Brušerjev“ – Z leve stojijo: Stane Strnad, Vili Krpan, Alojz Boškin, Franc Carl, Pavel Grum, Dolfi Ferjančič, Srečko Troha, Franc Poženel, Viki Vidmar, Janko Kašpirec, Franc Majnik; spredaj: Franc Jereb, Karl Kosmač

Idrijčani so ob nedeljah in nekaterih praznikih zahajali v naravo. Ravni-
ca na Tratah pod Pšenkom je bila večkrat izbrana kot primeren prostor za
družabna srečanja s plesom. Ta lepa navada se je ohranila do leta 1935.

V Idriji, na Lenštatju, so leta 1941 odprli javno hišo. Po pripovedovanju
preživelih, ki so tam doživljali svoj „ognjeni krst“, je hiša bila dobro obiska-
na; predvsem so tja zahajali vojaki. Proti določenemu plačilu so bila na
razpologo prikupna italijanska dekleta, večča te prastare obrti.

Kurjava in ogrevanje

V predvojnem času so se za kurjavo uporabljala samo drva. Izjema je
seveda bil rudnik, ki je poleg velikih količin drv uporabljal za kurjavo tudi
premog. V gospodinjstvu so že tarkat prodrli električni kuhalniki, sprva z eno
zunanjo grelni žico, nekoliko kasneje pa že z vgrajenimi žicami v grelni plošči.
Več let kasneje, po drugi svetovni vojni, so v gospodinjstvu začeli prodirati
plinski kuhalniki oziroma štedilniki. Za ogrevanje stanovanj se je kot zadnja
novost uveljavila centralna kurjava na trda goriva ali kurilno olje, predvsem
od leta 1967 dalje. Stare krušne peči, ki so nekoč bile skoraj v sleherni hiši,
so ljudje pospešeno podirali. Modernizacija in zahteva po udobnosti sta
opravili svoje, tako da poznejši rodovi ne bodo skoraj več vedeli, kako so
njihovi predniki kuhali in kako so se ogrevali. Zaradi bojazni pred nepričako-
vanimi hudimi zimami, zelo dragega električnega toka (ki povzroča vsega lahko
še izpade) ter stalnega poviševanja cen in celo pomanjkanja tekočih goriv, so
po letu 1975 v marsikatero kuhinjo znova postavili štedilnike in peči na drva.

Začetek strojnega žaganja drv v Idrijo sega v leto 1926. Prvi tak žagar je
bil Alojz Koler iz Pronta. Nekaj let pozneje se mu je pridružil Florijan
Albreht, doma pod Gorami.

Gospodinjstvo

Prve sadike paradiznika je leta 1900 prinesel iz Trsta v Idrijo domačin Peter Vončina iz Spodnje Idrije. Imel je trgovino in žganjarno „Pri Petru“ v Gasi, danes Rožna ulica 22. K njemu so zahajali moški in ob frakeljnu žganja in koščku kruha modrovali.

V predvojnem času so ženske s „Kminskega“ enkrat tedensko, ob četrtnih, prihajale v Idrijo, obložene z domačimi pridelki. Hodile so od hiše do hiše in prodajale maslo, žganje, posušeno in sveže sadje in pri tem poudarjale, da so „hrušče mešče ku drešče“.

Javne pralnice v Idriji so bile na Rakah, vrh Bruševše (na Balkanu), na Prejnuti, na Tuomu pri sv. Janezu in pod Gorami. Danes ne srečamo več ženske, ki bi nosila zvrhan škafr perila. Od leta 1960 naprej se uporabljajo pralni stroji, ki nadomeščajo nekdanje naporno ročno pranje. Tudi domače žehntnice so izgubile na svojem pomenu, ker so jih preuredili za drugačno uporabo.

Živinoreja

V Idriji je pred vojno bilo okrog 135 krav, ki so dajale mleko za dobršen del prebivalstva (v to število seveda niso vračunane krave na bližnjih okoliških kmetijah). Mleko in mlečne izdelke so v Idrijo enkrat tedensko dovažali tudi iz Zavrataca, kjer je bila mlekarna. V mestnem predelu Grapa je bilo koli 22 krav, ki so polnile hleve rudarjev–bajtarjev. Ker za tolikšno število repov ni bilo dovolj krme, so Graparji v prejšnjem stoletju imeli svojega, skupnega pastirja, ki je za plačilo ob ugodnem vremenu vodil graparško govedo v Gladke Rupe na pašo. Pašniki so se razprostirali proti Pšenku.

Promet

Nekoč so mestne ulice bile makadamske, zato je cestni prah bil prava nadlega. Da bi se to omililo, je v poletnih dneh rudniški šofer vozil po mestu rudniško cisterno vode in škropil zaprašene ceste. To se je opravljalo od leta 1927 do 1939.

Maja 1940 so začeli s preureditvenimi deli na glavnem trgu, da bi nekaj pozneje čezenj položili asfaltno prevleko.

Do uvedbe motoriziranega prevoza pri rudniku so za rudnik prevažali tudi logaški „furmani“. Njihovo postajališče je bilo pri gostilni Zagoda, kjer so imeli tudi hlev za konje. Leta 1912 je rudnik nabavil prvi 5-tonski tovornjak znamke Saurer, rekli so mu „ajnzar“. Imel je lesena kolesa, obrobljena z železno „šino“. Njegova največja hitrost je bila 30 kilometrov na uro. Po enoletnem šolanju na Dunaju se je v Idrijo vrnil Franc Alič in postal tako prvi rudniški šofer. Leta 1912 je rudnik kupil štirisedezni osebni avto Saurer, ki je zmožal hitrost 60 kilometrov na uro. Leta 1916 pa je rudnik nabavil še 1 tovornjak Saurer in 3 tovornjake Puch s prikolicami. Tovornjaki so prevažali v Logatec in Ljubljano živo srebro, nazaj pa so dovažali premog in drugi material. Šoferji so še bili: Janez Pivk, Anton Poljanšek, Janez Bajt, Ivan Vončina, Polde Svetličič, Anton Seljak in Franc Kolenc. Rudniške garaže so bile v „Sagah“ na Lenštatju.

Od novembra 1940 dalje je avtobus na progi Idrija–Gorica vozil samo do Sv. Lucije (Mosta na Soči), kjer so potniki, namenjeni v Gorico, presedali na vlak. Ukrep je bil storjen zaradi štednje z avtomobilskimi gumami.

Rudniški šoferji s svojimi tovornjaki leta 1916

Marof

Usmiljenke so na Marof prišle leta 1885. Posestvo je bilo last Hance Leskovec, rojene leta 1854, zadnje potomke rodbine Leskovec. Izšolala se je v Gradcu in je posestvo podarila dobrodelni „Družbi Vincencija Pavelskega“ ter tudi sama vstopila v ta red. Bila je prednica samostana na Marofu do svoje visoke starosti. Umrla je leta 1936 in je pokopana pri Fari (Spodnja Idrija). Prodala je kovačijo na Malem Marofu (pri Rupčerju) in v spomin na svojega nepoboljšljivega brata Toneta, ki se je le prerad vdajal alkoholu, je dala tam v bližini postaviti leseno znamenje s podobo sv. Antona. Umrl je še mlad leta 1897, posestvo pa zapustil sestri Hanci. Nad vhodnimi vrati graščine Marof je bil do leta 1915 napis Willkommen (dobrodošli). Sestra Fides (Hančino redovniško ime) je v glavnem govorila nemško, ker je slovensko slabo znala. V domu je bilo vedno okoli 90 bolnikov in starčkov. Prednica je dala tudi sezidati kapelo v notranjosti zgradbe. Obsežno marofško posestvo se je

razprostiralo daleč naokoli. Ker je bilo zadolženo, je prednica Fides po malem razprodajala zemljišča, da je lahko odplačevala dolgove. Z gostilno in zabaviščem je tudi prekinila. Po njeni smrti je na Marofu do leta 1968 ostalo 8 usmiljenk, ki so obdelovale posestvo in skrbelę za reveže. Na marovškem (Idrijčani po domače pravijo Marovt, marovski) dvorišču je stala kapelica, posvečena sv. Antonu puščavniku. V notranjščini je bil velik lesen kip puščavnika in še druge zanimivosti, ki so privablјale mimoidoče, predvsem mladino. Vsakdo je tudi hotel potegniti vrstico, da je zapel znameniti mali zvon. Kapelica je leta 1954 izgubila na pomenu, ker jo je takratni upravnik doma dal izprazniti in preurediti v druge namene.

Med marovškimi znamenitostmi je vsekakor treba omeniti tudi znano „maravško žavbo“, mazilo, ki so ga izdelovale sestre po Hančinem receptu (zmešano je bilo iz telečjega loja, oljčnega olja, kafe in smrekove šmole in je uspešno zdravilo tudi gnojne rane).

Trgovina

V Idriji so nekdaj krožili kovanci različnega porekla. Nekaj časa po italijanski zasedbi mesta leta 1918 so, zaradi pomanjkanja drobiža, bili v rabi celo grški, španski in francoski kovanci. Zaradi pomanjkanja italijanskega drobiža pa so bile nekaj časa namesto tega v obtoku celo italijanske znamke. Da se le-te ne bi prehitro obrabile, so bile uokvirjene v celofanske ovojnice.

Novembra 1939 so trgovci usnja morali javiti v Milan vse zaloge usnja. Do nadaljnega je bila ustavljena (prepovedana) nabava in prodaja tega blaga.

Od februarja 1940 dalje sta bila kava in sladkor samo na „karte“.

Stanovanjski in družbeni standard

Idrijski domovi so nekoč večinoma imeli tudi vrtno lesene hišice, kar je dajalo kar neko tipiko idrijski arhitekturi. Imenovali so jih „luschauz“, služile pa so jim v poletnih mesecih za počitek in klepet, saj je bil to nadvse prijeten prostorček, ponavadi skrit za zelenjem.

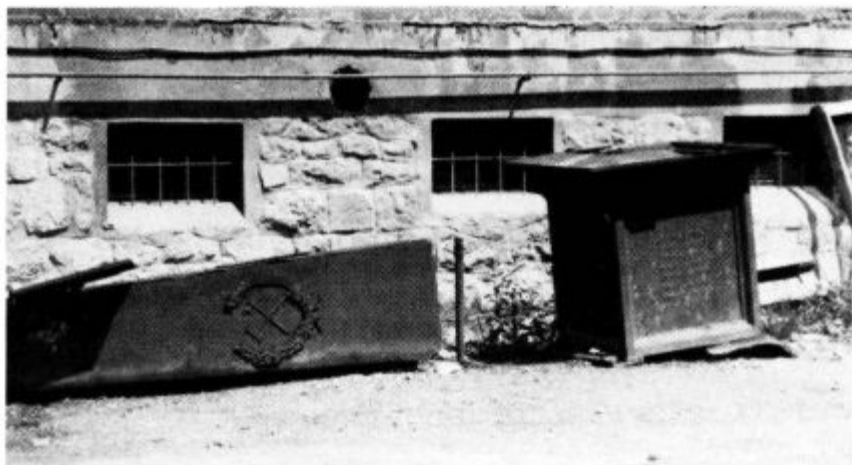
V času pred vojno so bili v Idriji pogrebi treh vrst: veliki, srednji in mali. Veliki pogreb je bil dostopen le premožnejšim, ker je bilo zanj treba odšteti dosti več denarja kot na primer za mali pogreb, ki so se ga posluževali revnejši sloji prebivalstva.

Do leta 1945 je bilo v Idriji 98 % stanovanj s straniščem brez vodnega izplakovanja – „na štrbunk“ – in samo okoli 2 % stanovanj je imelo kopalnico.

Leta 1936 so v Idriji postavili dve javni moški stranišči odprtega tipa. Hoteli so tako vsaj delno odpraviti nelepo moško razvado, da se javno in ob vsakem času močijo ulice in hišni vogali. Sicer pa nič čudnega, saj je bilo tedaj v Idriji okoli 23 gostiln, kamor so se moški hodili nacejat.

Spomenik rudarjem

Na ukaz rudniške direkcije je v februarju 1974 skupina delavcev elektrostrojnega obrata z nekdanjega, že pred vojno opuščene pokopališča pri sv. Križu odstranila 4,5 m visok piramidast spomenik, ki je bil postavljen leta 1847 v spomin žrtvam velikega jamskega požara 2. novembra 1846. Odgovorni

Tako je spomenik v letih 1974–78 čakal na popravilo

rudniški delavci so takrat obljubili, da bo spomenik popravljen v nekaj mesecih in ga bomo postavili na prejšnje mesto. Žal, po več kot štirih letih ni bilo še nič storjeno.

Šele leta 1978 je skupina delavcev podjetja Gostol v Idriji začela popravljati ta litoželezni spomenik. Dela so bila končana v oktobru 1979, kljub temu pa ta zgodovinski pomnik še ni na svojem mestu, temveč zanemarjen žalostno stoji na odprtem v topilnici in čaka na prebuditev kulturnega čuta odgovornih.

Meseca junija 1976 so delavci Komunalnega podjetja zaradi popraviljalnih del za gradnjo poštnega poslopja odstranili vodnjak z odlitkom rudarja, ki je stal na prostoru pred nekdanjo izbiralnico (Bašerijo) na Trgu 1. maja. Ta lepi kamnoseški izdelek iz prejšnjega stoletja so po kosih odpeljali na dvorišče komunalnega podjetja, kjer še vedno čaka boljših časov. Usoda zares ni naklonjena zgodovinskim pomnikom v Idriji.

Knapovski humor

Med idrijskimi rudarji ni manjkalo dovtipnežev in eden takih je bil tudi rudar Jože. Po delu v rudniku ga je doma vedno čakalo še mnogo domačih opravil, zato si je kdaj pa kdaj v jami privoščil malo počitka. Tako se nekega dne zateče v opuščen rov in tam zaspi. Ravno tistega dopoldneva pa je jamski inženir bil na službenem obhodu in ker je svojo dolžnost vestno opravljal, je večkrat „vtaknil nos“ tja, kamor morda ne bi bilo treba. Zalotil je spečega Jožeta, ko se je ravno utapljal v prelepe sanje. Prebudi ga in ga strogo opomni, češ, ali morda ne ve, da je v jami prepovedano spati. Jože ga debelo pogleda in reče: „Ko bi vi, inženir, vedeli, koliko spanje meni dobro de, me ne bi budili“. Presenečeni inženir zaradi tako hitrega in iskrenega pojasnjevanja tisti trenutek ne najde pravih besed in odkoraka naprej . . .

Bil je svojevrsten, nekateri bi celo rekli posebnež, ta Jože Bernik, rudar in mali posestnik. Precej je bral in bil je delaven. Družina, dve hiši in vrtovi – vse to je zahtevalo pridne roke. Budno je tudi opazoval naravo. Nekajkrat je odgovorne rudniške delavce resno in dobronamerno opozoril, da v hribu nad Rakam opaža podtalno vodo, zaradi katere nastaja drsenje zemlje. Žal njegova opozorila niso naletela na razumevanje, temveč na gluha ušesa, celo na posmeh. Bil je upravičeno užaljen, ker je pričakoval, če že ne hvaležnosti, vsaj razumevanja. Potožil je: „Nisem vedel, da so prazni kot nepopisan papir!“ Ni preteklo mnogo časa in njegove napovedi so se uresničile. Dne 28. decembra 1959 ob 12,30 je velik zemeljski plaz zdrsel v Idrijo in spotoma zasul del poti in vodni kanal Rake. Sreča, da ravno takrat ni bilo tam nikogar od mimoidočih.

Jože je imel svojevrstne zbirateljske navade. Na domu je hranil najrazličnejše predmete. Ko so Italijani leta 1930 čistili arhive prejšnjih gospodarjev, so k jašku jame odvažali velike količine avstrijskih pisem in dokumentov, ki jih je kurjač kotla po malem metal v ogenj. Počenjali so to ljudje, ki niso prav nič vedeli, kakšno zgodovinsko vrednost imajo ti papirji. Dobrodušni in po lastnem trudu precej razgledan Jože je hotel rešiti, kar se je rešiti dalo. Zavržene papirje je od tam po malem skrbno odnašal domov in jih spravjal v vreče. Tudi njemu gre zasluga, da je s tem gradivom posredno omogočil sestavo filatelistično-zgodovinske zbirke Pošta in poštni žigi Idrije.

Jama pri „Divjih možeh“

V preteklih stoletjih so se vojaški obvezniki kaj radi izmikali nošenju take suknje. Vojaška služba je takrat trajala deset in več let. Pred letom 1848 so rudarji bili oproščeni te dolžnosti. Novince so žandarji novačili po okolici. Tisti, ki je imel denar, se je lahko tudi odkupil. Obvezniki so se izmikali tako, da so se poskrili v odročne, težko dostopne kraje. Eno takih skrivališč je bilo v skalni votlini pod Tršanovšem v Beli. Votlina se imenuje „Jama pri divjih možeh“.

Razno

Ena najstarejših poznanih idrijskih značk je bila izdelana za društvo vojaških veteranov, ki je bila ustanovljena leta 1890. Velikost značke je 5 cm x 3 cm.

Že v 18. stoletju je idrijska šola imela učitelja za risanje. Po 12 letih svojega delovanja je bila ukinjena. Leta 1857 pa je bila upeljana nedeljska risarska šola, pridružena glavni šoli (IR št. 3-4/1975). Nekateri od njenih učencev so kazali veliko zanimanje in poslušaj za ta predmet. Eden od teh je bil tudi Josp Mihevc, rojen v Idriji leta 1843. Stanoval je za Gradom v Repilusovi hiši. Po poklicu je bil tesarski mojster, v prostem času pa se je posvečal risanju. Veselje je imel tudi za ptice. Ohranila se je tudi njegova pisana in risana knjižica žepnega formata. Črke so v gotici, knjižica pa vsebuje 132 risb ptic. Naslovna stran knjižice se v slovenskem prevodu glasi: Zbirka različnih vrst ptic iz vseh krajev sveta. Narisal Johan Miheutz, v Idriji 20. sept. 1863.

Na začetku Dolov iz idrijske smeri ob poti, ki se odcepi v levo, je na visoki letvi pritrjeno 75 let staro leseno znamenje, ki je že večkrat bilo obnovljeno. Neke zimske noči, ko se je rudar Pavel Vehar z dela v rudniku vračal domov, ga je vrh klanca zalotil snežni metež, ki mu je zabrisal sled poti. Obupani rudar je v mrazu in strahu taval naokoli in z veliko težavo našel pravo pot do doma. Da ne bi nikoli več zabredel v take težave, je sam postavil omenjeno kažipotno znamenje.

V noči z nedelje na ponedeljek, na dan pred Pustom leta 1937, so tatovi iz cerkve sv. Barbare odnesli monštranco, 5 kelihov in ciborij.

Na grajskem dvorišču je stal osmerokotni kamniti vodnjak obkrožen s štirimi košatimi lipami. Leta 1959 je uprava idrijskega muzeja dovolila vodnjak in lipo odstraniti. Na pridobljeni prostor so namestili stare, že odslužene rudniške stroje.

Dne 6. maja 1972 je Idrijo ibiskal cesar Bokassa, vsemogočni poglavar Centralno afriškega cesarstva. Ob tej priložnosti mu je bila na Trgu M. Tita izročena v spomin jamska svetilka – jamšerca.

V noči 31. julija 1974 sta neznani osebi vdrli skozi pritlično okno rudniške uprave. Na silo sta odprla pisarniška vrata in se napotila v naslednji prostor, kjer je stala železna blagajna, ki sta jo zaman poskušala odpreti. Pobrskala sta po predalih pisarniške in od tam odnesla samo 24.– din gotovine.

V sredno, dne 2. maja 1979, je ob slabem vremenu, ob prisotnosti maloštevilnih vernikov, koprski škof msgr. Janez Jenko blagoslovil obnovljene postaje križevega pota na Kalvariji pri sv. Antonu. Slike v oljni tehniki na pločevini so delo akademskega slikarja Tomaža Perka. Lesene okvirje za slike je podarila Marica Kragelj, por. Eržen iz Idrije.

V septembru leta 1980 so nekateri Idrijčani opazili, da na Šelštvu (Antoni-jev rov), tej rudarski spomeniški hiši s pločevinasto letnico 1500 nad vhom, ni več rudarskega znamenja, dveh prekrizanih pločevinastih kladi, ki je stalo pod omenjeno letnico. Znamenje, ki je preživelo obe vojski in morda že več kot sto let, je izgnilo neznanokam . . .

NEKAJ ZANIMIVOSTI IN ŠTEVILK IZ ŽIVLJENJA RUDNIKA

Proizvodnja

V predvojnem času je idrijsko rudišče bilo še dobro založeno z rudo, ki je vsebovala visok odstotek kovine. Poraba električne energije in materiala pa se je spremenila zaradi tehnologije in večje proizvodnje.

		o b d o b j e	
		1924–1934	1966–1976
Število zaposlenih		876	1.144
Od tega:	jama	549	700
	topilnica	121	107
	ostali zunaj	206	337
Število nesreč ¹		3	199
Letna proizv. jam. rude t		71.600	258.472
% Hg v prežgani rudi		0,70	0,283
Letna proizv. živ. srebra t		411,0	529,5
Letna poraba:			
elektr. energija	MWh	1.050	11.627
drava	prm	5.100	34
ogljje	m ³	4.500	33
premog	t	700	5.000
razstrelivo	t	30	130
mazut	t	—	5.600

Rudniški „Portartur“ je do 1. svetovne vojne le občasno služil svojemu namenu. Bil je odlagališče „sfidrane“ rude v Frančiške (= jašek Borba). Za povezavo Portarturja z jaškom je visoko nad cesto v Gasi bil speljan železni most, po katerem so ročno prevažali rudo in jo vsipavali v odlagališče. Od tam naprej so rudo prevažali v izbiralnico. Pred letom 1961, ko so tam v bližini načrtovali gradnjo stanovanjskega bloka, danes Rožna ulica št. 10, so Portartur

¹ Podatek za predvojni čas upošteva samo težje in smrtne primere. Lažjih poškodb takrat niso šteli kot nesreče.

podrli. Izgradnja te masivne rudniške zgradbe je sovpadala z rusko-japonsko vojno v letih 1904–1905 za posest Port Arthur na Kitajskem.

Nesreče

Povojne smrtne nesreče pri rudniku:

leto	j. Borba	j. Delo	Izbiralnica	Topilnica	Skupaj
1945		3	1		4
1947	1				1
1949		1			1
1950				1	1
1952	1				1
1957	1				1
1959		1			1
1960		1			1
1963		1			1

Ponesrečeni:

- 1945 Rafael Pirc in Ferdinand Vončina – podlegla zaradi poškodb pri obnovitvenih delih v jašku;
 Anton Logar – umrl zaradi zastрупitve z eksplozijskimi plini;
 Matevž Štucin – umrl zaradi nesreče pri ranžiranju vlaka v izbiralnici, ko sta mu dva polna vozička rude stisnila glavo;
- 1947 Edvard Golob na IV. obz. – zaradi zastрупitve z ogljikovim monoksidom;
- 1949 Jakob Kogej na IV. obz. – zaradi predčasne eksplozije;
- 1950 Stanko Jurjavčič – padel v naraslo Idrijco in utonil;
- 1952 Adolf Vidmar na IV. obz. – zaradi zrušitve jaška;
- 1957 Jože Jurjavčič na I. obz. – padel mu je velik kos rude na glavo in mu zdrobil lobanjo;
- 1959 Matevž Peternel na X. obz. – Pekel – zrušila se je nanj hribina;
- 1960 Ivan Carl – padel je iz kletke v globino 284 m na dovozišče XI. obzorja;
- 1963 Franc Vončina, VII. obz. – Talnina – zadušil se je s CO₂.

Organizacija

Od leta 1975 naprej doživlja rudnik organizacijske spremembe. Samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo rudnika živega srebra Idrija je bil sprejet dne 24. januarja 1975 s predpisano večino na zboru delavcev. Firma delovne organizacije: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA, n. sol. o. IDRİJA.

Temeljni organizaciji združenega dela poslujeta pod imeni:

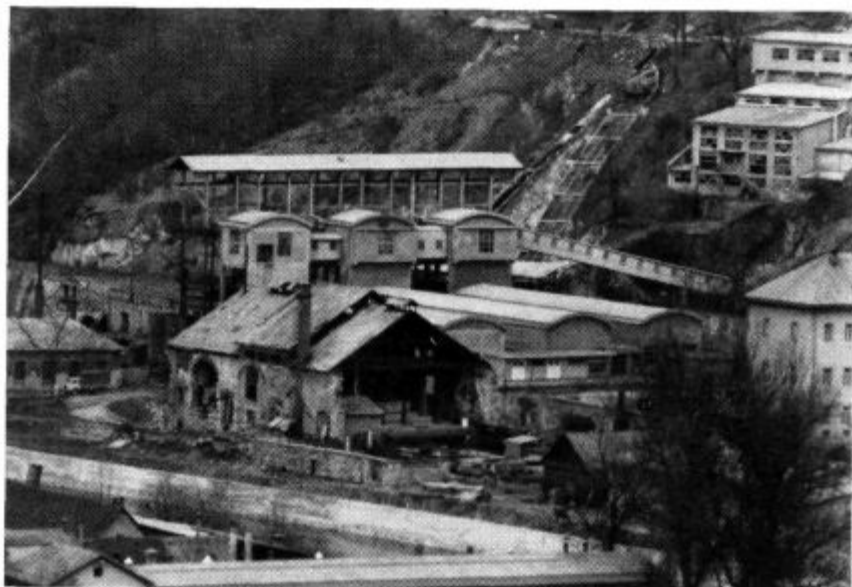
TOZD „Elektrostrojna organizacija“ in TOZD „Jama s topilnico“.

Poslovni predmet delovne organizacije obsega naslednje dejavnosti:

1. Proizvodnja in finalizacija živega srebra, živosrebrnega oksida, živosrebrnega klorida, živosrebrnega sulfida in drugih živosrebrnih spojin.

2. Opravljanje storitev in izdelava vsakovrstnih kovinskih, strojnih in elektro izdelkov in naprav za tretje pravne in fizične osebe.
3. Vzdrževanje, servis strojev in naprav.
4. Opravljanje storitev z lastno mehanizacijo za tretje pravne in fizične osebe.
5. Proizvodnja in montaža armatur za plin in tekočine iz kovin in plastike, vključno z gorilniki in razpršilci z mehanskim ali električnim varovanjem ter elementov za mehansko in električno varovanje s pripadajočimi deli.
6. Proizvodnja in montaža plinskih pretočnih grel za porabnike tople vode in ogrevanje prostorov, plinskih grel za ogrevanje prostorov, ostalih proizvodov povezanih z izdelavo plinskih grel, bodisi proizvodov za razvod tople vode oz. toplega zraka od grel do potrošnika ali za razvod od izvora plina do potrošnika plina.
7. Proizvodnja, montaža računskih strojev in njihovih delov.
8. Izvoz živega srebra in živosrebrnih soli.
9. Uvoz blaga, ki ga podjetje potrebuje za svojo proizvodnjo.
10. Izvoz rabljenega diamantnega orodja.
11. Prodaja plinskih pretočnih grel za porabnike tople vode in ogrevanje prostorov, plinskih grel za ogrevanje prostorov, ostalih proizvodov za razvod tople vode oz. toplega zraka od grel do potrošnika ali za razvod plina od izvora plina do potrošnika plina.
12. Prodaja elektronskih računskih strojev in njihovih delov.

Ta oblika združenega dela traja do 1. januarja 1978, ko se rudnik „raztozdira“ in postane enovita delovna organizacija: RUDNIK ŽIVEGA SREBRA IDRİJA p.o.

Ostanek industrijske zgradbe, v kateri so bile žgalne peči Špirek in plinski generator.

Direktorji rudnika od leta 1958 dalje:
Rud. inž. Ciril Prohinar od maja 1958 do decembra 1963
met. inž. Miloš Šulin od januarja 1964 do februarja 1972
rud. inž. Ivan Podobnik od marca 1972 do januarja 1975
met. inž. Niko Medved od februarja 1975 do aprila 1978
pravnik Jakob Martini od maja 1978 dalje.

Krize

Že v 16. stoletju in v naslednjih obdobjih so bile krize, katerih posledice so močno občutili idrijski rudarji. Prekinitev proizvodnje rudnika v letu 1977 pa še posebno izstopa v skoraj poltisočletnem rudarjenju v Idriji. Za razliko od prejšnjih kriz tokrat rudarji niso bili socialno ogroženi. V naslednjih obrazcih je prikazanih nekaj primerjalnih podatkov za leto 1977 in naslednja leta, ko se pri rudniku opravljajo samo še vzdrževalna in raziskovalna dela.

Izum in tehnične izboljšave

V povojnem obdobju so nekateri delavci pri rudniku bili tvorci izumov in tehničnih izboljšav, kar je pripomoglo k boljšim delovnim uspehom, higienski zaščiti delavca, varnosti pri delu in v nekaterih primerih tudi k zmanjšanju stroškov.

Pavel Treven, poslovodja v topilnici, je leta 1959 bil pobudnik preureditvenih del jaškastih peči, zaradi česar se je izkoristek Hg v prežgani rudi dvignil od 50 % na cca 65 %. Zboljšali so se tudi delovni pogoji delavcev zaposlenih pri jaškastih pečeh.

Ludvik Čibej, jamski tehnik in Franc Videgar, rud. inženir, sta leta 1962 izumila zapenjalno napravo pri jamskih vozičkih.

Mirko Jurman, kurjač na rotacijski peči, je bil leta 1963 iniciator pomembne tehnične izboljšave v topilnici. Po njegovi zamisli je bil temeljito preurejen transport žganih ostankov izpod rotacijske peči. Poleg poenostavitve odvoza žganih ostankov je predvsem bilo odpravljeno zdravju škodljivo prapraševanje okolja.

Ivan Miklavčič, orodjar v jami je leta 1965 izumil in patentiral napravo za pritrjevanje gumastih objemk na cevne nastavke (Patentni spis br. 279/63).

Pavel Leskovec, kovač, Pavel Šinkovec, varilec in Ludvik Čibej, jamski tehnik, so leta 1966 izdelali kretnico za nakladanje jamske izkoppnine z Eimco lopato v krivini.

Štefan Križič in Anton Erjavec, jamska delavca, sta leta 1966 sestavila tako imenovani kanon (top), ki je dobro služil pri zasipavanju jamskih prostorov. Naprava s cevjo, dolgo 2 m, deluje na stisnjeni zrak in piha (strelja) material v določeni prostor. Delovni učinek: $m^3 0,35/1 \text{ min}$.

Aldo Šaver, rudn. inženir, je leta 1968 uspel s predlogom, da se za 13 cm povišajo stranice železnim obzornim vozičkom in tako poveča njihova prevozna zmogljivost.

	1977			1978			1979			1980		
	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj
Poprečno število zaposlenih	340	184	524	255	33	288	227	35	262	213	35	248
od tega :	5	29	34	3	14	17	2	17	19	3	18	21
ženske delavci na pogod- benih delih			63						38			37
Prežgana ruda v topilnici – ton			19.858									
Proizvodnja živega srebra – ton			108									
Poraba:			5.214			4.447			4.556			4.141
elektr. energija MWh			16,6			9,0			14,0			15,6
razstrelivo ton			1.040			620			571			737
jamski les m ³			141			208			229			218
tekoče gorivo ton			532									
mazut ton			175									
lignit ton												
rjavi premog ton						55						40
Odkop m ³			5.125									
Zasip m ³			29.828			15.286			1.802			
Pretesarjenje prog m			514			1.055			767			1.024
Povzem prog m			...			682			678			386
Raziskave: Pront m			1.954			1.894			773			
skrilavec m			2.411			3.523			5.229			6.634
cinabarit m			2.061			235			895			861
Fluktuacija delavcev:												
prišli	5	4	9	2	4	6	10	1	11	7	2	9
odšli	318	206	524	42	5	47	25	5	30	24	2	26

	1977			1978			1979			1980		
	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj
Število nesreč	27	6	33	15	6	21	21	5	26	19	1	20
Izgubljeni dnevi	1.132	139	1.271	459	105	564	325	28	353	225	15	240
Število Hg bolnih	1	4	5									
Izgubljeni dnevi	258	355	613			86						
Skupaj opravljene ure			856.439			494.567			462.553			454.202
Skupaj neopravljene ure			269.761			125.505			112.173			93.657
Letni dopusti			122.995			61.538			62.465			64.369
Izredni plačani			7.671			776			944			1.316
Sola, tečaji			1.917			96			56			192
Ostali plačani			3.539			1.532			1.212			1.320
Neplačani			770			280			48			16
Neopravičeni			877			368			408			80
Boleznine			131.992			60.915			47.040			26.364
Drž. prazniki			37.636			31.484			19.516			19.120
% odsotnosti, skupaj			23,95			20,24			19,52			17,09
Letni dopusti			10,92			9,92			10,88			11,75
Izredni plačani			0,68			0,13			0,16			0,24
Sola, tečaji			0,17			0,01			0,01			0,03
Ostali plačani			0,31			0,25			0,21			0,24
Neplačani			0,07			0,05			0,01			
Neopravičeni			0,08			0,06			0,07			0,02
Boleznine			11,72			9,82			8,18			4,81

	1977			1978			1979			1980		
	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj	Jama	Ostali	Skupaj
Poprečni čisti OD:												
Skupno din	4.670	4.610	4.677	6.486	6.250	6.190	7.866	9.209	8.008			10.736
Redno delo din	4.363	4.610	4.477	5.436	6.006	5.616	7.475	8.993	7.793			10.482
Pogodb. dela din	6.053	-	6.053	8.365	7.571	7.928	8.750	10.700	8.883			11.740
Fin. rezultat poslovanja												
Izguba, tisoč din			31.369,8			24.631,8						

Izgube sta pokrivala sklad skupnih rezerv Slovenije in sklad skupnih rezerv občine Idrinja.

Regres za letovanje, din

	1978		1979		1980		
	1977	OD	regres	OD	regres	OD	regres
na zaposlenega	1.100.–	do 4000.–	2.450.–	do 5.000.–	2.200.–	do 6.400.–	2.120.–
		4.000–7.000	1.950.–	5.000–7.000	1.950.–	6.400–9.600	1.820.–
		nad 7.000	1.750	nad 7.000	1.700.–	nad 9.600	1.590.–
		od dodatno na 1 otroka			506.–		500.–

Iz sklada skupne porabe, din

Leto	Regres za letovanje	Odpravnine	Jubilejne nagrade
1977	1.642.358.–	634.608.–	–
1978	594.600.–	307.599.–	–
1979	660.494.–	191.765.–	–
1980	620.000.–	333.481.–	1.287.100.–

Jubilejne nagrade, izplačane dne 12. junija 1980:

za 10 let službe	din 3.335.–, prejelo	34 upravičencev
20 let službe	din 5.000.–, prejelo	84 upravičencev
30 let službe	din 6.670.–, prejelo	113 upravičencev

Razno

Prva številka tiskanega časopisa Idrijski rudar je izšla januarja 1965. Vsega je bilo tiskanih sedem števil, zadnja leta 1967. Nasledila ga je ciklostirana oblika glasila Informacije kolektivu, ki so izhajale od leta 1969 do sredi leta 1976. Za to ciklostirano glasilo je bilo porabljen skupaj 3,9 tone papirja. Vsega je bilo sciklostirano okoli 80.000 izvodov. Kljub temu sta se, kot do danes znano, ohranila samo dva kompleta Informacij kolektivu.

Za utrjevanje delovne discipline, ki je pri rudniku zašla v krizo, je bilo nekaj (ne)uspešnih poizkusov. Leta 1967 so ob vходу blizu glavnega skladišča rudnika namestili kontrolno uro, ki naj bi zaznamovala oz. žigosala prihode in odhode z dela zaposlenih na elektrostrojnem obratu, upravi in v topilnici. Vsak zaposleni naj bi s pomočjo te ure žigosal svojo kartico. Tako so od začetka vsi delali razen vodilnih. Njihovo odklonilno stališče in vzvišeno obnašanje sta vznejevoljila ostale delavce. Začeli so opuščati žigosanje kartic. Kontrolna ura se ni obnesla in so jo na skrivaj odstranili in vskladiščili. Nekaj let pozneje, v juniju 1976, so predpisali izhodno dovoljenje za delavce na upravi rudnika. Tudi ta ukrep ni pokazal zaželenih uspehov. Že naslednje leto so dovolilnice odpravili.

Zaradi premalo pretehtanih varnostnih zahtev pri vrтанju na sledilnih delih na III. obzorju jaška Borba, blizu jaška „Nadvojvoda“, je 16. marca 1968 voda vdrla v jamo. Vodni pritisk se je iz ure v uro stopnjeval tako, da je skozi odprtino dotok vode bil vse večji. Pripravljalna dela za ustavitev vdora vode so

trajala od 18. do 27. marca, nakar se je začelo tamponiranje odprtine. Delo je potekalo nepretrgoma v treh izmenah. Dne 14. junija 1968 je delo bilo uspešno opravljeno, odprtina zamašena, voda zaustavljena. Naknadno je delovna skupina iz Trbovelj ogroženo mesto še ojačala s cementim vbrizgavanjem.

Jamske svetilke so bile različne. Do leta 1912 so rudarji uporabljali jamšarice, rekli so jim tudi ripsavke, ker so gorele na rips (olje). Bile so dveh vrst: železne v obliki likalnika, ki so jih uporabljali tesarji, iste oblike v medeninasti izvedbi so uporabljali tesarski in drugi nadzorniki. Jamšarice v obliki podkve so uporabljali ostali jamski delavci. Po letu 1913 so pri rudniku uvedli karbidovke. Njihova gorilna doba je bila 10 ur z enkratnim polnjenjem 17 dkg karbida. Leta 1963 so karbidovke zamenjali z akumulatorskimi svetilkami.

Prodajna cena na svetovnem trgu za 1 jeklenko živega srebra je še vedno neugodna za donosno poslovanje rudnika. Konec leta 1977 je cena bila 125 dolarjev, decembra 1978 150 dolarjev, decembra 1979 180 dolarjev in konec leta 1980 410 dolarjev, nakar se je januarja 1981 občutno znižala na 360 dolarjev.

Dne 7. oktobra 1980 so se na rudniški upravi sestali vodilni delavci rudnika s predstavniki Rudarskega inštituta in skupno preučili izdelan investicijski program za morebitno ponovno proizvodnjo živega srebra. Potrebna bodo izdatna finančna sredstva, ki pa jih rudnik sam nima.

Dne 5. novembra 1980 je bil na rudniku sklican sestanek s potrošniki živega srebra v SFRJ in uporabniki deviznih sredstev. Do srede leta 1981 naj bi zaključili samoupravni sporazum o sofinanciranju, ki bo odločal, ali začeti z investicijami ali ne.

VIRI:

- Rechenschafts Bericht ueber die Gebarung bei den K.k. Stats Quecksilber Bergwerke zu Idria in dem Jahren 1870, 1871, 1872 – Wieb 1874–;
- Statistika rudnika.

Fotografijo in podatke o smučarjih je prispeval tov. Franc Jereb, pri tem sta sodelovala tudi Viki Vidmar in Marijan Felc.

400 LET IDRIJSKE OSNOVNE ŠOLE

I.

Idrijska dolina je bila ob odkritju živega srebra še divja grapa, gosto obraščena z vitkimi jelkami in smrekami, košatimi bukvami in drugim drevjem, med katerimi so se gozdne živali brezskrbno pasle in pile bistro hladno Idrijco, ki je tiho in mirno šumela po svoji strugi.

V zvezi z odkritjem živega srebra v Idriji leta 1490 in z začetkom izkopavanja živosrebrne rude v idrijskem rudniku leta 1493 pa je tudi nastanek rudarske naselbine. Naselbina na rudniških tleh ob reki Idrijci, ki je bila uro oddaljena od stare Idrije, je bila v upravnem in sodnem pogledu že takoj samostojna in je dobila naziv Idrija.

Da bi staro, 4 km oddaljeno Idrijo, ločili od nove rudarske Idrije, so domači prebivalci in idrijski rudarji že od vsega začetka stari Idriji rekli „Pri fari“, medtem ko so novi rudarski naselbini v Idriji rekli rudarska Idrija.

Takšen naziv za staro in novo rudarsko Idrijo nam je ohranjen v idrijskih urbarjih iz 17. stoletja.¹ Na splošno pa je bil uradni naziv za rudarsko Idrijo skozi 200 let Nemška Idrija za razliko od stare slovenske Idrije s kmetijskim prebivalstvom. Rudarsko Idrijo so imenovali Nemška Idrija predvsem zato, ker so jo ustanovili nemški rudarski naseljenci, medtem ko je bila ostala idrijska župa naseljena s slovenskimi kmeti. Ko pa se je nemški rudar v Idriji v 17. stoletju etnično popolnoma asimiliral z domačim prebivalstvom, je iz imena Idrija izginil pridevek „nemška“.

Z razširjenjem rudnika je naraščalo tudi naselje in se množilo prebivalstvo. Kmalu se je pokazala potreba po ustanovi, ki bi nudila otrokom osnovno znanje. Razvoj idrijske osnovne šole sovпада v čas razvoja in razmaha reformacijskega gibanja, katerega idejni vodja je bil Primož Trubar, ki je v svoji „Cerkveni ordningi“² zahteval: „Obena dežela, ne mejsto, ne gmajna ne mogo prez šul, prez šularjev inu prez vučenihi ludi biti“. Trubar je hotel, da bi vsak duhovnik slovenske protestantske cerkve, kjer koli je, na deželi ali v mestu, oskrbel slovenskim, kmečkim in mestnim otrokom osnovnošolski pouk slovenskega katekizma, slovenskega branja in slovenskega pisanja.³

Kljub temu, da so že leta 1549 na salzburški sinodi opozarjali na protestantsko nevarnost v šolstvu in da je leta 1580 izdana vladna odločba dovoljevala v vseh deželnoknežjih mestih in trgih izključno katoliško veroizpoved, so naslednje leto 1581 odprli protestantsko šolo⁴ v Idriji.

Leta 1580 je izšel tudi nov rudarski red, s katerim so bile tedanje razmere uradnikov in delavcev „tako vravnane, da se je slehernemu pravica godila ter se splošni mir in red zopet povrnili v idrijsko rudarstvo“.

Prva idrijska šola je bila protestantska in so vsi otroci, dečki in deklice dobili enako izobrazbo, kar je zapisal v Cerkvni ordningi : „Hlapčiče inu deklice naj šulmajster ali mežnar uči slovenskega katekizma, branja in pisanja.“⁵ Iz te usmerjenosti pa je Trubarju zrasla zamisel osnovne šole.

Prvi protestantski učitelj je bil Janez Hoffer, ki je poučeval od 1581 do 1596, za njim pa Peter Gallus.⁶

Nameščanje, odpušanje ter plačevanje učiteljev je večinoma prevzela mestna ali trška oblast ob pomoči deželne blagajne, nadzoroval pa je šolo in dajal navodila mestni svet skupno s predikantom. Če so učitelja namestili in plačali stanovi, je mesto ali trg poskrbelo za šolske prostore in mu je dajalo še kak dodatek k plači.

Kako je bilo s plačevanjem učitelja in vzdrževanjem šole, ni znano. Lahko pa sklepamo, da je šolo in učitelja vzdrževal rudnik, ker že v začetku 18. stoletja zasledimo naziv idrijska rudniška šola. 27 let so protestanti vodili šolstvo in mu dali osnovo za nadaljnji razvoj.

Protireformacija je na čelu s škofom Tomažem Hrenom in nadvojvodom Ferdinandom II. odpravila predikante in protestanti so morali zapustiti Kranjsko. Tudi v Idriji je nova protestantska vera imela veliko pristašev, niso pa imeli svojega pridigarja. Občasno je prihajal pridigat Ljubljčan Janez Tulšak.

Za odpravo protestantskih šol je značilno, da je osnovna tendenca teh odlokov protestantsko šolo z učiteljem vred odpraviti, ne pa protestantskega učitelja zamenjati s katoliškim.

Tako je v Idriji ostala ustanovljena protestantska šola in so jo spremenili v katoliško. Leta 1608 je na katoliški šoli poučeval Janez Cerk (Zerkh). Do leta 1737 ne zasledimo imena učitelja te male šole, kakor so imenovali šole z enim učiteljem. To leto pa je poučeval Nikolaj Verweser kot učitelj rudniške šole. In taka mala šola je delovala v Idriji več kot 150 let, od 1608–1777.⁷

II.

Prvi avstrijski šolski zakon je bila „Splošna šolska naredba“, sprejeta 6. decembra 1774. Z njo je država organizirala osnovne šole, za katere se poprej ni zanimala. Splošna šolska naredba je postavila temelj obveznemu šolanju, čeprav je obiskovalo pouk zaradi pomanjkanja šol in drugih vzrokov le majhno število šoloobvezne mladine. Šolski sistem, postavljen s tem zakonom, je razlikoval vzgajanje in izobraževanje prprostega ljudstva od šolanja meščanov. Postavljene so bile tri vrste osnovne šole: trivialke, glavne šole in normalke. Najnižje so bile trivialke, ki so jih ustanavljali na sedežih župnij, v trgih in tudi v mestih. Na trivialni šoli je poučeval en sam učitelj, ki je bil na deželi navadno cerkovnik. Učni načrt v trivialki je obsegal branje, pisanje, računanje in verouk. Taka trivialna šola v Idriji je delovala do 22. maja 1777, ko je cesarica Marija Terezija z dekretom ustanovila glavno šolo s tremi razredi, kjer so poučevali trije do štirje učitelji. Iz tretjega razreda glavne šole je bil mogoč prestop na gimnazijo ali v višji razred normalne šole. Idrijska glavna šola je že leta 1777 imela 225 učencev. Prvi ravnatelj in katehet je bil Anton Peter Schopf, ki je vodil idrijsko glavno šolo od 1777 do 1794, sledil

mu je p. Didak Žerovic 1794 do 1796, nato Matija Medič od 1796 do 1797 in Valentin Peternelj od 1797 do 1810.

Slavnostne otvoritve glavne šole, ki so jo odprli na predlog grofa Torresa, se je udeležil tudi organizator kranjskega šolstva Blaž Kumerdej, tedaj ravnatelj normalke v Ljubljani. O otvoritvi je poročal vladi na Dunaj zelo ugodno in navdušeno, da „je našel v Idriji sebi sorodne prijatelje šolstva in občino, v kateri so vsi sloji tekmovali v dokazovanju ljubezni do šole. Učitelji so odbri in poučujejo že po predpisih, žal pa se zaradi prostorov mora zavrniti mnogo otrok, ki bi radi hodili v šolo. Moral sem se zares diviti neverjetni gorečnosti tamošnje mladine za uk; posebno se odlikuje neki deček, sin idrijskega delavca; ker se je prepozno oglasil, ga niso mogli sprejeti, kajti vse klopí so bile že natalačene. A kaj storiti? Jokajoč teče domov in se kmalu vrne s stolčkom, češ da ga sedaj ne morejo več poditi domov, saj ima svoj sedež in hoče biti v šoli.“⁸

Za ustanovitev in vzdrževanje šole si je srenja sama naložila poseben davek, in sicer od 1779 po pol krajcerja, 1788 pa po en krajcer za vsak bokal vina, ki se je v Idriji popil. Tega denarja se je nabralo razmeroma veliko.⁹

Leta 1779 v prvem letu po ustanovitvi šole so imeli 17. in 18. maja prvo javno skušnjo, kjer sta bila navzoča kot uradna nadzornika kranjski referent za šolstvo grof Edling in ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej, ki se nista mogla načuditi lepim uspehom idrijskih učiteljev, ki so poučevali že po novi Felbigerjevi učni metodi. Učenci so pokazali pri vseh predmetih izredno dobro znanje. Kumerdej poroča, da je idrijska glavna šola najboljša na Kranjskem in da je velika sreča videti v Idriji toliko prijateljev šole, ki z njo tudi sodelujejo. Prizadevanja idrijskih učiteljev za boljšimi učnimi uspehi naj bi posnemali tudi drugi učitelji na Kranjskem, ki imajo do šole še vedno kake pomisleke.¹⁰

Poletni tečaj se je končal meseca oktobra in poročilo o njem ponovno poudarja, da je idrijska glavna šola ena najboljših v deželi.

Dne 24. decembra 1779 so nastavili učiteljico za ročna dela Terezijo Bauhofer z dekretom, kjer je pisalo naj uči šivati, vezti, krpati, prati in sicer vse praktično. Za to dobi 200 gld plače, prosto stanovanje in 3 sežnje drv. Prav tako so nastavili učitelja za risanje Josipa Hermana, vendar se risarska šola ni obnesla zaradi premajhnega števila učencev. Leta 1790 sta pouk obiskovala le dva učenca. Učitelj risanja je dobil 400 gld plače. Rudarji so temu nasprotovali, češ da je šola predraga in da rudarji ne potrebujejo risanja. Predlagali so, da bi ta denar porabili za izboljšanje učiteljskih plač. Risarsko šolo so ukinili 17. junija 1791.¹¹

Leta 1789 je obiskovalo idrijsko glavno šolo 367 učencev in učenk. O njih poroča vabilo k javni skušnji 16. in 17. julija. Poleg splošnih predmetov so poučevali tudi risanje in ženska ročna dela, pa tudi latinščino in so imeli zanje posebne učitelje oziroma razred.¹²

Idrijski učitelji so predlagali rudniški upravi, ki je vzdrževala šolstvo, naj za študij nadarjenih in revnih učencev ustanovi poseben štipendijski sklad. Nadarjene učence so učitelji poučevali v latinščini in grščini, da so potem lahko nadaljevali šolanje v gimnaziji ali višji šoli. In prav zato so ustanovili fond, iz katerega so podeljevali letno tri štipendije po 100 florintov ali šest štipendij po 50 florintov. Štipendije iz rudniškega sklada so lahko dobili tudi učitelji za metodično izpopolnjevanje na normalni šoli v Gradcu.¹³

Za večji obseg pedagoškega dela oziroma za večjo obremenjenost učiteljev so poleg osnovne plače učitelji še dobili tako imenovane remuneracije (posebno nagrado). O učiteljih, ki so za svoje delo dobili posebno nagrado, so morali ravnatelji voditi strogo evidenco o opravljenem delu in poročati vsak mesec na rudniško upravo.

Industrijsko šolo, ki je dejansko bil le razred, so biskovale samo starejše učenke zadnjega razreda glavne šole. Tu so se učile krojiti perilo, šivati, plesti, kvačkati, veziti in klekljati. Njihove izdelke je šola prodajala na javni dražbi, izkupiček pa nalagala v rudniški šolski sklad. Z pouk v industrijski šoli je ravnatelj napisal posebna navodila „Instructionen“. V industrijski šoli je poučevala učiteljica Maria Francisca v. Hass, ki je tem navodilom nasprotovala, ker je bila zanjo predvidena večja učna obveznost – ne le deset ur tedensko. Nadalje je bilo zapisano v navodilih, naj vzbujajo veselje do ročnega dela, naj ne zahteva pri pouku absolutno disciplino, temveč naj se z dekleti pogovarja tudi o življenjskih problemih in naj jim razlaga z blagim glasom celo dvajsetkrat, da bodo razumele vse učenke.¹⁴

Izredno zanimiv je tudi zapisnik učiteljske šolske konference 11. januarja 1795, kjer sta bila prisotna tudi rudniški sekretar Enhuber in višji šolski nadzornik Gariboldi. Na seji so sklenili, da bodo pedagoške probleme obravnavali vsak mesec, da se bodo poglobljali v učne načrte in uvajali novo Felbigerjevo metodo poučevanja, se vestno pripravljali na pouk in reševali vse druge tekoče zadeve na šoli.¹⁵

Kakšen odnos do šole so imeli idrijski rudarji in kaj jim je pomenila šola in izobrazba njihovih otrok, je občudovanja vreden dokaz, ko so prostovoljno prepuščali del zasluženih mezd lokalnemu šolskemu skladu. Po šestletnem poprečju je to znašalo 624 goldinarjev, približno trikrat toliko, kolikor je vplačala Cerkev na Kranjskem v deželni šolski sklad. Izjava, da „so vsi rudarji revni in vendar prostovoljno iz lastne pobude podpirajo šolski sklad zaradi koristi svojih otrok“ dokazuje, da ti prispevki niso bili izsiljeni.¹⁶

Zelo zanimiv je tudi arhivski dopis dunajske dvorne pisarne, ki je zahteval, naj rudniško knjigovodstvo izdela šestletno bilanco, koliko denarja je od 1789 do 1794 prišlo v idrijski šolski sklad od:

- točenja alkoholnih pijač,
- obračunanih rudarskih šihov,
- prodanih izdelkov industrijske šole,
- posebnih premoženjskih virov,
- dohodkov iz bratovske skladnice.

Prav tako so morali prikazati izdatke za šest let, za:

- redne plače učiteljev in njihovih pomočnikov,
- vzdrževanje in obnovo šolskega poslopja, kurjavo in za kurjača,
- nadomestilo, če niso dobili od erarja žitne bere,
- nabavo šolskih predmetov,
- potrebe v industrijski šoli,
- nagrade učencem, javne skušnje in za praznične slovesnosti,
- nagrade učiteljem, vodstvene in posebne potrebe na šoli.¹⁷

Torres je že leta 1776 poročal o njihovi pobudi, da bi plačevali učitelje iz svojih sredstev. Z odtegljajem od mezd so zbrali skoraj eno četrtnino tega sklada, ostanek – 1936 goldinarjev pa se je nabral od pristojbine na popito

vino, s čimer so rudarji še posredno prispevali. Tak odnos do šole so imeli rudarji in njihovi otroci. V času, ko so se tudi uradni krogi upirali za šolo kaj odriniti, so jo idrijski rudarji vzdrževali prostovoljno, in to v toliki meri, da je bila njihova glavna šola edina šola na Kranjskem, ki je imela letni presežek.¹⁸

Idrijska glavna šola je delovala v zelo ugodnih materialnih razmerah, kar je razvidno iz poročila dunajske dvorne pisarne leta 1806, kjer je zapisano, da razen idrijske ni bilo na Kranjskem prav nobene šole, ki bi povsem ustrezala predpisom Politične šolske ustave iz leta 1805. Idrijska glavna šola je slovela zaradi dobrih uspehov daleč naokrog. Leta 1801 je bilo na šoli 92 tujih učencev, največ iz Vipave, in 5 učnih moči. Marsikateri učitelj se je čutil srečnega in počaščenega, če je dobil službo na c. kr. rudniški glavni šoli. To dokazujejo tudi plače učiteljev. Leta 1849 je imel vodja šole Matej Ponter poleg stanovanja 464 gld letne plače, Anton Gosler, učitelj v 2. razredu 466 gld, Matej Bajc v 1. razredu 338 gld, Anton Cvek – 1. r. 2. odd. 416 gld, Terezija Mrak, učiteljica ročnih del 313 gld, medtem ko je učitelj na Vrhniki dobil le 157 gld letno in učitelj v Logatcu samo 72 gld letno in to le v naturalijah.¹⁹

Z glavno šolo je bila združena tudi nedeljska šola kot nadaljevalna in nadomestilo vsakdanji šoli. Kdaj je pričela ni znano, leta 1839 pa je imela tri, pozneje po dva oddelka. Obiskovali so jo učenci in učenke razne starosti, največ od 10. do 15. leta, poleg teh pa so šolo obiskovali tudi otroci z 8 in mladeniči s 24 leti. Med drugimi so to nedeljsko šolo obiskovali tudi obrtniški vajenci. Prenehala je s koncem šolskega leta 1874/75.²⁰

Nedeljsko šolo je obiskovalo

1848	66 dečkov	88 deklic	154 skupaj
1858	38 dečkov	106 deklic	144 skupaj
1868	45 dečkov	61 deklic	106 skupaj

III.

Število otrok na glavni šoli je iz leta v leto naraščalo in se je že postavila zahteva, naj šolo razdelijo na deško in dekliško posebej in naj nastavijo suplenta, ki bo nadomeščal obolelega učitelja, drugače pa bo po potrebi pomagal učiteljem pri spisju. Toda idrijska šola je ostala trirazredna do leta 1850.²¹

V šolskem letu 1948/49 je bilo v nižjem oddelku 1. razreda 91 dečkov in 80 deklic, torej 171 otrok. Razumljivo je, da je bilo to število učencev in učenk za tedanjega učitelja Jožefa Eržena preveliko, zato so v drugem polletju ta oddelek delili v dva vzporedna oddelka, ki sta jih prevzela Josip Šerko in novo nastavljeni Andrej Kacin. Taka razdelitev je ostala do konca šolskega leta 1852/53. Z naslednjim šolskim letom pa so nižji oddelek 1. razreda namesto v dve mešani vzporednici razdelili v deški in dekliški oddelek in prav tako višji oddelek 1. razreda. Takrat sta bili na šoli tudi nameščeni prvi razredni učiteljici Marija Krašnar in Frančiška pl. Ditrich.

Učiteljstvo idrijske glavne šole je uvidelo, da šola s svojimi tremi razredi ne zadošča več potrebam časa, zato je pri svoji mesečni konferenci dne 26. marca 1850 opozorilo tedanjo višjo šolsko oblast, tj. knezoškofijski ordinariat, da bi bilo umestno in potrebno ustanoviti nižjo realko. Toda kljub

utemeljenim zahtevam so dosegli le razširitev trirazrednice v štirirazrednico s šolskim letom 1855/56. S tem pa se notranja razdelitev ni prav nič spremenila, spremenilo se je le imenovanje razredov in oddelkov. Popolna ločitev dečkov in deklic pa se je pričela šele s šolskim letom 1862/63. Do trajne ločitve po spolu je prišlo s šolskim letom 1875/76; bili sta torej dve šoli pod skupnim vodstvom.

Z novim tretjim osnovnošolskim zakonom iz leta 1869 je prenehala delitev na trivialne, glavne in normalne šole. Tako je tudi doseđanja c. kr. glavna šola izgubila svoje doseđanje ime c. kr. rudniška šola ter leta 1870 dobila naziv c. kr. rudniška osnovna šola. Tudi po izidu osnovnošolskega zakona je rudnik še nadalje vzdrževal šolo. Vzdrževanje šole je bilo določeno z odlokom 13. septembra 1873 (številka 6978-17),²² Pridržal si je pravico imenovanja učiteljev. Občina ni imela nobenih obveznosti do šole.

Vedno bolj pa se je pojavljala potreba po razširitvi šole ter preskrbeti rudarskim otrokom višjo izobrazbo. Tej potrebi je vsaj deloma zadostilo c. kr. poljedelsko ministrstvo z odlokom z dne 13. avgusta 1877 (številka 9180/1916), s katerim je razširilo štirirazredno deško šolo v petrazredno in odobrilo učni načrt za petrazrednico. Po preteku šestnajstih let pa je leta 1893 postala tudi dekliška šola petrazredna. Tako je imela Idrija dve petrazredni ljudski šoli, kar je bilo v tistem času na Kranjskem še nekaj zelo redkega, ker so bile pet- in večrazredne osnovne šole takrat le v Ljubljani in dekliška uršulinska šola v Škofji Loki. Zato so iz vseh slovenskih dežel prihajali otroci na tukajšnjo šolo, ker je bila daleč naokoli najvišje organizirana.²³

Obe idrijski osnovni šoli, deška in dekliška pa sta bili do leta 1905 pod skupnim vodstvom. Toda za ravnatelja tako velikih šol, ki je bil istočasno tudi razredni učitelj, je bilo to prenaporno delo. Zato sta bili šoli z odlokom c. kr. poljedelskega ministrstva z dne 7. januarja 1905 (številka 32.707/2582 2 x 1904) ločeni in je bila z istim odlokom imenovana učiteljica Marija Kavčič začasna voditeljica šestrazredne c. kr. rudniške dekliške šole. Alojzij Novak pa je obdržal vodstvo deške šole.

V šolskem letu 1906/07 so odprli 7. razred dekliške šole in 1913 z odlokom ministrstva za javna dela še 8. razred. Poučevati so pričeli po učnem načrtu za meščanske šole.

Na deški šoli je ostalo le 5 razredov. Leta 1901 je, bila ustanovljena realka in razširitev deške šole ni bila potrebna.

IV.

Idrija je naraščala, število šolskih otrok je doseglo število 1000. Vedno bolj je postalo pereče vprašanje šolskega prostora.

Proti koncu 18. stoletja je bila šola v hiši, ki je imela leta 1908 hišno številko 42, pozneje pa je bilo šolsko poslopje na tako imenovanem „šolskem trgu“, prostoru na jugu bivšega eraričnega skladišča, v erarični hiši. Ker pa je število šolskih otrok iz leta v leto naraščalo in je bilo potrebno šolo vedno bolj širiti, so postali prostori v tem poslopju pretesni in neprimerni in so dobili prostore v stari bolnišnici in še eni privatni stavbi. Tako je imela idrijska osnovna šola svoje razrede kar v treh hišah. To je oviralo tudi pouk in tudi vsi ti prostori niso zadoščali, potrebno je bilo misliti na postavitev novega šolskega poslopja.

Po vseh dotedanjih zakonskih določilih in tudi po osnovnošolskem zakonu bi morala občina poskrbeti za šolske prostore. Tedaj je c. kr. poljedelsko ministrstvo, ki je že ves čas skrbelo za šolske prostore, tudi dovolilo, da nosi vse stroške znovo šolo rudnik. Stavba mora biti zgrajena po vseh zakonskih predpisih in zdravstvenih zahtevah ter mora stati kolikor mogoče v središču mesta. Ker pa c. kr. rudniška direkcija ni imela lastnega primernega prostora, je odkupila tri zasebne hiše (št. 60, 61 in 62 nova, oziroma 59, 60 in 61 stara) s pripadajočimi vrta za skupno ceno 9600 glđ. Vse tri hiše so podrli in pričeli 1. julija 1874 s kopanjem temeljev. 19. septembra 1877 je bilo šolsko poslopje dokončano in slovesno odprto. Poslopje je stalo z notranjo opremo in odkupom zemljišča nad 100.000 glđ. Veliko, lepo in prostorno poslopje je dolga leta zadostovalo vsem tedanjim šolskim potrebam.²⁴

Med prvo svetovno vojno je bilo šolsko poslopje izpraznjeno za bolnico. Posamezne razrede so razdelili po rudniških hišah, največ jih je bilo v gradu. Večjih poškodb poslopje v prvi vojni ni utrpelo. Precej je bilo poškodovano v drugi svetovni vojni ob prvem zračnem napadu 2. aprila 1945. Porušen je bil desni del stavbe v drugem nadstropju. Precej je bilo poškodovano tudi ob drugem zračnem napadu 23. aprila 1945. Šele po osvoboditvi so šolsko opremo prepeljali v šolo iz poslopja bivše realke, kjer je bil 1944 nekaj časa pouk osnovne šole. Po vojni sta bila v poslopju tudi nižja gimnazija in dijaški dom. Gimnazija je uporabljala vse drugo nadstropje, razen ene učilnice. Osnovna šola pa štiri učilnice v levi polovici prvega nadstropja in 2 učilnici v pritličju. Dijaški dom pa je imel desno polovico prvega nadstropja in kuhinjo ter jedilnico v pritličju. Šele ob sklepu šolskega leta 1946/47 so pričeli z večjimi obnovitvenimi deli na šolskem poslopju.²⁵

Šolska stavba, ki je stara že več kakor 100 let, še danes daje streho 856 učencem osnovne šole Jožeta Mihevca.

V tem stoletnem obdobju so dobili prostore tudi drugi učni zavodi.

V.

Poleg osnovnega pouka na glavni šoli, kjer so poučevali verouk, slovenščino, nemščino, številjenje, lepopisje, petje, sadjerejo, telovadbo v vsakdanji šoli, so v šoli, ki je bila samo ob praznikih, poučevali še godbo, dekliska obrtnijska dela, branje, pisanje, številjenje, pravopisje in opravilne spise.

V šolskem letu 1869/70 je vsakdanjo šolo obiskovalo 654 učencev in učenk. V to število so vštete tudi učenke, ki so obiskovale deklisko obrtniško šolo in učenci, ki so obiskovali godbeno šolo, teh učencev je bilo 138. Nedeljsko šolo pa je obiskovalo 119 učencev in učenk.

V vsakdanji šoli so s šolskim letom 1867/68 pričeli poučevati kot neobvezni predmet petje, telovadbo in sadjarstvo. Učitelji, ki so poučevali na glavni šoli, so bili pri pouku zelo prizadevni in so iskali vedno novih možnosti za izobraževanje idrijskih otrok. Tako so v letu 1892 uvedli kot neobvezni predmet mizarstvo, rezbarstvo in lepljenje. V mizarstvu in rezbarstvu so poučevali le dečke višjih razredov, v lepljenstvu pa večinoma deklice. V začetku pouka so morali učenci in učenke plačevati po 20 kr mesečno za porabljeni papir, les in za obrabljeno orodje, leta 1897 pa je rudniška direkcija odpravila pobiranje teh prispevkov in uvedla brezplačen pouk.²⁶

Pri vseh teh možnostih, s katerimi so idrijski učitelji hoteli dati učencem boljšo izobrazbo, ne pa višjo, se je pojavilo vprašanje, kam naj gredo nadarjeni učenci po dokončani glavni šoli. Za delo v rudniku so še premлади, za obrt v Idriji ni prostora, za poljsko delo ni bilo prilike.

Ravnatelj Karol Legat, ki je prišel na šolo leta 1847, je poskušal dobiti nižjo realko z dvema razredoma. Realke Idrija ni dobila, pač pa so dovolili enoletni pripravniški tečaj. Tedaj je predvsem primanjkovalo učiteljev, ker ljubljanska pripravnica ni imela ne zadostnih prostorov ne drugih pripomočkov, ki bi olajšali študij. Posebno v glasbi ni mogla v dveh letih usposobiti kandidatov, ki bi na osnovni šoli z uspehom poučevali. V Idriji pa so že imeli v učnem programu godbo in petje in tudi dobre učitelje glasbe.

Tako je Ministrstvo za kulturo in pouk na Dunaju dne 31. maja 1852 (z aktom šte. 4985/521) dovolilo pripravniški tečaj. Učni načrt je bil potrjen 1. septembra 1852 in z 20. oktobrom 1852 so pričeli s poukom. Za nabavo učil je ministrstvo dalo 264 gld. Pouk so imeli v hiši, ki je bila last Berte Šuntarjeve.

Ravnatelj glavne šole Karol Legat je bil istočasno tudi vodja pripravniškega tečaja. Poučevali pa so brezplačno učitelji glavne šole, samo učitelj glasbe Anton Krašner, ki je poučeval 6 ur na teden petje in orgljanje, je dobil letno 50 gld.

Po zaključenem tečaju 21. julija 1853 so imeli izpit, ki je trajal dva dni.

Učiteljstvo idrijske glavne šole je kot učni kader na pripravniškem tečaju opravilo ogromno vzgojno nalogo, kot predavatelji in kot mentorji v popoldanskih urah, ko so vodili tečajnike kot hospitante po razredih glavne šole, razpravljali z njimi o poteku učnih ur in jim vzbujali veselje do petja pri pevskih vajah in orgljanju.

Ko so absolventi nastopili učiteljsko službo in bili nameščeni kot začasni učitelji, so morali še vsi opravljati organistovsko in cerkveno službo. Po dveh letih učiteljske službe so morali opraviti konzistorialni izpit in potem so postali stalni učitelji. Večina udeležencev tečaja je bila iz podeželja in so se tudi udeleževali učnih ur iz sadjarstva na glavni šoli ter so prenašali nove dosežke na področju sadjarstva v vasi, kjer so službovali. Pripravniški tečaj ali preparandijo (Praperandenschule), kakor so ga tedaj imenovali, je obiskovalo poprečno po 14 gojencev, največ 22 v šolskem letu 1856/57 in najmanj 5 v šolskem letu 1864/65. Izmed 193 učencev jih je bilo 130 usposobljenih za poučevanje na trivialnih šolah. Ta enoletni pripravniški tečaj je deloval le 14 let. Kranjska deželna vlada ga je z dnem 5 oktobra 1864 ukinila in so zaključili s poukom ob koncu šolskega leta 1865/66.²⁷

VI.

V kakšnem jeziku je bil pouk na protestantski šoli, nisem mogla zaslediti, sklepam, da v slovenskem jeziku, ker so v okolici Idrije govorili slovensko in ker je protestantska šola poučevala otroke v materinem jeziku. Po letu 1608 je bila katoliška in je učni načrt predpisovala cerkvena oblast. Od 1737 je bila rudniška, pouk je bil dvojezičen, uradni jezik pa nemški. Leta 1777 so enorazrednico razširili v trirazredno glavno šolo z nemškim učnim jezikom. Tudi uradni jezik je bil nemški. Slovenščino so poučevali le kot predmet po 3 ure tedensko. Leta 1851 je postala šola štirirazredna, v prvih dveh razredih so poučevali oba jezika, v zadnjih dveh je bil učni jezik

nemški, slovenščino so poučevali le kot predmet. Od 1888 dalje so v prvih dveh razredih poučevali v slovenskem jeziku, v višjih razredih pa v nemškem jeziku. Uradni jezik je bil ves čas nemški, zlasti v dopisovanju z rudniškim ravnateljstvom. Med leti 1890 do 1900 ni mogoče točno ugotoviti, katero leto je bila nemščina kot učni jezik le v 6. in 7., pozneje tudi v 8. razredu. Od leta 1918 do 1922 je bil učni jezik slovenski, od 3. razreda dalje pa so poučevali od 3 do 5 ur italijanščine na teden kot predmet. Po dveh letih so nastavili dva italijanska učitelja za pouk italijanščine v letu 1921/22 do 1922/23. Z Gentilejevo šolsko reformo pa je bila v šolskem letu 1923/24 uvedena italijanščina kot učni jezik in to najprej v prvem razredu. Postopoma bi se moralo nadaljevati, pa so jo vpeljali v več razredih hkrati. Slovenščino so poučevali samo še kot predmet po 4 ure na teden, dokler slovenska beseda ni popolnoma zamrla s šolskim letom 1928/29.²⁸

V šolskem letu 1942/43 je bilo na šoli v 18 oddelkih 422 učencev. V oddelku je bilo največ 29 in najmanj 19 učencev. Ob kapitulaciji Italije je skupaj z vojsko odšlo vse italijansko uradništvo in vse italijansko učiteljstvo. Šolsko leto 1943/44 je bilo brez pouka. V tem letu so slovenske učiteljice, ki so do tedaj službovale v Italiji, kamor so jih poslali po uvedbi Gentilejeve šolske reforme, in se po kapitulaciji niso vrnile na svoja službena mesta, doma privatno poučevale idrijske otroke in odrasle. V letu 1944 pa so odprli domobransko šolo s slovenskim učnim jezikom. Zavedne slovenske idrijske družine niso pošiljale svojih otrok v domobransko šolo, partizanske osnovne šole pa zaradi močne okupatorjeve postojanke ni bilo mogoče odpreti.²⁹

VII.

Po osvoboditvi je učiteljica Leopoldina Leskovec pripravila vse potrebno, da so dne 28. maja 1945 pričeli s poukom in ga zaključili že 15. junija 1945. S tem dnem je bil zaključen pouk na vseh šolah v Slovenskem Primorju. Dne 9. oktobra 1945 pa so pričeli z rednim poukom.

V letu 1945 je bilo na šoli 5 oddelkov z 2 vzporednicama, ob koncu šolskega leta 1947 pa je ostalo število oddelkov nespremenjeno. Na šoli je bilo v šolskem letu 1946/47 153 dečkov in 166 deklic, skupaj 319 učencev. V šolskem letu 1947/48 je pouk obiskovalo 207 učencev. Šola je bila v šolskem letu 1947/48 sedemletna in od 1950 dalje osemletna.

V Idriji sta do reforme šolstva delovali dve osnovni šoli, Osnovna šola I. in Osnovna šola II. Prva s 15 oddelki in 538 učenci v Prelovčevi ulici v stavbi osnovne šole in druga z 12 oddelki in 395 učenci v Študentovski ulici 16 v stavbi nekdanje realke.

Po reformi šolstva leta 1958 je bila v Idriji spet samo ena popolna osemletna osnovna šola z 29 oddelki in 1019 učenci v šolskem letu 1960/61. Deset let kasneje, v šolskem letu 1971/72, pa je bilo v 33 oddelkih 859 učencev, medtem ko je bilo v šolskem letu 1979/80 v 34 oddelkih 856 učencev. Število učencev počasi vpada, če ga primerjamo s koncem 19. stoletja, ko je pouk obiskovalo okoli 1000 učencev. Seveda pa moramo pripomniti, da je bila tedanja osnovna šola edina, ki je sprejemala ne samo učence iz bližnje, ampak tudi daljne okolice.³⁰

400 let delovanja osnovne šole je častitljiv jubilej, ki nam skozi kratek oris štirih stoletij prikaže skrb in zavzetost Idrijčanov za vzgojo in izobraževanje svojih otrok. Tukaj je prikazan le razvoj osnovne šole in vseh dejavnosti,

ki so bile z njo povezane. Namenoma sem se izognila prikaza borbe za srednjo šolo, ki je bila prisotna v Idriji že od 1716. leta dalje.

Generacije učencev, ki so prišle iz osnovne šole, so zasedle vidna mesta doma v Idriji, širom po Sloveniji in tudi zunaj domovine.

OPOMBE:

1. Dr. Marija Verbič, Ali je Idrija dobila ime po živem srebru?, Idrijski razgledi 1974, števil. 3-4, str. 146
2. Dr. Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana 1934, str. 81-83
3. Dr. Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 55
4. Mihael Arko, Zgodovina Idrije, Gorica 1931, str. 220
5. Prav tam str. 81-83, Rupel
6. Prav tam str. 220, Arko
7. Letno poročilo c.k. rudniške deške šole v Idriji 1907/08, str. 8
8. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, Letopis Slovenske matice za leto 1894/95, str. 146-
9. Prav tam str. 122, Arko
10. Einladung zur öffentlichen Prüfung... in der K.K. Hauptschule zu Idrija, freyen Stadt in Krain; Narodni muzej v Ljubljani števil. 9412
11. Prav tam, str. 221, Arko
12. Glej opomba 10
13. Idrijski arhiv fasc. XIII števil. 435 za leto 1972
14. Idrijski arhiv fasc. XIII števil. 744 za leto 1973
15. Idrijski arhiv fasc. XIII števil. 47 za leto 1795
16. AS, adg, Pp T-4-7, 7. febr. 1783
17. Idrijski arhiv fasc. XIII števil. 259 za leto 1795
18. AS, gub. arh. fasc. 42, 15. januar in 14. feb. 1795
19. Prav tam str. 221, Arko
20. Letno poročilo glavne šole c.k. rudnika v Idriji 1870
21. Prav tam str. 221, Arko
22. Letno poročilo 1907/08, str. 10
23. Vincenc Žnidar, Zanimivosti iz preteklosti idrijskega šolstva, Idrijski razgledi 1968, števil. 3, str. 62
24. Prav tam str. 222, Arko
25. Arhiv SŠM, Kartoteka šolskih kronik
26. Lado Božič, Idrijski kot, Ljubljana 1936, str. 57
27. Letno poročilo 1873, 1873, 1907/08
28. Arhiv SŠM, kartoteka šolskih kronik
29. Arhiv SŠM, NOB, fasc. 161 poročilo Severnoprimskega okrožja 14. 12. 1944
30. Statistična poročila o stanju šol Zavoda za statistiko

Dr. FRANJO KORDIŠ – dobitnik Jesenkovega priznanja za leto 1981

Doktorju gozdarskih znanosti FRANJU KORDIŠU je bilo na univerzi „Edvarda Kardelja“ v Ljubljani marca letos podeljeno Jesenkovo priznanje za leto 1981.

Jesenkova priznanja podeljuje biotehniška fakulteta univerze v Ljubljani posameznikom pa tudi delovnim organizacijam za dosežke na biološkem področju. Hkrati, ko se podeljujejo ta priznanja, se obujajo spomini na velikega botanika in genetika profesorja Frana Jesenka, ki ima izredne zasluge pri razvijanju visokega šolstva in nasploh za napredek bioloških znanosti zlasti na področju genetike.

Dr. Franjo Kordiš je z njemu lastno prizadevnostjo in posebno nagnjenostjo do biologije gozda in še posebno idrijskega gozda prodril v njegove zapletene razvojne zakonitosti. S tem delom si je zaslužil najvišji naziv raziskovalca – znanstvenika.

Skupščina občine Idrija se mu je leta 1979 ob njegovi šestdesetletnici oddolžila s podelitvijo občinskega priznanja za dosežke na področju vsestranskega delovanja kot uglednemu strokovnjaku in družbenopolitičnemu delavcu.

Obrazložitev za Jesenkovo priznanje, ki vrednoti njegovo plemenito delo na področju bioloških znanosti, pretanjeno utkano v neposredno delo v gozdu, je ob slavnostni podelitvi podal doktor Dušan Mlinšek, profesor na Biotehniški fakulteti, v naslednjem:

Dr. Franjo Kordiš je jugoslovansko priznan in visoko cenjen gozdarski strokovnjak ter aktiven veteran slovenskega gozdarstva. Njegovo ime je poznano izza naših meja, predvsem v gozdarskih strokovnih krogih srednje Evrope. Da je temu tako, je pripisati Kordiševemu uspešnemu delu v gospodarjenju z gozdovi na Soškem gozdnem gospodarskem območju in tudi njegovemu vplivu na gospodarjenje z gozdovi v Sloveniji.

Kordiševe trajne zasluge za slovensko gozdarstvo so predvsem naslednje:

Nagrajenec je eden prvih gozdarjev v Sloveniji, ki je znal uresničiti teorijo naravovarstvenega gojenja in gospodarjenja z gozdovi v praksi na sodoben način. To zahtevno nalogo je dr. Kordiš začel uresničevati že v prvem povojnem desetletju v gozdovih Idrije, ki spadajo med gospodarsko najzahtevnejše gozdne objekte v Jugoslaviji. S tem je dokazal, da je možno pronaravni koncept dela z gozdom uresničevati tudi povsod drugod. Dr. Kordišu je to uspelo, ker je znal z občutkom z naravo pravilno uveljaviti v gozdarski praksi sodobno teorijo nege

ob uporabi takšnega stroja in tehnologij, ki v polni meri spoštujejo naravovarstvene zahteve v gozdarstvu. V idrijskih bukovich gozdovih so bile s tem zapisane inicialke visoke šole gospodarjenja z gozdom bukve in jelke, ki je naletela na priznanje v srednjeevropskem prostoru. Dr. Kordiš je s tem posianstvom pomagal utiriti pot pri nas in v Jugoslaviji tisti naravovarstveni misli pri ravnanju z gozdom, za katero se je biolog Jesenko v svoji ljubezni do narave v bistvu nenehno zavzemal.

Resnično vrednost doseženega dela more danes pravilno oceniti le tisti, ki je v današnji krizi človekovega naravnega okolja že poizkušal povezovati gospodarstvo in varstvo narave. Dr. Kordišu je to delo uspelo, ker ga je oblikoval na znanstvenih temeljih, v katerih se kot gozdar nenehno spopolnjuje in to znanje prenaša v prakso. Kandidat je dolgoletni sodelavec biotehniške fakultete. Sodeluje pri organiziranju in pri izvajanju podiplomskih republiških in zveznih seminarjev. Je tudi sodelavec pri raziskovalnem delu. Nagrajenec spada med tiste najboljše sodelavce, s pomočjo katerih VTOZD za gozdarstvo uresničuje svoje plodno sodelovanje z združenim delom.

Zadnjih nekaj let je dr. Franjo Kordiš direktor Soškega gozdnega gospodarstva. Na tem mestu nagrajenec uspešno uveljavlja svoje bogate izkušnje pri naravovarstvenem delu z gozdom s svojimi sodelavci na vsem območju. Ta ugotovitev je tem pomembnejša, ker spada Soško gozdno gospodarsko območje po težavnosti gozdnogospodarske in naravovarstvene problematike med najbolj zahtevne v Sloveniji.

Priznanje dr. Kordišu je hkrati priznanje uspešnemu uveljavljanju znanosti, sodobne tehnologije ter kadrov v konceptu naravovarstvenega gospodarjenja z našim gozdom.

Ob podelitvi Jesenkovich priznanj za leto 1981 – dr. Franjo Kordiš drugi z leve

MOZAIK SPOMINOV

Pod tem okvirnim naslovom Zbornik Idrijski razgledi s svojo jubilejno številko začenja novo rubriko za tiste prispevke, ki bi jih zaradi njihove morebitne nestrokovnosti, stilistične nedodelanosti ali drugih pomanjkljivosti in nedoslednosti le težka objavili v zborniku, so pa vendarle človeško dragocen drobec za spoznavanje preteklosti našega rudarskega mesta ali kakega drugega kraja v občini. Četudi so pisani v nekoliko nebogljeni in naivni obliki, vendarle širijo pristen ljudski odmev na neko zanimivo, morda že preživelo ali preoblikovano, vsekakor pa v sebi zaključeno kulturo; taki prispevki s svojo neposrednostjo tudi nazorno slikajo življenjske navade naših ljudi v preteklosti; včasih je privzeta in ne do kraja doumljena preprosta pesniška oblika (ali vsaj poskus) avtorju prav toliko v breme, kolikor po drugi strani izraža odsev časov in ljudskega sloga. Tovrstne prispevke ponavadi pišejo ljudje starejšega rodu, ki niso imeli redne slovenske šolske izobrazbe in še manj prave pisne prakse, odlikujeta pa jih bister notranji vid in tenak posluš za pripovedovanje spominov; najsi že pripovedujejo v nevezani besedi ali v „pesmi“, s svojimi zapisanimi spomini dopolnjujejo razgiban mozaik tiste podobe, ki jo na višji ravni skušajo raziskati in znanstveno obdelati etnologi. Škoda bi bilo torej, da bi se taki, četudi le drobci, razgubili v pozabi.

Uredništvo

IDRIJSKI OTROCI NEKDAJ

(Iz spominov idrijskega izseljenca)*

Nekdaj smo otroci bili,
v Idriji smo se rodili,
dejali so nam „gasarji“.
Cela Gasa od Lojka do Dežela,
glavno pa od Majnika do cesarske hiše
in okoli vse Frančiške
naše bilo je igrišče.
Smo se fuckali s kuglci,
če teh ni bilo, pa s knofi.
Starejši so se fuckali s soldi,
z ubitim strešnim ceglom se balinali.
Po Gasi smo bosí se lovili,
žendarji ravbarje podili,
za vogali se skrivali;
če iskalec te dobil,
parafločkal te na zid je bil.
V krogu smo se šteli,
kdo bo lovil, smo izbrali:
„Encele bencele kompanela
kvite majne bogatela
smuku luku kupitani
dej ga nutr dej ga van“.
Kitica iz vseh jezikov in vetrov bila je zmešana,
le kdaj in kako je v Idrijo prišla?
Iz roda v rod med otroki se ponavljala,
le zadnja je vrstica domača bla.
Pozimi zvečer smo toplo krušno peč zasedli
in narodne lepe pesmi peli,
poleti v Stanovc in Strug kopat se hodili.

* Josip Štravs je bil rojen v Idriji, v nekdanji Gasi ali Rožni ulici števil. 141 (v Didčevi hiši). Kot „Gasar“ je otroška in mladeniška leta doživljal v Idriji; del teh doživetij je skušal ohraniti v pisanih spominih in v risbah. Delal je kot pomožni tiskar pri idrijskem tiskarju Hinku Saxu, dokler se leta 1922 ni podal peš in z nahrbtnikom čez nekdanjo mejo pri Žireh v Jugoslavijo za boljšim zaslužkom. Po različnih službah se je končno upokojil v Zagorju ob Savi, kjer sedaj živi.

Sanke naredili sami smo, sankali pozimi se.
Doma smo ročna dela delali, se v šoli jih naučili;
srečni bili, če v šoli dober red dobili,
če je cajgnez odličen bil,
doma pet soldov, groš ali šestico dobili.
Punčke in mladinke – zjale
svoje igre so imele,
v krogu plesale so in pele,
čez špage so skakale, okoli sebe jo vrtele;
v otroški dobi so klekljat se učile,
do starosti klekljale, denar so borni si služile.
Katra čez okno nad nami pripombe je delila,
od nas vzdevek „gramofon“ dobila,
k Didiču nas po golaž je pošiljala,
za lon kak sold nam dala.
Bedenička je šnuftabak potrebovala in dejala:
„Za dva solda radja in tri solde samporele
iz trafike boš prinesel mi,
za šnufati imela je za teden dni.
Penzijonist Bedenk po hribih kolovratil,
lešnikov, drmul nabral in nam jih dal.
Udomačenega kosa je imel,
ki po sobi se sprehajal, svoje melodije pel.
Idriječani so tice pevke na limance, v špringajzlece lovili:
Jurmani radi tiče so imeli,
poleti vedno pod okni jim fuglavši viseli.
Majnik otroke je na škant učil,
kako krono ali gulđinar je dobil.
Pri Petru bila mala trgovina,
še štokcukr, žmavc, smrdljivec si tam dobil.
V Didičevi hiši v Gasi štantmani so bili,
na podstrešju ponošenih škarpjetov mnogo so pustili
(nemara čez sedem let bi prav prišli).

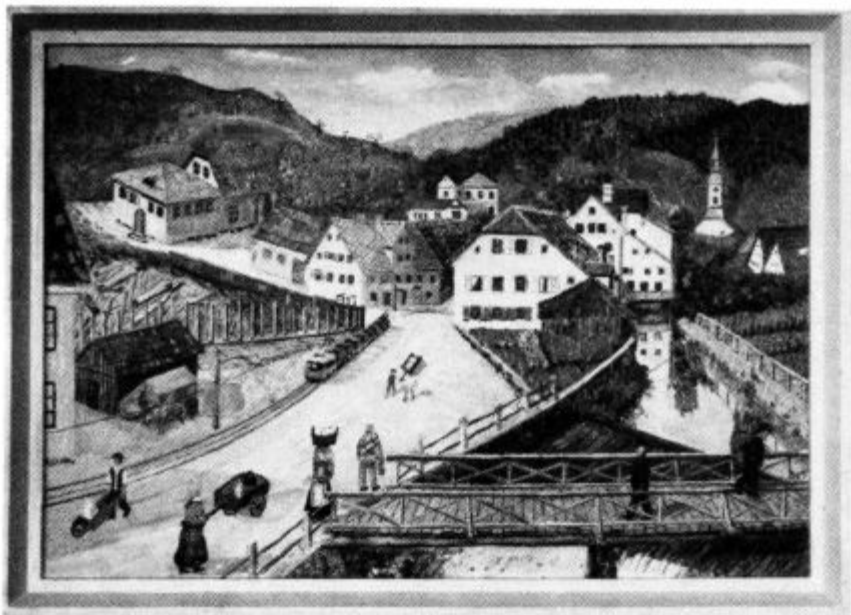
Spodaj je dacar bil,
dac na pijače za cesarja je lovil.
Cela Mejca od Podgorcev bla,
tam mnogo iger so igrali, lovili, skrivali se,
zakurili, če kak krompir se je dobil,
pa še kak storž koruze pečen dober bil,
v Idričji tu in tam kako ribo ujeli,
jo na ražnju spekli.
Če pulicaj numara ajnz ali cvaj prišel bi,
jankare na tleh pobrali bi,
ucvrli jo na vse strani.
Zadaj za Likarco polhe lovili,
ker plezati kot veverica znal je vsak;
verjetno, da so kaj dobili.
Brušerji okoli prhavzov in po cesti
se igrali in skakali, slepe miši se lovili.

Tam je fabrika, se srebro cedilo,
rikštende pa v Idrijo vozilo.
Prejnutarjev dosti otrok je bilo:
imeli park, okrog njega prhavzi so stali,
po okolici in parku imeli so igrišče –
zanj tudi dobro je bilo cestišče.
Žoge iz cunj, loke, frače, zmaje,
le kdo bi si zapomnil, s čim vsem
so v Idriji otroci se igrali.
Borovnice, jagode, maline smo nabirali,
noben kotiček nam ni bil nepoznan,
vse povsod smo vse prešnofali.
Otroci vseh časov in staležev počenjali so to,
kar je tu zapisano za našo Idrijo.
Leto 1914 je prišlo,
Sarajevo atentat dobilo,
otroških srečnih let konec je bilo.

Stare navade so za nami,
le še klekljarice kot nekdaj sedijo za vogali,
po „bulah“ s klekljni rožljajo,
klepetajo, preresetavajo novice vse,
pa še, kaj bodo danes in jutri kuhale.
Vsa cestišča niso več igrišča,
avtomobili neprestano ropotajo,
zrak kvarijo, mrcvarijo.
Nekdanji otroški spomini, živžav glasovi
bodo ostali k srcu trdno prikovani.
Danes našo Idrijo po dolgem in počez
počasi obhodiš in si želiš,
da še katerega sošolca, prijatelja dobiš.
Starčki smo postali,
v Idriji nismo več poznani.
Vidite, prijatelji dragi,
kako se nam danes godi –
kar lepega na svetu je,
drugim pripade že vse.

Opomba:

cesarska hiša = rudniška v Rožni ulici št. 14
radjo in samporela = mešanica tobakov za njuhanje
Frančiške = danes jašek „Borba“
rikštende = jalovina, rudniški material
štokcukr = sladkor v stožcu
štantman = branjevec

Spodnji del mesta Idrije leta 1914
Fotografija po risbi Josipa Štravsca

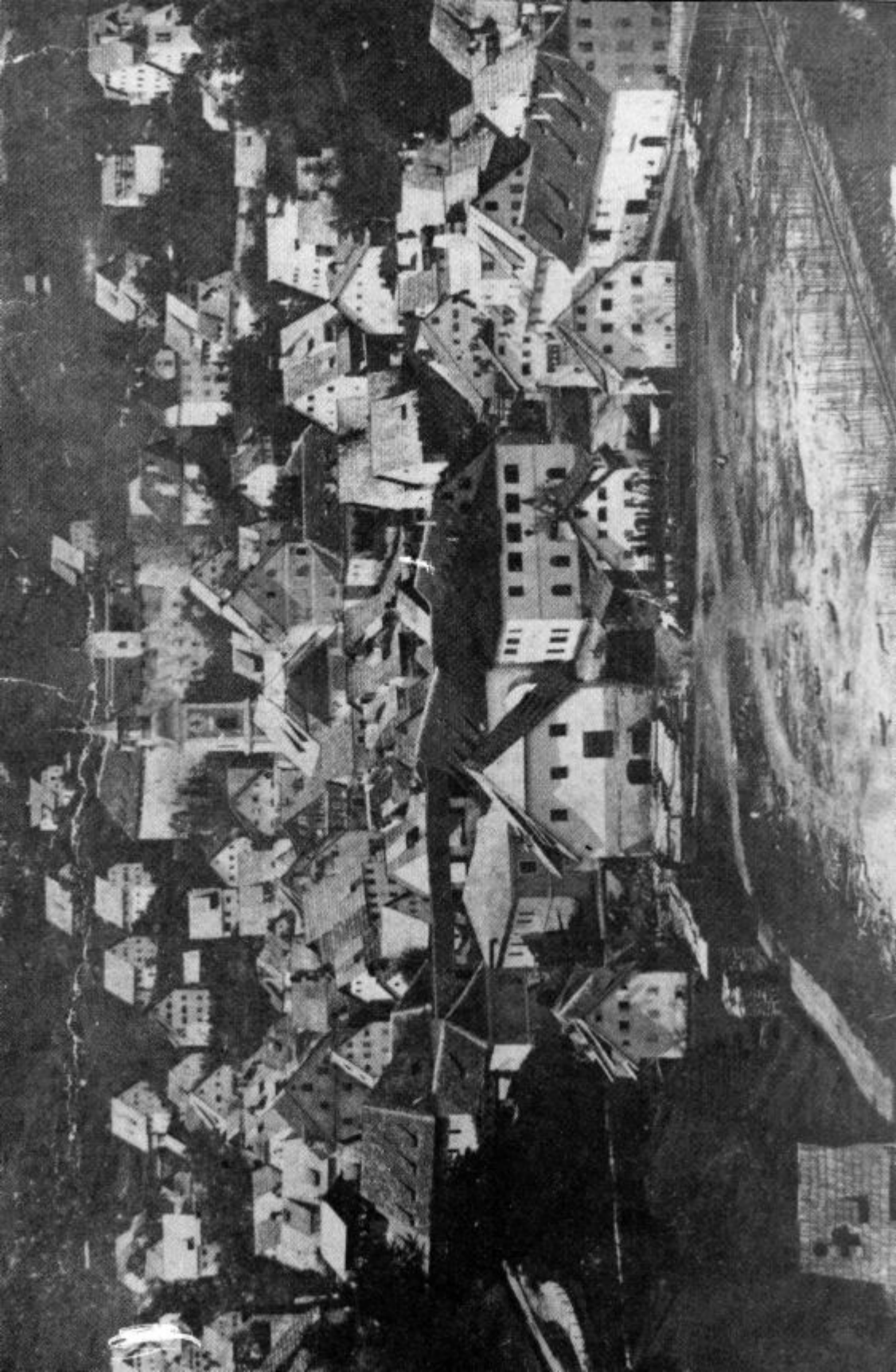
Zbral in komentiral: Rafko Terpin

Stara Idrija

Fotografije s komentarjem

Idrija v letih 1870 – 75

V ospredju: velika stavba je STARA UTA (nekdanja rudniška mizarnica, po njej je kraj dolgo časa ohranil ime Na stari uti). Poleg, desno, stojita SAURINOVA in PIRHOVA hiša v prvotnejši obliki, skrajno desno vidimo STARO ZADRUGO, eno najbolj poznanih stavb stare Idrije. Prebiralnico rude (BAŠERIJO) vidimo precej drugačno, kot se je starejši Idrijčani spominjajo. Mostovž nad mehanično delavnico (DRAKSL) izhaja iz mogočnih stavb JAŠKA BARBARE (zasut nekaj let pred prvo svetovno vojno). Verjetno najbolj zanimiv pa se zdi ozek pogled na trg pred župno cerkvijo sv. BARBARE (danes trg Maršala Tita), kjer še stoji stara hiša, v kateri je baje živel Jakob Petelin – GALLUS (danes GOLIJEVA hiša).

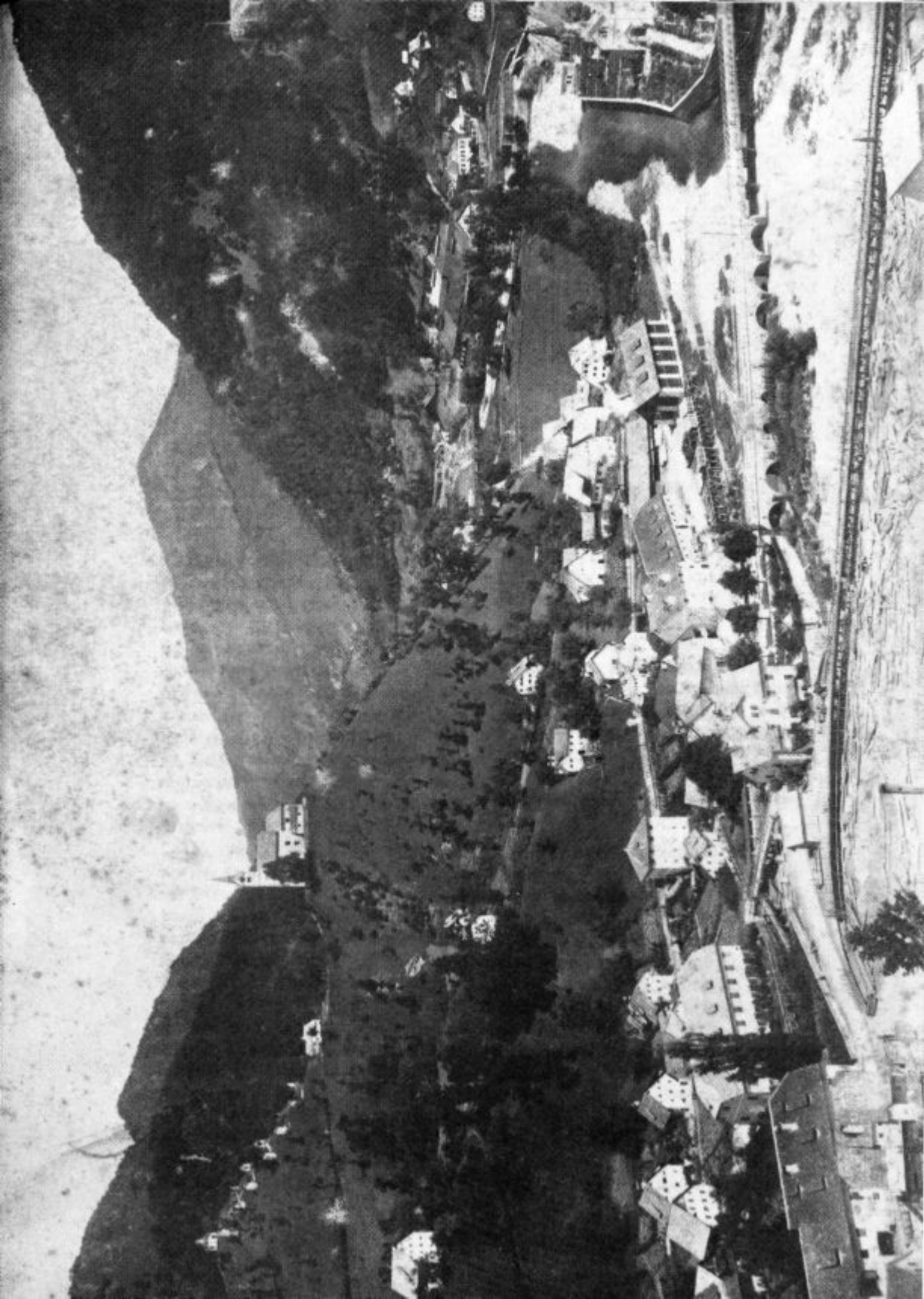
Idrija, pogled na mesto iznad „Frančišk“ (Jašek Borba) pred l. 1910

Spodaj levo so strehe srednje GASE (danes Rožna ulica): BILER, PETKOVŠEK, OBLAK. Zadaj levo je del BAŠERIJE (danes stanovanjski blok), mimo KOSOVEGA MOSTU se vidi pročelje stare KOPŠETOVE HIŠE „NA ŠKARPI“. Levo nad KOVAČICO tiči PRONT. Za zvonikom sv. Barbare so posejane hiše spodnje GRAPE in zgornjih RIŽ. V ospredju je še živa BRUSOVA HIŠA (podrta po l. 1930). Starost fotografije določa med drugim strešno slame nekdanje KUTTLERJEVE HIŠE; stala je na mestu današnje (že „Stare“) pošte in so jo podrli l. 1912.

Na žagi, Idrija – pred l. 1900

Na fotografiji vidimo: v ospredju gozdarsko hišo (FORŠTHAUS) z GRABLJAMI (podrte l. 1927), stari most čez Idrijco, izliv NIKAVE v Idrijco, staro rudniško žago (danes lekarna), ki jo je gnala voda iz Nikave – speljana za Didičem. Zraven ob DIDIČEVI HIŠI stoji stavba s starim imenom NA MALNU (v prenovljeni je bila rudniška menza v letih 1947–1952). Za žago, Didičem in starim rudniškim kopališčem teče spodnji del GASE od PERMOZERJA do KOGEJA (danes bife „pri Ančki“). TRAVNIK ob Idrijci je še nepozidan. Desno je cerkev sv. KRIŽA (1782–1967) s pokopališčem in zadaj del BRUŠOVŠ s topilnico.

ZABELEŽENO

SILVO KOVAČ

NASTANEK IN POSLANSTVO ZBORA ZSM VOJSKO – ČRNI VRH (1944/45)

Da bi imeli bralci boljšo predstavo o nastanku in velikem poslanstvu 130-članskega pevskega zbora ZSM Vojsko – Črni vrh, ki je iz najzaostalejših krajev zaslužnjene Primorske ponesel svojo pesem novih, srečnejših časov po središčih Primorske, v Gorico, po vsej Gorenjski, v Ljubljano in celo v Beograd, smo iz članka Karla Makuca „Vse je vihar razdjal, a narod zmeraj stal“, objavljene ga v časopisu „TV-15“ junija 1970, pripravili povzetek, ki ga objavljamo.

Tak mogočen pevski zbor 130 deklet, ki je vzklik in se usposobil na osvobojenem idrijskem območju s središčem na Vojskem, bi bil morda nastal lahko tudi v Beli Krajini ali v drugih osvobojenih krajih. Toda na Primorskem sta mu botrovala dva razloga. Pri je bil v četrstoletnem nacionalnem zatiranju Primorske in neusahljivi nacionalni zavesti, ki se je razživela v osvobodilnem boju. Drugi razlog: na ta teren je bil poslan učitelj Albin Završnik, ki je po Gorenjskem, po Zasavju in drugod imel za seboj že dobrih 10 let izkušenj kot neutrudljiv in med mladino posebno

priljubljen organizator športnih in kulturno-prosvetnih dejavnosti.

„Iz Radovne pri Bledu“, pravi Završnik, „so me oktobra 1944 leta premestili na Primorsko. Tam sem bil določen za učitelja v Dolenji Trebuši. Toda nevarnost pred sovražnikovimi vdori iz 9 km oddaljenega Mosta na Soči so bile prevelike. Starši so se bali pošiljati otroke v šolo, ki je bila tik ob cesti.“

In ob tem je Završnika začel moriti občutek, da ne bo izpolnil tistega velikega poslanstva, ki si ga je kot kulturni delavec želel izpolniti v zatirani Primorski.

Kulturno delo važnejše od poštevank

Ob takih razmišljanjih je, kot pravi Završnik, prišel do zaključka, da so druge oblike kulturnega in nacionalnega preporeda v tistih krajih še važnejše od suhe poštevanke. Zlasti še, ker je bilo treba oživljati in dvigati vse moralne sile za dokončno zmago. Poštevanka se lahko nadoknati tudi po osvoboditvi.

Završnik je začel zbirati dekleta za pevske vaje. Najprej v Dolenji Trebuši.

Veselje deklet, redno prihajanje na vaje tudi po dve uri hoda daleč, odlični glasovi in posluš, še posebno pa onos in pomoč vaščanov – vse to je

Ob 30-letnici zboru so se pevke skupaj z mladimi zbrale in zapele na proslavi v Trebuši 4. julija 1975.

navdahnilo Završnika, da je ta zbor razširil še na druge vasi: Oblakov vrh, Gorenja Trebuša, Vojsko, Čekovnik in Kanomljo. Izdelal si je program pesmi in navadno po tri dni poučeval v vsakem kraju po enotnem sistemu. Vaje so bile po velikih imečkih izbah, ves dan, po tri ure dopoldan in prav toliko popoldne. Hrano so si dekleta prinesla s seboj in skupno kuhale. Tako je čez zimo med 1944 in 1945 raslo po teh osamljenih hribovskih krajih 6 zborov. Ti so lahko že kaj kmalu nastopali posamezno ali skupno. Prvič, kot se spominja Završnik, so nastopili pred javnostjo v Dolenji Trebuši na proslavi v počastitev spomina Simona Gregorčiča. Ljudje so bili ganjeni. Starejši so pripovedovali, kako so nekdaj, pred prvo svetovno vojno slišali kaj takega, a pozneje nikdar več. Zatem je ta dekljski pevski zbor nastopil na vsakem mitingu, v sodelovanju s kulturnimi skupinami posameznih brigad, ki so prihajale skozi te vasi in se zadrževale na oddihu. Prav tako so nastopili

na razvitju prapora na kurirski postaji P-7 v Gorenji Trebuši 21. januarja 1945. Toda le z nekaj zbori, iz nekaj vasi. V popolnem obsegu pa je zbor prvič nastopil v Cerknem, 12. marca 1945. Njegova sposobnost in kulturna veličina je začela prodirati v javnost. Po manjših prireditvah na tem območju se je vseh šest zborov temeljito pripravilo na največjo nalogo ob osvoboditvi. Generalka takega nastopa je bila na sedežu Severnoprimskega okrožja ob 4. obletnici OF – 27. aprila. Zatem pa je napočil čas velikega poslanstva – SVOBODA! Prvič je zbor v celoti nastopil prvi dan osvobodjene Idrije v telovadnici tamkajšnje osnovne šole. To je bilo 1. maja 1945. leta. Celotno rudarsko mesto je prepelavilo navdušenje.

Začela so prihajati vabila, pohvale . . . Celu v ljubljansko Opero so bili povabljeni in se predstavili zahtevnemu občinstvu z izbranim programom. Naštudiranih so imeli 25 revolucionarnih, partizanskih, narodnih in

drugih pesmi, in to ne le iz slovenske, marveč tudi iz jugoslovanske in širše glasbene kulture. V zboru so bile tudi solistke in recitatorke.

Sledil je nastop v goriškem gledališču „Verdi“ 20. maja 1945. leta, ki je med nekaterimi krogi tamkajšnjega občinstva napravil še poseben vtis, saj so si partizane in „titovce“ predstavljali drugače. Bil je to prvi slovenski koncert v osvobojeni Gorici.

Sledila je težko pričakovana turneja po vsej Gorenjski, in sicer od 17. do 22. junija 1945. Zbor je nastopil v Trziču, na Golniku, v Begunjah, na Bledu, na Jesenicah, v Kranju in v Medvodah. Kot je borba povezovala Primorsko in Gorenjsko, je pesem tega zbora znova razvihrala občutke nerazdružljive povezanosti in sodelovanja s te in one strani po 25. letih krivične meje. Zlasti še, ker je vodja Završnik za ta gostovanja pripravil poseben program pod glavnim naslo-

vom: „Vse je vihar razd'jal, a narod zmeraj stal...!“

Ob ustreznih recitacijah kot uvod v posamezne skupine pesmi, je Završniku uspelo živo in ganljivo prikazati vso mučeniško pot našega naroda in njegovo dokončno osvoboditev.

Vso Gorenjsko je ob tem zajel val vere v nesmrtnost enotnega naroda in pripravljenost na nadaljnjo, dasi še trdo pot obnove. Za dekleta v zboru pa je bil to še poseben dogodek. Prej so samo sanjale o lepoti domovine Slovenije in Jugoslavije. Završnikovo pripovedovanje o Gorenjski z jezeri, očakom Triglavom in drugimi mogočnimi gorami, pa jih je še posebej navduševalo. In ob tem gostovanju so prvič videle te kraje in se zastrmele v njihove lepote. Kako pa so Gorenjci sprejemali in doživljali gostovanje teh primorskih deklet, naj pove posvetilo mestnega odbora OF Kranj:

„Nevarnosti ni bilo, ki bi vas zavrnili“

Po 35 letih je neutrudni Albin Završnik ponovno vodil pevke zbora ZMS Vojsko—Črni vrh, ki so tako slavile obletnico koncerta (1. maja 1945) na prvi dan svobodne Idrije. Foto: V. Cuder

la in ne trpljenja, ki bi vas zadržalo. Sedemnajst hajk vas je pregnalo z domov, vračale ste se, da skozi zasedo in med umiranjem svojcev zajemate novih moči v naši lepi pesmi, zaradi svoje neizmerne ljubezni do nje, zaradi zvestega izpolnjevanja prostovoljno prevzetih dolžnosti, zaradi zavarovanja tovarišev, zaradi svoje hrabrosti. To vemo! Vemo, da za vaše žrtvovanje ni plačila, zato bomo z vašo zgledno zvestobo zvesto varovali sveto sovobodno domačo zemljo, da z zvestobo vračamo zvestobo hrabre kosovske mladenke!“

Neveste v Medvodah

Ob današnjih pogledih na taka gostovanja, bi si predstavljali, da so bile pri tem velike težave. Ni v vsakem kraju lahko nuditi oskrbo za toliko deklet. Toda takrat je bilo vse drugače, pravi Završnik.

Navdušenje ljudi je bilo tolikšno, da so dobesedno razgrabili dekleta in jim po hišah nudili hrano in prenočišča, čeprav v tistih časih skorajda ni bilo kruha niti na karte. Taka gostoljubnost se je pokazala na Bledu, na Jesenicah, povsod.

Sledila so mnoga pisma, zahvale, izrazi navdušenja mnogih posameznikov in organizacij. Tako so na primer iz Krajevne odbora OF Senično pri Medvodah poslali dekletom posebno zahvalo ter pojasnilo o tamkajšnjem staroslovanskem običaju ob sprejemu s soljo in kruhom, kjer vodjo primerjajo z ženinom, ki je pripeljal nevesto. Ob koncu pisma je rečeno pevovodji:

„Tako kot ženin si tudi ti pripeljal tvoje tovarišice – neveste v naše kraje, ko prenavljajo s svojim petjem naša srca in naše domove, katere moramo skupno obnoviti, da bodo okras naše lepe demokratične in federativne Jugoslavije.“

Največje zadoščenje mladih pevk pa je bilo ob gostovanju v Beogradu,

kjer so med 8. in 13. julijem 1945 imele kar pet celovečernih koncertov. Bilo je to zanje največje priznanje in zadoščenje.

Pesmi in rafali

Čeprav je Završnik imel vso možno pomoč pri usposabljanju tega zbora, pa je bilo prav tako tudi precej težav in celo tveganj. Mnoga dekleta so prihajala po visokem snegu in mrazu iz oddaljenih naselij, iz požganih domov, domala brez ustrezne obleke in obutve. Toda navdušenje je premaglo vse. Spočetka so si kar same delale obleke iz padalske svile – bele bluže in zelena krila. Pred glavnimi gostovanji v svobodi pa je Završnik prek svojega brata v Kranju priskrbel za celoten zbor lepo blago za obleke in tudi čevlje po meri. Zabavno se sliši, da ima Završnik še danes ohranjeno mnogo građiva, zapiskov, programov, beležk in druge dokumentacije. Med drugim hrani tudi naročilo za čevlje z merami nog vsakega dekleta posebej. V partizanskem koledarčku pa ima vsak dan obeležen z vajami, nastopi pa tudi s hajkami. Da, tudi hajk ni bilo malo in dekleta so bila marsikdaj v nevarnosti. Ko so ob prvem velikem nastopu v Cerknem hotele domov, so se morale prebijati daleč naokrog po hribih mimo zased, kajti prav v tistem času so prišli Nemci na osvobodeno ozemlje.

Nekoč so se v Dolenji Trebuši dekleta komaj rešila, kajti Nemci so bili že blizu. Vendar jih to ni motilo. Na prihodnje vaje so prišle spet vse.

Najhujša pa je bila zadnja „velikonočna“ hajka, konec marca. Iz previdnosti je Završnik skril vse dokumente za neki grm in se zatekel v Govce nad Trebušo. Več dni je bil med skalami brez vode in hrane. Le kondicija starega športnika mu je pomagala. Ko je regljalo in pokalo ter se kadilo prek Vojskega in okoliških krajev, je stalno

Dvorana športnega centra v Idriji je bila 15. maja 1980 pretesna, da bi lahko sprejela vse obiskovalce osrednje prireditve ob 35-letnici osvoboditve, ki je bila združena z nastopom nekdanjega zbora ZSM Vojsko–Črni vrh in mladih pevcev OŠ Idrija. Foto: V. Cuder

mišlil na svoja dekleta, na zbor. Ko se je vrnil, je takoj našel v grmu skriti arhiv. Toda ob tem ga je hudo pretreslo, kajti prav tam zraven je ležal mrtev

borec z razbito glavo... Bilo jih je precej, in v zadoščenje zboru je bilo, da je žrtvam zapel žalostinko ob dolgi vrsti izkopanih grobov...

Pevski zbor OŠ „Jožeta Mihevc“ Idrija pod vodstvom Albina Završnika. Idrija, 15. maj 1980. Foto: D. Bogataj

Pred proslavo v Idriji

Kaj je tovariša Albina Završnika, nekdanjega zborovodjo, ki živi na Bledu pritegnilo, da uči zborovsko petje v Idriji ter tako prizadevno pripravlja mladi rod pevcev na proslavo 35-letnice osvoboditve v Idriji? Na vprašanje je Završnik odgovoril:

„V Idrijo sem prišel, ker želim, da bi se ob 35. obletnici osvoboditve zbrale pevke, ki so prepevale v vaseh okoli Idrije med NOB. Dekleta iz gorskih vasi so izvedle program, ki je izražal vso misel tedanjega naroda, njihovo zavest, ki jih je navajala k temu, da so hodile k pevskim vajam iz precej oddaljenih vasi, kot so Trebuša, Vojsko, Čekovnik in ostali zaselki. Pevske vaje pa so imele le nekaj dni na istem mestu. Ta, civilni pevski zbor je v Gorici izvedel prvi slovenski koncert. Na proslavi ob 35. letnici osvoboditve želimo izvesti isti program pod geslom „VSE JE VIHAR RAZDJAL A NAROD ZMERAJ STAL!“

Kot še živi vodja tedanjega pevskega zbora prihajam v Idrijo zato, da bi pomagal pri organizaciji tega srečanja. V zadnji sovražni ofenzivi sem slučajno ostal živ in rad bi izrazil zadovoljstvo in hvaležnost, zato prihajam sem. Tem krajem nad Idrijo dolgujem veliko, saj so mi bili med NOB zatočišče!“

JOŽE HUMER

SLAVNOSTNI GOVOR OB 315-LETNICI IDRIJSKE GODBE – 28. SEPTEMBRA 1980

Med nami žive pošteni ljudje, nekaj jih sam poznam, ki so pošteno prepričani, da je kultura zanje in še za koga okrog njih, za vse druge pa ne. Ker je predraga in predragocena, da bi si je smel pozeleti kdorkoli, ker je

prevzvišena in vse preveč pretanjena, da bi se smel kdorkoli iztegovati za njo. Tako mislijo. O Idrijski godbi pa nič ne vedo in o njenih 315.

Jože Humer, predsednik ZKO Slovenije, govori ob 315-letnici idrijske godbe. Foto: D. Bogataj

Tudi take poznam, ki oznanjajo eno samo pravo pot do kulture: stoj in pobožno upiraj vanjo oči, v daljno, vse bolj daljno, v visoko in vse višjo, zmeraj bolj nedoumljivo. In ne drzni se sam korakati po svojih poteh njej naproti! Tako oznanjajo in ne priznavajo Idrijske godbe in njenih 315.

Kar čedno dosti je njih, ki modrujejo takole: V sodobni, napredni družbi je vse lepo porazdeljeno; ve se, kdo izdeluje čevlje, kdo stroje in kdo kulturo. Tule so, zato jih šolamo, zato jih plačamo, njihovo je, da nam proizvajajo, naše, da uživamo. Kaj bi se sami ubadali s tem, čas rokodelstva je minil. Tako modrujejo in nič jim ne pomaga ne Idrijska godba ne njenih 315.

Slavnostni koncert prihalne godbe Idrijskih rudarjev v Rudniški dvorani. Foto: D. Bogataj

In več kot nekaj jih je, ki si mislijo takole: Njegadni je bilo drugače. Toda danes, ko imamo vse, kar nam treba: sedeš pred televizor, ležeš k radiu, naviješ si ploščo, in že imaš brez napo-

ra najboljše, kar je na svetu! Danes res ni, da bi se moral sam truditi in se dokopavati. Tako si mislijo, lepo in pusto zleknjeni doma in nič ne razumejo o Idrijski godbi in o njenih 315.

Svečan mimohod idrijske godbe, ki jo vodi kapelnik Drago Kanduč. Foto: S. Kovač

O, tudi takih se ne manjka, ki prav zdaj, prav te dni dvigajo glasni prst svoje učenosti, češ: zdaj pa že nimamo časa napretek, da bi se ukvarjali še s kulturo, ne sil, da bi jih razmetavali zanj, ne denarja, da bi ga tratili z njo. Zdaj so resni časi in ukvarjajmo se z resnimi rečmi! Kultura, ta pride potem, ko bomo bogati. Tako modrujejo in tudi snujejo nam tako in so slepi in gluhi za idrijsko godbo in za njenih 315.

Kaj čuda, če se tedaj najdejo tudi taki, ki bi ukazovali, naj se kultura razvija in oblikuje sama zase in sama po svoje (no, pa oni bi ji malo pomagali), ti, navadni človek, ki nimaš nič pri tem in ki tu tudi nisi za drugo rabo, ti pa daj lepo mir in denar.

Če jih lepo seštejemo, te in one in tretje, ni jih prav malo. In nemalo škode lahko napravijo sebi in vsem s temi svojimi boleznimi. Ko bi se jim le dalo, kot na zdravniški recept, predpisati primerno merico zgodovine in zvokov Idrijske godbe!

Kajti kdor ni nikoli vedel za idrijsko godbo in za druge take, kdor se ni srečal z njo zares, odzunaj in odznotraj, kdor ni prisluhnil njenim zvokom in njenemu utripu, kako naj ve, kaj je in kaj pomeni takale idrijska godba sebi in Idrcem in nam vsem? Kako naj ve, kaj danes slavimo in kako nam je? Saj ga tudi med nami ni. Ni ga še. Morda pride pri 320. Ali pa pri 330. Morda pride takrat.

Toda kdor misli, da bi se danes še delo kako uspavati žejo in lakoto našega človeka po kulturi, da bi se ga še dalo kako ofrnaziti za njegovo pravico do malega in velikega, kar rodi kultura, ta se moti in Idrjska godba je dokaz za to in njenih 315 tudi.

Kdor meni, da bi se dalo sestaviti količkaj pravo zgodovino slovenskega naroda, kulturno ali socialno, politično ali vojno, brez tisoč– in tisočglavega trobentanja in petja, igranja in plesanja, pisanja in risanja, rezljanja in kleknanja tega malega in tega vsakršnega slovenskega človeka skozi vekove,

Gostje iz Ricmanj so bili med osmimi gostujočimi godbami, ki so se udeležile koncerta 28. sept. 1980 v Idriji. Foto: S. Kovač

Na Trgu svobode v Idriji so kot prvi nastopili domači godbeniki. Foto: D. Bogataj

ta se krepko moti; Idrijska godba in njenih 315 se roga njemu in njegovi zgodovini.

Kdor bi rad predlagal, naj skupnemu narodnemu bogastvu ali bogatenju pomagamo tako, da na našem vsakdanjem jedilniku ali pa na prazničnem prečrtamo duhovne jedi in pijače, ta naj rajši molči. Idrijska godba ga bo tako in tako preglasila.

In kdor bi rad našo revolucijo, revolucijo, ki še traja!, tako spreobračal, da bi jo za naprej odvadil vojskovanja z dinamitom kulture in umetnosti, s tem poglavitnim razstrelivom vojske kakršna smo, s tem edinim razstrelivom, ki nam že od prvih borb nikoli ni pošlo, ta se je lotil jalovega posla, tako mi Idrijske godbe in njenih 315!

In našega današnjega slavja.

IVAN GANTAR

25 LET PLANINSKE KOČE NA HLEVIŠAH

Četrto stoletje! Kako hitro so minila ta leta! Pa vendarle segajo tja v pionirske čase idrijskega planilstva, v prva povojna leta, ko so idrijski planinci iz nič gradili svoje planinske kočice, urejali poti in poskušali dohiteti svoje srečnejše tovariše v stari domovini.

Nič jim ni ostalo iz prvih let idrijske planinske dejavnosti na začetku stoletja. Niti steze, niti kočice, niti ljudje. Prva svetovna vojna in petindvajsetletna laška okupacija sta temeljito zabrisali vse sledove dela cvetočega društva. Le stara, prisrčna Pirnatova kočica na Javorniku služi vsa ta leta osamljenosti za senik in shrambo ropotije, brez oskrbnika, brez lastnika. Slovenske planine in slovenski planinci so ostali za Idrijčane v nedosežni daljavi, onkraj tesno zaprte meje med kraljevino Italijo in kraljevino Jugoslavijo.

Prva leta po osvoboditvi so bila prehuda, da bi mislili na kaj drugega kot na celjenje ran iz preteklosti. Toda že 1948. leta ustanovijo planinski navdušenci svoje društvo in leta 1952 že odprejo planinski dom pod Javornikom, goro velikih razgledov.

Planinci po tem uspehu niso dolgo počivali. Potrebno je bilo odpreti še druge predele idrijske okolice in ponuditi izletnikom spodobno postrežbo in počitek. Na vrsto je prišel slikovit in razgleden hleviški predel jugozahodno od Idrije. Tu se je društvo že nekaj let trudilo, da bi vsaj za silo postreglo planincem. Zavetišče je bilo zasilno urejeno v stari, prazni Križičevi bajtici nad Čarjem ob vznožju Hleviške planine. Toda čas je hišico neusmiljeno glodal. Skozi podnice v kamri smo že gledali v hlev pod njo, streha pa za dež ni bila posebna ovira. Oskrbniki – prostovoljci so nad razmerami obupavali. Ni bilo vode in vse je bilo potrebno prinesiti k hiši na ramenih. Še za bridka povojna leta je bilo preskromno, čeprav prisrčno in domače.

Planinci so vedeli, da bo potrebno nekaj ukreniti. Na občnem zboru društva dne 1. februarja 1953 so o tej zadevi na široko razpravljali. Po poročilu takratnega in potem še dolgoletnega neutrudnega planinskega predsednika Janeza Jerama, ki je nazorno opisal piškave razmere na Hlevišah, je občni zbor nemudoma imenoval gradbeno komisijo, ki so jo sestavljali ing. Ivan Gantar, Karel Treven, Franc Nagode, Tine Zelenc, Franc Tratnik, Julij Grum in ing. Stanko Mazi. Komisija ni bila kar tako slučajno sestavljena. Poskrbeli so, da je družila vse, ki so takrat v Idriji kaj pomenili: občino, rudnik in gozdno upravo. Tiste pač, ki so imeli materialna sredstva, denar in besedo, pravzaprav vse troje, kar se po navadi združi na tem našem ljubem enakopravnem svetu. Hkrati so bili domala vsi člani tega odbora tudi navdušeni planinci.

Predsednik PD Idrije Janez Jeram izroča ključ od koče gospodarju Francu Nagodetu.

Naloga, ki jo je zastavil občni zbor, je bila jasna: stare Križičeve koče se ne splača popravljati, večji planinski dom tu ni potreben, saj je Idrija preblizu. Zgradi naj se leseno planinsko zavetišče, ki naj ima kuhinjo, gostinško sobo in pod streho nekaj prenočišč. Tak je približno zapis v poročilu s takratnega občnega zbora.

Pa še to so takrat rekli in zapisali: To vse naj se naredi, ker je splošna želja Idrijčanov, ker je Hleviška planina zelo prijetna točka za nedeljske in popoldanske izlete iz Idrije.

Tako je bilo zapisano in je tudi držalo: Hleviška planina je že od nekdaj priljubljen idrijski izlet. Kdo ve, kdaj so Idrijčani to razgledno točko odkrili! Verjetno že davno, čeprav je bila najbrž dolgo le domena Graparjev in Rižarjev. Iz tesnega kotla, od koder se še neba malo vidi,

so si gotovo zaželeli na vrhe, odkoder so videli v lepi svet. Najbrže je bilo v tistih časih v Idriji še mnogo takih, kot je bil že dolgo pokojni Munh, ki je vzel za popotnico hlebec kruha in se napotil na „hribe“ nad cerkvijo svetega Antona pa se, ko je bil zgoraj, odprtih ust čudil: „pa nisn vidu, da je svit tak velk“.

In kako velik je bil svet šele z vrha Hleviških planin: sega od Julijcev do Ljubljanskega polja in njegovega obrobja pa od Kamniških Alp, ki kot daljni privid rastejo iz ravninske meglice do Notranjskih Javornikov. Pogled je odprt na Gore, Dole, Hotenjsko pa na dovršen del cerkljanske dežele. Črnovrško polje, Zadlog in Čekovnik so kakor na dlani, ozadje so jim grozljivo temni Govci pa vrhovi trnovskega roba s Špikom, Javornikom in sosedi.

Vsa ta lepota se je odprla Idrijčanu, vajenemu zatohlega, tesnega kotla, če se je le potrudil poldrugo uro v bregove nad Idrijo. Da pa so si ta svet lahko ogledovali ob bliže, je imel pokojni Križič medeninast „rešpetin“, tako na eno oko. Starejši Idrijčani se ga še spominjajo. Bil je to približno tak daljnogled, s kakršnim je gledal Bernik z Javornika: morje v Tržaškem zalivu je prinesel tako blizu, da si skrčil noge, če si imel stegnjene, da ti jih ne bi zmočilo. Da je bilo tako, ali malo drugače, so bojda potrdili vsi, ki so imeli srečo, da so skozenj gledali proti morju.

Seveda takih časov in takih Idrijčanov, ki bi merili svet z razgledom s hriba svetega Antona ali Hleviš, pa čeprav bi ga gledali narobe skozi daljnogled, že davno ni več, čeprav hudobneži pravijo, da so nam od takrat ostale posamezne značajske poteze. Današnjega Idrijčana in vse ljudi žene v naravo vsakdanje nervozno vrvenje pa vedno hujsi smrad in nesnaga, ki obdajata vsak dan bolj kultiviranega človeka.

Ni čuda, da so se idrijski planinci s tako ihto lotili dela na Hlevišah.

Za prvo leto gradnje se je ohranil dnevnik pa bomo iz njega povzeli en ali drug zapis, da bi spoznali takratno vzdušje in navade pa tudi, če je gradbena komisija delo opravila, kot ji je bilo naloženo.

Z načrtovanjem kočje ni bilo takih komedij kot so danes. Trevnov Korle se je dela takoj lotil in 16. maja 1953 je bil načrt opremljen z vsemi žegni, ki jih je bilo potrebno seveda znatno manj, kot dandanašnji. Z majhnimi dopolnitvami je bila hiša zgrajena tako, kot je bila narisana. Le misel, da bi bila hiša lesena, smo kmalu opustili.

V februarju najdemo komisijo že na terenu, ko izbira primerno lokacijo za kočjo. Predlogov je vse polno: na vrhu planin, v dolinici nad Križičevo hiško pa še kje. Nazadnje izberejo kraj, kjer je bila pod smreko lična klopca, ki jo je postavil rajnki Križič. Je že vedel zakaj – tu je gotovo sončno, brez hudega vetra in lep razgled. In tam danes kočja stoji!

V marcu in aprilu je bilo večinoma deževno. Gradnje se ni bilo mogoče lotiti. Urejale so se težave z lastnikom zemljišča, ki se je končno le sprijaznil z gradnjo na parceli, ki smo si jo izbrali.

8. maja smo z velikim strahom merili razliko v višini studenčka daleč v pobočju Hleviške planine in mesta, kjer naj bi stala kočja. Bo voda pritekla, ali ne bo? Nazadnje smo izmerili, da je lokacija kočje 120 centimetrov nižje od studenca. Voda torej bo in to nobel, iz pipe, še stranišče bo kulturno.

10. maja je bil velik praznik, ki sicer ni in ne bo zapisan v nobeni praksi. Praznovali smo prvi dan prostovoljnega dela. Lopato je prvi zasadil Štefe Brusov iz Grape, za njim jih je poprijelo še kakih deset. Dež s snegom nas je sicer kmalu pregnal iz ilovice, pa smo se v stari koči kmalu potolazili,

češ, da mora slabemu začetku slediti dober konec. Nismo se motili, čeprav je bil ta konec šele sredi leta 1955.

Tega dne se je torej pričelo in potem nadaljevalo v petek in svetek. Največ v svetek.

Polno preglavic nam je delalo tudi vprašanje, kako čim pametneje spraviti vse gradivo za kočo visoko pod planino. Na cesto čez Pringl in Pšenk ni bilo misliti – tu so zmogli voziti le čakovaški volji izpred šestdesetih let, dandanašnji bi se najbrž uprli. Edina spodobna je bila gozdarska cesta k ribnjakom v Slanicah in odcep od nje, ki je vodil proti Čarju. Ta pa je bil zapuščen, zasut in zamočvirjen. Vije se kakih sto metrov nižje od grebena, na katerem naj bi stala kočica. Od tu ni posebna umetnost spraviti žičnico prav na greben, kakih 15 metrov od bodoče kočice. Rešitev je bila tu. Domenjena, toda z velikimi mukami tudi izvedena. Žal je zadnji konec poti v grapi zmogel le unimog in Nagodevov avto, ki je bil menda tudi zapisan med planince.

Ni, da bi našteval iz dnevnika, kako je delo potekalo. Bilo bi tega preveč, nekaj primerov pa vendarle: 31. maja – 16 ljudi ureja žičnico, prenaša vrh zanj, vitel. Ves dan pere. Dan poprej 16 fantov iz rudarske šole ves dan popravlja dovozno cesto v grapi. 3. junija sedemdeset učencev gospodarske šole popravlja cesto. 4. julija izkopavanje kanala za vodovod, prenašanje cevi iz Slanic do gradbišča. 18. julija – poskusna vožnja unimoga do spodnje postaje žičnice. 22. julija je cesta dokončno urejena, dovodna žila odprta.

Vse te dni in še vmes pa so prostovoljci odkopavali v dolomitni breg ploščad za kočico. Kdo vse se je tam zvrstil: fantje iz rudarske šole, iz gospodarske šole, jamski reševalci, gozdarji, gasilci, upokojenci, rudarji, nadzorniki in vseskozi in kadarkoli člani planinskega društva vseh mogočih

poklicev. Koliko stotin žuljev so dobile v tem bregu vajene in nevajene roke! Prav nobenega stroja nismo imeli takrat: vse je bilo potrebno stolčiči in odkopati, dvigniti in prepeljati na roko. In tisto leto je bilo še prav posebno blagoslovljeno z močjo. Skoraj vsak zapis o delu ima pripombo: deževno, ploha. 30. julija 1953 je zapisano: nevihta in vihar. Dvajset metrov visoko bukev je vrglo na nape-to vrh žičnice in jo spravilo na tla. Nič huđega! Kaka sočna kletvica, ljudje so pljunili v roke in zadevo popravili.

9. avgusta je bila ploščad za kočico končno odkopana in čez teden dni kočica dokončno zakoličena.

10. avgusta se je začel glavni transport gradiva: betonskih blokov, opeke, cementa, lesa in še in še. Pri tem so levji delež opravili gozdni delavci s svojim motornim vlačilcem, predpoptnim za današnje čase, pa imenitnim za takratne! Je pač motor opravljal delo! Mi planinci pa smo si pripravili na grebenu vrh žičnice ročni vitel, ki nam ga je velikodušno podaril rudnik. Bil je lep, litoželezen, skoraj baročne oblike. Kdo se ne spominja te mrhe hudobne, ki nam je pila kri? Pa vendar smo ga vestno poganjali skoraj dve leti. Na roke seveda. Kdo ve, ali bi bila tam kočica, kjer je danes, če njega ne bi bilo? Ali bi zdržali, če bi morali tovoriti vse gradivo na ramenih, kot smo včasih videli v zamorskih filmih. Saj smo tudi tako nekajkrat poskusili pa je bilo hudo! Dvaintrideset minut vrtenja, ne lahkega in dvesto kil tovara je bilo na grebenu. Dve polni leti je služil. Vsi planinci smo ga nič kolikokrat vrteli in – kleli. Še leta se nam je, mora, prikazoval v sanjah. Pa vendarle je velezaslužen in bi se njegove ostanke v obnovljeni kočici spodobilo postaviti na ogled.

16. avgusta smo začeli odkopavati temelje in končali vodovod. Ob sedmi uri zvečer je na gradbišče pritekla voda. Kakšno veselje!

13. septembra. Enaindvajset ljudi betonira klet in temelje.

17. septembra. Trije poklicni zidarji začno z zidavo okvirnih zidov.

16. oktobra. Začeli smo vezati strešni stol.

8. novembra. Začetek gradnje eter- nitne strehe.

In tako pa podobno vse leto 1954 pa še 1955. pol.

Skoraj brez denarja smo gradili, le dobre volje in veselja je bilo na pretek. Domala vse gradivo je dal rudnik: betonske zidake, opeko, kritino, vrata, delo v svojih delavnicah, staro železo, da smo prišli do denarja. Vse je dal, kar je bilo zanj neuporabno ali kar smo le proglasili, da ni uporabno. Gozdna uprava je dala les. Planinci in neplaninci pa so dali delo, žulje in znoj. Mnogo je bilo tega!

In 19. junija 1955 je bila koča dograjena in odprta, lepa, kot nobena daleč naokoli, za nas najlepša. Predsednik Jeram je opisal epopejo, Lado Božič je dodal svoje tako, kot je le on znal povedati in napisati. Še pozno v noč je dovršen del Idrije proslavljal.

Danes, po petindvajsetih letih, ki so potrdila, da naše delo ni bilo zgrešeno, se z rahlo otožnostjo spominjamo tistih časov, ki so iz današnje oddaljenosti še lepši.

Nemo se pred nami zvrstijo možje, ki so ničkoliko žuljev in znoja pustili v hleviškem zidišču pa smo jih v teh petindvajsetih letih spremili na pot brez vrnitve: Franc Majnik, ki ni dočakal nito otvoritve koče, Janez Čibej, Viki Čar, Viki Dermelj, Tine Zelenc, Franci Naogde, Janez Prelovec, njegove freske še danes krasijo stene v koči, Rafael Božič, Rajko Pirč, Janez Ferjančič, Janez Gnezdarjev, Tone Poljanec, Janez Gantar, Janez Čopič, Stane Strnad, Polde Terpin in še kdo.

Kaj bi naštevali ob teh še žive, ki so v potu svojega obraza gradili in zgradili kočo! Za to bo čas ob petdestletnici pa morda še kako leto pozneje in še potem. Sicer pa, kdo jih ne pozna, planinskih veteranov, ki so gradili Javornik, Hlevišo, Vojsko in še marsikaj.

Dandanes je hleviška koča z vsakim

Ob otvoritvi koče

letom bolj obiskana. Lepa vozna cesta jo je približala Idriji in največjim lenobam. Prav pa je, da je v pravnji oddaljenosti od kočje zapornica, ki nobenemu vozilu ne pusti blizu. Tako naj ostane za vedno! Za izletnika je ostalo iz Idrije do Hleviš še mnogo prijetnih stezic, ki jih avtomobili ne morejo zaprašiti.

Zadnji dve leti so dozidali nov vhodni del, ki je napravil gostinske prostore lepše in uporabnejše. Koča na izgledu ni izgubila. Okolica je, kot je bila. Na levi še dandanes zbira vodo železni rezervoar, iz katerega so v Barbare pred osemdesetimi leti in več dobivali knapi ripsovo olje za razsvetljavo v jami pa tudi za cvrtje flancatov ga je ostalo kaj, če se je v jami malo manj svetilo. Pod njim je betonski zidek z vzdanim obročkom. — Kdo od mlajših ve, da je bil tu parkirni prostor za hleviškega oslička, slavnega spomina. Koliko pape in pupe je za okrepcila potrebne in manj potrebne planince znosil iz Idrije! Tine Zelenov je dal nekoč nekim „vnanjim“ drugačno pojasnilo o tem obročku: „za čoune, kadr je v Iderij paudn“. Bo že držalo tudi to, naš Tine je marsikaj vedel.

Zakaj toliko pripovedovanja okoli te neznatne planinske kočice. Najbrž zato, ker se radi spominjamo tistih časov, saj smo bili mladi. Pa morda tudi zato, ker prav v zadnjem času spoznavamo, da smo se vrsto let preveč bogataško obnašali, ne da bi bili bogati. Prav gotovo bi danes koristilo tako delovno vzdušje, kot je bilo takrat, ko ni bilo nikomur žal ne časa ne truda, ne žuljev ne znoja, če je bilo kaj potrebno napraviti za skupno dobro.

MARKO CIGALE

OKROGLA MIZA O PROBLEMIH RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRİJA

Dne 9. 12. 1980 sta Zveza rudarskih, geoloških in metalurških inženirjev in tehnikov Socialistične republike Slovenije in Društvo rudarskih, geoloških in metalurških inženirjev in tehnikov Rudnika živega srebra Idrija organizirala posvetovanje slovenskih strokovnjakov s področja montanistike z delovnim naslovom: „Dileme o obnovitvi ali opustitvi proizvodnje živega srebra v Rudniku Idrija“.

Posvetovanje je bilo namenjeno strokovni obravnavi problemov v zvezi z nadaljno usodo Rudnika. Rudnik Idrija se je namreč znašel pred dilemo, kaj storiti, če ne zbere dovolj finančnih sredstev in se proizvodnja ne obnovi. Postavlja se vprašanje ocene vrednosti narodnega bogastva in potrebe po njegovi ohranitvi.

Podatno je bilo pet referatov. Prvi je predstavil geološke značilnosti Rudnika Idrija s poudarkom na prikazu rudnih zalog. Ostali referati pa so predstavili tehnične rešitve, ki jih obravnava Investicijski program obnove proizvodnje v Rudniku živega srebra Idrija.

V diskusijah je bilo posebno poudarjeno, da je idrijsko rudišče v svetu drugo po velikosti in ima nad 10 % vseh znanih svetovnih zalog živega srebra, istočasno pa je gotovo največje rudišče v Jugoslaviji. Poprečna vsebina živega srebra v idrijski rudi pa je nižja od poprečja v rudiščih, ki so trenutno v eksploataciji. V rudišču so še območja z zalogami rude nizkih kategorij, ki jih je potrebno še detajlno raziskati. Največjo perspektivo imata novo rudišče Ljubevč in v okviru starega rudišča karbonski skrilavci na območju Talnine.

Trajna prekinitev del v rudniku (zalitje) pride v poštev šele,

ko bo rudišče v celoti raziskano in eksploatirano. Do sedaj je bilo vloženi veliko sredstev v raziskavo rudišča Ljubevč, ki pa še niso zaključene, s trajno prekinitvijo del pa bi bila vsa do sedaj vložena sredstva in rezultati zavrženi. Poleg navedenega je potrebno upoštevati tudi sorazmerno velike stroške, ki nastanejo pri zapiranju rudnika. Primeri iz strokovne literature in iz Rudnika Hrastnik – jama Loke kažejo, da znašajo stroški zapiranja ca 20 do 25 % stroškov odpiranja novega rudnika. Če proizvodnja ne bo obnovljena, se bo začasno prekinilo delo v jami. To pomeni, da bo treba jamo stalno odvodnjavati in minimalno vzdrževati, oziroma jo vzdrževati do take mere, da bo možno zaključiti geološke raziskave v celotnem rudišču, in če bo cena na svetovnem trgu ugodna, obnoviti proizvodnjo.

Študija obnove proizvodnje v Rudniku Idrija upošteva vsa moderna znanstvena dognanja in je tehnološko izvedljiva. Odkopna metoda, ki jo ta predvideva, je za idrijsko rudišče nova, zato jo je potrebno pred pričetkom redne proizvodnje preizkusiti in jo po potrebi prilagoditi montano geološkim značilnostim idrijskega rudišča. Prav tako je potrebno še dodatno obdelati tehnologijo flotacije in praženja flotacijskega koncentrata, kajti tehnološki razvoj bo moral iti v to smer, predvsem zaradi boljših tehnoloških izkoristkov in zaradi boljših možnosti kompleksnega izkoriščanja vseh prisotnih sestavin.

Varnostni ukrepi, ki jih predvideva študija, zagotavljajo neprimerno boljše ekološko zaščito okolja od doseženega stanja pred prekinitvijo proizvodnje in zadostujejo vsem zakonskim predpisom. Poseben problem predstavlja zaščita delavcev v jami. Do sedaj uporabljena zaščita sicer zagotavlja jamsko pridobivanje živosrebrne rude v delovnem okolju s samorodnim

živim srebrom ob zagotovitvi stalne menjave na eksponiranih delovnih mestih, kar pa pogojuje sorazmerno velik stalež delavcev rudnika. Le z nadaljnjim razvojem osebni zaščitni sredstev (predvsem čelade-filter) pa je možno zagotoviti proizvodnjo živega srebra tudi z znatno nižjim jamskim staležem.

Kljub morebitni začasni prekinitvi del v jami, je potrebno v okviru rudnika zadržati rudarsko dejavnost, s katero bomo ohranili potrebno kadrovsko strukturo in zagotovili, da se ne bo pretrgala rudarska tradicija v Idriji. Potrebno je torej storiti vse, da se Rudnik Idrija ohrani v takem stanju, da bo možna hitra ponovna proizvodnja. Skrbeti je potrebno, da bo narodno bogastvo, ki ga predstavlja idrijsko rudišče, pravilno ovrednoteno; nepravilen odnos pri razreševanju tega vprašanja lahko povzroči veliko gospodarsko škodo. Z daljšo prekinitvijo bi izgubili tudi usposobljen kader tako, da ponovna proizvodnja res ne bi bila mogoča.

FANI HVALA

ZA ODKUP IN PREUREDITEV BEVKOVE DOMAČIJE

(Prebrano na 8. sklicu Plenuma kulturnih delavcev OF „France Bevk borec in pisatelj“ v Novi Gorici 21. 11. 1980)

Spoštovani tovariši in tovarišice, spremljevalci Bevkove besede in misli. Dovolite, da vas njegove prijatelje, soborce in tovariše ob tej priliki obvestim o akciji, ki teče na Idrijskem za ohranitev in ureditev Bevkove domačije v muzej.

Sklep skupščine občine Idrija z žalne seje ob smrti Franceta Bevka, da

se uredi Bevkovo spominsko sobo ter prouči možnost muzejske ureditve Bevkove hiše v Zakojci, smo delno uresničili že na prvi spominski dan 17. septembra 1971, ko smo v Mestnem muzeju v Idriji odprli spominsko sobo. Tu, v pisateljevi delovni sobi, v resničnem okolju, v katerem je preživel trenutke razmišljanja in počitka ter do zadnjega neutrudno ustvarjal, lahko vsak prijatelj Bevkove besede začuti pisateljeve korenine, iz katerih je črpal svoje delo; spozna pa tudi, da ga njegovi prijatelji, znanci, sodelavci, ki so mu kot človeku in kot pisatelju ostali v zavesti – v mislih in srcu, niso pozabili.

V prizadevanju, da bi izpolnili tudi drugi del obljube, ki smo jo dali na žalni seji, smo v letu 1977 skupaj s Klubom starih goriških študentov na Bevkovi hiši odkrili spominsko ploščo.

Ves čas pa smo iskali možnosti, da bi dokončno uredili Bevkovo domačijo v spominski muzej. Danes vas lahko obvestimo, da smo v naših prizadevanjih tako daleč, da imamo pripravljene projekte za ureditev Bevkove hiše v muzej, kot tudi že dokumentacijo za nadomestno gradnjo hiše sedanje lastnice. Le-ta je postavljena tako, da pristnega okolja Bevkove domačije in njegove grape, iz katere je odšel v svet, pa se vedno znova tako rad vračal nazaj – tudi skupaj z nekaterimi izmed vas, ne bomo okrnili.

Po izračunih Zavoda za spomeniško varstvo Gorica iz Nove Gorice bomo za celotno ureditev potrebovali 3.000.000.– dinarjev. Upoštevajoč razpoložljiva sredstva, namenjena za kulturo v naslednjih letih, tako v Kulturni skupnosti občine Idrija, kot tudi širši družbenopolitični skupnosti, in še posebej ustalitevna prizadevanja, smo se odločili predlagati, da vso akcijo zasnujemo na prostovoljnih prispevkih vseh, ki imamo Bevka radi in ki se zavedamo njegove veličine;; vseh de-

lavcev in delovnih ljudi, mladine in otrok. Upamo in želimo si, da nas bodo pri tej akciji podprle delovne organizacije, slovenske založbe in šole kot tudi posamezniki.

Naj končam z besedami, s katerimi je ob otvoritvi Bevkove spominske sobe v idrijskem muzeju svoj prispevek zaključil Alfonz Gspan. Prepričani smo, da jih smemo uporabiti tudi v podporo tej akciji: „Res je France Bevk ne samo z umetniško ustvarjalnostjo, marveč tudi s kremenitostjo, s katero je vztrajal v najhujših časih sredi svojih trpečih rojakov in bil z najlepšim vzgledom v oporo, ko je kljuboval sovražnikom svojega ljudstva, to pošteno zaslužil.“

Rafko Terpin: Osnutek za značko

(V zbiranju denarnih sredstev za odkup Bevkove domačije v Zakojci bo nedvomno opravila pomembno vlogo tudi posebna značka, ki jo bodo kupovali predvsem učenci in dijaki slovenskih šol)

ZVEZA LOVSKIH DRUŽIN IDRIJA JE PROSLAVILA 75-LETNICO USTANOVITVE „DELAVSKEGA LOVSKEGA DRUŠTVA“ V IDRIJI

Lovska organizacija na Idrijskem je praznovala visok jubilej svojega obstoja. V mesecu septembru je praznovala 75-letnico ustanovitve Delavskega lovskega društva. Tega pomembnega zgodovinskega mejnika lovstva na Idrijskem so se lovci spomnili z bogatim programom, ki je trajal od 22. 9. – 29. 9. 1980. Pomen lovstva, nje-

Otvoritev razstave, ki je bila povezana s številnimi aktivnostmi ob 75-letnici lovstva na Idrijskem.

gova današnja vloga ter varstvo narave, zlasti živalskega sveta, to so bile teme, ki so najbolj odsevale z vseh prirreditiv. Osrednji del prirreditve v okviru lovskega tedna je bila lovska razstava, ki je imela šest oddelkov. Prikazan je bil kratek zgodovinski razvoj lovstva na tem območju, gospodarjenje z srnjadjo in gamsom ter ostalo divjadjo, lovska kinologija in varstvo narave. Smiselna prostorska ureditev je navduševala številne obiskovalce, zlasti šolsko mladino.

Razstava „TITO IN LOV“ je bila posvečena našemu lovcu maršalu Titu v spomin, ki je prosti čas izkoriščal tudi za odmor v gozdovih ali planinah.

Avtor Milan Kemperle je predstavil 110 uspelih fotografij. Ogled razstave skulptur Toneta Svetine je nudil ne samo svojevrsten užitek obiskovalcem temveč je predstavljal tudi kulturno dejavnost med lovskim tednom.

Foto kino klub DIANA iz Cerknega je prikazal nekaj najbolj uspelih fotografij divjadi in krajine, ki so žele med obiskovalci mnogo pohvale.

Predvajanje filmov „NARAVA – DIVJAD“ za šolsko mladino in občane je program zelo popestrilo. „POPULACIJA DIVJADI IN NJENA STRUKTURA KOT DEJAVNIK V OKOLJU“ je bila tema, o kateri je lovcem predaval dr. Stane Valentinčič.

Za občane je bilo vsekakor najzanimivejše predavanje pisatelja in lovca Toneta Svetine v Idriji. V preprostem, razumljivem tonu je obdelal široko področje „ČLOVEK – NARAVA – LOV“.

Številni obiskovalci so si ogledali lovsko razstavo v idrijski Galeriji.

V Cerknem je s prevajanjem odlično predstavil pomen in veliko vlogo lovstva in lovcev pri opravljanju nalog v konceptu SLO in DS generalpolkovnik Rudolf Hribernik – Svarun. Ob jubileju je IO ZLD Idrija izdal tudi manjšo brošuro 75 LET LOVSTVA NA IDRIJSKEM ter jubilejno značko.

Lovski teden se je zaključil s slavnostno sejo skupščine ZLD Idrija. Slavnostni govornik je bil predsednik

skupščine LZS Lojze Briški. Seji so prisostvovali še Rado Pehaček, predsednik sveta za varstvo okolja in gojitev divjadi pri LZS, predstavniki družbenopolitičnih organizacij in skupnosti občine ter lovci sedmih lovskih družin. V govoru je tov. Briški predvsem poudaril pomen ustanovitve delavskega lovskega društva kot razredne afirmacije delavcev v takratnem obdobju ter naloge lovske organizacije v današnjem obdobju.

Sledila je podelitev lovskih odlikovanj LZS ter ZLD Idrija članom, ki delujejo pri gojitvi divjadi, razvijanju samoupravnih odnosov v družinah in pri lovski kinologiji.

LZS je ob tem jubileju odlikovala ZLD Idrija z redom za lovske zasluge I. stopnje.

Mogočna trofeja jelena je bila deležna pozornosti obiskovalcev razstave.

Idrija je bila eno izmed največjih proletarskih središč habsburške monarhije v vsem obdobju zgodnjega kapitalizma. Slabe socialne razmere, zlasti nizke plače, pomanjkljiva preskrba z živili, skromna skrb za rudarjevo zdravje in druge tegobe so bile

vzrok številnim pritožbam rudarjev. Pri tem pa se je krepila delavska solidarnost, rasla je razredna zavest in rudarji so vedno odločneje izražali težnje po socialni in kulturni emancipaciji. Tako je prav razdobje na prelomu 19. in 20. stoletja labodji spev v razvoju kraja. Aktivno so delovale vse tri politične stranke. Njihova dejavnost ni pospešila samo ločitve nazorov, ampak tudi uspešno gospodarsko, politično, kulturno, društveno ter telovadno dejavnost in tekmovanje, ki ni popustilo vse do prve svetovne vojne.

Delovala so številna društva, zato tudi začetki Delavskega lovskega društva niso naključni. Društvo se je razvilo kot posledica hotenj rudarjev in kmetov, da si priborijo pravice do lova, ki so bile tedaj namenjene le razmeroma tanki socialni plasti izbrancev.

Pogovor ob ogledu razstavljenih Idrijskih trofej.

Ustanovitev Delavskega lovskega društva je imela svoj izvor v revolucionarnem, upornem dejanju, ki naj bi postavilo delavca in kmeta, vsaj na področju lovstva, na isto raven s takratno gospodo.

Zaradi naprednih idej je bila ustanovitev z ukazom cesarsko kraljevega deželnega predsedstva sprva prepovedana. Pravila društva so morali nato prialogiditi zahtevam oblasti in tako je bilo delavsko lovsko društvo ustanovljeno novembra 1905. leta.

Pravila obsegajo 14 členov. Iz njih sta razvidni napredna ideja o združenju lovišč po Kranjskem in Goriškem ter skrb za gojitev divjadi in splošen razvoj lovstva.

Ob ustanovitvi je lovišče društva obsegalo lovišča v območju Idrije, Sp. Idrije, Kanomlje, Masor in Otaleža. Ohranjeni so še skoraj vsi dokumenti ustanovitve: pravila društva, lovski red, izkaznice in orožni listi.

Leta 1906 je društvo sprejelo lovski red, ki je natančneje obravnaval lov. Zanimivo je, da so že takrat morali izvajati statistiko uplenjene divjadi. V letu 1908 je društvo štelu že sedemindvajset članov, v letu 1913 pa je bil ustanovljen tudi lovski klub DIANA. Med ustanovitelji je bil tudi takratni ravnatelj idrijske realke dr. Stanko Bevk, znan lovski pisec in kasneje tudi urednik LOVCA.

Opisanemu razcvetu lovstva so nato sledila tri težka desetletja boja za enakopravnost in narodni obstoj. Prva svetovna vojna je dejavnost društva prekinila. Ljudje na Idrijskem in Cerkljanskem so delili skupno usodo z vsem zaslužnjem primorskim ljudstvom.

Italijanski gospodar se je sprenevedal malo časa, kaj kmalu – zlasti po zaslugi fašistične diktature – je pokazal svoj pravi obraz. Italijanske oblasti so šele leta 1920 dovolile ustanovitev lovskega društva. Počasi so si vse funkcije v društvu prilastili italijanski priseljenci. Domačini so bili lovci le izjemoma, saj so dovoljenja za nošenje orožja in lovske izkaznice podeljevali le posameznikom. Tisti, ki so bili bolj pogumni, so postali divji lovci, predvsem zaradi potrebe, ponosa ali kljubovanja tujcem. To je bila tudi neka oblika odpora proti italijanskemu zavojevalcu, vendar je takratni divji lovec ohranil etiko lova.

Sčasoma je lov zamrl, saj razmere pred drugo svetovno vojno in med njo tega niso dovoljevale.

Po osvoboditvi je lovstvo na Primorskem najprej urejal „odlok o začasnem izvrševanju lova“ v letu 1945/46, ki ga je izdalo Poverjeništvo Narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje. Po začasno sprejetem zakonu o lovu leta 1946, je lovstvo na Idrijskem vodil Okrajni lovski svet, ki se je po sprejemu drugega zakona o lovu leta 1952 priključil lovski podzvezi Tolmin, nato pa leta 1956 Okrajni lovski zvezi Gorica. Leta 1967 je prišlo do ustanovitve Zveze lovskih družin Idrija, ki danes šteje sedem lovskih družin: Dole, Idrija, Javornik, Jelenk, Krekovše, Otavnik in Porezen – Cerčno.

Skupna površina je 41.747 ha zemljišča, s katerim upravlja 425 lovcev. Zstopane so vse vrste divjadi, seveda pa sta številčno najbolj zastopana srnjad in gams.

Danes je vsa aktivnost lovca usmerjena v izvrševanje določil Zakona o varstvu, gojitvi in lovu divjadi. Geslo „Brez družbene lastnine ni samoupravljanja“ je prisotno na vsakem koraku razvoja in povezovanja v samoupravni družbeni sistem, zato lovec ne more biti več ob strani pri reševanju tudi drugih problemov v našem družbenem dogajanju.

PRVA OBJAVA SKLADATELJA ALDA KUMARJA

V osrednji slovenski zborovski reviji Naši zbori, št. 3, za leto 1980, je bila objavljena vokalna skladba ... in spomin marčeve lune“ študenta kompozicije na ljubljanski akademiji za glasbo Alda Kumarja. Skladba, ki jo je prvič zapel moški komorni zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije na reviji Primorska poje v Tolminu leta 1978, je doživela izreden sprejem, tako pri občinstvu kot pri kritiki.

... in spomin marčeve lune

Moški zbor

(Jožek Štucin)

Aldo Kumar

The image shows a musical score for a men's choir. It consists of four staves: two for Tenors (T.I. and T.II.) and two for Basses (B.I. and B.II.). The tempo is marked 'Larghetto'. The key signature has one flat (B-flat). The score shows the first few measures of the piece, with notes and rests for each voice part. There are dynamic markings like 'f' (forte) and 'm' (mezzo-forte) throughout the score.

... Dirigenta

zboru, Aldo Kumarja, smo spoznali v njegovi "... in spomin marčeve lune" kot nadarjenega mladega skladatelja, po petju in interpretacijah pa kot dobrega, prizadevnega pevovodjo in polnokrvnega poustvarjalca, ki pristno dojema in spontano izžareva ..."

Ivan Silič

Primorski dnevnik, 20. 3. 1978)

... Aldo Kumar, ki je poleg zborovodje tudi obetaven skladatelj,

je v muziciranje vnesel najsodobnejše prijeme zbornega petja, razširil repertoar in pričel raziskovati nove možnosti človeškega glasu. Tako sta nastali dve njegovi skladbi "... in spomin marčeve lune" ter "... in ecce homo", ki na tem področju Slovenije sejeta med poslušalci "nemir" in prinašata težko pričakovano svežino."

Jože Štucin

(Ljubljani dnevnik, 11. 6. 1979

LADISLAV PLACER IN JOZE ČAR SREDNJETRIADNA ZGRADBA IDRIJSKEGA OZEMLJA

(Geologija 20 (1977) str. 141-166)

Razprava predstavlja zaključno delo večletnih skupnih raziskav obeh avtorjev v idrijskem rudišču. Do rezultatov sta prišla z dolgotrajno in temeljito študijo sedimentov in gorotvornih procesov, ki so povzročili današnjo zapleteno podobo rudišča in njegove okolice. Dosežke posameznih faz raziskav sta avtorja sproti objavljala v strokovnih revijah, o čemer smo poročali že tudi v Idrijskih razgledih.

Kakšna je bila podoba idrijskega ozemlja v davnem času, ko so iz zemeljskih globin dotekale raztopine z živim srebrom, to je tema, ki jo, najpreprosteje rečeno, obravnava pričujoča razprava. V njej avtorja najprej opisujeta način ugotavljanja srednjetriadne strukture, ki sta ga izvajala v obratni smeri od poteka tektonskih procesov v naravi. Nekdanjo tektonsko zgradbo sta rekonstruirala na ozemlju med Vojskarsko planoto, Idrijo in Rovtami. Na tem območju je v srednji triadi obstajal tektonski jarek, v katerem so se usedali različni sedimenti. Material zanje je prihajal s kopnega, ki je z obeh strani obdajalo tektonski jarek. Dvignjeno kopno in tektonski jarek so omejevali in sekali prečni in vzdolžni prelomi, ki so jarek

delili še na posamezne ločene enote, pomembni pa so bili tudi zato, ker so odprli pot rudnim raztopinam iz zemeljske notranjosti. S študijem sedimentov in njihovih medsebojnih odnosov v posameznih tektonskih enotah sta razložila nastanek in razvoj tektonskega jarka, kopnih pragov, deloma pa tudi še sedimentacijskih bazenov severno in južno od dvignjenih pragov. Z določitvijo rudonosnih prelomov v srednjetriadni zgradbi sta ugotovila, da se nanje smiselno navezujejo tudi vsa poznana epigenetska kot tudi singenetska rudna telesa v idrijskem rudišču. S tem sta razložila tudi lege nekaterih rudnih teles, ki so bile v današnji zgradbi rudišča še nepojasnjene. Delo sta argumentirala z več profili, ki prikazujejo preseke idrijskega rudišča in srednjetriadne zgradbe v različnih fazah njihovega razvoja.

Tudi v drugih rudiščih po svetu skušajo raziskovalci rekonstruirati geološke razmere v dobi nastajanja rudišč. V primerjavi z njimi sta imela Placer in Čar neprimerno težje delo, saj je postrudna tektonika prvotne razmere na Idrijskem tako temeljito preoblikovala, da smo si pred leti tako rekonstrukcijo komaj lahko zamislili. V domači in tuji strokovni literaturi bo delo nedvomno pritegnilo pozornost.

Vse nadaljne raziskave orudenja kot tudi sedimentov v idrijskem rudišču, so z rekonstruirano podobo v času srednje triade dobile potrebno osnovo, ki bo pripomogla k lažjemu in pravilnejšemu usmerjanju in vrednotenju rezultatov bodočih raziskav. Določitev rudonosnih prelomov v tej zgradbi pa nam kaže na perspektivnost posameznih, še neraziskanih območij.

Franci Čadež

JOŽE ČAR IN FRANCI ČADEŽ KLASTIČNI VLOŽKI V SREDNJETRIADNEM DOLOMITU NA IDRIJSKEM

(Geologija 20 (1977) str. 85-106, Lj.)

Dobro poznavanje litoloških značilnosti kamnin in sedimentacijskih razmer v času njihovega nastanka je za idrijski prostor še posebno pomembno, tako za študije o genezi orudenja, popolnejše poznavanje zgradbe rudišča in okolice ter za načrtovanje raziskovalnih del.

Vrsti odličnih člankov z geološko tematiko, ki so rezultat sistematičnih raziskav idrijskih geologov v zadnjih dvajsetih letih, se v novjšem času priključuje tudi delo J. Čarja in F. Čadeža.

Medtem ko je v idrijskem rudišču znana izrazita prekinitev sedimentacije, tako da leže srednjetriadne kamnine na paleozojskih in spodnjetriadnih plasteh, ugotavljata avtorja članka, da na Vojskarski planoti ta prekinitev ni tako izrazita.

Raziskane plasti anizične starosti so na Vojskarski planoti razvite dolomitno-klastično in so rezultat treh mikrofaciesov oz. sedimentacijskih pogojev. V njihovem spodnjem delu prevladujejo dolomiti, ki so nastali v zelo plitvem priobrežnem morskem okolju. Zaradi tektonske aktivnosti, znane kot staroslovenska tektonska faza, so nastale lokalne okopnitve, na katerih je prišlo do površinskega preperevanja, nastanka residualnih glin in paleozakrasevanja. V obalnem pasu so se razvili pretočni kanali, globlje v plitvodni morski ravnici pa so se izoblikovali tokovi, podobni delti. Grob prodnat in peščen material, ki so ga vode prinašale s kopnega, so morski tokovi, nastali zaradi plimovanja premeščali in sortirali.

Članek predstavlja zelo lep primer

rekonstrukcije paleogeografskih in sedimentacijskih razmer na Vojskarski planoti v srednji triadi. Posebej velja poudariti dobro prostorsko interpretacijo raziskanega ozemlja, kjer so na izbranih profilih prikazane bočne in vertikalne spremembe litološke sestave kamnin in njihove sedimentacije, kar je rezultat večkratne, hitre selitve kopnih območij in pretočnih kanalov, pač odvisno od dvigovanja terena. Ugotovitve, ki jih podajata avtorja, so pomembne tudi za primerjavo triadnih plasti širšega slovenskega alpskega in dinarskega prostora.

Bojan Ogorelec

FRANCI ČADEŽ SADRA IN ANHIDRIT NA IDRIJSKEM

(Geologija 20 (1977) str. 289-301, Lj.)

Doslej objavljena dela idrijskih geologov so bila v glavnem posvečena idrijskemu rudišču ter kameninam in tektonski zgradbi, ki je na kakršenkoli način povezana z nahajališčem živega srebra. Tokrat prvič poročamo o delu, ki tematsko presega omenjene okvire. Pogoji študij širše problematike so nastali v letih pred prekinitvijo del pri Rudniku živega srebra. Rudniški geologi so se začeli zanimati tudi za nekonvencionalne mineralne surovine, ki bi prišle v poštev za morebitno dodatno proizvodnjo pri Rudniku.

Geolog Franci Čadež je zbral vse podatke o dosedanjih najdbah sulfatnih ali evaporitnih mineralov **sadre** ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) in **anhidrita** (CaSO_4) na Idrijskem in Cerkljanskem ter poleg splošnih geoloških opisov podal tudi razlago njihovega nastanka.

Z globinskim vrtnanjem na živo srebro in rudarskimi deli, ki so potekala v zadnjih dveh desetletjih, so odkrili sulfatne minerale v Rovtah, Ljubevču,

idrijskem rudišču ter v Masorah in Šebreljah. Na omenjenih področjih nahajamo sadro in anhidrit v obliki žil, leč in plasti, ki so lahko debele od nekaj cm pa do okoli 1,5 m. Sulfatna minerala sta zraščena s prikamenino in ju nahajamo v globini od 130 do 580 m, kar bistveno zmanjša njuno ekonomsko zanimivost.

Avtor razpravlja najprej o geoloških razmerah vsakega nahajališča. Ugotavlja, da nahajamo evaporitne minerale v grodenskem peščenjaku zgornjepermskem dolomitu, spodnje-skitskem dolomitu, v spodnje-skitskem skrilavcu z oolitnim apnencem in v idrijskem rudišču celo v zgornje-triadnem cordevolskem dolomitu. Posebno skrb posveča Čadež odnosu med sadro in anhidritom. Poudarja, da sadra, ki jo je v splošnem precej manj, delno nadomešča anhidrit in ponekod tudi dolomitno prikamenino. Poleg sulfatnih mineralov se kot mineraloške posebnosti pojavljajo še bel kalcit, žveplo v značilni rumeni barvi ter kristali viličastega minerala fluorita.

Posebno zanimivo poglavje predstavlja razlaga nastanka evaporitnih mineralov. Čadež ugotavlja, da so nastali v lagunah in zaprtem priobalnem plitvem morju. Zaradi tople klime, ki je takrat vladala pri nas, je morska voda izhlapevala. V preostali vodi so ostajali minerali, ki so večali slanost vode. Iz nasičene raztopine sta se nato odsedala sadra in anhidrit. V tesni zvezi z omenjenimi kemičnimi spremembami v lagunah in plitvih zalivih je tudi nastanek dolomitov, v katerih sulfati največkrat nastopajo.

Čadeževa razprava daje pomembne informacije o paleogeografskih in klimatskih razmerah v permu, skitu in cordevolu na Idrijskem in Cerkljanskem. Pri vseh nadaljnjih sedimentoloških raziskavah kamenin, v katerih nahajamo sadro in anhidrit, bodo raziskovalci morali upoštevati Čadeževe zaključke. In ne nazadnje je treba

omeniti, da so zbrani podatki pomembni parametri za oceno velikosti, ekonomske vrednosti ter določanja metodike nadaljnjih raziskav nahajališč sulfatnih mineralov pri nas.

Jože Čar

PRISPEVKI ZA BIBLIOGRAFIJO IDRIJSKE OBČINE

Z naslednjim seznamom opozarjamo bralce Zbornika Idrijski razgledi na nekatere razprave, publikacije in knjige, ki obravnavajo za našo občino pomembno problematiko, pa o njih v Zborniku še nismo utegnili pisati. Hkrati naj bi ti bibliografski drobci prišli v poštev kot gradivo za sestavo bibliografije o idrijskem rudniku in sploh o celotnem ozemlju današnje idrijske občine, ki jo zelo potrebujemo.

PETKOVŠEK, Viktor: J.A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru. — Razprave XX št. 2 str. 5–104, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

CIGALE, Marko: Karnijske plasti v okolici Idrije. — Geologija 21 št. 1 str. 61–75, Ljubljana

IDRIJA IN NJENI SPOMENIKI SAKRALNE UMETNOSTI. Po raznih virih zbral in priredil Janez Filipič. Idrija 1979, str. 5–124

TERPIN, Rafael — ČAR, Jože — PODOBNIK, Rafael: Gačnik in njegovi slapovi. — Proteus 41 (1978–1979) št. 9–10 str. 325–332, Ljubljana

IDRIJSKO CEKRLJANSKA PLANINSKA POT. Uredil Franci Čadež (sodeluje še 12 avtorjev). Idrija—Cerkno 1979, str. 73

VOLČJAK, Viktor: Partizanska bolnišnica „Franja“. Idrija 1980, str.

ŠTUCIN, Anica — AMBROŽIČ NOVLJAN, Lado — BRATKO, Ivan — KLASINC, Tugo: Cerkno. Ljubljana 1980, str. 48

75 LET LOVSTVA NA IDRIJSKEM. Idrija 1980, str. 44

315 LET GODBE V IDRIJI. Idrija 1980, str. 40

ČAR, Jože — GREGORIČ, Vera — OGORELEC, Bojan — OREHEK, Saša: Sedimentološki razvoj skitskih plasti v idrijskem rudišču. — Rudarsko metalurški zbornik 27 (1980) št. 1 str. 3–20, Ljubljana

TRATNIK, Valentin: Danes jaz, jutri ti. Ljubljana 1980, str. 248

KRONIKA

(oktober 1979 – februar 1981)

V zborniku Idrijski razgledi za leto 1978–1979 je izpadel nadnapis Kronika. Vse prispevke o pomembnejših dogajanjih na Idrijskem in Cerkljanskem pod tem naslovom sta prispevala Silvo Kovač in Janez Jeram. Avtorjema in bralcem se opravičujemo!

Uredništvo

PRIZNANJE OBČINE IDRIJA ZA LETO 1979 SO PRIJELI:

Slavko Rovtar, predsednik poslovnega organa Ljubljanske banke, Temeljne banke Nova Gorica

Franc Pagon iz krajevne skupnosti Godovič,

Vinko Gobec, predsednik Republiške cestne skupnosti,

dr. ing. Franjo Kordiš, gozdarski strokovnjak iz Idrije,

Pavel Makuc iz krajevne skupnosti Cerkno

Franc Kosmač iz krajevne skupnosti Ledine

Mladinski odsek Planinskega društva Idrija

KUD „Zora“ Ravne in Odred „Srebrnih krtov“ Idrija.

PIRNATOVA NAGRADA ZA LETO 1979

Moški komorni zbor „Zorko Prelovec“ iz Idrije

Zbor je bil ustanovljen novembra 1969 in je leta 1979 praznoval desetletnico nepretrganega delovanja.

Moški komorni zbor je do leta 1976 vodil znani glasbeni pedagog in skladatelj Ivan Rijavec, sedaj pa ga vodi mladi skladatelj in še študent glasbene akademije Aldo Kumar.

V preteklem desetletnem bodobju so se pevci „spopadali“ z zelo različnim repertoarjem, saj pojejo pesmi iz vseh obdobji in področij, od najpreprostejše narodne pesmi pa do zelo zahtevnih pesmi renesančnih mojstrov in sodobnikov. Na sporedu pa ne manjka partizanskih pesmi in pesmi drugih narodov in narodnosti.

Posebnost zbora je miniaturna zasedba in prav zaradi svoje pevnosti in dinamičnosti prepletanja glasov zboru najbolj ležijo pesmi renesančnih mojstrov. Zbor je v tem obdobju prepeval skoraj po vseh vaseh na Idrijskem in Cerkljanskem, doma imel osem samostojnih koncertov in sedemkrat sodeloval na reviji „Primorska poje“. Prav tu so glasbeni kritiki lahko spremljali kvalitetno rast zbora in ga letos (1979) na 10. jubilejnem koncertu

„Primorska poje“ spomladi v Trstu uvrstili v sam vrh primorskih in slovenskih pevskih zborov.

Ob 10-letnici zbor je kar deset članov zbor prejel Gallusova priznanja, ki jim jih je podelila Kulturna skupnost Slovenije za dolgoletno širjenje ljudske in umetne pesmi.

Za vsa prizadevanja pri šerjenju glasbene kulture in plemenitenja poslušalstva podeljuje Skupščina občine Idrija Pirnatovo nagrado za leto 1979 Moškemu komornemu zboru „Zorko Prelovec“ Idrija.

Pirnatovo nagrado za leto 1979 je prejela tudi slikarka **Fanči Gostiša** iz Idrije.

KOMEMORACIJA NA VOJŠČICI

Na partizanskem grobišču na Vojščici je bila v nedeljo, 28. oktobra 1979 komemoracija v počastitev dneva mrtvih, ki so jo organizirale družbenopolitične organizacije občine Idrija in KS Vojsko.

Kljub deževnemu vremenu se je komemoracije udeležilo več kot 200 občanov, med njimi je bilo največ krajanov Vojskarske planote, iz Idrije pa so s posebnimi avtobusi prišli tudi borci in drugi krajanji, medtem ko je nekaj več kot 20 članov planinskega društva iz Idrije že zjutraj krenilo z Vojskega na pohod po poteh najtežjih bojev borcev IX. korpusa v zadnji nemški ofenzivi na Vojskarski planoti. Na poti so se udeleženci pohoda ustavili na Jelenku in položili venec ob spominski plošči narodnemu heroju Mirku Percu – Maksu. Z Jelenka so pot nadaljevali čez Bendijo v Gačnik in prek Hudournika na partizansko grobišče na Vojščico.

Zbranim udeležencem komemoracije na Vojščici je spregovoril Marjan Lenarčič – Tomo, sekretar republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, ki

je poudaril velik prispevek krajanov Vojskarske planote v NOB, posebno pa v zadnji nemški ofenzivi, ko je sovražnik poskušal z zadnjimi naporji rešiti izgubljeno bitko. V takratnih borbah je tudi padlo mnogo najboljših sinov naše domovine, mnogi med njimi počivajo prav v grobnici 305 padlih na Vojščici.

V kulturnem delu komemoracije so sodelovali: **moški zbor društva upokojencev iz Idrije, člani osnovne organizacije ZSMS Vojsko in učenci osnovne šole Vojsko.** Vod pripadnikov teritorialne obrambe iz Idrije je izstrelil častno salvo, predstavniki družbenopolitičnih organizacij, krajevnih skupnosti in društev so na grobišče padlih na Vojščici položili vence in cvetje, pionirji in mladinci pa so prižgali sveče.

Nedeljska komemoracija na Vojščici je potrdila, da tudi sedanje generacije znajo ceniti padle žrtve v NOB, zato je predvsem naloga mladine, da to obliko pietete do naših padlih tudi v bodoče skrbno neguje.

MARJAN BERIČIČ

– **dobitnik zlatega znaka sindikatov**

Sredi meseca decembra 1979 so v Ljubljani že šestič podelili Zlati znak sindikatov kot najvišje sindikalno priznanje zaslužnim sindikalnim aktivistom in organizatorjem delavskega gibanja ter najboljšim sindikalnim organizacijam. Med dobitniki visokega sindikalnega priznanja je bil tudi Marjan Beričič, inženir organizacije dela, sekretar Občinskega sveta ZSS v Idriji.

Marjan Beričič je bil dolgoletni sindikalni aktivist v RŽS Idrija, deloval je tudi v sindikalnih organih občine in regije, v republiškem odboru sindikata delavcev kovinske industrije Slovenije, v republiškem svetu ZSS ter v zveznem odboru sindikata, kjer je bil predsednik odbora za črno ter barvasto metalurgijo in nemetale.

PODELITEV BLOUDKOVIH ZNAČK IN OBČINSKIH PRIZNANJ ZA TELESNO KULTURO

Samoupravna interesna telesnokulturna skupnost in Zveza telesnokulturnih organizacij občine Idrija sta 27. decembra 1979 pripravili v hotelu „Nanos“ v Idriji slovesno podelitev Bloudkovih značk – republiškega priznanja za telesno kulturo in občinskih priznanj organizatorjem, športnikom, organizacijam in društvom, ki so v preteklem obdobju z vztrajnim in požrtvovalnim delom prispevali k razvoju množičnega športa in tekmovalnim dosežkom na področju telesne kulture v občini Idrija.

Bloudkove značke in občinska priznanja sta podelila Alojz Švab, predsednik občinske konference SZDL Idrija in Franko Podobnik, predsednik Skupščine telesnokulturne skupnosti Idrija.

Za 30-letno delo v telesni kulturi sta zlati Bloudkovi znački prejela Jože PAJER in Stanko MUROVEC. Za 20-letno delo v telesni kulturi so srebrne Bloudkove značke prejeli: Da vorin Mrak, Martin Kandare, Marjan Rupnik, Renat Škarabot in Ivan Poljanšek.

Za 10-letno delo v telesni kulturi so podelili 9 bronastih Bloudkovih značk. Priznanja ZTKO občine Idrija za leto 1979 je prejelo 21 organizatorjev in športnikov ter organizacij.

I. ZIMSKI SPOMINSKI POHOD NA JAVORNIK

Konec leta 1979 je minilo 36 let, odkar je 23. decembra 1943 v ledenem zimskem jutru pri Škvarču na Javorniku nad Črnim vrhom nad Idrijo ugasnilo 47 mladih življenj –

borcev III. bataljona 3. SNOUB „Ivan Gradnik“. Le nekaj dni pozneje, to je 6. januarja 1944 je v Trebčah pri Črnem vrhu padlo še 38 borcev III. in IV. bataljona, pri Godoviču pa so med tem časom ustrelili 18 ujetih borcev Gradnikove brigade.

Njim v spomin so organizirala Planinska društva Idrija, Cerkno, Ajdovščina, Vipava in Logatec, v sodelovanju z občinskima konferencama ZRVS Idrija in Ajdovščina, občinskima odboroma ZZB NOV Idrija in Ajdovščina ter garnizijo JLA iz Ajdovščine, ki nosi ime in neguje borbene tradicije Gradnikove brigade, „I. ZIMSKI SPOMINSKI POHOD NA JAVORNIK“ (1240 m) nad Črnim vrhom nad Idrijo; izveden je bil 16. decembra 1979 in je bil posvečen tudi praznovanju dneva JLA – 22. decembru.

I. zimskega pohoda na Javornik se je udeležilo več kot 500 pohodnikov, med njimi je bilo največ planincev, bivših borcev in pripadnikov JLA. Na svečanosti ob spominski plošči pred Pirnatovo kočjo na Javorniku sta udeležencem pohoda spregovorila Ivan Primožič – predsednik občinskega odbora ZZB NOV Idrija in Ciril Zupanc – predsednik medobčinskega odbora Primorskih planinskih društev.

Udeleženci I. zimskega pohoda na Javornik so prejeli kontrolne kartončke. Za drugi pohod v decembru 1980 pa bodo organizatorji izdelali spominske značke, ki jih bodo dobili vsi za 2-kratno udeležbo (bronaste) za 4-kratno udeležbo (srebrno) in za 6-kratno udeležbo (zlato).

SPOMIN NA TRAGIČNE DOGODKE

V spomin na tragične dogodke izpred 36 let, je bila 27. januarja 1980 pri spomeniku 47 padlim borcem in tečajnikom na Brdcih nad Cerknim

kratka spominska svečanost, na kateri so se poklonili spominu sedeminštiridestih partizanov in tečajnikov partijske šole, ki so usodnega 27. januarja 1944 leta zaradi podlega izgubili svoja mlada življenja. Z minuto molka, recitacijo učencev osnovne šole „Spomenik NOB“ Cerkno in položitvijo vencev in cvetja so delegacije družbenopolitičnih organizacij, borcev, preživelih tečajnikov, mladine in krajanov Cerkljanske počastile dogodek, ki je med najbolj žalostnimi, ki ga je partizansko Cerkno doživelo med NOB. Tem dogodkom in sedanjim nalogam mladih generacij pa je bila posvečena tudi seja članov društva prijateljev OS spomenik NOB Cerkno, ki je bila naslednji dan v Cerknem in jo je vodil tov. Miha Marinko, član sveta federacije.

V. SPOMINSKI POHOD NA POREZEN

Planinsko društvo in krajevna organizacija ZB Cerkno sta skupaj s pred-

stavniki bivših borcev Gorenjskega vojnega področja ter SNOUB „Srečko Kosovel“ organizirala 23. marca 1980 že peti – jubilejni spominski pohod na 1632 m visoki Porezen.

Kljub deževnemu vremenu v dolini in snežnemu metežu in vetru na Poreznu se je pohoda udeležilo več kot 3000 pohodnikov. Med njimi so bili bivši borci, planinci, mladina, pripadniki JLA in teritorialne obrambe iz vseh krajev naše republike in tudi iz zamejstva. Pri spomeniku na Poreznu so se pohodniki, med njimi je bil tudi predsednik predsedstva SRS Viktor Avbelj, poklonili spominu na padle borce bitke na Poreznu, ko je 24. marca 1945 leta padlo 145 partizanov. Na poti v dolino so se pohodniki ustavili še v Jesenici nad Cerknim, kjer je bila pri spomeniku 97 padlih borcev bitke na Poreznu spominska slovesnost. Tu je zbranim spregovoril sekretar idrijske občinske konference SZDL Silvo Kovač. Nastopila pa je tudi pihalna godbe ETA ter pevski zbor „Peter Jereb“ iz Cerknega.

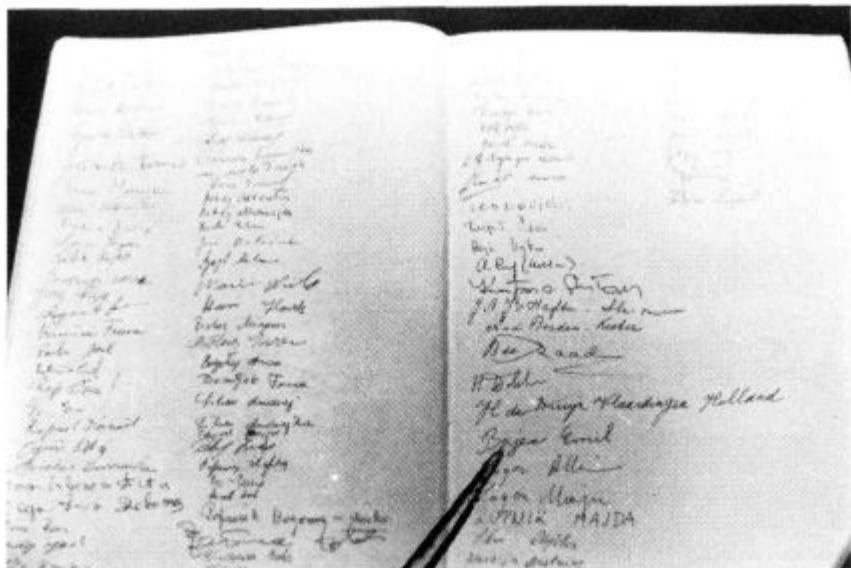
Kurirkova pošta na Pevcu aprila 1980. Foto: D. Bogataj

Prvomajsko kolesarjenje – Travnik 1980, Foto: S. Kovač

V Galeriji Idrija so se številni krajani poklonili spomenu tovariša Tita in se vpisali v knjigo žalosti. Foto: M. Koželj

Iz knjige žalosti ob smrti tov. Tita. Idrija – maj 1980. Foto: D. Bogataj

Kurirčkova pošta je ob smrti tovariša Tita 4. maja 1980 obstala v Idrijski „Galeriji“. Foto: M. Koželj

PROSLAVA 35-LETNICE OSVOBODITVE IN DNEVA MLADOSTI V IDRIJI

Druženopolitične organizacije občine Idrija so povezale proslavo 35. obletnice osvoboditve in dneva mladosti s srečanjem članic bivšega pevskega zbora ZMS Vojsko – Črni vrh. 1944/45. Ob tej priložnosti je ta zbor slavil 35. obletnico svojega koncerta v Idriji, kjer je 1. maja 1945, na prvi dan svobodne Idrije zapel 30 domovinskih in borbenih pesmi. Na proslavi je 300 mladih idrijskih pevcev prevzelo od svojih vzornic našo borbeno pesem in tako pokazalo, kako bo ta pesem bodrila tudi nje, če bi bila domovina v nevarnosti.

Dvorana športnega centra v Idriji je bila 15. maja 1980 prostor, kjer so občani zelo slovesno proslavili 35. obletnico osvoboditve in dneva mladosti. 60 nekdanjih pevcev zbora ZMS Vojsko – Črni vrh in več kot 300 mladih idrijskih pevcev je številnim

Mladi pevci iz Idrije prevzemajo od svojih vzornic našo borbeno pesem. Med njimi slavnostni govornik Lado Ambrožič–Novljan, nekdanji komandant IX. korpusa. Foto: D. Bogataj

boiskovalcem proslave, ki so do zadnjega kotička napolnili dvorano ŠRC v Idriji (več kot 1000), predstavilo koncertni program pod geslom: „VSE

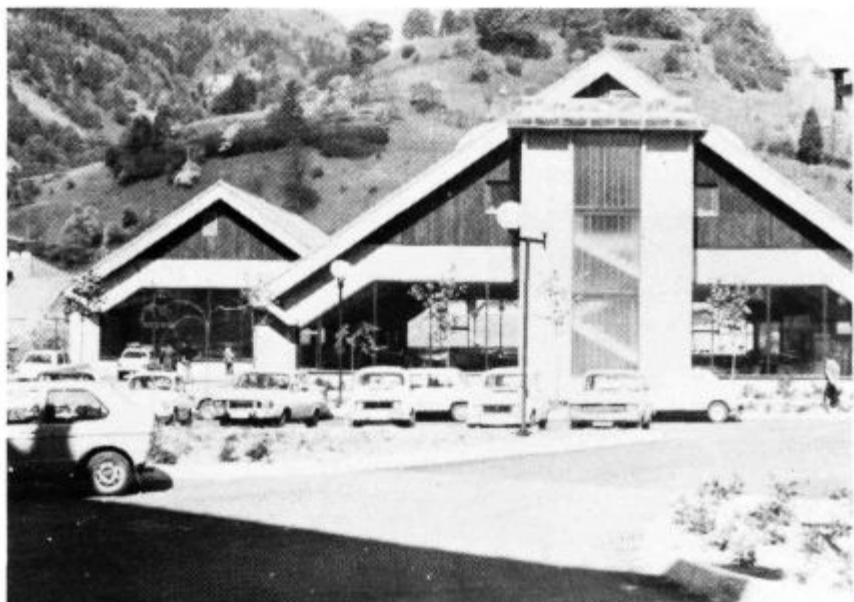
JE VIHAR RAZDJAL – NAROD PA ZMERAJ STAL“. Tudi tokrat je pevec vodil neutrudni ALBIN ZAVRŠNIK. Slavnostni govornik na proslavi je

Mladi pevci iz Idrije so 22. maja 1980 na Bledu uspešno ponovili koncertni program „VSE JE VIHAR RAZDJAL NAROD PA ZMERAJ STAL“.

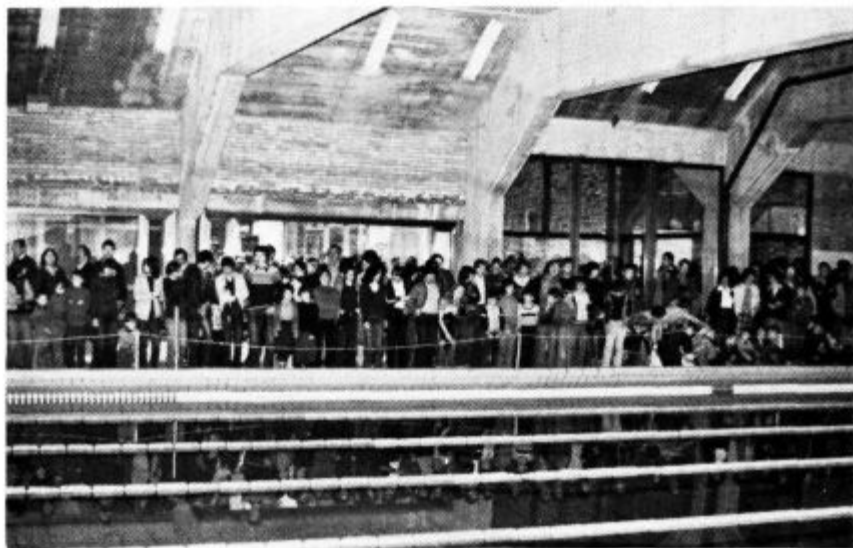
V. turnir mladosti v Črnem vrhu maja 1980. Foto: S. Kovač

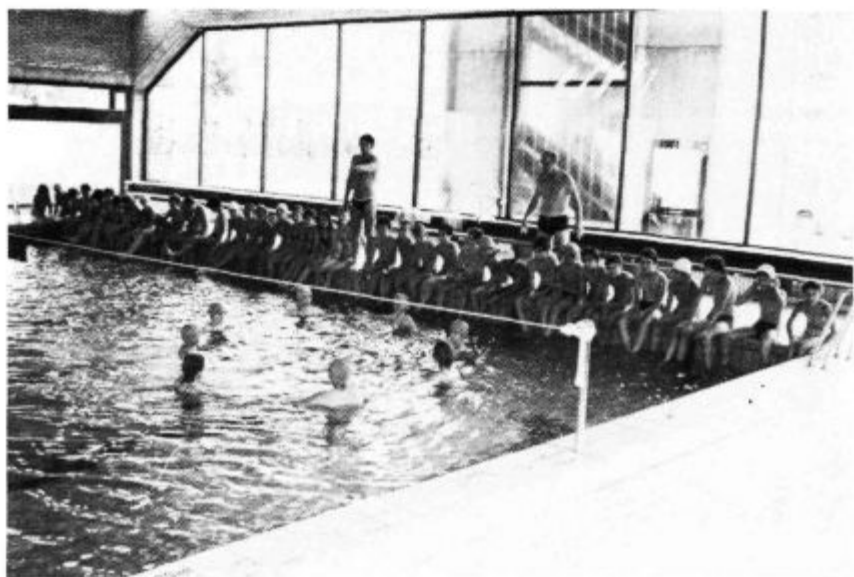
Objekt novega plavalnega bazena Dom „ETA“ Cerkno. Foto: I. Seljak

bil Lado Ambrožič – Novljan, nekdanji komandant IX. korpusa, ki je v prisrčnem nagovoru poudaril zasluge nekdanjega dekliškega pevskega zbora, ki je ob bobnenju topov v vojni vihri s

svojo borbena in domovinsko pesmijo vlival novih moči našim borcem. Danes, ko pesem prevzemajo mlade generacije, pa prispeva k prenašanju tradicij NOB in vzgoji mladine, ki je to

Notranjost plavalnega bazena v Cerknem so si ogledali udeleženci svečane otvoritve, ki je bila konec maja 1980. Foto: I. Seljak

Mladi plavalci si nabirajo v novem bazenu v Cerknem prve plavalne izkušnje. Foto: I. Seljak

pesem vzljubila. Teško je izraziti z besedami težino in pomembnost tega dela ter požrtvovalnosti, saj ni bilo nevarnosti, ki bi pevke zadrževala, da ne bi zajemale moči iz naše lepe

pesmi. Neizmerna ljubezen do slovenske pesmi je imela svoje korenine v trdni narodni zavesti, ki je kljubovala italijanskemu in nemškemu okupatorju. S to pesmijo so sodelovale med

NOB na mitingih, ki so jih prirejale naše brigade, na raznih proslavah, najtežje pa je bilo, ko so se s pesmijo poslavljale od mrtvih partizanov. Po 35 letih se je v Idriji sestal le del tega zbora. Mnoge pevke je življenje zaneslo predaleč od doma, da bi se mogle udeležiti prireditve v Idriji, marsikateri pa tudi, žal ni več med živimi.

OB SMRTI VELEMOJSTRA VASJE PIRCA

Ljubitelje šahovske igre je 3. junija 1980 težko prizadela novica, da je v 73. letu starosti, na svojem domu v Ljubljani, po dolgi in težki bolezni umrl idrijski rojak in šahovski vele mojster VASJA PIRC, eden izmed najboljših jugoslovanskih šahistov vseh časov, pomemben šahovski pisec, teoretik in učitelj.

S svojo ustvarjalnostjo, umetniškim zanosom v odkrivanju novih idej in znanstveno metodiko, je izredno prispeval k bogatitvi in ugledu jugoslovanskega in svetovnega šaha.

Z njegovo smrtjo je slovenski in jugoslovanski šah izgubil enega od temeljnih kamnov, na katerih je zgrajen velik ugled, ki ga ima Jugoslavija v šahovskem svetu.

POHOD NA BRINOV GRIČ

V okviru vzgojno izobraževalnega programa je občinska konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Idrija v sodelovanju s planinskim društvom Idrija in ZZB NOV Idrija organizirala 15. junija 1980 množičen pohod in proslavo na Brinovem griču pri Črnem vrhu.

Pohod je bil posvečen 35-letnici osvoboditve in 60-letnici rojstva legendarnega borca Primorske – narodnega heroja Janka Premrla – Vojka, komandanta prve primorske brigade, ki je bil v boju s fašisti težko ranjen v Strugu v Idrijski Beli in je 22. februarja 1943 leta umrl za posledicami ran na Brinovem griču.

Pohod na Brinov grič je potekal iz dveh smeri – iz Idrije in Črnega vrha.

Prvi Vojkovi koči na Brinovem griču je zbranim pohodnikom spregovoril Vojkov soborec Ivan Renko– Jakec. Foto: D. Bogataj

Več kot 200 udeležencev pohoda se je zjutraj zbralo na avtobusni postaji v Idriji in nato krenilo po Rakah do Kobile, kjer so nato pohod nadaljevali po novi planinski poti do kočice na Pevcu. Tu so imeli pohodniki krajši počitek. S Pevca so pohod nadaljevali po gozdni poti do Koševnika in naprej na Brinov grič.

Pri Vojkovi koči na Brinovem griču so se pohodnikom iz Idrije pridružili še pohodniki iz Črnega vrha ter številna delegacija ZZB in osnovne šole iz Podnanaša – Vojkovega rojstnega kraja. Tako, da se je spominske slovesnosti na kraju, kjer je Vojko umrl, udeležilo več kot 500 pohodnikov. O liku legendarnega Vojka je spregovoril Ivan Renko – Jakec, Vojkov soborec, kulturni program pa so izvedli učenci OŠ „Janko Premrl – Vojko“ Črni vrh. Na slavnosti je domicilni odbor Vojkove brigade iz Idrije podelil umetniški lik Janka Premrla – Vojka, učencem iz osnovne šole Podnanaš.

Po proslavi so se pohodniki vrnili na Pevce, kjer je bilo tovariško srečanje. Vsak pohodnik je dobil brezplačno malico in spominsko značko z Vojkovim likom. S pohodom na Brinov grič je bila tudi odprta nova planinska pot PD Idrija pod imenom „Moja pot od Goljakov do Blegoša“.

MDB „BELA KRAJINA 80“

Občinska konferenca ZSMS Idrija je tudi letos organizirala mladinsko delovno brigado „Janko Premrl – Vojko“, ki je štela 40 brigadirjev – srednješolcev in delavcev in se je udeležila republiške delovne akcije „BELA KRAJINA 80“.

Mladi brigadirji so od 1. do 21. junija 1980 skupaj z vrstniki iz Škofje Loke delali v prvi izmeni na izkopih 1300 m dolge trase vodovoda SEMIČ – PETROVA VAS. Brigadirji so kljub

Brigadirji odhajajo na delovno akcijo na Bukovem, kjer so pomagali krajanom pri izgradnji vodovoda. Foto: D. Bogataj

zahtevnemu skalnatemu terenu uspešno opravili svoje delo, saj so za 36 % presegli normo. Poleg priznanj za interesne dejavnosti je MDB „Janko Premrl – Vojko“ prejela priznanje za udarništvo v I. in II. dekadi ter udarništvo 1. in 2. udarnega dne. Prav tako pa je bilo tudi 11 brigadirjev proglašanih za udarnike.

V interesnih dejavnostih so mladi brigadirji delali v komisiji za kulturo, informativno – propagandno dejavnost, idejnopolitično delo, SLO in družbeno samozaščito, šport in rekreacijo, disciplinski komisiji in aktivu ZK. Posebno prizadevni so bili člani informativno-propagandne komisije, ki so izdali štiri informativne biltene in redno polnili stolpce zidnih časopisov s svežimi novicami in karikaturami z dela in življenja na trasi.

Občani in delovni ljudje Črnomlja, mladina in vsi prebivalci s področja, kjer so potekale delovne akcije v Beli Krajini, so delili delovne napore z našimi brigadirji na trasi. Priključili so

Dr. Aleš Bebler med govorom na Vojščici.
Foto: D. Bogataj

Na Vojščici je bila 21. junija 1980 proslava in odkritje spominske plošče na hiši v kateri so med NOB delovale partijske in druge ustanove. Proslava je bila združena tudi s srečanjem nekdanjih aktivistov OF. Foto: D. Bogataj

se brigadirjem pri oblikovanju njihove zabave, športnega in kulturnega življenja ter drugih oblik kreativnega preživljanja brigadirskega življenja. Naše brigadirje so obiskali tudi predstavniki družbenopolitičnih organizacij občine Idrija ter se tako seznanili z delom in življenjem na trasi.

Brigadirji so se po končani akciji odločili, da bodo jeseni še pomagali pri lokalnih delovnih akcijah v naši občini. Svojo obljubo so tudi uresničili in na dvodnevni delovni akciji priskočili na pomoč krajanom na Bukovem pri izgradnji krajevnega vodovoda.

KRVODAJALSKA AKCIJA V IDRIJSKI OBČINI

IDRIJA — Od 5. do 8. avgusta 1980 je v osnovni šoli v Idriji in Cerknem potekala štiridnevna krvodajalska akcija v občini Idrija, ki jo je v sodelovanju z občinskimi družbenopolitičnimi organizacijami pod geslom „KRI DAJMO DANES — MORDA JO BOMO ŽE JUTRI POTREBOVALI

SAMI“ organiziral občinski odbor Rdečega križa Idrija, izvedla pa ekipa Zavoda SR Slovenije za transfuzijo krvi iz Ljubljane.

Občinski odbor Rdečega križa je kljub številnim dopustom zagotovil lepo udeležbo krvodajalcev, ki so se odzvali najbolj humani in človekoljubni akciji ter na najbolj neposreden način izkazali solidarnost sočloveku, saj je kri darovalo 925 krvodajalcev iz idrijske občine.

Posebno je pohvalna udeležba na krvodajalski akciji zaposlenih v delovni organizaciji „ETA“ Cerkno — 178, „KOLEKTOR“ Idrija 137, „SLOVENIJALES“ Sp. Idrija 84 in „IMP-TIO“ Idrija 60 krvodajalcev.

Med krvodajalci je potrebno omeniti in pohvaliti Rafaela Poljanška, obratnega električarja iz idrijskega „KOLEKTORJA“, ki je že več kot 100-krat daroval kri.

Letošnja krvodajalska akcija v idrijski občini je pokazala, da se je sestav krvodajalcev v zadnjih letih zelo pomladil. Prav tako pa je med krvodajalci zelo veliko delavcev, manj pa jih je iz drugih poklicev.

7. septembra 1980 so se zbrali v bolnišnici „Franji“ nekdanji Franjevci. Dr. Franja Bidovec—Bojc v sredini si ogleduje obnovljene objekte. Foto: M. Cantarutti

21. septembra 1980 so pri planinski koči na Javorniku odkrili spomenik 47. padlim borcem 3. bataljona Gradnikove brigade.
Foto: S. Kovač

Član SSG iz Trsta Stane Rztresen na Bevkovi proslavi 21. septembra 1980 v Otaležu. Foto: D. Bogataj

Preživeli borci 3. bataljona Gradnikove brigade pri Škvarču na Javorniku. Foto: J. Jeram

Ob prazniku občine Idrije – 1. oktobru 1980 je občinsko priznanje sprejel zborovodja Albin Završnik. Foto: J. Jeram

Predstavniki jurišnega bataljona 31. divizije IX. korpusa podeljuje spominsko plaketo občanom idrijske občine. Plaketo je ob občinskem prazniku 1980 sprejel predsednik SO Idrija Cveto Sulgaj. Foto: J. Jeram

Ob občinskem prazniku 1. oktobra 1980 so 90-letnico praznovali tudi gasilci GD Idrija in pokazali svojo izurjenost. Foto: D. Bogataj

Gasilsko parado so s tribune opazovali predstavniki družbenopolitičnega življenja občine Idrija in gostje iz Brežic. Foto: D. Bogataj

Tekmovanje pionirskih deset in ob praznovanju idrijskih gasilcev. Foto: D. Bogataj

Predstavitve zbornika „Idrijski razgledi“ 1978/1979 1. oktobra 1980 v mestni knjižnici v Idriji. Foto: D. Bogataj

Srečko Logar, prvi urednik „Idrijskih razgledov“. Foto: D. Bogataj

Jurij Bavdaž, odgovorni urednik zbornika „Idrijski razgled“. Foto: D. Bogataj

KOMEMORACIJA NA VOJŠČICI

IDRIJA — Na partizanskem grobišču na Vojščici je bila v nedeljo 26. oktobra 1980 komemoracija v počastitev dneva mrtvih, ki so jo organizirale družbenopolitične organizacije občine Idrija in krajevna skupnost Vojsko.

Zbranim udeležencem komemoracije na Vojščici je spregovorila Jelka Ferjančič, predsednica družbenopolitičnega zbora Skupščine občine Idrija, ki je poudarila, da je mnogo najboljših sinov naše domovine dalo svoja življenja za svobodo. „Mnogi med njimi počivajo prav v grobnici 305 padlih na Vojščici. S svojo žrtvijo so nas obvezali, da se vsak dan borimo za idejo, ki je vredna, da preživi stoletja. Za idejo miru in prijateljstva. Velika je naša naloga v tem času. Ne ustrašimo se je! Obvezujejo nas mrtvi in živi. Premagajmo sebičnost v sebi.

Živimo in delajmo tako, da ideali padlih junakov ne bodo zbledeli,“ je zaključila govornica.

V kulturnem delu komemoracije so sodelovali: moški pevski zbor društva upokojencev iz Idrije, recitatorji osnovne šole Idrija — Vojsko, člani osnovne organizacije ZSMS Vojsko. Enota pripadnikov teritorialne obrambe iz Idrije je izstrelila častno salvo, delegacije družbenopolitičnih organizacij, krajevnih skupnosti in društev so na grobišče padlih na Vojščici položile vence in cvetje, pionirji in mladinci pa so prižgali sveče.

Komemoracija na Vojščici je bila uvod na številne komemoracije, ki so se ob dnevu mrtvih zvrstile na partizanskih grobiščih na Cerkljanskem in Idrijskem.

REPUBLIŠKO PRVENSTVO V KARATEJU ZA PIONIRJE IN MLADINCE

IDRIJA – Karate klub Idrija je v nedeljo, 2. novembra 1980 organiziral v dvorani športnega centra republiško prvenstvo v karateju za pionirje, pionirke, mladince in mladinke. Na prvenstvu je sodelovalo 90 posameznikov iz 17 klubov.

Številno občinstvo so navdušili mladi karateisti, ki so pokazali vse lepote tega borilnega športa tako v obveznih vajah – katah, kakor tudi mladinci v absolutnih borbah.

Največ prvih mest so med posamezniki in ekipami osvojili karateisti Trbovelj. Pri mladinkah pa Krško. Najboljši posameznik je bil mladinec Nande Korpnik (KK Velenje), ki je bil najboljši v katah in absolutnih borbah.

Od mladih primorskih karateistov iz Idrije, Kopa in Postojne so najboljše uvrstitve dosegli Idrijčani, saj so bile starejše pionirke v ekipni konkurenci prve, prav tako pa je prvo mesto osvojila tudi starejša pionirka Petra Kuštrin (KK Idrija). Pri starejših pionirjih je bil Renat Pavšič (KK Idrija) drugi, prav tako so si drugo mesto v konkurenci starejših pionirjev priborili pionirji KK Postojna, KK Idrija je bil tretji. Tretje mesto prav osvojila tudi Tomaž Ferdinand (KK Postojna) v konkurenci mlajših pionirjev in Tonica Bončina (KK Idrija) med starejšimi pionirkami.

Karate klub Idrija je z doseženimi rezultati najmlajših na prvenstvu, ki so plod večletnega načrtnega dela z mladimi v klubu, ki ga vodita predsednik Bojan Sever in trener Boško Zelencovič, ter z dobro organizacijo republiškega prvenstva prav gotovo prispeval k popularizaciji tega borilnega športa med mladimi v idrijski občini.

RAZSTAVA LIKOVNIH DEL SLIKARKE FANČI GOSTIŠA V KANALU

V galeriji „Rika Debenjaka“ v Kanalu je bila 7. novembra 1980 otvoritev razstave olj in akvarelov slikarke Fanči Gostiša iz Idrije, ki sta jo pripravila galerijski svet in Krajevna skupnost Kanal.

Otvoritve razstave se je poleg številnih domačinov in delegacij družbenopolitičnih in kulturnih delavcev iz Idrije, udeležila tudi slikarka Fanči Gostiša. Po pozdravnih besedah predstavnika galerijskega sveta iz Kanala sta slikarko ter njeno bogato in pestro življenjsko ter umetniško pot predstavila občinstvu Janko Prelovec in Tomaž Pavšič, predstavnika Zveze kulturnih organizacij občine Idrija. Govornika sta poudarila, da je Fanči Gostiša kot slikarka samorastnica morala na poti svojega slikarskega razvoja premagati nešteto ovir, toda s svojim umetniškim talentom in vztrajnostjo je dosegla svoje mesto, ki ga ima med slikarji na Slovenskem. Neusahljiva navezanost na rojstni kraj in prizadevanja, ki jih slikarka ustvarja na platnu, zagotovo pomenijo enega najbolj celovitih sporočil o slikovitosti in lepota stare Idrije. Prav slike stare rudarske Idrije imajo visoko kulturno zgodovinsko vrednost, saj se je podoba Idrije v zadnjih letih spremenila. Prav tako pa Gostiševa išče motive tudi v širši okolici, posebno ob Idrijci, na Cerkljanskem in v Baški grapi. Občasno se slikarka posveča tudi portretom in v tej zvrsti je nemalokrat zelo uspela, saj je v barvah in potezah znala izraziti življenjsko pristnost bodisi starega rudarja s cigareto, idrijsko klekljarico, kofetarico in druge. Čeprav v njenih delih prevladuje oljna tehnika, pa ji enako dobro uspevajo tudi akvareli.

V izredno prijetnem in lepo ureje-

nem okolju galerije „Rika Debenjaka“ v Kanalu je slikarka Fanči Gostiša razstavljala 47 svojih del. To je bila že njena 20. večja samostojna razstava, ki je bila dobro obiskana in je bila odprta do 30. novembra 1980.

PREDSTAVITEV KNJIGE „DANES JAZ, JUTRI TI“ AVTORJA VALENTINA TRATNIKA

Mestna knjižnica v Idriji je 26. novembra 1980 pripravila razgovor z Valentinom Tratnikom, avtorjem knjige „Danes jaz, jutri ti“, ki jo je v nakladi 2000 izvodov septembra 1980 izdala založba „Borec“ iz Ljubljane.

Avtor knjige je številnim udeležencem srečanja predstavil knjigo, ki obravnava usodo mladega fanta med zadnjo vojno in njegov odhod v partizane. Tratnik je kot domačin v knjigi zelo uspešno zabeležil dogajanja v času NOB v Idriji in njeni okolici. Knjigo so zato bralci zelo ugodno sprejeli, saj razkriva dogodke, ki še niso bili opisani. To sta potrdila tudi predstavitelji knjige in razgovor z avtorjem, ki pripravlja tudi drugi del knjige.

Knjiga „Danes jaz, jutri ti“ so kot uspešnico v mesecu novembru 1980 prodajali tudi v knjigarni Državne založbe v Ljubljani.

„ŽIVI SVET PODZEMLJA IN KITAJSKI KRAS“ – razstavi v Galeriji Idrija

V idrijski Galeriji sta bili od 26. novembra do 8. decembra 1980 odprti dve razstavi, ki ju je v sodelovanju z Mestnim muzejem Idrija pripravila Kraška muzejska zbirka Inštituta za raziskovanje krasa SAZU iz Postojne.

Na otvoritvi razstave, ki se jo je udeležilo število občinstvo, sta razstavljeno gradivo predstavila prof. Tine Novak in dr. Gospodarič.

Prva razstava je predstavila živi svet slovenskega podzemlja. Predstavitelji sega v leto 1831, ko je globoko v temi Postojnske jame domačin Luka Čeč našel nenavadnega hroščka. Številni domači in tuji raziskovalci pa so kasneje odkrili še druge prebivalce podzemlja, ki so bili na fotografijah in skicah predstavljeni obiskovalcu razstave.

Razstavljeno gradivo je na panojih dopolnjeval tudi akvarij z živimi človeškimi ribicami.

Drugi del razstave so predstavljale barvne fotografije Kitajskega krasa. Leta 1979 je skupina strokovnjakov Inštituta za raziskovanje krasa SAZU Postojna vmila obisk kitajskim strokovnjakom ter ob tej priložnosti spoznala njihove zanimive kraške pojave, ki do takrat še niso bili dostopni tujcem. Prav tako pa se je seznanila z raziskovalnim delom kitajskih speleologov. Razstavljene barvne fotografije in zemljevidi so razkrili obiskovalcu razstave vso lepoto Kitajskega krasa, obenem pa ga je lahko primerjal z našim kraškim svetom.

ZLATI ZNAK SINDIKATA

V Ljubljani so 11. decembra 1980 slovesno podelili zlate znake Zveze sindikatov Slovenije za večletno zgleđno, učinkovito in napredno politično delovanje, za uresničevanje delavskih interesov v sindikalni organizaciji, oziroma v naprednem delavskem gibanju.

Zlati znak je prejelo pet osnovnih sindikalnih organizacij in 40 posameznikov. Med njimi sta bila tudi Albina Troha iz Idrije in Jože Gruden iz Cerkna.

SREČANJE SKOJEVCEV V CERKNEM

V Cerknem je bilo 22. novembra 1980 srečanje nekdanjih skojevcev in skojevč, ki so med NOB delovali v domačem kraju in na Cerkljanskem. V Cerknem so jih najprej povabili v osnovno šolo „Spomenik NOB“, kjer so jim pripravili pisan kulturni program, v katerem so sodelovali učenci osnovne šole, moški pevski zbor „Peter Jereb“ in Polde Dežman, član nekdanje igralske skupine IX. korpusa. Skojevci so si tudi ogledali film „Spomeniki NOB na Cerkljanskem“ avtorja Božana Verbiča. Ogledali pa so si tudi nekatere proizvodne obrate tovarne „Eta“ Cerkno. K spominske-mu obeležju, kjer so zverinsko umorili skojevko Fani Tušar in mladince Ludvika Ličarja ter k grobnici 999 padlih borcev NOV so skojevci položili vence in cvetje.

Nekdanji skojevci so srečni zapuščali Cerkno in se zahvalili gostiteljem, posebno pa mladim v šoli „Spomenik NOB“ Cerkno, ki razvijajo in negujejo dragoceno izročilo nekdanjih skojevcev.

XV. ŠPORTNO TEKMOVANJE EKIP ZRVS IN VVI PRIMORSKE

Občinska konferenca ZRVS Idrija in krajevna organizacija ZRVS Cerkno sta v počastitev dneva JLA organizirali 13. decembra 1980 v Cerknem že XV. športno tekmovanje ekip ZRVS in VVI Primorske.

Tekmovanja se je udeležilo 130 članov Zveze rezervnih vojaških starešin in Vojaških vojnih invalidov iz Izole, Kopra, Postojne, Nove Gorice, Tolmina, Ajdovščine in Idrije, ki so

tekmovali v streljanju z zračno puško, kegljanju in šahu.

Marjan Cerkvenik, predsednik občinske konference ZRVS Idrija (na desni) izroča pokal zmagovalni ekipi. Foto: D. Bratina

Najboljšo uvrstitev so športniki ZRVS Idrija dosegli v šahu, kjer je bila ekipa (S. Kovač, S. Bevk, S. Petrič in D. Kanduč) na tretjem mestu. Med 10 ekipami je zmagala ZRVS Nova Gorica s 23 točkami, ZRVS Idrija pa je s 14 točkami delila 4. – 5. – 6. mesto.

Udeležence športnega srečanja je na zaključni slovesnosti pozdravil Viktor Podobnik, sekretar OK ZKS Idrija, ki je poudaril pomen tovrstnih srečanj in njihov prispevek k izmenjavi delovnih izkušenj članov ZRVS in VVI Primorske.

Najboljše ekipe v posameznih disciplinah in ekipnega zmagovalca je prireditelj nagradil s pokali. Vse ekipe pa so prejele spominske diplome in značke.

VI. TRNOVSKI SMUČARSKI MARATON

IDRIJA – Eksplozija rudarske mine je v nedeljo, 28. decembra 1980 ob 9.30 uri pred hotelom „BOR“ v Črnem vrhu nad Idrijo označila start VI. Trnovskega maratona, najbolj množične športno-politične manifestacije smučarjev tekačev v naši domovini. Prireditelj, ki je bila organi-

Start smučarjev tekačev na VI. Trnovskem maratonu. Foto: S. Kovač

zirana v počastitev 35-letnice zmage nad fašizmom in pod pokroviteljstvom narodnega heroja generalpolkovnika Staneta Potočarja – Lazarja, je tokrat privabila na črnovrško planoto več kot 3000 ljubiteljev smučarskega teka. Med njimi so bili bivši borci, pripadniki JLA, teritorialne obrambe, milice, mladina, pionirji ter nekdanji in aktivni smučarji iz Jugoslavije, Avstrije in Italije.

Poleg številnih družbenopolitičnih delavcev SR Slovenije in občine Idrija so si prireditve ogledali tudi Branko Jerkič, generalpodpolkovnik in komandant Ljubljanskega armadnega območja, Miha Petrič, generalmajor in komandant Štaba TO SR Slovenije in Andrej Marinc, član predsedstva CK ZKJ, ki je tudi sodeloval na malem maratonu.

Ob lepem sončnem vremenu je bil enkratno pogled na tisoče smučarjev, ki so po startu krenili po progah ob robu Trnovskega gozda, to je po krajih kjer so se med NOB borile

enote slavnega IX. korpusa NOV in POJ. Smučarji – tekači vseh starosti in obeh spolov so se spoprijeli s snegom, kilometri in nenazadnje s samim seboj. Le redki so zaradi nepripravljenosti omagali in večina smučarjev je kljub utrujenosti prihajala v cilj vedra in zadovoljna. Čeprav je za večino nastopajočih bolj pomembno sodelovanje kot pa rezultat, moramo omeniti zmagovalce v posameznih disciplinah VI. Trnovskega maratona.

Pionirke (4 km)

1. Andreja Smrekar (Dol pri Ljubljani) 20,39

Pionirji (4 km)

1. Marko Povirk (SK Ihan) 19,18

Tek SLO (12 km)

1. Dušan Podlogar (VP Škofja Loka) 52,56

Mali maraton – ženske (15 km)

1. Ruth Reš (Radovljica) 49,16

Mali maraton – moški (15 km)

1. Mirko Lapajne (Bohinj) 39,57

Maraton – ženske (30 km)

1. Metka Munič (Ljubljana)
1:43,24

Prvovrščene v disciplini 30 km maraton – ženske. V sredini zmagovalka Metka Munič. Foto: S. Kovač

Maraton – moški (30 km)

1. Tone Djuričič (Kranjska gora)
1:26,10

Zmagovalec VI. Trnovskega maratona Tone Djuričič (Kranjska gora) po prihodu na cilj. Foto: S. Kovač

Vsi udeleženci so izrekli čestitke marljivim organizatorjem Trnovskega maratona iz Idrije in Črnega vrha, ki so se potrudili, da je prireditve uspela in obljubili sodelovanje na VII. Trnovskem maratonu.

DRŽAVNO PRVENSTVO ZA PIONIRJE V KARATEJU

Po uspešnih nastopih na republiškem prvenstvu, ki je bilo novembra v športnem centru v Idriji, so se pionirji karate kluba Idrija udeležili državnega prvenstva, ki je bilo 20. decembra 1980 v Splitu. Na prvenstvu je sodelovalo šest pionirjev karate kluba Idrija, ki so v močni konkurenci uspešno zastopali slovenski karate.

Najboljši izmed naših pionirjev je bil Rihard PAVŠIČ, ki je osvojil odlično peto mesto. Z malo več športne sreče bi bil lahko osvojil celo tretje mesto, od katerega ga je ločila le desetinka točke. Ostali naši pionirji so glede na svoje znanje in izkušnje pokazali, kar so največ mogli in dokazali, da v bodoče, če bodo ostali zvesti temu športu, lahko računamo nanje. Narediti pa bo potrebno še vrsto kadrovskih, finančnih in prostorskih izboljšav in tudi dati večjo družbeno podporo za nadaljni razvoj in napredek tega borilnega športa v naši občini.

RAZSTAVA OB 100-LETNICI „LJUBLJANSKEGA ZVONA“

V prostorih mestne knjižnice v Idriji je bila od 10. do 23. januarja 1981 odprta zanimiva razstava slovenskega leposlovnega in znanstvenega lista „LJUBLJANSKI ZVON“, ki je prvič izšel pred 100 leti v Ljubljani in je neprekinjeno izhajal do februarja 1941. leta.

Številni obiskovalci razstave so si ogledali posamezne letnike „LJUBLJANSKEGA ZVONA“, ki jih ima v svoji bogati knjižni zbirki tudi mestna knjižnica v Idriji. Pri tem so se obiskovalci seznanili s pestro vsebino „Ljubljanskega zvona“, ki so mu jo v času

izhajanja urejali znani slovenski kulturni delavci, pisatelji in pesniki, med katerimi so bili: Janko Kersnik, Ivan Tavčar, Josip Stritar, Anton Aškerc, Oton Župančič, Tone Seliškar, Juš Kozak in drugi.

MEDKLUBSKE SANKAŠKE TEKME V IDRJI

Prizadevni člani sankoškega kluba Idrija so 18. januarja 1981 organizirali medklubske sankoške tekme s tekmovalnimi sanmi na novi, 650 metrov dolgi progi Zagodov vrh – Zagoda. Proga je s 14 zavoji in 14-odstotnim poprečnim padcem zahtevala od tekmovalcev veliko tehničnega znanja in spretnosti.

Tekmovanja se je udeležilo 50 tekmovalcev in tekmovalk z Jesenic, iz Kranja, Železnikov, vendar pa so tudi idrijski sankoški dosegli nekaj dobrih uvrstitev. Tako je bila pri članicah Jana MIKLAVČIČ druga, enako uvrstitev je dosegel tudi EDI JERAM pri mlajših mladincih, v konkurenci starejših mladincev pa je bil Drago FORTUNA tretji.

Organizator je tri najboljše posameznike v vsaki kategoriji nagradil s spominskimi medaljami. Člani sankoškega kluba Idrija so v sodelovanju s sodniško ekipo smučarskega kluba „Rudar“ Idrija zelo dobro pripravili tekmovalne na novi progi, na kateri bodo v bodoče poleg tekmovalcev trenirali tudi idrijski sankoški, med katerimi so najbolj poznani reprezentanti Jana in Bojan MIKLAVČIČ in Stanko KOLER.

SEDMI TRNOVSKI MARATON

ČRNI VVRH NAD IDRJO – Po številnih letošnjih tekmovaljih smučarjev tekačev v Sloveniji je bil v

nedeljo, 8. februarja 1981, organiziran v Črnem vrhu nad Idrijo VII. Trnovski smučarski maraton – športno-politična manifestacija v počastitev 40-letnice ustanovitve OF slovenskega naroda in 40-letnice vstaje narodov in narodnosti Jugoslavije. Častni pokrovitelj letošnje prireditve je bil narodni heroj in generalpolkovnik Stane Potočar – Lazar, vojni komandant slavne ga IX. korpusa NOV in POJ.

Eksplozija rudarske mine točno ob 9.30 uri na startnem prostoru pred hotelom „BOR“ v Črnem vrhu je simbolično označila start več kot 3600 udeležencev VII. Trnovskega maratona. Med njimi so bili bivši borci, partizani, nekdanji in sedaj aktivni smučarji tekači, pripadniki JLA, milice, teritorialne obrambe, mladina in pionirji. Številni so bili tudi udeleženci iz SR Hrvatske ter zamejski Slovenci iz Italije in avstrijske Koroške. Najstarejši udeleženec VII. Trnovskega maratona je bil 84-letni Emil Zemljak iz Zagreba, ki je uspešno pretekel progo malega maratona v dolžini 15 km. Najštevilnejša družina na letošnji prireditvi je bila družina Rupnik iz Zadloga pri Črnem vrhu, v kateri je polg 43-letnega očeta Lojzeta teklo še sedem otrok, najmlajši med njimi pa je bil 5-letni Gregor.

Tudi lepo sončno vreme ter urejene smučine na črnovrški planoti so manifestaciji smučarjev tekačev obeh spolov in vseh starosti dajali enkratno obeležje. Prireditve pa so si poleg številnih gledalcev ogledali tudi družbenopolitični delavci iz občine Idrija in SR Slovenije, ki so pohvalili prizadevne organizatorje Trnovskega maratona iz Črnega vrha in Idrije.

trnovSKI maraton

Zmagovalci v posameznih disciplinah so postali:

Pionirke (10 km)

Andreja Smrekar (Dol pri Ljubljani) 34.49

Pionirji (10 km)

Janez Kosmač (Gorje) 33.31

Tek SLO (12 km)

Tone Koščak (Milica Ljubljana) 59.01

Mali maraton (15 km) – moški

Tomaž Česnik (Gorje) 44.24

Mali maraton (15 km) – ženske

Dragica Korošec Kranj) 54.07

Maraton 42 km – moški

Janez Reberšček (Elan Begunje) 2.02.15

Maraton (42 km) – ženske

Metka Munih (Olimpija Ljubljana) 2.32.11

Vsi udeleženci maratona so dobili bilten prireditve, spominsko značko in startno številko. Pokrovitelj VII. Trnovskega maratona „NEDELJSKI“ iz Ljubljane pa je v številki dne 22. 2. 1981 objavil spisek vseh nastopajočih, ki so uspešno pretekli proge Trnovskega maratona.

SLOVENSKI KULTURNI PRAZNIK

IDRIJA – V počastitev slovenskega kulturnega praznika sta bili v ponedeljek, 9. februarja 1981 v Idriji dve prireditvi.

Komisija za kulturo pri osnovni organizaciji sindikata in osnovni organizaciji ZSMS delovne organizacije „KOLEKTOR“ Idrija je pripravila v jeditnici tovarne razstavo slikarskih del Milana Mlakarja, slikarja iz Idrije. Razstava bo odprta do konca meseca februarja.

V prostorih mestne knjižnice v Idriji pa so predstavili najnovejšo številko

glasila „NAŠE STEZE“, ki ga izdajajo gojenci dijaškega doma „Nikolaj Pirnat“ v Idriji. Ob predstavitvi glasila so ovatorji prispevkov pripravili tudi literarni večer. Glasilo „NAŠE STEZE“ je lani prejelo najvišjo republiško nagrado in priznanje za najboljše srednješolsko glasilo v Sloveniji.

TEKMOVANJE ZA ZIMSKI POKAL PLAVALNE ZVEZE SLOVENIJE V CERKNEM

V novem 25-metrskem plavalnem bazenu hotela „ETA“ Cerkno je plavalna zveza Slovenije ob pomoči domačih organizatorjev pripravila v soboto 14. in v nedeljo 15. februarja 1981 tekmovanje za zimski pokal plavalne zveze Slovenije – starejša skupina. Na tekmovanju je sodelovalo 60 plavalcev in plavalk iz 8 slovenskih klubov.

Številni obiskovalci, ki so vsak dan napolnili prostor ob bazenu in spremljali zanimive borbe, so posebno pozornost namenili večkratnemu državnemu prvaku in olimpijcu Borutu Petriču, ki je v enajstih disciplinah osvojil 9 prvih mest in bil enkrat drugi in enkrat tretji. Tudi Miran Kos (Fužinar Ravne) je v disciplini 200 m hrvtno s časom 2.07.53 postavil nov absolutni rekord SRS in SFRJ za starejše mladince.

V ženski konkurenci je Olga Avbelj (P I Ljubljana) na 200 m kravl postavila s časom 2:11,75 nov absolutni rekord SRS, tudi drugouvrščena 14-letna Špela Rebolj (Triglav) je v isti disciplini postavila nov slovenski rekord za starejše pionirke.

Skupni ekipni zmagovalec zimskega pokala plavalne zveze Slovenije so prepričljivo postali pravalci in plavalke Triglava iz Kranja, ki so zbrali 767 točk, drugi je Fužinar Ravne 369

točk, tretji pa Rudar Trbovlje 334 točk.

Tekmovanje je bilo vsestransko odlično organizirano in je potekalo brez zastojev in pritožb. Zato pa imajo velike zasluge delavci hotela

„ETA“ Cerčno in ostali organizatorji iz Cerčna, ki so napovedali tudi kandidaturo za organizacijo letošnjega državnega plavalnega prvenstva, ki bo v drugi polovici meseca marca letos.

K A Z A L O

Marko Cigale	
PREREZ SKOZI KRIZNO OBDOBJE RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IDRIJA	5
Jože Čar	
MINERALNO BOGASTVO IDRIJSKE OBČINE	19
Vlado Sedej	
PREBIVALSTVO IN DELOVNA SILA KOT DEJAVNIK DRUŽBE- NEGA RAZVOJA OBČINE IDRIJA	57
Niko Jereb	
ORIS RAZVOJA ZASEBNEGA KMETIJSTVA OBČINE IDRIJA V OBDOBJU 1970–1980	107
Silvij Blaj	
GOZD IN PROSTOR	125
Marko Cigale	
IDRIJA V PALEONTOLOŠKI LITERATURI II	145
Jože Pfeifer	
IDRIJSKA PORODNIŠKA SLUŽBA IN NJENI PREDSTAVNIKI V 18. STOLETJU	151
Tomaž Pavšič	
FRANCE BEVK IN CERKLJANSKA	165
Stanko Majnik	
IZTRGANO POZABI	173
Stanko Majnik	
NEKAJ ZANIMIVOSTI IN ŠTEVILK IZ ŽIVLJENJA RUDNIKA ..	185
Slavica Pavlič	
400 LET IDRIJSKE OSNOVNE ŠOLE	193
Silvij Blaj	
Dr. FRANJO KORDIŠ – dobitnik Jesnekovega priznanja za leto 1981	203
MOZAIK SPOMINOV	205

Josip Štravs IDRIJSKI OTROCI NEKDAJ (Iz spominov idrijskega izseljenca)	206
Rafko Terpin STARA IDRIJA – Fotografije s komentarjem (Priloga) ZABELEŽENO	211
Silvo Kovač KRONIKA (oktober 1979 – februar 1981)	235

